

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

2012 [V] 2

Erzincan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
ISSN 1308-6510

C. V Kasım 2012

Sahibi
Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
Prof. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK

Sorumlu Müdür
Yrd. Doç. Dr. Veli KARAGÖZ

Editör
Yrd. Doç. Dr. Veli KARAGÖZ

Editör Yardımcısı
Yrd. Doç. Dr. Şaban ÇELİKOĞLU

Hakemli bir dergi olan Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yılda iki kez yayınlanmaktadır. Akademik usullere uygun atıf yapılmak suretiyle Dergide yayınlanan çalışmalardan alıntı yapılabilir.

Dergiye yapılacak atıflarda EÜSBED kısaltmasının kullanılması tavsiye olunur.

Çalışmaların bütün sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergimizde yayımlanan tüm makaleler ASOS indekste ful tex (tam metin) olarak yayımlanmaktadır.

İletişim Bilgileri

eusosbe_dergi@erzincan.edu.tr

Adres: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Eğitim Fakültesi Binası, Kat: 2,

Yalnızbağ Yerleşkesi - ERZİNCAN

Tlf.: +90 446 224 29 00

Faks: +90 446 224 29 01

Baskı: Özsoy Matbaacılık

Merkez Çarşısı 5. Sokak No: 83

0 446 223 98 92

ERZİNCAN

**ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ**

YAYIN KURULU

- Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU** (*Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fak.*)
Prof. Dr. Murat NİŞANCI (*Erzincan Üniversitesi İİB. Fakültesi*)
Prof. Dr. Cem BAYGIN (*Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi*)
Doç Dr. Selçuk ÇIKLA (*Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi*)
Yrd. Doç. Dr. H. Hüsnü BAHAR (*Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi*)
Yrd. Doç. Dr. Erdoğan ULUDAĞ (*Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi*)

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ** (*Erzincan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet BAŞTÜRK (*Balıkesir Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mukim SAĞIR (*Erzincan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Enver Alper GÜVEL (*Çukurova Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hakkı YAZICI (*Afyon Kocatepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hasan ŞAHİN (*Erciyes Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hikmet Yıldırım CELKAN (*Gaziantep Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet AKAD (*Kadir Has Üniversitesi*)
Prof. Dr. Nihat EDİZDOĞAN (*Uludağ Üniversitesi*)
Prof. Dr. Vehbi Selim ATAERGİN (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Nuray KARANCI (*Orta Doğu Teknik Üniversitesi*)

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Erzincan Üniversitesi);
Prof. Dr. Mehmet Erkan (İstanbul Üniversitesi);
Prof. Dr. M. Suphi ORHAN (Atatürk Üniversitesi);
Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ (Erzincan Üniversitesi);
Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ (Atatürk Üniversitesi);
Prof. Dr. Halil KOCA (Erzincan Üniversitesi);
Prof. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK (Erzincan Üniversitesi);
Prof. Dr. Erdal AKPINAR (Erzincan Üniversitesi);
Doç. Dr. Salih Zeki GENÇ (Çanakkale 19 Mart Üniversitesi);
Doç. Dr. Tülay YENİÇERİ (Aksaray Üniversitesi);
Doç. Dr. Mustafa ALICI (Erzincan Üniversitesi);
Doç. Dr. Erdoğan KÖSE (Atatürk Üniversitesi);
Doç. Dr. Abdulkadir GÜL (Erzincan Üniversitesi);
Doç. Dr. Yavuz DEMİREL (Aksaray Üniversitesi);
Doç. Dr. Çetin Bektaş (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İshak Emin AKTEPE (Erzincan Üniversitesi);
Yrd. Doç. Dr. Mustafa KISAKÜREK (Cumhuriyet Üniversitesi);
Yrd. Doç. Dr. Deniz YENGİN (İstanbul Kültür Üniversitesi);
Yrd. Doç. Dr. Ezgi YILDIZ (İstanbul Kültür Üniversitesi);
Yrd. Doç. Dr. Nurettin BİROL (Erzincan Üniversitesi);
Yrd. Doç. Dr. Veli KARAGÖZ (Erzincan Üniversitesi);
Yrd. Doç. Dr. Hatice Duygu ÖZER (Erzincan Üniversitesi);

İÇİNDEKİLER

Adil ÇORUK

**Öğretmen Adaylarının Kişisel Gelişime Yönelik Algıları ve
Kişisel Gelişim Çabaları.....233**
*Perceptions of Personal Development of Teacher Candidates
and Personal Development Efforts*

İlhami YÜCEL/Sena Özge ÖZKALAN

Aile İşletmeleri, Kurumsallaşma ve Nepotizm.....247
Family Enterprises, Institutionalization and Nepotism

Mustafa İÇEN/Erdal AKPINAR

**Küresel Vatandaşlık Eğitiminin Uluslar Arası Sorunların
Çözümündeki Rolü.....277**
*The Role of Global Citizenship Education in the Solution of
International Problems*

Sevim GÜVEN/Behiye UYANIK

**İlköğretim Öğrencilerinin Küresel Çevre Sorunlarına
İlişkin Farkındalıkları.....291**
Primary School Students' Awareness of Global Environmental Problems

Gizem ŞİMŞEK

**Los Angeles'da Bir Külkedisi: Propp'a Göre Bir Film
Çözümlemesi.....311**
A Cinderella in Los Angeles: A Film Analyses By Using Propp

Ramazan YANIK

**Vade Farklarının Türkiye Muhasebe Standartlarına
Göre Kaydedilmesinin Banka Kredileri ile İlişkisi
Üzerine Bir Değerlendirme.....325**
*An Assessment the Relationship between Bank Loans of
to the Accounting Registration of Turkey of Different in Maturity.*

Kadir POLATER	
Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları.....	335
<i>The Problem of Pride And Its Consequences Accordance to Qur'an</i>	
İbrahim Caner TÜRK	
II. Meşrutiyet Dönemi Mekteplerinden “Makriköy İnas İttihadi	
Osmani Mektebi” Tedrisat Programı ve Talimatı Dahiliyesi.....	361
<i>The Curriculum and Internal Instruction Of “Makriköy İnas İttihadi</i>	
<i>Osmani Mektebi”, One of the Schools of the Second</i>	
<i>Constitutional Period</i>	
Aybüke KARACA	
Türk Borçlar Kanununda Evde Hizmet Sözleşmesi.....	371
<i>Home Service Agreements in Turkish Debts Law</i>	
Suat YILDIRIM	
Muhasebe Meslek Mensuplarının Ttk, Tms/ Tfrs ve Kobi Tfrs	
ile İlgili Genel Görüşleri: Erzincan Örneği.....	403
<i>“Opinions Of Accountants About Turkish Trade Law, Turkish</i>	
<i>Accounting Standards-Turkish Financial Reporting Standard</i>	
<i>and Small and Medium Sıze Firms- Turkish Financial Reporting</i>	
<i>Standard: Example of Erzincan”</i>	
Faris ÇERÇİ	
Evliya Çelebi'nin Erzincan Yolculuğu.....	417
<i>Evliya Celebi's Journey to Erzincan</i>	
Gelengül KOÇASLAN	
Türkiye'de Borun İktisadi Olarak Değerlendirilebilirliği ve	
Yasal Düzenlemeler.....	455
<i>The Evaluation of Boron as an Economic Resource</i>	
<i>in Turkey and Legal Arrangements</i>	
Yayın İlkeleri.....	473

ÖĞRETMEN ADAYLARININ KİŞİSEL GELİŞİME YÖNELİK ALGILARI VE KİŞİSEL GELİŞİM ÇABALARI¹

PERCEPTIONS OF PERSONAL DEVELOPMENT OF TEACHER CANDIDATES AND PERSONAL DEVELOPMENT EFFORTS

Arş. Gör. Adil ÇORUK*

ÖZET

Kişisel gelişim, bireyin kendini eğitime sorumluluğunu kendisinin yüklenmesi ve tüm yaşamı boyunca bu sorumluluğun gerektirdiği kişisel çabayı, olanakları ölçüsünde göstermesi ile ilgili bir süreçtir. Bu çalışmanın amacı; öğretmen adaylarının kişisel gelişime yönelik algılarını ve kişisel gelişime yönelik çabalarını ortaya koymaktır. Çalışmada öğretmen adaylarının görüşleri doğrultusunda, kişisel gelişime yönelik algıları ve kişisel gelişimlerine yönelik çabaları saptanmaya çalışılmıştır. Tarama modelinde ele alınan çalışmanın evrenini 2011–2012 eğitim-öğretim yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, öğretmen adaylarının kişisel gelişime yönelik algılarını ve çabalarını ortaya koymaya yönelik olarak hazırlanmış anket formu uygulanmıştır. Çalışma sonucunda öğretmen adaylarının kişisel gelişime yönelik davranışları önemli görme düzeylerinin yüksek olduğu; fakat kişisel gelişime yönelik davranışları aynı oranda sergilemedikleri ortaya çıkmıştır. Öğretmen adaylarının en çok önemli gördüğü ve en çok sergiledikleri kişisel gelişim boyutunun ahlaki-manevi gelişim boyutu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmen adaylarının en az önemli gördükleri kişisel gelişim boyutunun sosyal gelişim boyutu olduğu ortaya çıkmıştır. Kadın öğretmen adayları gerek kişisel gelişime yönelik davranışları önemli görme düzeyi açısından gerekse de kişisel gelişime yönelik davranışları sergileme açısından erkek öğretmen adaylarına göre daha olumlu bir yaklaşım içerisindedir ve aralarında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Öğretmen

¹Bu çalışma, 24-26 Mayıs 2012 tarihleri arasında İnönü Üniversitesinde düzenlenen “7.Ulusal Eğitim Yönetimi Kongresi”nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Arş. Gör. Çanakkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, adilcoruk@hotmail.com.

adaylarının kişisel gelişime yönelik davranışları önemli görmeleri eğitim sisteminin geleceği adına önemli bir adımdır. Ancak kişisel gelişime yönelik davranışları sergileme durumu aynı oranda değildir. Öğretmen adaylarının kişisel gelişime yönelik davranışları sergilemeleri açısından üniversitelerin ve öğretim elemanlarının uygun bir çevre oluşturmaları gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kişisel gelişim, kendini geliştirme, öğretmen adayı.

ABSTRACT

Personal development is the process related to that self-educating responsibility of individuals are installed by themselves and they show personal effort requiring for this responsibility in the extent of the possibilities in their whole life. The purpose of this study is to reveal the pre-service teachers' perception about personal development and efforts intended for personal development. According to views of pre-service teachers, their perceptions and efforts for personal development was tried to identify in the study. The population of the study; dealt with the survey model, is composed of pre-service teachers studying at Education Faculty of Çanakkale Onsekiz Mart University in 2011-2012 academic year. Questionnaire; prepared for putting forth the pre-service teachers' perceptions and efforts about personal development, was used as a data collection tool of the study. As a result of the analysis, pre-service teachers' admitting level to the importance of behaviors intended for personal development is high but behaviors for personal development are not manifested by them at the same rate. Additionally, most important and most exhibit personal development dimension is the moral-spiritual development dimension according to pre-service teachers and the least important personal development dimension is social development dimension. Also, there is a significant difference between male and female pre-service teachers in terms of admitting level to the importance of behaviors intended for personal development and performing behaviors for personal development and female pre-service teachers have more positive approach about that. Behaviors for personal development are admitted by pre-service teachers as important that is noteworthy for the future of education system. However, the situation of displaying behaviors for personal development is not at the same rate. A favorable environment will be needed to create by universities and academic staff in terms of performing behaviors for personal development of pre-service teachers.

Keywords: Personal development, self-improvement, pre-service teacher.

PROBLEM DURUMU

Bilgi birikiminin daha az olduğu, öğrenilen bilgilerin nerede ise bir ömür boyu değişmediği bir dünyada, bazı bilgilerle yüklenmek, onları ezberlemek yeterliyken, günümüzde bilgi birikimi çok hızlı gerçekleşmektedir. Edinilen bilgi ne kadar kapsamlı ve geçerli olursa olsun, çok kısa bir süre içerisinde yeni bilgi birikimi yüzünden yetersiz veya tamamen geçersiz duruma gelmektedir. Bundan dolayı, okulların önündeki en önemli görev, öğrenmeyi ve düşünmeyi öğrenen mezunlar yetiştirmektedir (Özden 2002).

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin yükseltilmesinde nitelikli insan gücünün çok önemli bir faktör olduğu ve istenen niteliklerde insan gücü oluşturmak için eğitimin gerekliliği herkesçe kabul edilmektedir. Bireylerin eğitim yaşamlarının tamamının önemli olmasıyla birlikte, kişilerin uzmanlaşmasına imkân tanıyan üniversite eğitimi, üzerinde en çok durulması gereken eğitim bölümüdür (Çevik ve Yiğit 2009). Burada bireylerin kişisel gelişime yönelik tutumları ve kişisel gelişim çabaları eğitim yaşamlarının diğer alanlarına göre daha da ön plana çıkmaktadır.

Kişisel gelişim, kişinin az iyi olduğu düşünülen bir durumdan, iyi olduğu düşünülen başka bir duruma doğru değişme sürecidir ve bir kimsenin tüm unsurlarıyla birlikte olumlu yönde gelişmesini ifade eder. Çünkü insan bir bütün olarak geliştiğinden, onun düşüncesini, duygularını ve hayat biçimini birbirinden ayırmak imkânsızdır (Özkan 2003). Kişisel gelişim bireyin çeşitli yönleri ile ilgilenen bir süreçtir; bireyin nasıl gelişeceğini, nasıl başaracağını değerlendireceği yollardır (Irwing and Williams 1999).

Kişisel gelişim, bireyin kişisel yatkınlığı ve uygun çevre koşullarını gerektirir. Kişisel gelişim; bir alışkanlık, bir yaşam biçimi olan etkinliklerdir ve bireyin kendini eğitime sorumluluğunu yüklenmesi ve tüm yaşamı boyunca bu sorumluluğun gerektirdiği çabayı, olanakları ölçüsünde göstermesi ile yakından ilgilidir. Kişisel gelişim kavramı; bireyin, zihinsel, sosyal, bedensel ve duygusal kapasitesi; bu kapasite ile sahip olunan bilgi düzeyi, becerileri, mevcut kapasitesinin daha iyi kullanılması gibi tamamen bireysel özellikler ile yakından ilgilidir. Kişisel gelişim kavramı, bireyin sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamı ile entelektüel yaşamını da yakından ilgilendirir (Fındıkçı 1994).

Kişisel gelişimi henüz oluşmamış bireylerin yaşamlarında bir monotonluk söz konusudur. Bireylerin bu monotonluktan kurtulması kişisel gelişimleri için bir gerekliliktir. Kişisel gelişimini tamamlayan bireyler ise sürekli araştıran, meraklı bireylerdir. İnsan kişisel olarak gelişmeye açık bir yaratıktır. Kişisel gelişimin temelini bireyin kendisini tanıması oluşturur. Bireyin kendini tanıması öğrenme gereksinimini doğurur. Günümüz hayat şartları birey-

ler için kişisel gelişim gerektirmektedir ve bu öğrenme ile doğrudan ilişkilidir. Birey ne kadar öğrenirse kişisel açıdan kendini o oranda geliştirmiş olur. Kendisini geliştirmiş bir insanın aile yaşamı, iş yaşamı ve sosyal hayatı da farklılaşır (Değirmenci 2004).

Kişisel gelişim; bireysel bir sorumluluk, bireyin kendine karşı yerine getirmek zorunda olduğu bir görevdir. Birey kendini gerçekleştirme eğilimi doğrultusunda kendini bu sonuca götürecektir çabalar göstermek zorundadır. Her yönde dengeli bir gelişim sağlıklı bir kişiliğin ön koşulunu oluşturur. Bireyler kendilerine en gerekli olanlardan başlamak üzere yeni bilgileri edinme ihtiyacı içindedirler. Çevresinde olup bitenleri bilme ihtiyacı bireyin kendini geliştirme ihtiyacını ve bu ihtiyacı karşılama çabasını beraberinde getirmektedir. Her birey kendisi için gelecekte en iyi olanı bugünden hazırlama ve kendini bu yönde geliştirme sorumluluğu almak zorundadır (Torun 1996). Üniversite yaşamı ise bu sorumluluğun üstlenilmesinde en önemli evreyi oluşturmaktadır. Çünkü bireyler genellikle üniversite yaşamından sonra hayata atılmakta ve burada edindiği birtakım alışkanlıkları ve yaşam şeklini mesleğinde de sürdürmektedir.

Bireyin gelişme çabasında gösterdiği tüm boyutlar arasında bir denge olmasıdır. Sadece bir boyutta olan gelişme, bireyin yaşamında dengesizlik oluşturacaktır. Dengesiz gelişme ise sağlıksızdır (Cüceloğlu 1994). Birey tüm boyutlardaki gelişimini dengeli bir şekilde gerçekleştirmeli ve bir sinerji oluşturmalıdır. Buna göre, herhangi bir boyutta kendini geliştiren birey, ister istemez diğer boyutlarda da kendini geliştirme gereksinimi duyar. Boyutlar kendi aralarında ilişkili olduklarından bu kaçınılmazdır (Torun 1996). Dolayısıyla bireylerin kişisel gelişimlerine yönelik bir yerlerden bir adım atması gerekmektedir. Kişisel gelişime yönelik bir adım atıldığında boyutlar birbiriyle ilişkili olduğundan diğer adımlar da arkasından gelecektir. Burada bireylerin kişisel gelişime yönelik algıları önem kazanmaktadır. Bireyler kişisel gelişimi kendileri için bir gereklilik olarak görüyorlarsa ilk adım atılmıştır. Bundan sonra bu doğrultuda bir takım çabalar içerisine girilecektir.

Bir ülkenin teknolojik anlamda gelişimi ve ekonomik kalkınmasının temelinde eğitilmiş insangücü bulunmaktadır. Eğitilmiş insangücü ise, doğrudan öğretmenler ve öğretmenlik mesleğiyle ilgilidir. Çağın gerekleri doğrultusunda yetiştirilmiş, öğrencilerini içinde bulunduğumuz zamanın özellikleri doğrultusunda eğitebilecek, bilgi teknolojilerini kullanarak bilgiye ulaşma ve kullanma konusunda donanımlı öğretmenler yetiştirmek, eğitim alanında ülkelerin birincil görevlerindedir. Çünkü eğitim-öğretim işinin doğrudan sorumlusu olan öğretmenler de sonuçta bir eğitimden geçmektedirler (Özer ve Gelen 2008).

Toplumsal yapıdaki hızlı değişim süreci ve bilgi ve teknoloji alanındaki gelişmeler, gelişmiş toplumlarda yeni bir öğretmen tipinin doğmasına neden olmuştur (Gökçe 2003). Gelişmiş toplumlarda öğretmenlerden istenen özelliklerin başında yaşam boyu öğrenme süreci içinde olmaları (Tekişik 2003) ve eleştirel düşünme becerisine sahip öğrenciler yetiştirme konusunda çaba sarf etmeleridir (Özer ve Gelen 2008). Burada kişisel gelişim kavramı önem kazanmaktadır. Geleceğin öğretmenleri olan öğretmen adaylarının öncelikle kişisel gelişimin önemine inanmaları ve bu doğrultuda bir çaba içerisinde olmaları gerekmektedir. Hatta bu çabalar bir yaşam felsefesi haline getirilmeli ve sonraki nesillere de bizzat yaşayarak örnek olunmalıdır. Özellikle de öğretmenlerin öğrencilerin gözünde birer model olduğu düşünüldüğünde bu gereklilik daha da önem kazanmaktadır.

AMAÇ

Bu araştırma ile öğretmen adaylarının kişisel gelişime yönelik algıları ve kişisel gelişime yönelik çabaları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada öğretmen adayı öğrencilerin kişisel gelişime yönelik davranışları ne düzeyde önemli gördükleri ve bu davranışları ne düzeyde sergiledikleri saptanmaya çalışılmıştır. Kişisel gelişim, bir insanın kendi hedeflerini ve amaçlarını gerçekleştirmek için kendini yeterli hale getirmesi sürecidir. Günümüzde bilgi birikimi çok hızlı gerçekleşmektedir ve değişmektedir. Edinilen bilgi ne kadar kapsamlı ve geçerli olursa olsun, çok kısa bir süre içerisinde yeni bilgi birikimi yüzünden yetersiz veya tamamen geçersiz duruma gelmektedir. Bu çalışmanın gelecek nesillerin yetişmesinden birinci derecede sorumlu olan öğretmen adayı öğrencilerde kişisel gelişime yönelik bir farkındalık oluşturmaya açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Temel probleme bağlı olarak aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır.

1. Kişisel özellikler bakımından öğretmen adaylarının dağılımı nasıldır?
2. Öğretmen adaylarının;
 - a. kişisel gelişimlerine yönelik çabalarının,
 - b. kişisel gelişimlerine yönelik algılarının düzeyleri nedir?
3. Öğretmen adaylarının kişisel gelişimlerine yönelik algıları ile kişisel gelişimlerine yönelik çabaları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. Öğretmen adaylarının kişisel gelişimlerine yönelik çabalarına ve algılarına ilişkin görüşleri;
 - a. cinsiyet,
 - b. sınıf,

- c. öğretim kademesi,
- d. bölüm değişkenleri açısından anlamlı farklılık göstermekte midir?

YÖNTEM

Çalışmada ilgili literatür taranarak geliştirilen anket formu kullanılmıştır. Çalışmada araştırmacı tarafından ilgili literatür taranarak geliştirilen anket formu kullanılmıştır. Anket formu hazırlandıktan sonra alanla ilgili uzman kişilerin görüşleri de alınarak pilot uygulamaya gidilmiş ve faktör analizi yapılmıştır. Evrenden alınan 300 kişilik bir grupta pilot uygulama çalışması yapılmıştır. Pilot uygulama sonucu anketin güvenilirlik katsayısı, *cronbach alfa* davranışların sergilenme düzeyine ilişkin **0,92**; davranışların önem derecesine ilişkin **0,96** olarak bulunmuştur.

Yapılan faktör analizi sonucu 23 maddenin özdeğeri 1'den büyük olan beş faktör altında toplandığı görülmüştür. Bu beş faktörün ölçeğe ilişkin açıkladıkları varyans sergileme düzeyinde % 54,333, önem düzeyinde ise % 65,526'dır. KMO değerleri de sergileme düzeyinde 0,845 ve önem düzeyinde ise 0,930 olarak bulunmuştur.

Tarama modelinde ele alınan araştırmanın evrenini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise birinci öğretim ve ikinci öğretime sahip bölümlerde okuyan birinci sınıf ve dördüncü sınıf öğrencileri (öğretmen adayları) oluşturmaktadır. Araştırma verileri örneklemden dönen 464 anket üzerinden değerlendirilmiştir.

Araştırma verilerinin analizinde öğretmen adaylarının kişisel gelişime yönelik davranışları önemli görme ve sergileme düzeylerine ilişkin görüşlerine ilişkin frekanslar, yüzdeler (%), grupların görüşlerini bulmak için aritmetik ortalamalar (\bar{X}), ölçüt dağılımını ve görüş birliği düzeyini bulmak için standart sapmalar (ss) verilmiştir. Öğretmen adaylarının görüşlerinin cinsiyet, bölüm ve öğretim şekline (I. öğretim, II. öğretim) göre farklılık gösterip göstermediği "bağımsız gruplar için t testi" ve ANOVA testi ile ölçülmüştür. Verilerin analizinde SPSS 13 paket programı kullanılmıştır. Farklılıkların test edildiği olasılık (p) değeri 0.05 olarak alınmıştır.

BULGULAR

Çalışmadan elde edilen bulgular tablolaştırılarak aşağıda açıklanmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların Kişisel Gelişime Yönelik Davranışların Sergilenme Düzeyi ve Önem Derecesine İlişkin Görüşlerinin Boyutlara Göre Dağılımı

Boyutlar	Sergilenme Düzeyi		Önem Derecesi	
	\bar{X}	ss	\bar{X}	ss
Bedensel Boyut	3,02	0,63	4,16	0,75
Zihinsel Boyut	3,10	0,69	4,11	0,75
Sosyal Boyut	3,05	0,75	3,92	0,73
Ahlaki-Manevi Boyut	4,39	0,73	4,68	0,54
Entelektüel Boyut	3,26	0,67	4,20	0,68
Toplam	3,29	0,49	4,18	0,57

Tablo 1 incelendiğinde öğretmen adaylarının görüşlerine göre kişisel gelişimlerine yönelik davranışları sergileme düzeylerinin ortalamasının $\bar{X} = 3,29$, önemli görme derecelerinin ortalamasının ise $\bar{X} = 4,18$ olduğu görülmektedir. Öğretmen adayları kişisel gelişime yönelik davranışları oldukça önemli görmelerine rağmen aynı oranda sergilemediklerini belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarının en çok önemli gördüğü ve en çok sergilediği boyutun Ahlaki-Manevi boyut ($\bar{X} = 4,68$ ve $\bar{X} = 4,39$) olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının en az önemli gördüğü boyut, sosyal boyut ($\bar{X} = 3,92$) olarak ortaya çıkmıştır. Sergileme düzeyinde ise en az önemli görülen boyut, bedensel boyut ($\bar{X} = 3,02$) ve sosyal boyut ($\bar{X} = 3,05$) olarak ortaya çıkmıştır.

Tablo 2. Katılımcıların Kişisel Gelişime Yönelik Davranışların Sergilenme Düzeyi ve Önem Derecesine İlişkin Görüşlerinin Cinsiyet Değişkeni Açısından Dağılımına İlişkin Bulgular ve Yorum

	Cinsiyet	n	\bar{X}	s.s.	sd	t	p
Davranışların Sergilenme Düzeyi	Kadın	309	3,34	0,48	462	3,35*	0,00
	Erkek	155	3,17	0,49			
Davranışların Önem Derecesi	Kadın	309	4,24	0,56	462	3,23*	0,00
	Erkek	155	4,06	0,56			

*p< 0,05

Cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında hem sergileme düzeyi açısından hem de önemli görme düzeyi açısından kadın öğretmen adaylarının görüşleri lehine anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır. Kadın öğretmen adayları kişisel gelişime yönelik davranışları erkek öğretmen adaylarına göre hem daha fazla önemli görmekte hem de daha fazla sergilemektedir.

Davranışların *sergilenme düzeyinde* kadın öğretmen adayları ile erkek öğretmen adaylarının görüşleri arasında kadın öğretmen adaylarının görüşleri lehine anlamlı farklılığın bulunduğu görülmektedir [t(462)= 3,35, p<0,05].

Davranışların *önem derecesinde* de benzer şekilde kadın öğretmen adaylarının görüşleri lehine anlamlı farklılığın bulunduğu görülmektedir [t(462)= 3,23, p<0,05].

Tablo 3. Katılımcıların Kişisel Gelişime Yönelik Davranışların Sergilenme Düzeyi ve Önem Derecesine İlişkin Görüşlerinin Sınıf Değişkeni Açısından Dağılımına İlişkin Bulgular ve Yorum

	Sınıf	n	\bar{X}	s.s.	sd	t	p
Davranışların Sergilenme Düzeyi	1. Sınıf	184	3,31	0,49	462	1,07	0,29
	4. Sınıf	280	3,26	0,49			
Davranışların Önem Derecesi	1. Sınıf	184	4,09	0,54	462	-2,68*	0,00
	4. Sınıf	280	4,23	0,57			

*p< 0,05

Davranışların *sergilenme düzeyinde* 1. sınıftaki öğretmen adaylarının görüşleri ile 4. sınıftaki öğretmen adaylarının görüşleri arasında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı görülmektedir [$t(462)= 1,07, p>0,05$].

Davranışların *önem derecesine* bakıldığında 1. sınıftaki öğretmen adaylarının görüşleri ile 4. sınıftaki öğretmen adaylarının görüşleri arasında, 4. sınıftaki öğretmen adaylarının görüşleri lehine anlamlı farklılığın bulunduğu görülmektedir [$t(462)= -2,68, p<0,05$]. Dördüncü sınıfta öğrenim gören öğretmen adayları kişisel gelişime yönelik davranışları daha önemli görmektedirler.

Tablo 4. Katılımcıların Kişisel Gelişime Yönelik Davranışların Sergilenme Düzeyi ve Önem Derecesine İlişkin Görüşlerinin Öğretim Kademesi Değişkeni Açısından Dağılımına İlişkin Bulgular ve Yorum

	Öğretim Kademesi	n	\bar{X}	s.s.	sd	t	p
Davranışların Sergilenme Düzeyi	I. Öğretim	220	3,28	0,51	462	-0,30	0,76
	II. Öğretim	244	3,29	0,48			
Davranışların Önem Derecesi	I. Öğretim	220	4,13	0,60	462	-2,00*	0,05
	II. Öğretim	244	4,23	0,53			

* $p< 0,05$

Öğretim Kademesi değişkeni açısından bakıldığında davranışların sergilenme düzeyi açısından birinci öğretim öğrencileri ile ikinci öğretim öğrencilerinin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Fakat davranışları önemli görme düzeyi açısından bakıldığında ise ikinci öğretim öğrencilerinin lehine anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür. İkinci öğretim öğrencileri kişisel gelişime yönelik davranışları daha önemli görmektedirler.

Davranışların *sergilenme düzeyinde* I. öğretimdeki öğretmen adaylarının görüşleri ile II. öğretimdeki öğretmen adaylarının görüşleri arasında anlamlı bir farklılığın bulunmadığı görülmektedir [$t(462)= -0,30, p>0,05$].

Davranışların *önem derecesine* bakıldığında ise 1. sınıftaki öğretmen adaylarının görüşleri ile 4. sınıftaki öğretmen adaylarının görüşleri arasında, 4. sınıftaki öğretmen adaylarının görüşleri lehine anlamlı farklılığın bulunduğu görülmektedir [$t(462)= -2,68, p<0,05$].

Tablo 5. Katılımcıların Kişisel Gelişime Yönelik Davranışların Sergilenme Düzeyi ve Önem Derecesine İlişkin Görüşlerinin Öğrenim Görülen Bölüm Değişkeni Açısından Dağılımına İlişkin Bulgular ve Yorum

		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Davranışların Sergilenme Düzeyi	Gruplar Arası	4,38	5	0,88	3,70*	0,00
	Gruplar İçi	108,56	458	0,24		
	Toplam	112,94	463			
Davranışların Önem Derecesi	Gruplar Arası	4,19	5	0,84	2,67*	0,02
	Gruplar İçi	143,76	458	0,31		
	Toplam	147,96	463			

*p< 0,05

Davranışların *sergilenme düzeyinde* açısından bölümlere göre öğretmen adaylarının görüşleri karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılığın bulunduğu görülmektedir [F(5-458)= 3,70, p<0,05]. Bölüm değişkeni açısından bakıldığında davranışların *sergilenme düzeyi* açısından Türkçe Eğitimi bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının görüşleri ile Okul Öncesi Öğretmenliği ve Sınıf Öğretmenliği bölümlerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının görüşleri arasında anlamlı farklılıkların olduğu ve farklılığın Türkçe Eğitimi bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının görüşleri lehine olduğu görülmüştür.

Davranışların *önem derecesi* açısından bölümlere göre öğretmen adaylarının görüşleri karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılığın bulunduğu görülmektedir [F(5-458)= 2,67, p<0,05]. Davranışların *önem derecesi* açısından bölümlere göre öğretmen adaylarının görüşleri karşılaştırıldığında anlamlı farklılığın İngilizce Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının görüşleri ile Sınıf Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının görüşleri arasında olduğu ve İngilizce Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının görüşleri lehine olduğu görülmüştür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma sonucunda aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmıştır.

1. Öğretmen adaylarının görüşlerine göre kişisel gelişimlerine yönelik davranışları sergileme düzeylerinin ortalamasının $\bar{X} = 3,29$, önemli görme derecelerinin ortalamasının ise $\bar{X} = 4,18$ olduğu görülmektedir. Öğretmen adayları kişisel gelişime yönelik davranışları oldukça önemli görmelerine rağmen aynı oranda sergilemediklerini belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarının en çok önemli gördüğü ve en çok sergilediği boyutun Ahlaki-Manevi boyut ($\bar{X} = 4,68$ ve $\bar{X} = 4,39$) olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının en az önemli gördüğü boyut, sosyal boyut ($\bar{X} = 3,92$) olarak ortaya çıkmıştır. Sergileme düzeyinde ise en az önemli görülen boyut, bedensel boyut ($\bar{X} = 3,02$) ve sosyal boyut ($\bar{X} = 3,05$) olarak ortaya çıkmıştır.

2. Cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında hem sergileme düzeyi açısından hem de önemli görme düzeyi açısından kadın öğretmen adaylarının görüşleri lehine anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır. Kadın öğretmen adayları kişisel gelişime yönelik davranışları erkek öğretmen adaylarına göre hem daha fazla önemli görmekte hem de daha fazla sergilemektedir.

3. Sınıf değişkeni açısından bakıldığında davranışların sergilenme düzeyi açısından birinci sınıflar ve dördüncü sınıflar arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Fakat davranışları önemli görme düzeyi açısından bakıldığında ise dördüncü sınıf öğretmen adayları lehine anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür. Dördüncü sınıfta öğrenim gören öğretmen adayları kişisel gelişime yönelik davranışları daha önemli görmektedirler.

4. Öğretim Kademesi değişkeni açısından bakıldığında davranışların sergilenme düzeyi açısından birinci öğretim öğrencileri ile ikinci öğretim öğrencilerinin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Fakat davranışları önemli görme düzeyi açısından bakıldığında ise ikinci öğretim öğrencilerinin lehine anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür. İkinci öğretim öğrencileri kişisel gelişime yönelik davranışları daha önemli görmektedirler.

5. Bölüm değişkeni açısından bakıldığında davranışların *sergilenme düzeyi* açısından Türkçe Eğitimi Bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının görüşleri ile Okul Öncesi Öğretmenliği ve Sınıf Öğretmenliği bölümlerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının görüşleri arasında anlamlı farklılıkların olduğu ve farklılığın Türkçe Eğitimi Bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının görüşleri lehine olduğu görülmüştür.

Davranışların *önem derecesi* açısından bölümlere göre öğretmen adaylarının görüşleri karşılaştırıldığında ise anlamlı bir farklılığın İngilizce Öğretmenliği Bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının görüşleri ile Sınıf Öğret-

menliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının görüşleri arasında olduğu ve İngilizce Öğretmenliği Bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının görüşleri lehine olduğu görülmüştür.

Bu sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki öneriler geliştirilebilir:

1. Öğretmen adaylarının kişisel gelişime yönelik davranışları önemli görmeleri eğitim sisteminin geleceği adına önemli bir adımdır. Ancak kişisel gelişime yönelik davranışları sergileme durumu aynı oranda değildir. Öğretmen adaylarının kişisel gelişime yönelik davranışları sergilemeleri açısından üniversitelerin ve öğretim elemanlarının uygun bir çevre oluşturmaları gerekmektedir.

2. Öğretmen adaylarının kişisel gelişimin sosyal boyutundaki davranışları gerek önemli görme derecesi ve gerekse de sergileme düzeyi diğer boyutlara göre düşüktür. Öğretmenlik mesleği sosyal yönü güçlü olması gereken bir meslektir. Bu açıdan bakıldığında öğretmen adaylarının kişisel gelişimlerinin sosyal boyutunu geliştirmeye yönelik etkinliklere katılımı teşvik edilmelidir. Bu doğrultuda öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulamalarının ağırlığının artırılması önemlidir.

3. Çalışmanın başka bir boyutunda öğretmen adaylarının kişisel gelişimlerine engel olarak gördükleri sorulmuştur. Öğretmen adaylarının algıladıkları engeller arasında gereksiz verilen ödevler, sunular, uygun bir çevrenin olmayışı ve KPSS sınavı bulunmaktadır. Öğretmen adaylarına verilen ödevlerin daha nitelikli olması ve gereksiz sunularla, ödevlerle öğretmen adaylarının zamanlarının harcanmaması oldukça önemlidir. Öğrencileri çok yönlü geliştirecek ödev ve projeler verilmesi yoluna gidilmelidir.

KAYNAKÇA

- Çevik, O, Yiğit, S. (2009). Eğitim fakültesi öğrencilerinin profillerinin belirlenmesi - Amasya Üniversitesi örneği. C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 33 No:1; 89-106.
- Değirmenci, H. C. (2004). Kişisel Gelişim ve Pozitif Enerji. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Fındıkçı, İ. (1994). Bilgi toplumunda yöneticilerde kendini geliştirme. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Irwing, J.A. & Williams D. I. (1999). Personal growth and personal development: concepts clarified. British Journal of Guidance&Counselling. Nov; 27, 4. Health and medical complete.

- Özden, Y. (2002). Eğitimde yeni değerler (5. Baskı). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Özer, B., Gelen, İ. (2008). Öğretmenlik mesleği genel yeterliklerine sahip olma düzeyler hakkında öğretmen adayları ve öğretmenlerin görüşlerinin değerlendirilmesi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt: 5, Sayı 9.
- Özkan, Z. (2003). Bilgelige yönelik – Kişisel gelişimin dinamikleri. İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Torun, O. (1996). Davranışsal bir süreç olarak yöneticilerde kendini geliştirme yaklaşımı. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

AİLE İŞLETMELERİ, KURUMSALLAŞMA VE NEPOTİZM

FAMILY ENTERPRISES, INSTITUTIONALIZATION AND NEPOTISM

Yrd. Doç. Dr. İlhami Yücel¹

Sena Özge Özkalan²

ÖZET

Aile işletmelerinin ülke ekonomileri için arz ettikleri önemden dolayı bu işletmelerin başarılı bir şekilde yönetilmeleri ve sonraki kuşaklara başarılı şekilde devredilmeleri daha da önem kazanmaktadır. Günümüzde aile işletmeleri ile ilgili karşılaşılan en önemli sorunlardan birisi ve belki de en önemlisi bu işletmelerin kurumsallaşma düzeyidir ve kurumsallaşmanın sağlanmasında aile işletmelerinin önüne çıkabilecek en önemli sorun nepotizm olabilir. İş ile aile faktörlerinin iç içe geçmesi ile oluşan aile işletmelerinde kan bağı bulunan kişilerin aynı örgütte çalışması esas alınır ve en iyi konumlarda çalışmalarını için özen gösterilir. Akrabalık bağlarının liyakatin önüne geçtiği ve ön planda tutulduğu çalışma ortamlarında, kan bağı bulunmayan çalışanlar arasında huzursuzluk meydana gelebilir. Bu tür ortamlarda nepotizmin kendini gösterdiği aşikârdır. Nepotizm; istihdamda aile üyeleri, akrabalar ve tanıdıklara yetenek, tecrübe ve eğitime bakılmaksızın yer verme ve onlara ayrıcalıklar sağlamaktır. Aile işletmelerinde oldukça sık görülebilen nepotizm etkisi arttıkça, içeriden oluşabilecek bir tehdit unsuru haline dönüşebilir ve kurumsallaşmanın önünde bir engel teşkil edebilir. Bu çalışmada aile işletmelerinin genel tanımları, özellikleri, kurumsallaşma tanımı ve amacı ve nepotizmin aile işletmelerini hangi ölçüde etkilediği kavramsal olarak açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Aile İşletmeleri, Kurumsallaşma ve Nepotizm.*

¹ Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, Erzincan; E-posta: iyucell@erzincan.edu.tr.

² Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek lisans öğrencisi, Erzincan.

ABSTRACT

It is now more important than ever before to manage and pass the family businesses on to next generations successfully since they play a key role in the economies of countries worldwide. Today one of the most important problems that family businesses encounter today is institutionalization levels of them, and of all the issues facing family businesses for ensuring institutionalization, the most important one is nepotism. In family businesses, in which job-family factors are intertwined, people who are relatives by blood work in the same organization and are employed in the best positions. Discomfort atmosphere may arise among employees who are not relatives by blood in working environments, in which kinship is more important than competence (capability). In such environments, nepotism is most likely to emerge. Nepotism refers to as the practice of hiring relatives, family members and acquaintances regardless of their merits, ability, and competence and giving some privileges to them. As the practice of nepotism increase, it may be an internal threat to family businesses and it may constitute a barrier to institutionalization. The aim of this study is to define family businesses and general features of them and to explain the terms of institutionalization and nepotism and their aims and the effects of nepotism on the productivity of family businesses.

Keywords: Family Firms, Institutionalization and Nepotism.

GİRİŞ

Aile işletmeleri faaliyette buldukları ülkelerin gelişmişlik düzeylerine yaptıkları katkı açısından çok önemli bir yere sahiptirler. Geçmişte aile işletmelerinde sahip ve yönetici arasında bir ayrım yapılmamaktaydı ve genellikle sahip ve yönetici aynı kişiydi fakat hem teknolojik hem de diğer alanlarda yaşanan hızlı değişimler ve bu değişimlerin aksatılmadan takip edilmesi ve bunlara cevap verilmesi ihtiyacı, aile işletmelerinde profesyonel yöneticilere olan ihtiyacı gözler önüne sermiştir. Yöneticiliği kendisine meslek edinmiş, geçimini yöneticilikten sağlayan ve bu mesleği yerine getirmek için gereken yetenek ve özelliklerin bir kısmına veya tamamına sahip kişiler olarak profesyonel yöneticiler aile işletmelerinin yönetim kadrolarında yer almaya başlamışlardır. Bu değişimi sağlayamayan veya sağlamakta tereddüt edip geciken aile işletmeleri bunun bedelini ağır ödeyebilir. Özellikle nesil aktarımı esnasında eğer sizden sonraki nesiller de babadan kalma yöntemlerle işletmeyi idare etmeye kalkışıp, gelişme ve iyileşmelerin gerisinde kalırlarsa işletmeyi hazin bir sonun bekleyeceğini söylemek kaçınılmaz olabilir. Burada elbette ki üst kuşakların işi bilmedikleri kast edilmemekte, ifade edilmek istenen zamanın hızla aktığı ve zamana paralel olarak işletmelerin ve onların yöneticilerinin değişimleri takip etmeleri ve hatta değişimlere

öncülük etmeleri gerektiğidir. Hem küçük ölçekli hem de büyük ölçekli işletmelerin birçoğu aile işletmesi özelliği taşımaktadır ve bu işletmelerin ekonomiye katkıları göz ardı edilemeyeceğinden, aile işletmelerine verilen hassasiyet de artmıştır. İşletmenin farklı noktalarında çalışan aile üyeleri kurdukları bu yapıya ailesel kültürlerini aşılarlar böylece kurumda çalışan aile bireyleri duygusal bağlarını kuvvetlendirirken diğer çalışanlar da bu yapının bir parçası haline gelirler. Aile işletmelerinin yönetiminde genellikle aile bireylerinden biri yer alırken, diğer kilit konumlara dışarıdan takviye eleman da alınabilir. Bir işletme oluşturabilmek için sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır ve bu sermaye hem maddi hem de manevi birtakım işletme kaynaklarını ifade eder ve kişilerin varlıklarını ortaya koymalarıyla oluşturulur.

Aile işletmeleri akrabalık bağı olan bireylerin bir araya gelerek mal ya da hizmet oluşturma amacı ile oluşturdukları kurumlardır (İyışeroğlu, 2006: 7). Ailenin ön planda olduğu ve kurum kimliğinde ailenin özelliklerinin yer aldığı özel kuruluşlardır. İşletmelerde aynı kültür, aynı ortak düşünceler ve değer yargılarının paylaşıldığı insanlarla bir arada çalışmak, çalışanların iş tatmini ve huzuru üzerinde önemli etkilere sahiptir. İnsanlar kendilerini çalıştıkları örgütün bir parçası olarak görürlerse, örgütsel aidiyet duyguları ve örgütsel vatandaşlık davranışı gelişir, işletme ile çalışanlar arasında örgütsel bağlılık oluşur. Buna karşılık aile işletmelerinde aile öncelikleri, genellikle işletmecilik kurallarının önüne geçer. Birçok aile işletmesi; personel seçim ve değerlendirme değişkenlerini kullanmaksızın, yetenek, beceri ve deneyimine bakmadan örgüt içindeki kilit pozisyonlara aile üyelerinden birini getirebilir. Bu durum aile üyesi olmayan çalışanlarda rahatsız edici olmaktadır. Aile işletmesinin dezavantajlı konuma gelmesinde en önemli hususlardan birisi; aile üyeleri ile aile üyesi olmayanlar arasında oluşabilecek uçurumun büyüklüğüdür. Aile üyesi olmayan çalışanlar kendilerine değer verilmediği, yetenek ve kabiliyetlerinin görmezden gelindiği ve örgüt için işe yaramadıkları hissine kapılırlarsa organizasyon içerisinde huzur ortamı bozulabilecektir. Çalışanlar arasında “siz” ve “biz” şeklinde klikleşmeler oluşacaktır.

Günümüzde işletmeler, işletmecilik kuralları gereği seçeceği personeli eğitime, tecrübeye, işte gerekli olan yeteneğe dayalı olan liyakat sistemine göre belirlerler. Bazı kurumlarda bu sisteme farklı unsurlarda girebilir. Profesyonel yönetimde gaye, işletme yönetiminin tecrübeye, yeteneğe ve işe olan uyumuna göre seçilmiş kişilerden oluşmasıdır (Koçel, 2010: 60). İşletmelerde sadece akraba olduğu için çalıştırılan ve liyakat sistemine göre alınmamış olan çalışanlar işletmeye yarar sağlamaktan çok zarar verirler. Tam bu noktada kurumsallaşma, işletmeler için önemli bir görevi ifa edebilir. Aile işletmeleri de kurumsallaşma adına çeşitli davranışlarda bulunurlar ve uzun yıllar başarıyı ayakta tutabilme ve gelecek nesillere taşıma adına çaba harcarlar.

Kurumsallaşma; çeşitli kuralların varlığı altında işletmeyi üst konuma taşıyacak davranışların harekete geçirilme işlemidir. Genel olarak işletmeler için önemli olan konuların üzerinde durulması ve sorunların ayıklanarak temizlenme işlemidir. Hem aile işletmelerinde hem de diğer amaçlara hizmet edecek şekilde oluşturulmuş işletmelerde kurumsallaşma özellikle nepotizmden etkilenir.

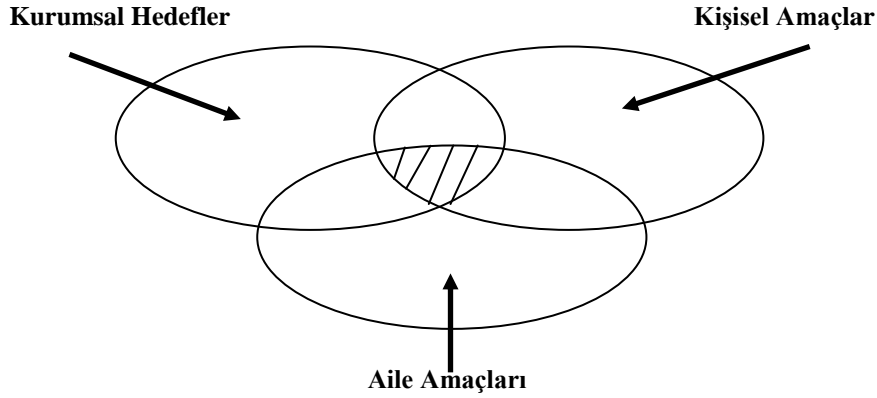
Nepotizmin etkisini gösterdiği işletmeler bir müddet sonra kendilerine zarar vermeye başlar ve kurumsallaşma bir çöküş evresine geçer. Bu işletmeler özellikle kurumsallaşma açısından zayıf işletmelerdir. İşletmelere nepotizmin hem yararı hem de zararı olabilir. Aynı değerleri paylaşmaya yeminli kişilerin oluşturduğu gruplar dışarıdan tehditlere karşı kapalıdır ve bağları kuvvetlidir. Oysa aynı duyguyu paylaşmamış ve fikir birliği oluşturamamış gruplar ufak bir rüzgârda savrulabilirler. Aile işletmeleri duygusal açıdan aynı değerlere önem veren bireylerden oluştuğundan, dağılması diğer işletmelere göre daha zordur. Nepotizmin etkili olduğu işletmelerde ise durum biraz daha farklı olabilir. İç müşteri olarak görülen çalışanların huzuru bozulduğu an işletmede de bir bozulma süreci başlamış sayılır. Huzuru sağlamak ve işletmeyi bir arada tutabilmek adına aile üyelerine ve diğer çalışanlara eşit davranılmalı, aynı işi yapanlara aynı ücret verilmelidir.

1. AİLE İŞLETMELERİ

1.1.Aile İşletmelerinin Tanımı

Herkes tarafından genel olarak bilinen, bir işletmede aile üyelerinin çoğunlukla çalıştığı işletmeler “Aile İşletmesi” şeklinde tanımlanır (Tagiuri vd., 1992: 45). Aslında aile işletmesi ailenin geçimini sağlamak ve/veya mirasın dağılmasını önlemek amacıyla kurulan, ailenin geçimini sağlayan kişi tarafından yönetilen, yönetim kademelerinin önemli bir kısmında aile üyelerinin istihdam edildiği, kararların alınmasında büyük ölçüde ailenin etkili olduğu ve aileden en az iki jenerasyonun kurumda çalıştığı işletme olarak tanımlanır (Karpuzoğlu, 2004: 43). Bir işletmenin aile işletmesi olma özelliğini kazanabilmesi için üst yönetim pozisyonlarında aile bireylerinden bazılarının yer alması gerekir (Smyrinos vd., 1998:49). Bu alanda çalışan yazarlar kendine özgü tanımlar yapmışlar ve bir başlık altında belirli ölçülerde bir aile işletmesi tanımı oluşturulamamıştır. Bu sebeple aile işletmeleri için yapılan tanımlar üç kategori altında incelenebilir (Smyrinos vd., 1998: 50).

- Aile içerisinden birinin yönetime katıldığı aile işletmesi tanımları,
- Aile içerisinden birinin yönetime katılmadığı aile işletmesi tanımları ve
- Aile içerisinden birinin olmadığı ancak yönetime katılabilen aile işletmesi tanımlarıdır.

Tablo1: Aile İşletmelerinin Yapısı

(**Kaynak:** Alan L. Carsrud; Understanding the Complex Relationships Between Family, Business, and Ownership, 1.Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, İstanbul, 2004, s: 4)

Aile işletmeleri, aile üyelerinin gözetiminde oluşturulan değerlerin ve kâra ulaşma stratejilerinin söz konusu ailenin üyeleri tarafından belirlendiği işletmelerdir (Barry, 1975: 42). Aile işletmelerinde, aile fertleri ve akrabalar işletmede oluşturulan pozisyonlarda görev üstlenir, işletmede gücü sarsılamayacak kademelere sahip olacak kişiler aile üyeleri içinden seçilir ve yönetim kurulu aynı kişi tarafından idare edilir (İyışeroğlu, 2006: 8). Her bir aile işletmesinin yönetim şekli, ilişkileri ve diğer çalışanlarıyla olan bağları birbirinden farklıdır. Bir işletmeyi aile işletmesi olarak değerlendirebilmek için dört kriteri bünyesinde taşıması gerekmektedir (Chrisman vd., 2003: 9):

- Herhangi bir durumda ortaklık söz konusu olursa, işletmenin kontrolü aile üyelerinin fazla olduğu tarafa verilmesi,
- Her ailenin kendine özgü yetenek, bilgi ve kültürünün işletmeye bırakılmış olması,
- İşletme içerisinde oluşturulan hayallerin, hedeflerin nesillere aktarımı ve
- Gelecekte hayal ettiği konuma ulaşabilme adına süreklilik gösterilmesidir.

Aile işletmelerinde sorumluluklar veya birleşimler aile bireyleri üzerinde etkilidir. Kaybedilen fırsatlar, gerçekleşemeyen vizyonlar aile bireylerine yansımaktadır ve işletmenin kâr elde etmesi ikinci planda tutulmaktadır. Asıl önemli olan işletmeden ziyade “ailenin” sahip olduğu kâr payını arttırmaktır. Organizasyon olarak her bir aile bireyinin tanımlanmamış görevleri vardır ve

bu görev ve sorumluluklar birbiri içerisine karışmış olarak karşımıza çıkar. Aile kültürü işletmeye birebir olarak yansımaktadır ve güçlü ve iyi ailesel bağı olmayan aile işletmeyi kargaşaya sürüklenebilir. Bunları önleyebilmek adına, eğer aile içerisinde yeterli yönetim kabiliyetine sahip bireyler yoksa profesyonel yardımlara başvurulmalıdır. Sevgi, saygı ve insanların aralarında oluşturmuş oldukları duygusal bağlantılardan oluşan aile işletmeleri, hem pozitif bir çerçevede yer alan saygının hem de fikir uyuşmazlıklarında orta yolu bulabilen ılımlı politikaların yer aldığı bağlantılardır (Pazarcık, 2004: 34). Aile işletmeleri, aile içerisinde üyelerin ve akrabaların çoğunlukta olduğu işletme özelliği gösterdiğinden, genellikle dışa kapalı bir izlenim vermektedirler (Ansay, 1971: 32) ve işletmenin politikası, genelde aile üyelerinin menfaatleri ile uyum içindedir. Yani ailenin istekleri, inançları, değer yargıları ve insan ilişkilerindeki bağları aile işletmesinden bekledikleri arzulara yansımaktadır (Drucker, 1974: 275) ve bu yönelimle aile bireylerinin arzuları, tüm işletmenin çehresini değiştirebilmektedir (Astrochon vd., 2002: 48).

1.2. Aile İşletmelerinin Özellikleri

Aile işletmeleri kendi bireylerine bir işletme ve ev, ailenin dışında kalan çalışanlarına istihdam oluşturması açısından toplumda oldukça önemli bir noktadadır. İşletmelerin kurulma nedenleri sermayelerini arttırmak ve topluma çeşitli mal/hizmet sunmaktır. Aile işletmeleri, diğer işletmelerden farklı olarak soy isimlerini yaşatmayı esas almaktadırlar. Aile bireylerinden herhangi birinin üzüntüsü, yaşadığı bir evlilik veya başından geçen bir hastalık işletmenin içerisindeki atmosfere yansımaktadır (Vago, 2004: 76). Aile işletmelerinin kendilerine ait birtakım özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- Kan bağı bulunan kişilerin çoğunlukta olduğu işletmelerdir,
- En az iki nesil yönetimde bulunmuştur (Aydın, 1986: 42),
- Aile işletmeleri, sermayenin dağılmaması amacıyla kurulmuşlardır,
- Ailenin her bir ferdine ekonomik açıdan yarar sağlar,
- Akrabaların çoğunlukta olduğu bir işletme türüdür ve
- Firma sahibi ve yönetimde tepe konumunda bulunan kişi aynı kişidir.

Aile işletmelerinin gelecekte var olabilmelerini etkileyen bazı faktörler vardır: Bunlar; aile, işletme ve işletme üzerinde oluşan haklardır. Bu faktörlerde oluşabilecek sorunlar ya da çözümler işletmenin amaçlarına ulaşmasında doğrudan bir rol oynamaktadır (Günver, 2004: 174).

AİLE SİSTEMİ	İŞLETME SİSTEMİ
ÇOCUK YETİŞTİRME	KÂR ELDE ETME
GÖZETEN İNSANLARIN VARLIĞI	ÜRETEN İNSANLARIN VARLIĞI
KOŞULSUZ KABULLENME	PERFORMANS BEKLENTİSİ
GENİŞ OTORİTE	ROLLERİ BAĞLI OTORİTE
SONSUZA DEK SÜRECEK İLİŞKİLER	GEÇİCİ İLİŞKİLER

Diğer taraftan aile işletmelerinde bulunan sistem ile işletme sistemleri arasında farklılıklar vardır. Bu sistemlerin birbirinden farklı olması aile işletmelerindeki kültürün diğer işletmelerden farklı olmasına neden olur. Bu farklar şöyle sıralanabilir (Vural ve Sohodol, 2004, 328):

1.3. Aile İşletmesi Olmanın Avantajları

Kan bağıının bulunduğu kişilerin çoğunlukta olduğu işletme yapıları aile işletmesi yapısındadır. Aile işletmelerinin hem avantajları hem de dezavantajları bulunur. Aile işletmesinin avantajları üç başlık altında toplanabilir. Bunlar; finansman, yönetme ve örgüt kültürüne katkı şeklinde sıralanabilir (Dökümbilek, 2010: 16). Finansal açıdan aile işletmelerinin yararları, kriz anlarında kendini gösterir ve kriz zamanlarında aile işletmeleri tüm varlığını ortaya koyarak işletmeyi ayakta tutmaya çalışır. Sermayeleri kendi mülklerinde olduğu için aile bireyleri, işletmelerinin varlıklarını sürdürebilmesi adına kendi mal varlıklarından kolay vazgeçebilirler. Yönetim açısından aile işletmeleri diğer işletmelere kıyasla oldukça kolay yönetilmekte ve stratejik kararlar kısa bir süre içerisinde alınmaktadır. Aile bireyleri birbirlerine daha kolay fikirlerini söyleyebilirler ve tartışmalar daha yumuşak bir ortamda kendini gösterebilir. Ayrıca tanınmış bir aile olmak, işletmenin avantajlı bir konuma gelmesine yardımcı olabilmektedir. Aile işletmelerinde yönetim aile bireyleri tarafından yürütüldüğü için işletmeye uyum sorunu yaşanmaz. Aile bireyleri çok küçük yaşlarda işletme ile iç içe olduklarından, işletmeye ait bilgiler daha küçük yaşlarda öğrenilmiş olunur ve böylece aile işletmelerinde kuruma ait bir kültür oluşturmak kolaylaşmış olur. Örgüt kültürü, bir örgüt içerisindeki bireylerin tutumlarını örgütün doğrultusunda kurallara bağlaması ve inançların bir sistem oluşturmasıdır (Dinçer, 1992: 271). Aile içerisindeki beraberlikler, aynı değer yargıları ve tanıdık yüzler, işletmede kurum kültürünün oluşmasında etkilidir.

Aileler kriz anlarında ya da beklenmedik bir durum karşısında finansal olarak sadece yardımda bulunmayıp, yönetim açısından da tecrübelerini ortaya koyarlar (Günver, 2002: 165). Çalışan kesim aile işletmelerinde güven ve huzur içinde çalışır, yenilikçi bir tutum sergilerler (Kets DeVries, 1996: 63).

Aile işletmelerinin sosyal statüleri oldukça fazladır ve tanınmış bir soyadı, işletmeyi en başından diğer işletmelerden avantajlı bir konuma getirebilir (Kurt, 2009: 60). Aile işletmelerinde sermayenin büyük çoğunluğu aile bireyleri üzerinde olduğundan, önemli kararları almada daha riskli davranılabilir (Knight, 1974: 76). Aile işletmesinde işler benimsenerek yapılır, kararlar kısa sürede verilir. Patron aile üyelerinden biri olduğundan bir konu üzerinde fikri alınması gereken kişi sayısı azdır. Konular, daha etkili gündeme getirilir ve uzun vadeli planların oluşturulması diğer işletmelere göre daha kolay olmaktadır. Bu yararların yanında aile işletmelerinde yönetim problemleri de ortaya çıkabilir. Aile işletmelerinde en önemli problem nepotizm ve kurumsallaşamamadır. Akrabaların kayırılması anlamına gelen nepotizm kavramı aile işletmelerinin ortak sorunudur. Nepotizmden sonra etkili olabilecek diğer bir sorun ise aile fertleri arasında doğabilecek rekabetin kurumsallaşmayı tehdit etmesidir. Hangi aile üyesinin, nasıl bir konumda olacağını bilinmemesi işletme açısından bir sıkıntı oluşturabilir. Profesyonel yönetici olmayan aile üyeleri, stratejik karar alma konusunda işletmeye yardımcı olamadığı gibi var olan düzeni de bozabilir.

1.4. Aile İşletmesi Olmanın Dezavantajları

Aile işletmelerinin sorunları oldukça fazladır. Başta kurumsallaşamama, aile ilişkilerinin işletmeye yansması gibi sorunlar meydana gelirken, nepotizm (aileden yakın çevrenin kayırılması) de etkili bir sorun teşkil edebilir. Aile işletmelerinin bünyesinde barındırdığı dezavantajlar, kan bağından ve duygusal ilişkileri doğru yürütememekten kaynaklanmaktadır. Aile işletmelerinde olumsuzluklar aile içi rekabet, nepotizm, iş bölümünün kimin üzerinde yoğunlaşacağı, kuşaktan kuşağa geçişlerde yaşanan sorunlar ve aile içi modellerin sistemleri üzerinde etkilidir. Aile içi rekabet oluşumları, yönetimde bulunan bireyin ölmesi durumunda meydana gelebilmektedir. Kimin başa geçeceği konusunda yaşanan belirsizlikler aile üyeleri arasında çatışmaların yaşanmasına neden olmaktadır. Yeterince kurumsallaşmanın sağlanmadığı işletmelerde, beklenmedik bir durum karşısında ne yapılacağı kestirilemez. Bunların yanında, aile işletmelerinde kuşak çatışması sık görülür. Birinci kuşak işin gerektirdiği özellikleri bilir ve genellikle eğitim seviyesi daha düşük olmasına rağmen, işine ve işletmeye duygusal açıdan bağlıdır. Kuşaktan kuşağa geçişlerde günün toplumsal özelliklerine ve işletme yapısına bakış açıları da değişmektedir ve bu durum birinci kuşakla diğer kuşak(lar) arasında sorunların yaşanmasında etkili olur. Aile işletmeleri nesilden nesile geçişlerde bile eski alışkanlıklarını devam ettirebilirler ve alışılmış örgüt kültürünü ve çalışanlar arası oluşturulmuş bağları değiştirmeyi çok fazla yeğlemezler. Yönetimde bulunan patron kendisinden sonra işletmenin hangi konumda kalacağını merak eder ancak -henüz onursal başkan

olmadan önce- yapacağı işlerin bir kısmını; hayatta iken aile üyelerinin huzursuz olduklarını görmek istemediği ve böylece günü kurtarmak anlayışıyla hareket ettiği veya aile üyelerinden çekindiği için ya erteleyecektir ya da hiç yapmayabilecektir. Adaylar arasında çıkan dedikodular ve güç kavgaları işletmeyi zora soktuğundan dolayı, aile içi rekabetin işin boyutlarına yansımaları tepe yönetimi bazen bu duruma müdahale etmek zorunda bırakabilir. Kurum sahipleri kendilerini profesyonel yönetici konumunda görebilirler ve düşünülenden tam aksine eğer bu yetenek ve kabiliyetlere sahip olmayan yöneticiler işletme başında bulunursa, aile işletmesi çöküşe geçebilir. Bu tarz işletmeler kurumsallaşamamış aile işletmeleri şeklindedir.

Tablo 2: Aile İşletmelerinin Özetlenmiş Avantaj ve Dezavantajları

AİLE ŞİRKETLERİNİN AVANTAJLARI	AİLE ŞİRKETLERİNİN DEZAVANTAJLARI
MALİ KARARLARIN KOLAY ALINMASI	AKRABALARIN KAYIRILMASI (NEPOTİZM)
HIZLI KARAR ALABİLME	TUTUCULUK
TANINMIŞ AİLE UNVANININ SAĞLADIĞI SOSYAL VE İŞ ÇEVRESİ	AİLE ÜYELERİ ARASINDA REKABET
DİNAMİZM	YÖNETİMİ DEVRETME KRİZİ
UZUN VADELİ OLANLAR YAPABİLME	YETKİ VE SORUMLULUKLARIN AÇIKÇA BELİRLENMEMESİ
YÖNETİM POLİTİKALARININ DEVAMLILIĞINI SAĞLAMA	YÖNETİM KADROSUNU OLUŞTURMA GÜÇLÜĞÜ

(**Kaynak:** Gürcan Papatya, Buğra Hamşioğlu; Rekabetin Yeni Gerçekliğinde Türk Aile İşletmelerinin Yeniden Yapılanma Sorunları ve Kars İli Merkez Aile İşletmelerinde Uygulama, 1. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, İstanbul, 2004, s: 266-267).

Aile işletmeleri her bir bireyine koruyucu özellikler verirken, diğer işletmeler pazarda talebe cevap verecek özellikleri barındıran sistemlerdir (Rosenblatt vd., 1990: 5). Aile işletmelerinin dezavantajlarından biri de yanlış istihdam politikalarıdır. İşin özelliklerine göre personel temin etme yerine akrabalık bağı bulunan kişilerin işe alınması işletmede sorunları da beraberinde getirmektedir. Adam kayırmanın ve akrabayı tutmanın (nepotizm) yoğun yaşandığı işletmelerde diğer çalışanlar için huzursuz bir ortam ve çalışma isteksizliği oluşmaktadır. Aile işletmelerinde, işletmenin bugün hangi konumda olduğu belirlenerek, yarına hazırlık yapılmaya çalışılmaktadır. Birinci kuşak kendinden sonra gelecek kuşağın işletmeyi nasıl yöneteceğini görmek istediği için ikinci ve daha sonraki kuşaklara eğitim aldırılarak yönetici vasıfları aşılınmaya çalışılmaktadır. Bunun aksine eğer yönetici vasıfları alınmadan aile işletmesinin başına geçen bir aile bireyi olursa işletme için zor dönemlere girilebilir.

1.5. Dünya ve Türkiye’de Aile İşletmesi Yapıları

Aile işletmelerinde amaç; devamlılıkların sağlanarak bir sonraki kuşağa aktarılmasıdır. Ekonomilerin temel taşları haline gelen aile işletmeleri hem dünyada hem de Türkiye’de oldukça fazla bulunmaktadır. Uzun yıllar varlığını sürdürebilmiş aile işletmeleri genellikle üçüncü kuşaktan dördüncü kuşağa geçmek üzere olan işletmelerdir. Kurulan işletmelerin aile işletmesi özelliği taşıması ve hem aile bireylerine hem de çalışan diğer kişilere iş olanağı sağladığından araştırmaların odak noktasında yer almıştır (Smyrinos vd., 2003: 49). Yıllardır sarsılmadan günümüze ulaşan aile işletmeleri oransal olarak oldukça fazladır. Aşağıdaki tablolarda Dünya’nın ve Türkiye’nin en eski bilinen aile işletmeleri yer almaktadır.

Tablo 3: Dünya’nın En Eski Aile İşletmeleri

İŞLETME ADI	FAALİYETLANI	ÜLKE	KURULUŞ YILI	NESİL SAYISI	AİLENİN ADI
HOSHI	HAN	JAPONYA	718	46	HOSBI
CHOTEN DE GOULINE	MÜZE	FRANSA	1000		GOULAI NE
TASO BAROVIEVER	CAM	İTALYA	1295	20	BAROVİ ER
HOTEL PILGRIM HAUS	HAN	ALMANYA	1304		
RICHARD DE BAIS	KAĞIT	ALMANYA	1326		DE BOS
BARANNIE DE COUSSERGEUS	ŞARAP	FRANSA	1495	16	
GRAZIA DERUTA	SERAMİK	İTALYA	1500		GROZIA

(**Kaynak:** Ebru Karpuzoğlu, Aile İşletmelerinin Sürekliliğinde Kurumsallaşma, 1. Aile İşletmeleri Kongresi, İstanbul, 2004, s:44).

Tablo:4 Türkiye'nin En Eski Aile İşletmeleri

İŞLETME	İŞLETME SAHİBİ	KURULUŞ TARİHİ	NESİL
ÇÖĞENLER HELVA	RASİH EFENDİ	1883	4
KOSKA HELVA	HACI EMİN BEY	1907	4
KAMİL KOÇ OTOBÜSLERİ	KAMİL KOÇ	1923	3
EYÜP SABRİ TUNCER KOLONYALARI	EYÜP SABRİ TUNCER	1923	3
TATKO	ALP YALMAN	1926	3
KOÇ HOLDİNG	VEHBI KOÇ	1926	3
KENT GIDA A.Ş	ABDULLAH TAHİNCİOĞLU	1927	3
ECZACIBAŞI	NEJAT ECZACIBAŞI	1942	2
SABANCI HOLDİNG	HACI ÖMER SABANCI	1946	3
İSTİKBAL	MUSTAFA SAMİ BOYDAK	1957	2

(**Kaynak:** Ebru Karpuzoğlu, Aile İşletmelerinin Sürekliliğinde Kurumsallaşma, 1. Aile İşletmeleri Kongresi, İstanbul, 2004, s:44).

İlk yıllarda işletmelerin akrabalık ilişkileri düzenli bir seviyede ilerlerken, aile işletmesinin gelişmesiyle seviyesinin farklılaşması ve ilişkilerin çok yönlü bir hal alması sonraki zamanlarda birçok sorunu beraberinde getirebilir (İyişleröğlü, 2006: 21). Aile işletmelerinin hayat safhası özellikle birinci kuşak ile üçüncü kuşak arasında gerçekleşirken, belki de en fazla çatışma ve kriz de bu dönemlerde vuku bulmaktadır. Bu çatışmalar işletmeye zarar verirken, işletmenin ayakta kalabilmesi ve uzun yıllar kuşaktan kuşağa aktarılabilmesi için bazı araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalardan birinde Peter Drucker aile işletmeleri için 5 altın öğüdünü aşağıdaki şekilde sıralamıştır (Kaldı, 2012: 56):

- Çalışan aile üyeleri en az aile dışı çalışanlar kadar yetenekli ve çalışkan olmalı,
- Çok küçük olanlar hariç tüm aile işletmelerinde kilit görevlere profesyoneller atanmalı,
- Yönetimde kaç aile üyesinin olduğuna bakılmadan, tepe pozisyonlardan birine aile dışı bir kişi getirilmeli,
- Yönetimin geçişi konusu aile ve iş dışında birinin önderliğinde halledilmelidir ve
- İşletme aileye değil, aile işletmeye hizmet etmelidir.

Aile işletmelerinin uzun yıllar varlıklarını sürdürebilmesi, aile işletmelerini kuran aile üyeleri için hayattır ancak kuşaklar arası geçişlerde özellikle birinci kuşaktan ikinci kuşağa geçişte bazı sorunlar ortaya çıkabilir. Bu nok-

tada işletme-aile ilişkileri organizasyonun yönetimini etkileyecektir. Yıllar önce küçük bir işletme olan bazı aile işletmeleri günümüzde dördüncü neslini yaşayabilmekteyken uzun yıllar piyasada varlığını devam ettiren bazı aile işletmeleri ise kurumsallaşamadıkları için artık piyasada yoktur. Örgütlenmesini iyi bir şekilde tamamlamış ve kurumsallaşmasını tam anlamı ile gerçekleştiren aile işletmeleri yıllar boyu adlarını ekonomi dünyasına yazdırmışlardır.

1.6. Aile İşletmelerinde Yönetim Sorunları

İşletmelerde yönetim çeşitli fonksiyonlar arasında bölüştürülmüştür. Bunlar; planlama, organize etme (örgütlenme), yürütme (emir-komuta), koordinasyon ve kontroldür. Aile işletmeleri de her bir birimine bu yönetim fonksiyonlarını uygulatır ve aile işletmesi olmanın bazı dezavantajları bu yönetim fonksiyonlarının uygulanmasında da sorunlar çıkartabilir.

1.6.1. Aile İşletmelerinde Planlamaya Yönelik Sorunlar

Planlama, geleceğe dair fikirlerimizi belli kalıplar çerçevesinde bir süzgeçten geçirme işlemidir ve geleceğe yönelik olarak alternatifler arasından seçim yapmaktır (Akat, 1998: 118). Bu yüzden işletmelerde geleceğe dair fikirlerini bir plan çerçevesinde toplarlar. Her bir bölüm planlama programını yapmazsa amaçlara ulaşmada zorluklar yaşayabilir. İşletmelerin belirledikleri amaçlara kavuşmada planlama önemli bir yerde bulunur. Aile işletmelerinde yönetim profesyonel olmalıdır ve eğer işletmede profesyonelleşme gerçekleşmemiş ise planlama havada kalır. Planlama bu tarz işletmelerde varsayım dayalı olarak gerçekleşir ve en son aşamada gerçekleştirilecek olan denetimin sağlanmasında işletmeye rehberlik edecek standartları ortaya koyar. Günümüzde planlamanın önemini idrak etmiş ve profesyonel yönetimi uygulayan işletmelerin çoğunlukta olması, planlamanın önemini kavrayamamış işletmelerin yok olmasına yol açar.

1.6.2. Aile İşletmelerinde Organize Etmeye Yönelik Sorunlar

İyi bir işletmede organizasyon yapısı ile yönetim fonksiyonları kendini beraber gösterir. Örgüt yapısının kuvvetli olması, amaçlara ulaşmayı kolaylaştırır. Organize olmamış işletmeler genellikle profesyonelleşmemiş, günü kurtarmaya yönelik çözümlerle kendi bildiğini uygulayan işletmelerdir. Organize olma, organizasyonda etkinliği ve verimliliği sağlayacak şekilde; işletmelerde yapılacak işlerin, bu işleri yapacak olanların, yetki ve sorumlulukların belirlenmesi ve işleri yapacak olanların ihtiyaç duyacağı araç-gereç ve teçhizat ile donanmaları ile ilgilidir. Aile işletmelerinde organize etme sorunu yanlış istihdam yapma sonucunda kendini gösterir. Akraba, aile üyesi olma ve tanıdık gibi işe alımlar işletmenin organize etme fonksiyonunda sorun

çıkmasına neden olur. Eğer örgütlenme gerçekleşirken kurumsallaşma sağlanamamışsa ve akrabalık ilişkileri gibi birtakım kayırmalar gerçekleşiyorsa bu organizasyonda verimlilik ve etkinlikten söz etmek zor olabilir. Kaynak tahsisinin yanlış yapıldığı, hareket-zaman etütlerinin görmezden gelindiği, adama göre iş pozisyonlarının oluşturulduğu ve işi yapmak için gerekli yetkinin sahibi olunmadığı örgütlerde örgütlenmeye ilişkin ortaya çıkabilecek birçok problem görülebilir.

1.6.3. Aile İşletmelerinde Yürütme Fonksiyonuna Yönelik Sorunlar

İşletmelerde önemli bir yere sahip olan yürütme fonksiyonu işlerin yapılabilirliği açısından temel bir konumdur. İşletmelerde karar alıcılar ve bu kararları uygulayanlar arasında emir-komuta zincirinin gerektirdiği prosedür işlemediği zaman ya karar alınmaz, ya alınan kararlar uygulamaya geçmez ya da yanlış uygulamalar gerçekleşir. Karar alıcıların ve uygulayıcıların kanbağına sahip aynı aile üyelerinden oluşması durumunda işletmede işlerin yürütülmesi aşamasında birtakım problemler kendini gösterecektir. Yürütme, genellikle planlanan işlerin yapılma aşamasıdır. Aile işletmelerinde tepe yöneticisi konumunda bulunanlar genellikle aile üyelerinden olduğu için hızlı karar alma ve uygulama imkânı vardır ve böylece işler daha kısa sürede gerçekleştirilecektir. Aile işletmelerinde, patron aile bireylerinden biridir ve diğer çalışanlar da aile üyesi olduğundan bazı fikir ayrılıkları oluşabilir. Bununla birlikte emir-komuta zinciri bulunmadığından, yapılması istenen bir iş diğer aile bireyleri tarafından yapılmayabilir. Aileden olan çalışanlara ceza verilmesi ve işten çıkmasının istenmesi zordur ve bu durum işletmede yürütme fonksiyonunun etkili bir şekilde ifa edilmesinde önemli problemlerle karşılaşılmasına sebep olmaktadır. İşleri yaparken emir almaya alışkın olmayan çalışanlar kendi işletmesi haricinde çalışmaya istekli olmayacakları için işten çıkarılamayan aile üyeleri herhangi bir işletmede çalışamazlar. Yürütme fonksiyonuna yönelik bu sorunları ortadan kaldırmak için, aile işletmelerinin kurumsallaşmış bir yapı göstermesi gerekir.

1.6.4. Aile İşletmelerinde Koordinasyona Yönelik Sorunlar

Yürütülen işlerin sistemli bir şekilde gerçekleşmesi koordinasyon fonksiyonuna bağlıdır. Her işletmenin kendine özgü bir sistem ağı bulunmaktadır. Aile işletmelerinde koordinasyon fonksiyonu diğer fonksiyonlar ile beraber incelenir. Koordinasyon fonksiyonunun başlıca önemli sorunu nepotizm yani akrabaların kayrılmasıdır. İşletmede çalışanlar, aile üyelerinin üstün görülüp kendilerinin dışladığını hissedebilirler ve bu aile üyeleri ile aile üyesi olmayan çalışanlar arasında “biz” ve “onlar” şeklinde bir bölüme ayrılmalarına ve uyumsuzlukların meydana gelmesine neden olur (Dökümbilek, 2010: 33). İşletmedeki koordinasyon sorunları işlerin olduğundan daha uzun sürede

gerçekleşmesine, bazı işlerin tekrar edilmesine veya en başından yeniden yapılmasına ve verimin azalmasına sebep olur. Aile işletmelerinde koordinasyonun tam anlamıyla yürütülebilmesi için, departmanlar arası ve departmanların bir bütün olarak işletme ile uyumu sağlanmalı ve bu uyum sağlanırken aile üyesi olmayan işletme çalışanlarına “öteki” muamelesi yapılmamalıdır.

1.6.5. Aile İşletmelerinde Kontrol Fonksiyonuna Yönelik Sorunlar

Denetim uzun süre geri dönüşümlü bir işletme fonksiyonudur. Bu fonksiyonla aile işletmeleri planlama aşamasında belirledikleri hedef standartlarla gerçekleşen fiili durumu karşılaştırırlar ve sapmalar varsa nedenleri araştırılarak giderilmeye çalışılır. Uzman kişiler tarafından yapılması işletmeleri yararlı sonuçlara ulaştırabilir. İşlerin sonucunun ne şekilde olduğunu öğrenmek amaçlı denetim fonksiyonu kullanılır. Aile işletmelerinde bazen kontrol fonksiyonuyla ilgili birtakım sorunlar baş gösterebilir. Bunlar; aile üyeleri ve akrabalar işletmede buldukları konumdan dolayı bazı işleri eksik yapabilirler. Güven, aile içindeki en önemli bağ olduğundan işletmede denetim fonksiyonu kendini tam anlamıyla göstermeyebilir. Patron, işlerin sıkı bir şekilde denetlenmesini istemeyebilir. Aile üyeleri profesyonel yönetici konumunda değilse gözden kaçırılan ufak bir hata işletmeyi büyük zorluklara sokabilir. Ayrıca denetimi yapan kişiler genellikle aile üyesi olduğundan sorunlar ihmal edilebilir.

2. AİLE İŞLETMELERİNDE KURUMSALLAŞMA

2.1. Kurumsallaşmanın Tanımı

Aile işletmelerinin amacı yıllar boyu devamlılıklarını sürdürmeyi sağlayacak şekilde aile ve işletme kavramlarını birbirine karıştırmadan işletmeyi yönetmeyi organizasyonda hâkim kılmak olmalıdır. Kurumsallaşma aile işletmelerinde bu amaca hizmet etmektedir ve aile işletmesinin sistemli bir hale dönüşmesini sağlamaktadır. Aile işletmelerinde kurumsallaşmayı algılamak için kurumsallaşmanın ne olmadığını anlamak gerekir (Pazarcık, 2004: 36).

- İşletmeyi tamamen profesyonellere terk etmek,
- Kontrolü elden çıkarmak,
- Bir kenara çekilmek,
- Herkesin sözüne göre hareket etmek,
- İşletmenin sırlarını dışarıya aktarmak şeklinde özellikleri yoktur.

Kurumsallaşma, kurumların profesyonelce yönetilmeleri ve kontrol edilmelerini sağlayan bir sistemdir ve aile işletmelerinde kurumsallaşma dinamik bir olgudur (sabit kalıpları yoktur). Günümüzde işletmeler büyüyüp yıllar

boyu devam etmede kurumsallaşmayı temel olarak almaktadırlar. Kurumsallaşma; işletmenin diğer işletmelerden farklı olarak kurallar ve standartları bünyesinde barındırması, kendine uygun sistemi kurması ve farklı bir kimliğe bürünmesidir (Karpuzoğlu, 2004: 45). Kurumsallaşmanın temeli işletme içerisinde sistemli bir çerçevenin oluşmasıdır ve kurumsallaşmanın oluşabilmesi için kurum kültürünün kurumsallaşmayı desteklemesi ve uygun bir ortam hazırlaması gerekir (Vural ve Sohodol, 2004: 331). Kurumsallaşmayı başaran aile işletmeleri uzun süre nesilden nesile aktarımlar yapabilir ve bu aile işletmelerinin belli başlı özellikleri vardır. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilir (Gümüştekin, 2004: 523):

- İş analizi yapılır, çalışma koşulları ve sorumluluklar belirlenir.
- Başarı değerlendirme, terfi, ücret sistemleri oluşturulur.
- Misyon, uzun vadeli amaçlar belirlenir.
- İşletmenin stratejilerine uygun bir vizyon tespit edilir.
- Mevcut konularına bakılarak hedefler belirlenir.

Günümüz ekonomisinde küreselleşme ile meydana gelen rekabetin ve tüketici tercih ve isteklerinin değişmesi sonucu bir takım olanaklar ve tehditlere rastlanılabilmektedir (Eren vd., 2003: 55). Aile işletmeleri fırsatları gerçekleştirebilmek ve işletmeyi tehditlerden koruyabilmek adına kurumsallaşmayı tercih etmelidirler. Bir işletmede kurumsallaşma düzeyi ne kadar yüksek seviyede ise, o işletmenin oluşabilecek tehditlere tepki göstermesi ve fırsatlara göre değişim göstermesi o derece kolay olur (Lau, vd., 2002: 533). Kurumsallaşmanın önemli bir yer edinmesinde Philip Selznick'in ortaya koyduğu "Kurumsal Örgütler Modeli" önemli bir yer tutmaktadır (Kurt, 2009: 78). Bu model örgütlerin temel isteğinin daha fazla donanım olmadığını ve işletmelerin sadece hayatta varlıklarını sürdürmek istediklerini vurgular (Selznick, 1996: 271). Kurumsallaşmayı sağlayabilmek işletmeler için oldukça zordur ve her işletme bunu başaramayabilir. İşletmeler ancak bazı tedbirler alarak kurumsallaşmaya ulaşabilirler (Tuncel, 2011: 4):

- İşletmenin hedeflerine uygun bir organizasyon yapısını belirlemek,
- İşin anlamını iyi belirtecek tanımlamalar yapmak,
- Yazılı bir doküman halinde işin gereklerini belgelemek,
- Sorumluluk verirken işin tanımlarına göre yetkilendirme yapmak,
- Vizyonu olan işleri tespit etmek,
- Nepotizmi işletmeden uzaklaştırmak, çalışanlar arası dengeyi sağlamak,
- Aile meclisleri oluşturularak işin geri bildiriminde neler olup bittiğini gözden geçirmek.

Kurumsallaşmada önemli olan, faaliyetlerin herkes tarafından tanınmasıdır (Bhappu, 2000: 409) ve bu tanınma işletmeye rakip ve tehdit unsurlarının

oluşmasına yol açar. Dinamik ve oldukça zor olan bir çevre içerisinde işletmenin varlığını sürdürebilmesi ancak değişime ayak uydurabilmesiyle olur (Miller, 1983:772). Değişime ayak uydurmakta zorlanan işletmeler atalet duygusuna kapılarak haşlanmış kurbağa vakasındaki kurbağanın sonu ile aynı sona sahip olabilirler.

2.2. Aile İşletmelerinde Kurumsallaşmayı Sağlayan Faktörler

Aile işletmelerinin gelecekte varlıklarını devam ettirebilmeleri, işletmelerin kurumsallaşmasına bağlıdır ve kurumsallaşmanın gerçekleşebilmesinde bazı faktörler etkili olabilir. Bunlar; aile anayasası, aile meclisi ve yönetim kurulunun oluşumudur.

2.2.1. Aile Anayasası

Kurumsallaşmanın önemli etkenlerinden biri aile anayasalarıdır. Aile işletmelerinin kuşaktan kuşağa aktarılması oldukça önemlidir. Yıllar boyu varlığını sürdürebilen aile işletmelerinde planların ve bu plana ulaşmanın süreci belirlenmiştir ve bu belirtiler kendini aile anayasası şeklinde gösterir. Aile anayasasının uygulanabilirliği de kurum içerisindeki iklime göre belirlenir. Aile anayasası, ailenin işletme ile ilişkili bağlarına ait yazılı ve yazısız temel normlar şeklinde tanımlanabilir. Şöyle ki bir ailede evlenerek aynı soyadını kullanan ya da akrabalık bağı bulunması ile hem aile içinde hem de aile dışında kalan diğer kişilerin ilişkilerini düzenleyen, belirli amaçları yaptırımları bulunan ve işletme içerisinde herkes tarafından uyulması gereken değerler kümesidir (Karpuzoğlu, 2004: 160). Anayasa içerisinde aile işletmesine ait misyon, vizyon, amaçlar, aile üyelerinin eğitim seviyesi, hisse oranları ve yönetim kurulu seçim kriterleri gibi unsurlar yer almaktadır. Aile anayasalarında yanlış davranışlar bulunmamalı ve olaylar net, güven verici olmalıdır (İyışeroğlu, 2006: 38). Aile anayasası işletmelere bazı avantajlar sağlamaktadır (Karpuzoğlu, 2004: 160):

- Aile içinde iletişim kuvvetlenir,
- Bireylere ailede yön veriri, rehberlik görevini üstlenir,
- Sinerji oluşturur,
- Yansızdır, yansız oluşu güven ortamı sağlar,
- Sağlıklı aile içi ilişkiler oluşturur,
- Ailede bağlılık geliştirir,
- Çalışanlarda iş tatmini için zemin hazırlar ve
- Ailede duygusal bağlar gelişir.

Aile anayasasının birçok avantajı bulunmasına rağmen dezavantajları da bulunmaktadır (Karpuzoğlu, 2004: 160):

- Esnek değildir, zamanla değişmez,
- Fikir uyumsuzlukları olabilir ve
- Hazırlanması oldukça zaman alır.

Aile anayasası içerisinde avantajlar ve dezavantajlar göz önüne alındığında avantajların oldukça çok olduğu görülür. Aile anayasası, kuruma özgü bir kimlik kazandırır ve aile anayasasının olmadığı işletmelerde güvensizlik ortamı ve haksız rekabet gibi durumlarla karşılaşmak olasıdır. Aile anayasası, işletme ile aile arasındaki ilişkinin düzeyini belirler ve kapsamı oldukça geniştir. Küçük ölçekli aile işletmelerinde aile anayasasının yürütülmesi aile kurulu tarafından sağlanırken, büyük ölçekli aile işletmelerinde aile kurulu yerine yönetim kurulu geçer. Yönetim kurulunda amaç, işletmenin vizyonuna ulaşmasını sağlamak için stratejiler geliştirmektir. Aile anayasasının, işletmeye fayda sağlayabilmesi için üzerinde durulması gereken hususlardan birisi, aile misyonudur. İşletmenin misyonu onun varoluş nedeni olarak açıklanmaktadır ve strateji oluşturma sürecinde önemli bir başlangıç noktasıdır (Ülgen ve Mirze, 2010: 68). Bir aile işletmesinde misyon, ailenin temelini koruyarak geleceğe ulaşmasını ifade eder (Rock, 1991: 27). Aile misyonu ile aile içi ilişkiler geliştirilebilir ve böylece güven ortamı sağlanmış olur. Aile anayasasının bir diğer unsuru da aile forumu oluşturulmasıdır ve bu aile forumunda katılımcılar tarafından dile getirilen tavsiyeler, beklentiler ve şikâyetler tartışılır. Forumun amacı tüm katılımcıların duygularını ve düşüncelerini çekinmeden ifade etmeleri ve bilmedikleri ve öğrenmek istedikleri hususları yargılamadan belirtmeleri için uygun bir platform oluşturmaktır (Karpuzoğlu, 2004: 166). Aile işletmeleri, aile misyonunu iyi belirler ve aile forumunu doğru bir şekilde uygulayabilirse kuşaktan kuşağa geçmesi yolunda hiçbir engelle karşılaşmaz. Aile anayasasını hazırlamak uzun bir süreyi almaktadır ve bütün fertleri ilgilendiren her konunun üzerinde tek tek titiz bir şekilde durulması gereklidir. Aile anayasasının hazırlanma süreci şöyle özetlenebilir (Karpuzoğlu, 2004: 166).

Aile Forumunun Düzenlenmesi

Aile Anayasası Oluşturma ihtiyacının Tespiti

Konsey Üyelerinin Seçim Yönteminin ve Seçim Kriterlerinin Belirlenmesi

Aile Konseyinin Oluşturulması

Aile Konseyi Amacının; Çalışma, Seçim, Görevde Kalma Koşullarının ve Kriterlerinin Belirlenmesi

	⇩
Aile Misyonunun Belirlenmesi	
	⇩
Ailenin Güçlü ve Zayıf Yönlerinin Tespiti	
	⇩
Aile Anayasası Kapsamının Belirlenmesi	
	⇩
Alt Çalışma Gruplarının Oluşturulması	
	⇩
Aile Anayasası Taslağının Hazırlanması	
	⇩
Aile Anayasası Taslağının, Aile Forumunda Sunulması ve Aile Üyelerinin Görüşlerinin Alınması	
	⇩
Aile Anayasasının Nihai Hale Getirilmesi	
	⇩
Aile Anayasasını Revize Etme/ Değiştirme Koşullarının Tespit Edilmesi	

Aile anayasası, işletmede misyon ve temel değerleri içerdiğinden dolayı (Günver, 2004: 174) açık kurallar çerçevesinde ve yansız olarak objektif bir biçimde özenle hazırlanmalıdır. Kurumsallaşmaya giden yolda aile anayasası titiz ve uzun bir çalışma sonucu oluşturulmalıdır ve bu şekilde hazırlanmış bir anayasanın işletmelerde performansı artırması ve örgütsel bağlılığı sağlaması yüksek olasılıkla muhtemeldir. Söz konusu işletmelerde ortaya çıkabilecek fikir ayrılıkları da aile anayasası çerçevesinde birleştirilebilir ve böylece bu aile işletmelerinde huzurlu ve güvenli bir çalışma ortamı oluşturularak aile işletmesinin kuşaklararası geçişi ve sürdürülebilir devri sağlanabilir.

2.2.2. Aile Meclisi

Aile işletmelerinde aile bağlarını güçlendirebilecek ve aile işletmesinin devamını sağlayacak özellikte olan aile meclisleri oluşturulmalıdır. Aile anayasalarının uygulanabilir olduğu yer aile meclisi olarak adlandırılır. Aile meclisi genellikle büyük ölçekli aile işletmelerinde bulunur ve aile meclisinin amacı, işletmeyi ilgilendiren her bilginin aile üyelerine aktarımını ve böylece katkısını temin etmektir (Yıldırım, 2007: 72). Yönetim sorunlarını ortadan kaldırmak amaçlı aile meclisleri kurulmuştur. İşletmede aile anayasasının olumsuz yönlerini ortadan kaldırmak için aile meclisi önemli sorumluluklar üstlenmektedir. Aile Meclisinin yararlı bir şekilde işleyebilmesi için bazı hususlara dikkat edilmelidir (Yıldırım, 2007: 72).

- Aile meclisi aile fertleri arasındaki iletişimi arttırmak amacıyla oluşturulmalıdır,

- Aile meclisinin temeli açık ve katılımcı olmalıdır,
- Çıkar ilişkisi olmayanlar mecliste yer almamalıdır,
- Aile işletmeleri, meclisin kurallarını kendi ailesel bağlarına ve işletmenin özelliklerine göre belirlemelidir ve
- Toplantılar düzenli aralıklarla yapılmalıdır.

Aile meclisinde konuşulan konular kolay bir şekilde uygulamaya geçmez ve bu engeli aşmak için meclis toplantılarının belirli sıklıklarla yapılması, meclisin daha etkin bir şekilde faaliyet göstermesini kolaylaştırmaktadır. Aile işletmelerinde aile meclislerinin kurumsallaşmaya etkisi doğrudan gerçekleşir ve kurumsallaşmayla beraber aile işletmesi nesilden nesile aktarılır.

2.2.3. Yönetim Kurulu

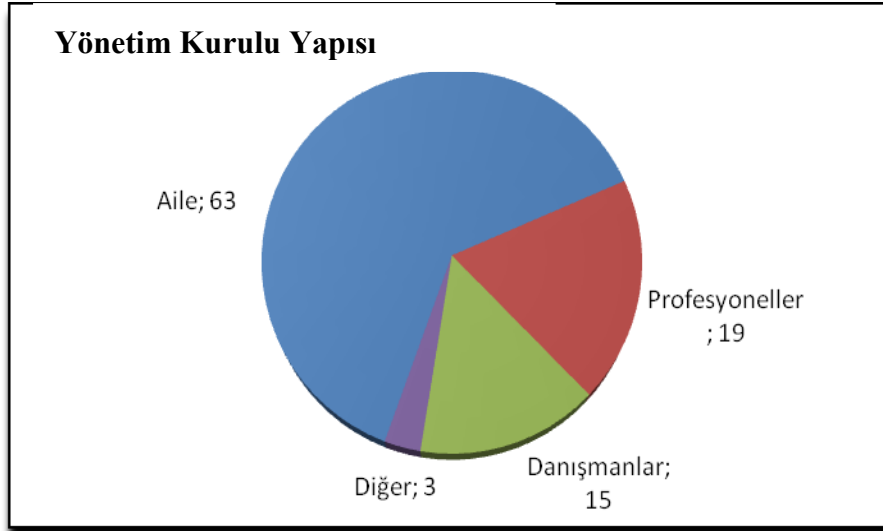
Aile işletmelerinde bulunan ailesel yönetim, hiyerarşik işleyişin nasıl olması gerektiğini ve işletme yapısına uygun temel kararların nasıl alınacağına etkili olan bir yönetim biçimidir (Akdoğan, Seyrek, 2004: 276). Aile işletmelerinde kurumsallaşmanın önemli bir unsuru, işletmelerde bulunan yönetim kurullarıdır ve bu yönetim kurulları işletmelerin yönetim stratejilerini oluştururlar. Aile işletmelerinde genellikle hissedarlarla yönetim kurulu aynı kişilerden oluşur. Yönetim kurulunun üç amacı bulunmaktadır. Bunlar işletme sahiplerinin çıkarlarını koruma altına almak, işletmenin uzun ömürlü olmasını sağlayacak stratejiler oluşturmak ve genel müdürlerin danışmanlık konusunda ilk başvuracakları yer olmaktır (Günver, 2004: 176). Yönetim kurulunun görevi, stratejileri oluşturmak ve muhasebe ve raporları kontrol etmektir (Shelton, 2001: 14). Yönetim kademesi çeşitli yapılardan oluşur ve her kademe birbirinden kesin çizgilerle ayrılmasına rağmen diyalogları kuvvetlidir. Yönetim kurulu işletmenin en üst konumunda yer alır ve daha sonraki yönetim kademeleri orta ve alt kademe şeklinde kendini gösterir. Yönetim kurulu ilk nesilde genellikle eğitim düzeyi sonraki nesillere göre daha düşük, tecrübeye ve işe adanmışlık faktörlerine dayalı olarak yürütülen ve yönetim stratejilerini bilmeyen kişilerin yer aldığı kurul şeklindeyken; zaman ilerledikçe eğitim seviyesi artmış ve aile üyeleri dışından da kurula girişlerin gerçekleştiği kurul boyutunu kazanmıştır. Aile işletmeleri yönetim kurulu üyelerini seçerken profesyonelliğe önem vermelidirler ve bunun doğal bir sonucu olarak; yönetim kurullarında aile dışından ve işletme içerisinde çıkar çatışması bulunmayan kişilerinde yer almasına özen gösterilmeli ve bu kişileri seçerken nepotizmin etkisinde kalınmadan liyakat esaslı bir seçim yapılmalıdır. Yönetim kurullarında, aile dışından farklı kişilerin bulunması, işletme içerisinde çalışanların fırsatları fark edememesi ve hataları öngörememesi anlamına gelen işletme körlüğünü önler. Yönetim kurulunun çeşitli görevleri

bulunmaktadır ve bu görevler özellikle kritik bir sonuç doğurabilecek konulara ilişkindir. Bunlar şöyle özetlenebilir (Karpuzoğlu, 2004: 164):

- Kâr dağıtımı,
- Borçlanma,
- Ücret ve performans değerlendirme politikasını belirleme,
- Organizasyonu düzenleme,
- Ürün portföyünü yenileme ve geliştirme,
- Pazarı yenileme ve geliştirme,
- Büyüme hedefleri,
- Satış hacimleri,
- Yeni yatırımlar,
- Profesyonellerin ve aile üyelerinin birleşmesi ve
- Varisin ve gelecek tepe yönetim ekibinin seçilmesi hazırlanması ve istihdamıdır.

Aile dışından gelen çalışan işletme üzerine daha çok bilgi ekleyebilir ve aile içerisinde fark edilemeyen olaylar farklı bir gözle değerlendirilebilir. Bu da işletme için daha sağlıklı bir ilerleyiş için temel teşkil eder. Ancak işletmede kilit bir konumda olan aile dışı çalışanlar, yönetim kurulunda olmamalıdır; buna ilaveten, eskiden işletmede çalışan veya kendine has sebeplerden işten ayrılan çalışanlar da yönetim kuruluna tekrar alınmamalıdır. Sürekli iş görülen ya da müşteri olarak işletmede tanınan kişilerinde yönetim kuruluna dâhil edilmesi işletme için sağlıklı bir yönetim kurulu oluşturamayabilir. İşletmelerde liderlik vasıflarına sahip kişiler bazen çeşitli sebeplerle yönetim kurulu içerisinde yer almayabilir ya da aile üyeleri liderlik vasıflarında yer alan özelliklerden bazılarında sahip olmayabilir. Bu durumda ya dışarıdan uzman kişilerin işletmeye gelmesi sağlanmalı ya da danışmanlık hizmetleri alınarak aile üyelerine bu özellikler aşılmalıdır. Aile işletmelerinde kurumsallaşmanın oluşmasında yönetim kurulu etkin bir şekilde çalışmalıdır. Yönetim kurulunda başkanlık ve diğer zirve yönetimi pozisyonlarında aile bireyleri bulunuyor ancak bu aile üyeleri yeterince etkin değiller ise gerekli tedbirler alınmalıdır (İyışeroğlu, 2006: 36). Yönetim kurulu yazılı kuralların oluşturulması ve işletmenin yönetiminde nasıl bir stratejinin izlenmesi gerektiğini vurgulayan bir yapıdır. Burada alınan kararları işletme adına karar veren kişiler uygulamaya geçirir. Kurul içerisinde kurul üyelerinin tamamı aile üyelerinden olabileceği gibi aile üyeleri dışından ve kan bağı olmayan kişilerden de oluşabilir. Kurulda amaç, işletmenin geleceğini tehdit edebilecek ya da ileride oluşabilecek fırsatlara karşı takınılacak tavırların neler olabileceğinin net bir şekilde ortaya konulmasıdır. Aile işletmelerinde yönetim kurulları oluşturulurken, liderlik vasıflarına sahip, gerektiğinde

kabul edilebilir risk alabilen, alttaki çalışanları harekete geçirebilecek, vizyon ve misyon duygusunu çalışanlara aşılayabilecek ve onların rol ötesi davranışlar göstermelerini sağlayacak ve işletmede gereken dönüşümü sağlayabilecek aile üyeleri çok iyi bir şekilde değerlendirilmelidirler. Tam tersine aile işletmesinin ilerlemesini, kendisinin farkında olmadığı kısır çekişmelerle engelleyen ve bulunduğu ortamda sağladığı faydadan çok götürüsü olan aile üyelerine yönetim kurullarında yer verilmemelidir. Elbette ki karşı görüşler olmalıdır ve onların her söylediği dikkatle ve özenle değerlendirilmelidir çünkü her bireyin aynı şeyi ifade ettiği bir ortamda ilerleme ya da gelişme beklemek boş bir hayalden başka bir şey olmayacaktır. Ancak karşı görüşlerin ifade edilme tarzı, iletişim kanalı içerisindeki akışı ve ön yargılar bu sürecin verimliliğini etkileyecektir.

Şekil 1. Aile İşletmelerinin Yönetim Kurulu Üyeleri

(**Kaynak:** H. Zümrüt Tonus, Yöneticilerin Aile İşletmelerinin Sorunlarına Genel Bakışı: Eskişehir Sanayi Odasına Bağlı Aile İşletmelerinde Bir Araştırma, 1.Aile İşletmeleri Kongresi, İstanbul, 2004, s:228)

Aile işletmelerinin genel yapısında karşılaşıldığı gibi yönetim kurulunun oluşmasında da zaman zaman nepotizm ile karşılaşılır. Yani aile üyelerine ve akrabalara öncelik verilmesi nepotizmin işletme üzerinde konumunun var olduğunu gösterir. Aile işletmelerinde kurumsallaşmanın önündeki en büyük engellerden biri nepotizmdir. Bu bağlamda nepotizmin ne olduğu, aile işletmeleri üzerindeki etkisinin nasıl olduğu işlenmeye değer olarak görülmektedir.

3. AİLE İŞLETMELERİNDE NEPOTİZMİN ETKİSİ

3.1. Nepotizm Tanımı

Aile işletmelerinde kendini gösteren, yönetim sorunlarının kaynağında yer alan ve işletmesinin içinde tehdit konumunda bulunan önemli faktörlerden biri nepotizm yani akraba kayırmacılığıdır (Soygun ve Türk, 2008: 67). Nepotizm, halk arasında genellikle “torpil” ya da “kayırmacılık” şeklinde bilinir (Yıldırım, 2007: 92) ve bir çalışanın işletme içerisinde istihdam edilmesi ve çalışmaları neticesi ile terfi almasında liyakat ilkeleri dikkate alınmaksızın bir konuma getirilmesini ifade eder (Kocabaş ve Baytekin, 2004: 426). Latince “nepot” kökeninden gelen ve “yeğen” sözcüğü anlamı taşıyan nepotizm kelimesi yetki devrinin tanıdık çevreye verilmesi anlamına gelmektedir (Garih, 2001: 79). İngilizcede “nephew”, İtalyanca da “nepotismo” yani yeğen anlamında olan kelimelerden türetildiği de düşünülmektedir (İyişleroğlu, 2006: 43). Bireyin yeteneği, eğitim seviyesi ve tecrübesi gibi kıstaslar dikkate alınmadan, direkt kan bağı bulunan kişilerin işe alınması nepotizm olarak tanımlanır (Özler vd., 2007: 438). Nepotizm halk arasında kayırmacılık olarak bilinir, ancak kayırmacılık nepotizme göre daha geniş bir kavramdır. Kayırmacılık denilince akla sadece akrabaları kayırmak ve onları desteklemek gelmez. Eşi dostu hemşeriyi, siyasi görüşü bir olanı, aynı okulda okuyanı veya aynı marşı mırıldananı desteklemek gibi olaylar kayırmacılığın temel konularındandır. Buna karşın nepotizm, kişinin bir yerdeki gücünü ve mevkiini kullanarak, akraba ve aile fertlerinin becerilerine bakmadan işe alarak onlara yetkiler vermesidir. Kayırmacılığın çeşitli biçimleri vardır. Bunlar nepotizm, kronizm ve favorizmdir. Eleştiri konularının odak noktasında olan nepotizm ve diğer kayırmacılık çeşitleri genelde işletmecilik kurallarına aykırı olduğundan profesyonel işletmelerde yok sayılmıştır. Nepotizm kayırmacılık olarak bilirse de kendi içerisinde çeşitli kademelere bölünmüştür. Örneğin; eş-dost kayırmacılığı “kronizm”, siyasi oy amaçlı kayırmacılık “klientelizm” ve dinsel kayırmacılık ise “patronaj” terimi ile adlandırılmıştır (Aközer, 2003: 14). Nepotizm genellikle aile işletmelerinde kendini gösterir ve aile işletmelerinin çoğunluğu, aile üyelerinin üst düzey bir pozisyona sahip olmak ve bunu korumak için nepotizm uygulamalarıyla ve böylece işletme içerisinde huzursuz bir ortam ve kurumsallaşamamış bir işletme oluşumuyla karşı karşıyadırlar (Özler vd., 2007: 439). Nepotizm her aile işletmesinde var olan bir durumdur ve benzer örnekleri geçmişte de görülmüştür. Nepotizm sadece işletmelerde değil toplumun her mecrasında kendini göstermiştir ve toplumdaki farklılıkları vardır. Örneğin; İtalyan nepotizmi ile Türk nepotizmi arasında farklar bulunmaktadır. Eskiden babadan oğula geçen işlerin devri Osmanlı döneminde de nepotizmin

etkili bir göstergesi olmuştur (Gümüştekin vd., 2004: 438). Her toplumda ve dolayısıyla işletmelerde nepotizm kavramı kendisini farklı şekillerde ve düzeylerde göstermektedir, bu noktada; aile bağlarının kuvvetli olup olmaması, toplumun aileye verdiği önem, toplumun gelenek-görenek ve din anlayışı ve toplumun bireyci ve(veya) toplumcu yapıya sahip olması etkili olacaktır.

3.2. Nepotizmin Aile İşletmelerinde Sağladığı Katkıları

Aile işletmelerinde, aile üyelerinin başka bir işte çalışma gibi bir durumları olmadığından, işten ayrılma gibi bir olay söz konusu olmaz. Bu da işletmelerdeki personel devir hızının düşük olarak hesaplanmasına yardımcı olur. İşletmelerdeki önemli konulardan biri güven ortamını oluşturmaktır. Bunun için işletmelerin insan kaynakları bölümü çeşitli araştırmalar yapar. Aile üyelerinin fazla olduğu işletmelerde güven ortamı oluşturmak daha kolaydır. Nepotizm temelde olumsuz gibi algılansa da, Bellow (2003) nepotizmi işletmelerin başarısında önemli bir etken olarak görmektedir. Bellow (2003) "Nepotizme Övgü" adlı eserinde nepotizmin işletmelerde kurumsallaşmış bir yapıya daha hızlı ulaşılması için yardımcı bir unsur olarak görmüş, nepotizmin iş tatmini sağladığını savunmuştur (Asunakutlu ve Avcı, 2010: 97).

İş tatmini işletmede, kişilerin işe olan tutumlarının ölçümlendiği olumlu veya olumsuz durumun ifade örneğidir (Erdoğan, 1999: 231). İşletmelerde tanıdık yüz görmek isteyen çalışanların verimi artar. İfade etmek istedikleri olguları daha rahat bir şekilde paylaşırlar. İşlerinden verim ve tatmin alırlar. İşletmede çalışan bireyler işleri benimsemediği müddetçe işin gerektirdiği yapıları düşünmezler. Ama aile bireyleri, işletmenin sorunları üzerine kafa yorurlar. Aile üyeleri özverili bir şekilde işin sıkıntılarını mesai dışında da düşünürler (İyışleroğlu, 2006: 47). Toplumda iyi bir statüde iş bulmak oldukça zordur. Aile üyeleri, kendi işletmelerinde veya yakın akraba oldukları kişilerin yanında çalışarak bu zorluğu atlattırlar. Akralarlar hem daha iyi bir konumda çalışır hem de işletmede kurum kültürünü oluştururlar. Alt pozisyonda çalışan ile üst kademedeki çalışan arasında örgütsel bir bağlılık olmasıdır. Aile işletmelerinde bu bağlılık oldukça yüksek seviyededir. Ancak diğer çalışanlarda örgütsel bir bağ oluşturulması için; aile üyelerini liyakat esasına göre işe almalı ve performansları değerlemeye tabi tutulmalıdır. İnsanlar akralarlarını sosyal ve ekonomik yönden ayakları yere sağlam basan kişiler şeklinde görmek isterler. Bu sebeple aile işletmelerinde akraba oranı oldukça yüksektir. Ücretleri diğer çalışanlardan farklı olabilir. Nepotizm aile bireyleri arasında olumlu etkiler oluştururken, diğer çalışanlar üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir (Büte ve Tekarslan, 2010: 4).

3.3. Nepotizmin Aile İşletmelerinde Yol Açtığı Zararlar

Nepotizmin ilk söylendiğinde kulağa gelen olumsuz çağrışımının kökeni Rönesans zamanı içerisinde Papa'ların yeğenlerini bilgi, yetenek ve kabiliyetlerine göre değil de yakınlığa göre kiliseye almalarına dayanır. Bu dönemde kiliseye olan güven sarsılmış, yakın olmayan kişilerin moralleri bozulmuş ve netice olarak ortaya çıkan zarar kilise için oldukça büyük bir tahribata yol açmıştır. Kavramın olumsuz algılanmasında bu olayın etkili olduğu düşünülmektedir (Ford ve McLaughlin, 1985: 57). İşletmelerde iş ortamının huzur içinde olması mutlak olarak istenen bir olgudur ancak bazen bu durum farklı sonuçlar doğurabilir. Yönetim biliminin temel taşlarından Peter Drucker, bir organizasyonda kan bağlarının başarısından daha önemli bir ölçü sayılması o örgüt içerisinde bir hastalığın var olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir (Beatty, 1998: 122). Profesyonel bir yönetimin işletme içerisinde olması işletme yönetiminin çalışanları tecrübe ve kabiliyete göre seçmesi ile olabilir (Koçel, 2010: 60).

Nepotizmin olumsuz çağrışımının doğru yönde olduğunu savunan araştırmalar yapılmıştır ve bu çalışmalardan bazıları nepotizmin iş stresine neden olduğu ileri sürmüştür. Kişilerde oluşan ve onları işin gerektirdiği faaliyetlerden alıkoyan güce iş stresi denilmektedir (Aktaş, 1992: 155). Organizasyon içerisinde terfi etmelerde, çalışanlar arası ücret değerlendirmelerinde performansla göre değil de kan bağına göre seçimle oluşan nepotizm rüzgârı akrabalık bağı bulunmayan çalışanlar için çalıştıkları kuruma karşı tavır alınmasına neden olur ve bu şekilde ortaya çıkan huzursuzluk işletmeye karşı bir güven eksikliğine dönüşür (Yıldırım, 2007: 92). İş yerlerinde stres faktörleri arasında yer alan işletme içerisinde uygulanan politikalar, kurum kültürü ve kuruma ait özellikler üst düzey kurumsal sorunlardandır (Işıkkhan, 1998: 10). İş yerlerindeki üst seviye stres faktörleri incelendiğinde stres faktörleri ile nepotizm arasında eşdeğerlilik gösteren sonuçlar görülmektedir. Nepotizmin esası; çalışanlar arasında akrabaların farklı bir konumda olmasına, eşit davranılmayan sistemlerin uygulanmasına, yükselmede, ücretlendirilmede ve adaletsiz olan her işte örgüt içerisinde iklimin stres olarak geri dönmesine neden olur. Nepotizmi inceleyen araştırmacılar örgütlerde iş stresinin ortaya çıkmasında nepotizmin etkili olduğu gerçeğiyle karşılaşmışlardır (Araslı ve Tümer, 2008:247; Ercenap, 2006: 1). Nepotizmin hâkim olduğu örgütlerde akraba iklimi yer almaktadır ve bu işletmelerde, göreve gelme konumunda başarı ve yeteneğin dikkate alınmadığı ve iş kaybının ve başarısızlığın çoğunlukla kaçınılmaz olduğu düşünülmektedir (İyışeroğlu, 2006: 44). Nepotizmin etkili olduğu işletmelerde genellikle çalışanların mağdur olduğu bir ortam baş gösterir (Araslı, vd., 2006: 295). Aile işletmelerinin çalışanlar arasında etkili bir bağ kuramaması sonucu oluşan kargaşalı ortam

işletmenin zayıflamasına ve etkili olan fonksiyonlarını kaybetmesine neden olur. Nepotizm ile ortaya çıkan kurumsallaşamama işletmeyi derinden zedeleyebilir ve tahribi mümkün olmayan sonuçlara götürebilir. Karar almada aile üyelerinin etkin olması, önemli kararların aile ortamında alınması, örgüt yapısının merkezîyetçi olması ve diğer çalışanların genellikle aile üyeleriyle eş değer görülmemesi aile işletmelerinde görülen özelliklerdendir ve nepotizmin oluştuğunu gösterir. Nepotizm iş huzurunu bozacak boyutlara gelirse işletme içerisinde ayrılmalar ve tartışmalar baş gösterebilir. Nepotizme tedbir oluşturabilmek ve aile işletmelerini ayakta tutmak adına bazı önlemler alınabilir (İyişleroğlu, 2006: 50).

- Aile meclisleri kurularak işletme içerisinde dengeli işbirliği oluşturulmalıdır,
- Aile anayasaları hazırlanmalı, yükselme, ücret ve işe alınmada bu anayasanın çizdiği çerçevede hareket edilmelidir,
- Aile üyeleri eğitilmeli ve birer profesyonel yönetici konumuna gelmelidir,
- Kurumsallaşma esas alınmalıdır ve
- Özel hayat ile iş hayatı kesin çizgilerle ayrılmalıdır.

SONUÇ

Aile işletmeleri hem yönetenler için, hem çalışanlar için ve hem de sahipler için ayrı önem ve özellikler taşırlar. Burada aile işletmesinin yazılı olan ve olmayan kural, prosedür, gelenek-görenek, normlar, değerler, inançlar ve bir bütün olarak örgüt kültürü belirleyici olacaktır. Yapılan araştırmalar ve yazılan makaleler aile işletmelerinin küçümsenemeyecek boyutlarda sayısının çok olduğunu ortaya koymuştur. Ekonominin temel taşları haline gelen bu işletmeler, hem yapısal açıdan aile üyelerini kontrol etmeyi hem de kan bağı bulunmayan kişileri bünyelerinde istihdam etmeleriyle adını ekonomi başlıklarına yazdırmışlardır. Oscar Wilde, “Ne kadar çok kişi benimle aynı fikirdeyse o kadar çok yanıldığımı düşünürüm” sözünü ifade ettiğinde aile işletmelerini bir çırpıda özetlediğinden habersizdi. Aile işletmeleri, içerisindeki havanın dışarı çıkamadığı ve dibinin görünmediği aynı düşünceleri söyleyen insanların yer aldığı kapalı bir cam fanusa benzetilebilir. Aile işletmelerinin kan bağı esaslı çalışması bu tür işletmelerde özelliklerin farklı konumlanmasına neden olmuştur. Günümüzde nesilden nesile aktarılmış aile işletmelerini görebilmek mümkündür ancak hayatını 4 kuşak devam ettirmiş aile işletmelerine rastlamak nadirdir. Aile işletmeleri yapıları, davranışları ve amaçları ile diğer işletmelerden farklılık gösterir. Bunun nedeni ise aile işletmelerinde kurumsal yapıda yer alan ailesel değerler ve değişime kapalı kültür anlayışının varlığıdır. Değişen dünyayla birlikte işletmelerde değişmektedir. Aile işletmelerinin bu değişimlere ayak uydurabilmesine yardımcı olacak kişiler

yöneticileridir. Bu tür işletmelerde profesyonel yöneticiler istihdam etmek önemli avantaj sağlamaktadır. Eğer akraba kayırmacılığı ile işe girilmiş ve işin gerektirdiği yetenek ve özellikler yok ise işletmenin o alanda etkin olması muhtemel değildir. Aile işletmelerinde sahiplik ve yöneticilik kavramları ayrışmalı, yönetim işini meslek edinmiş kimseler işletmenin başında buldurmalı ve sahip denetleme görevini ifa ederek “baba” ve “patron” şapkalarını yerinde ve zamanında kullanmalıdır. Aksi halde işletmenin kaynakları birilerini gözetmek adına heba edilecek ve bu işletmenin geleceğini ifade eden diğer aile üyesi olmayan çalışanlarda örgüte ve işe karşı birtakım soğumalara neden olabilecektir. Aile işletmelerinde oldukça sık görülen bir kavram nepotizmdir. Nepotizm, işletmede akrabaların kayırılması yani bir diğer ifade ile akrabalara öncelik verilmesi anlamındadır. Nepotizm, işletmede iç müşteriler tarafından tehdit unsuru olarak algılanmaktadır. Patronun daha fazla sorumluluk verdiği görevlere akrabaların gelmesi diğer çalışanlarda huzursuzluğa neden olur. Nepotizm, akraba olan çalışanlarda iş tatminini sağlarken, diğer çalışanlarda iş stresine ve verimsizliğe neden olmaktadır. Bu da işletmenin başarısını doğrudan etkiler. Kuşaklar boyu kendini koruyabilmiş aile işletmelerinin ortak noktaları nepotizmi tamamen uzaklaştırmak yerine kararında kullanmak olmuştur. Böylece hem aile içi ilişkiler denetlenmiş hem de işletme istediği konuma gelmede zorluklar yaşamamıştır. Günümüz dünyasında bir aile işletmesinin kuşaktan kuşağa geçmesi, işletme ortamında olan ilişkileri göz önüne alması ve ona göre çalışanlara adil davranması ile olur. Bu çalışmada aile işletmelerinin en önemli sorunu olan nepotizmden ve nepotizmin kurumsallaşmaya olan etkilerinden bahsedilmiştir. Nepotizm, işletmelerde doğru kullanılırsa tehdit olmaktan çok yarar da sağlayabilir. Aile işletmeleri elbette ki adını almasının da doğal bir sonucu olarak aile üyelerinden oluşacaktır ancak hangi aile üyesinin hangi işi yaptığı ve yapacağı, bir pozisyona gelmek için aile üyelerinin sahip olmaları gereken nitelik ve standartların neler olduğu, gelirin nasıl paylaşılacağı, ailenin ve işletmenin başındaki büyüğün kendi isteği ile veya zaruret halinde işletmeden ayrılması durumunda izlenecek yol ve prosedürlerin neler olacağı ve özellikle üçüncü kuşağa geçişlerde olası problemlerin neler olabileceği düşünülerek aile meclisinde tartışılıp aile anayasasına açık bir şekilde yazılmalıdır. Aile anayasası o aile işletmesinde uygulanacak kuralların ve politikaların açıkça yazılı olduğu anayasalardır ve eğer bu anayasalar açık, objektif, adaleti esas olan, liyakatin ön planda tutulduğu bir şekilde titizlikle hazırlanırsa aile işletmelerinde görülecek olan nepotizm uygulamaları aile işletmesinin lehine olabilir. Aksi durumda, aile işletmesinin aile üyesi olmayan diğer çalışanları kendilerini değersiz hissedecekler, ne yaparlarsa yapsınlar aile üyelerinin önüne geçemeyeceklerini düşünerek esas performanslarını

sergilemeyecekler, örgüte olan bağlılıkları azalabilecek ve hatta bu durumun uzun vadede de düzelmeyeceğini düşünürlerse işi terk etme düşüncesine dahi kapılmaya başlayacaklardır. Bütün bu olumsuz düşünceleri gidermenin yolu aile üyesi olmayan çalışanlara adaletli davranmak ve onlar aile üyesi çalışanlardan daha iyi iş çıkardıklarında onların diğer aile üyesi çalışanlardan “aile işletmesi” için (aile için değil) daha değerli oldukları hissini vermek ve onları aile işletmesinin bir parçası olarak kendilerini görmeye motive etmektir.

KAYNAKLAR

- Aközer, M. (2003), “Kamuoyu Gözüyle Kamuda Yolsuzluk”, Görüş Dergisi, Aralık ss.14-23.
- Ansay, T., (1971), Çağdaş Anonim İşletmelerinin Sorunları ve Türk Anonim İşletmeleri, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Araslı H., Tümer, M., (2008), “Nepotism, Favoritism and Cronyism: A study of their effects on job stress and job satisfaction in the banking industry of north Cyprus”.
- Arslan, E.T. (2006), “Aile İşletmelerinde Profesyonel Yöneticinin İkilemi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Astrachan, H.J, Sabine B.K., Smyrnios, X.K.,(2002), “The F-PEC Scale of Family Influence: A Proposal for Solving the Family Business Definition Problem”, Family Business Review, Vol: 15, No: 1, March, ss.45-58.
- Asunakutlu, T., Avcı, U. (2010), “Aile İşletmelerinde Nepotizm Algısı ve İş Tatmini Üzerine Bir Araştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:15, Sayı:2, ss.93-109.
- Aşan, C., (2010), “ Aİle İşletmelerinin Performansında Kurumsallaşmanın ve Kültürün Etkisi”, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Büte, M. (2011), “Nepotizm ve İş Tatmini İlişkisinde İş Stresinin Aracı Rolü Var mıdır?”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Nisan, Sayı: 29, ss.175-184.
- Büte, M., Tekarslan, E., (2010), “Nepotizm’in Çalışanlar Üzerine Etkileri: Aile İşletmelerine Yönelik Bir Saha Araştırması”, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Bahar, Cilt:6, Yıl:6, Sayı:1, 1:1-21, ss.1-21.

- Carsurd, A.L. (2004), "Understanding the Complex Relationships Between Family, Business and Ownership", 1.Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Yayın No:40, ss.3-11.
- Chrisman, J.J., Chua, J.H. ve Steiver, L.P., (2003), "An Introduction to Theories of Family Business", Journal of Business Venturing, Vol: 18, No: 4.
- Dinçer, Ö., (1992), Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, İstanbul.
- Dökümbilek, F., (2010), "Aile İşletmelerinde Nepotizm ve Bir Uygulama", Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Kaynakları Yönetimi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Drucker, F. P., (1974), Management: Tasks, Responsibilities, Practice, Harper Collins Publishers, Second Edition, London.
- Erdoğan, İ., (1999), İşletme Yönetiminde Örgütsel Davranış, İşletme Fakültesi Yayınları, Yayın No:5, İstanbul
- Eren, E., Alpkın, L.,Ergün, E. (2003), "Kültürel Boyutlar Olarak İşletmelerdeki İçsel Bütünleşme ve Dışsal Odaklanma Düzeylerinin Performansa Etkileri", Doğu Üniversitesi Dergisi, 4 (1), ss.55-70.
- Ford, R., McLaughlin, F. (1985). "Nepotism", Personel Journal (pre-1986), September, 64, ss.57-61.
- Garih, Ü. (1990), Deneyimlerim 1, İstanbul: Cem Ofset Yayınevi
- Gümüştekin, G., (2004), "Aile İşletmelerinin Yapısal Analizi ve Tokat İli Aile İşletmelerinde Uygulama", 1.Aile İşletmeleri Kongre Kitabı, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Yayın, No:40, ss. 521-533.
- Günver, B.A., (2002) Aile işletmelerinin yapısı ve geleceği " Türk İşletmelerinin Gelecek Kuşak Yöneticilerinin Önemli Özelliklerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", İstanbul, Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Günver, B. (2004), "Aile İşletmelerinin Geleceği", 1.Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Yayın No:40, ss.169-177.
- İyilişeroğlu, S.C. (2006), "Aile İşletmei: Adana ve Çevresinde Faaliyet Gösteren Aile İşletmelerinde Nepotizm Uygulamasının Tespitine Yönelik Bir Araştırma", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Kaldı, İ. (2012), "İyi ki Aile İşletmeyiz", Fethiye Ticaret ve Sanayi Odası, Ekim, Fethiye.
- Karabulut, A.T. (2008). "Aile İşletmelerinde Kurumsallaşmaya ve Yönetim Fonksiyonlarına Yönelik Yönetim Sorunları: İstanbul'da Tekstil

- Sektöründe Üretim Yapan Aile İşletmesi Kobiler Üzerinde Bir Araştırma.” Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: XXV, Sayı:2, ss.643-676.
- Karpuzoğlu, E. (2004). ”Aile İşletmelerinin Sürekliliğinde Kurumsallaşma”, 1.Aile İşletmeleri Kongre Kitabı, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Yayın No:40 ss.42-53.
- Kets De Vries, F.R.M., (1996), “The Dynamics of Family Controlled Firms: The Good and Bad News”, *Organizational Dynamics*, Vol: 21, No: 3, ss.59-71.
- Knight, A., (1974), *Private Enterprises and Public Intervention: The Lourtaulds Experince*, George Alex Irwin Ltd., London.
- Kocabaş, F., Baytekin, E.P., (2004), “Aile İşletmelerinde Nepotizm ve İç Müşteri Üzerindeki Etkileri”, 1.Aile İşletmeleri Kongre Kitabı, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Yayın No:40 ss.424-430.
- Koçel, T. (2010), *İşletme Yöneticiliği*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Kurt, B. (2009), “Örgüt Kültürünün Aile İşletmelerinin Kurumsallaşmasında Rolü”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Programı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Lau,C.M., David K. Tse, Z.N. (2002), “Institutional Forces and Organizational Culture in China: Effects on Change Schemas, Firm Commitment and Job Satisfaction”, *Journal of International Business Studies*, Vol:33 No: 2, ss. 533-550.
- Miller, D. (1983), “The Correlates of Entrepreneurship in Three Types of Firms”, *Management Science*, Vol: 29, No: 7, ss. 770-791.
- Özler, H., Özler, D.E. ve Gümüştekin, G.E. (2007). “Aile İşletmelerinde Nepotizmin Gelişim Evreleri ve Kurumsallaşma”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:17, ss.437-450.
- Papatya, G., Hamşioğlu, A.B., (2004), “Rekabetin Yeni Gerçekliğinde Türk Aile İşletmelerinin Yeniden Yapılanma Sorunları ve Kars İli Merkez Aile İşletmelerinde Uygulama, 1. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı, İstanbul, 2004, ss:264-274.
- Pazarcık, O. (2004), “Aile İşletmelerinin Tanımı Kurumsallaşması ve Yönetimi”, 1.Aile İşletmeleri Kongre Kitabı, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Yayın No:40 ss.33-41.
- Rosenblatt, P. C., (1990), *The Family in Business: Human Dilemmas in the Family Firm*, Jossey Bass Publishers, San Francisco.

- Scoppa, V. (2009), "Intergenerational Transfers of Public Sector Jobs: A Shred of Evidence on Nepotism", *Public Choice*:141, May, ss.167-188.
- Selznick, P., (1996), Institutionalizm "Old" and "New", *Administrative Science Quarterly*, Vol:41, No:2, ss.270-277.
- Smyrinos, K., Tanewski, G., Romano, C., (1998), "Development of a Mesasure of the Characteristics of Family Business", *Family Business Review*, Vol:XI, No:1, ss.49-60.
- Sorgun, C., Türk, M. (2008), "Aile İşletmelerinde Yönetim Sorunları: Adana İlinde Bir Araştırma", *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, Haziran, Cilt:12, Sayı:1, ss.56-72.
- Tagiuri, R., Davis, A.J., (1992), "On the Gools of successful Family Companies", *Family Business Review*, Vol: 5, No: 1, ss.43-62.
- Tonus, Z.H., (2004), "Yöneticilerin Aile İşletmelerinin Sorunlarına Bakışı: Eskişehir Sanayi Odasına Bağlı Aile İşletmelerinde Bir Araştırma", 1.Aile İşletmeleri Kongre Kitabı, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Yayın No:40, ss. 223-232.
- Tuncel, H.T., (2011), "Aile İşletmelerinde Kurumsallaş(ama)ma", Konya Ticaret Odası, Etüd Araştırma Servisi, ss.1-8.
- Ülgen, H., Mirze, S.K., (2010), *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, Beta Yayınları, 5.Baskı, İstanbul.
- Vago, M., (2004), "Integrated Change Management: Challenges for Family Business Clients and Consultants", *Family Business Review*, Vol:17, No:1, ss.71-80.
- Vural, B., Sohodol, Ç., (2004), "Aile İşletmelerinde Kurumsal Kültür: Avantajlar-Dezavantajlar ve Öneriler Üzerine Bir Çalışma", 1.Aile İşletmeleri Kongre Kitabı, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Yayın No: 40, ss. 325-332.
- Yıldırım, A.F. (2007), "Türk Aile İşletmelerinde Kurumsallaşmayı Engellenen Aile Değerleri Üzerine Isparta İlinde Bir Çalışma", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

KÜRESEL VATANDAŞLIK EĞİTİMİNİN ULUSLAR ARASI SORUNLARIN ÇÖZÜMÜNDEKİ ROLÜ

THE ROLE OF GLOBAL CITIZENSHIP EDUCATION IN THE SOLUTION OF INTERNATIONAL PROBLEMS

*Mustafa İÇEN**

*Erdal AKPINAR***

ÖZET

Bilim ve teknolojideki gelişmeler, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatı derinden etkilemektedir. Dolayısıyla bireysel ve toplumsal alanda değişim kaçınılmazdır. Esasen değişime direnmek yerine, onu olumlu bir biçimde yönlendirmek gerekir. Bu kapsamda bireylerin yeterlilik ve yetkinlik bakımından küresel alandaki gelişmeler dikkate alınarak yetiştirilmeleri büyük önem arz etmektedir. Birey ölçeğinde küreselleşme, kişisel gelişim ile doğru orantılıdır. Kişisel gelişim ise, nitelikli eğitim yoluyla kazandırılabilir. Değişen dünyada bireyler, toplumlar ve olaylar birbirleriyle yoğun bir şekilde etkileşmektedirler. Amazon ormanlarının tahrip edilmesi küresel ısınmayı arttırmakta, bir Japon firmasının geliştirdiği teknolojik yenilik çok kısa zaman zarfında geniş kitlelerin iletişim şeklini değiştirmekte, Amerikan Senatosu'nda kullanılan oyların rengi dünya dengelerini yerinden oynatmaktadır. Bu koşullar altında değişime uyum sağlayabilen ve yönlendirebilen, insanlığın temel sorunlarının çözümünde aktif rol üstlenebilen, millî değerlerini pozitif bir biçimde küresel platforma taşıyabilen bireyler yetiştirmenin önemi her geçen gün artmaktadır. Bu çalışmada küresel vatandaşlık eğitiminin uluslararası sorunların çözümündeki rolü üzerinde durulmaktadır. Araştırma betimsel olup, ilgili literatürün taranmasıyla elde edilen bulgular tarafımızdan analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Küresel vatandaşlık eğitimi, küreselleşme, millî kimlik, uluslararası ilişkiler.*

• *I.Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumu'nda (Marmara Üniversitesi, 20-22 Nisan 2012, İstanbul) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.*

* *Bilim Uzmanı, Sosyal Bilgiler Eğitimi, mustafaicen43@gmail.com*

** *Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, eakpinar@erzincan.edu.tr*

ABSTRACT

Developments of science and technology affects the economic, social and cultural life. Therefore changes in individual and social area are inevitable. Essentially it is better to direct the change in a positive way instead of standing against the change. In this context, it is crucial to raise individuals considering the developments in global area in terms of individuals' capability and competence. In an individualistic scale, the globalization is positively correlated with personal development. Personal development can be gained with efficient instruction. In the changing world, individuals, societies and events are interacting with each other extensively. The destruction of Amazon rainforest is increasing global warming; A Japanese company's a technologic innovation is rapidly changing the way how a wide range of humans' communication type; the colour of the casted votes in the U.S. Senate is shaking the balance of the world. Then, under these conditions the importance of the raising individuals who can adapt to the change and direct it, play an active role in the solution of the humans' fundamental problems, carry national values to the global arena is increasing day by day. This study emphasizes the role of global citizenship education in the solution of international values. The study is a literature review one, and the findings collected with literature review were analyzed the relevant literature and interpreted by the researchers.

Keywords: *Global citizenship education, globalization, national identity, international relations.*

1. GİRİŞ

Oxford sözlüğünde *küreselleşme* kavramının ilk kez 1930'larda, "Yeni Bir Eğitime Doğru" adlı kitaptageçtiği yazılıdır. Schimany'e göre bu kavram literatüre 1962 yılında girmiş, yaygın bir şekilde bilimsel çalışmalara konu olması ise 1980'li yılları bulmuştur.¹ Örneğin Harvard Business School Pazarlama Bölümü Profesörü Theodore Levitt, 1983 yılında Harvard Business Review'de çıkan bir makalesinde küreselleşme kavramını "insanları ve kültürleri bütünleştirme süreci" anlamında kullanmıştır.² Dolayısıyla kavramın bilimsel çevrelerde 20. Yüzyılın son çeyreğinde genel kabul gördü-

¹SCHİMANY, Peter;

"Globalisierung und globale Gesellschaft: eine Problematik aus sozialwissenschaftlicher Perspektive", 1996, s.8.

²W. ZEİLER, Thomas, Encyclopedia of American Foreign Policy. Ed. Richard Dean Burns, Alexander DeConde, and Fredrik Logevall, Vol. 2, 2nd ed., New York: Charles Scribner's Sons, 2002, s.135.

ğünü, 21. yüzyılda ise giderek yaygınlaştığını söylemek mümkündür. Başlangıçta eğitime dair farklı modellerin ve deneyimlerin bütüncül olarak değerlendirilmesi anlamında kullanılan küreselleşme kavramı, günümüzde her türlü değer ve birikimin sınırlar ötesine taşarak dünyaya yayılmasını ifade etmektedir.

Esas itibariyle küreselleşme, modernizasyon sürecinin bir parçası olarak özellikle Doğu Bloku'nun yıkılmasından sonra tek kutuplu dünyada ortaya çıkan yeni ekonomik, siyasi ve kültürel düzenin adıdır. Bu kapsamda ulus devletlerin egemenlik alanlarının daralması, insan hakları ve demokrasi söyleminin yaygınlık kazanması, kültürler arası etkileşimin gelişmesi, küresel tüketim modellerinin doğuşu, bilişim hizmetlerinin yaygınlaşması, sınır tanımayan ekonomik ve ticari etkileşimin hızlanması, uluslararası spor etkinliklerinin artması, gezegeni tehdit eden ekolojik krizin farkına varılması, kozmopolit yaşam tarzlarının gelişmesi, turizm ve seyahat sektöründeki hızlı büyüme, tüm dünyaya kolaylıkla yayılabilen sağlık problemleri(AIDS, Ebola, Sars ve Kuş gribi gibi), her türlü aidiyet ve kimlik arayışında canlanma, geniş çaplı siyasi ve ekonomik oluşumlar (AB, G-8, BM, IMF ve Şangay Topluluğu gibi), kadın ve göç hareketleri, eğitimin yaygınlaşması, ulaşım teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak dünyanın küçük bir köy haline gelmesi gibi süreçleri içermektedir.³

2. KÜRESELLEŞME ve ULUSLARARASI SORUNLAR

Günümüzde küreselleşme, hem taraftarlarının, hem de karşıtlarının görüşleri ve eleştirileri çerçevesinde tartışılmaya devam etmektedir. Taraftarları Sekülerleşme, liberal demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve hukuk devleti süreçlerinde onu insanlık için kurtuluş olarak görmekte ve bunun kaçınılmaz bir son olduğunu iddia etmektedirler.⁴ Buna karşın küreselleşmeyi uluslararası sermaye ve güç odaklarının yeryüzünü daha geniş ve yaygın bir şekilde işgal etme çabasının süslü bir silahı olarak tanımlayan, onu yeni bir sömürgecilik olarak adlandıranlar da vardır. Esasen küreselleşmeyi çağımızda yaşanan gelişmelerin nedeni olarak görmek yerine, yaşadığımız dünyanın bu günkü durumunu olumlu veya olumsuz yönleriyle tanımlayan genel bir isim olarak değerlendirmek yerinde olur.

³CEVİZCİ, A., “*Felsefe Sözlüğü*”, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 646-647.

⁴AYDIN, Mehmet S., “Küreselleşmeye Genel Bir Bakış”, *Küreselleşme*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002 s. 7-13.

Küreselleşme olgusu tek başına kullanıldığında nötr bir anlam taşımakta olup; insanlar, toplumlar ve uluslar arasındaki karşılıklı ekonomik, ticari, siyasi, sosyal ve kültürel ilişkilerin dünya ölçeğinde gelişmesi veya yaygınlaşmasıdır.⁵Falk'ın da dediği gibi, küreselleşme devam eden bir süreç olmasının yanında nereye gideceği kestirilemeyen, ancak bugünkü görünümü itibarıyla belli izlenimler yaratabilen bir süreçtir. Bugünkü şartlarda insani küreselleşme mümkün ve arzulanır bir şeydir, hatta gereklidir.⁶

Bireysel ve ulusal ahlak anlayışını aşan, dünyadaki tüm insanları kapsayan ahlaki bir duyarlılığı ve sorumluluğu ifade eden bir kavram olan *küresel ahlak* (globoethics), aynı zamanda, bireyin, aile gibi en yakın çevresinde ulusal aidiyete kadar olan yerel sınırları aşması ve eylemlerinde kendisi tüm insanlığa karşı görevli ve sorumlu hissetmesi olarak anlaşılır.⁷

Küreselleşme sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi ve düşünsel boyutları olan karmaşık bir süreçtir. Bu çerçevede küreselleşme bir realite olarak karşımızda durmakta, mecrasını bulmaya çalışan su gibi akışını sürdürmektedir. Esasen biz istesek de, istemesek de bu süreç işleyecektir. Asıl olan küreselleşmeye karşı ya da yandaş olmak değil, bu gerçeği kabul edip, milli ve toplumsal değerleri oluşturan dinamikleri yeni küresel şartlara göre düzenlemek ve ona göre yaşamaktır. Zira onu ancak anlayarak yönetebiliriz. Yine yarattığı fırsatları kullanmak ve risklerini bertaraf etmek de ancak onu anlamakla mümkün olabilir. Zira küreselleşme vazgeçilmez bir süreç olmakla birlikte, farklı tercihlerde kapı açmakta ve imkân vermektedir.⁸

Küreselleşme; homojen ve heterojen süreçlerin birlikte işleridir. Dünya bir yandan hızla bütünleşip benzeşirken, muhtemelen küresel aktörlerin de etkisiyle etnik milliyetçilik, yerel ve dinsel cereyanlar sonucu ortaya çıkan ulus altı yapılanmalarla hızla bölünmektedir. Bubağlamda ulus devletler kontrol mekanizmalarının bir kısmını sivil inisiyatif devretmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde etnik milliyetçilik etkili olurken İngiltere, Fransa, ABD gibi ülkelerde bu mesele gündeme gelmemektedir. Burada sorulması gereken soru etnik milliyetçiliğin gelişmiş ülkelerde neden yaşanmadığı değil; neden hep

⁵BAŞKAYA, Fikret, *Kavram Sözlüğü-Söylem ve Gerçek*, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2005, s.325.

⁶FALK, Richard, *Yırtıcı Küreselleşme: Bir Eleştiri*, Çev.: Ali Çaksu, Küre Yayınları, İstanbul, 2002.

⁷KIRMAN, Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004, s.138.

⁸YILMAZ, Aytekin, *İkinci Küreselleşme Dalgası*, Vadi Yayınları, Ankara, 2004, s. 25-26

gelişmekte olan ülkelerde yaşandığıdır. Görüldüğü kadarıyla bu süreçte bir kısım sivil toplum örgütleri hızla küreselleşmekte, özellikle insan hakları, çevre sorunları ve barış gibi konularda dünya çapında etkin hale gelmektedirler. Ancak bu etkinlik, nükleer enerji ve küresel ısınmaya sebep olan gazların sınıflandırılması gibi konularda (ABD'nin Kyoto Protokolünü imzalamaması ve Fransız kökenli Yeşil Barış örgütünün Fransa'daki nükleer enerjiye karşı çıkmaması gibi) küresel güçlerin isteği ve yönlendirmesi dışında sınırlı kalmaktadır.

Uluslararası sorun, son derece göreceli bir kavram olup, genel kabul gören tek bir tanımı yoktur. Böyle olmakla birlikte uluslararası sorunları ele alınan konuya ve yaklaşıma göre sınıflandırmak mümkündür. Bu çerçevede üç grup sınıflandırma söz konusudur. Bunlar; uluslararası ilişkileri teorik olarak tanımlamakta kullanılan *epistemolojik ayırım*, politik sorunları açıklamakta kullanılan *jeopolitik ayırım* ve uluslararası toplumun organize bir şekilde çözme çabası gösterdiği sorunları kapsayan *fonksiyonel ayırım* şeklinde özetlenebilir.⁹

Başlıca uluslararası sorunları konu başlıklarına ve kökenlerine göre politik, askeri ve güvenlik, ekonomik, ekolojik, sağlık, insan hak ve özgürlükleri ile ilgili sorunlar olmak üzere altı grupta toplamak mümkündür. Belirtilen bu sorunlar her ne kadar geliştirilen tipoloji gereği ayrı ayrı sıralanmışsa da küreselleşmenin neden olduğu etkileşim ve entegrasyonun etkisiyle çoğunlukla iç içe geçmişlerdir.¹⁰ Bu sorunların BM'in ilgi alanına girmesi için ise problemin uluslararası barışı ve düzeni tehdit eder boyutlara ulaşması gerekmektedir.

İnsanoğlunun tarih boyunca en büyük endişelerinden birini açlık sorunu oluşturmuştur. Nitekim küresel ölçekte yılda ortalama 11 milyon kişinin açlık veya yetersiz beslenme yüzünden öldüğü tahmin edilmektedir. 300 milyonu çocuk olmak üzere, açlık sorunu yaşayan 800 milyon insanın 203 milyonu Afrika'nın çeşitli bölgelerinde, 519 milyonu Asya ve Pasifik'te, 53 milyonu Latin Amerika ve Karayipler'de, 33 milyonu ise Yakındoğu ve Kuzey Afrika'da hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Sahra güneyinde ve Güney Asya'da yedi kişiden biri açlık sınırının altında yaşamaktadır. FAO, dünya genelinde kısa vadede açlık sorununun çözümü için yıllık 24 milyar dolar tutarında bir kaynağa ihtiyaç duyulduğunu açıklamıştır. Diğer yandan BM

⁹ ARI, T., *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s.21.

¹⁰ HOBBSAWM, Eric, *Sermaye Çağı*, Dost Yayınevi, Ankara, 2005, s.63.

Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) Başkanı Carol Bellamy, dünyada 170 milyondan fazla çocuğun yetersiz beslendiğini, 120 milyon çocuğun hiç eğitim almadığını, yılda ortalama beş yaşın altında 10 milyon çocuğun ishal ve kızamık gibi önlenabilir hastalıklardan öldüğünü, 170 milyondan fazla çocuğun yetersiz beslendiğini, çoğunluğunu kız çocuklarının oluşturduğu 120 milyon kadar çocuğun ise hiçokul yüzü görmediğini açıklamıştır.¹¹

Yine Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 7 Temmuz 2003 tarihli raporuna göre, dünya nüfusunun yarısını oluşturan yaklaşık 3 milyar kişi günde 2 dolardan daha az, 1.5 milyar kişi ise günde 1 doların altında bir gelirle yaşamını sürdürmektedir. Diğer yandan dünya nüfusunun % 10'u, dünya toplam gelirinin % 70'ini alırken; dünya nüfusunun % 90'ı ise geri kalan % 30'luk geliri paylaşmaktadır. İlgili raporda dünyanın en zengin % 20'si ile en fakir % 20'si arasındaki uçurumun son 40 yılda iki kat arttığı vurgulanmaktadır.¹²

Dünyada açlık sorununun derinleşmesinin ve bu konudaki endişelerin giderek artmasının en önemli nedenleri küresel iklim değişikliğine bağlı olarak artan kuraklık ve bölgesel anlaşmazlıklardan doğan çatışmalardır. Nitekim dünyada açlıktan en çok etkilenen toplumların büyük bir bölümü savaşların tahrip ettiği ülkelerde yaşamaktadır. BM verilerine göre savaşlar, iç çatışmalar ve bunlara bağlı olarak artan açlık sorunu nedeniyle Ruanda'da 1 milyon, Angola'da 1 milyon, Burundi'de 300 bin, Sudan'da 200 bin, Uganda'da 58 bin, Kenya'da 20 bin ve Liberya'da 5 bin insan hayatını kaybetmiştir.¹³

3. SOSYAL BİLİMLER LİTERATÜRÜNDE YENİ BİR KAVRAM: KÜRESEL VATANDAŞLIK

Vatandaşlık, "*siyasi anlamda, bağımsız bir devlete mensup olmak*" demektir. Devletin unsurlarından biri olan halkı meydana getiren fertlere vatandaş denir. Vatandaş, bağlı olduğu devletin egemenliğini ve hukuki koşullarını kabul eden kişidir. Vatandaşlık, bireyin haklar bazında eriştiği en yüksek noktadır. Din, dil, ırk, cinsiyet gibi farklılıklara karşı bireyi koruyan en yüksek statüdür.¹⁴

Sovyet Blokunun çökmesiyle hız kazanan küreselleşme ile birlikte, modern dönemin klasik vatandaş tipolojisi dönüşüm geçirmektedir. Bu dönüşüm

¹¹BM Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), 6 Aralık 2004, İslamabad, Pakistan.

¹² International Labour Organization (ILO) Raporu, 7 Temmuz 2003.

¹³ BM İnsan Hakları Raporu, Mart 1999.

¹⁴ YILMAZ, D., *Üniversiteler İçin Vatandaşlık Bilgisi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002.

nispeten sancılı olup, literatüre yeni kavramlar girmektedir. Bu kapsamda küresel vatandaşlık, ekolojik vatandaşlık, cumhuriyetçi vatandaşlık, çok kültürlü vatandaşlık, radikal demokratik vatandaşlık, anayasal vatandaşlık gibi yeni vatandaşlık anlayışlarının ortaya çıktığı görülmektedir.

Esasen günümüz koşullarında kendi ülkesi, milleti ve devleti yanında tüm insanlığa karşı kendisini sorumlu hisseden, evrensel bilince sahip vatandaşların yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu özelliklere sahip olan vatandaşa *küresel vatandaş* denilmektedir. Küresel vatandaş sadece kendi ülkesinin değil, yaşadığı ve sorumluluğunu üstlendiği tüm dünyanın vatandaşıdır. Küresel vatandaş, olaylara dünya ve insanlık gözüyle bakan ve gelecek nesillere sürdürebilir bir yaşam bırakmaya çalışan evrensel bir kişiliktir.¹⁵

Küresel vatandaşlık kavramı bireylerin kendi kimliklerini yok saymaları değil, kimliklerinin bilincinde olarak dünyaya açılmaları, gelişmeleri ve değişimleri yakından takip etmeleri şeklinde anlaşılmalıdır. Esasen bu kavramın henüz siyasal veya hukuki bir karşılığı yoktur. Ancak literatürde ve sosyal medyada yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Günümüz koşullarında insanların sadece kendi ülkeleri ve mensup oldukları milletleri ile ilgilenmeleri, dünyanın başka yerlerinde olup bitenlere karşı kayıtsız kalmaları beklenemez. Yeryüzü ve insanlık bir bütündür. Ülkeler ve milletler bu bütünün parçalarıdır. Bizlere yerel veya bölgesel gibi görünen pek çok sorunun, olumlu veya olumsuz gelişmelerin bir şekilde küresel bir boyutu olduğu unutulmamalıdır. Nedeni bizlerden binlerce km uzaktaki herhangi bir ülkeden kaynaklanan bir deniz kirliliği kısa bir süre sonra soframızdaki balığa, ondan da bize yansıyan sağlık sorununa dönüşebilmektedir. Newyork Borsası'ndaki dalgalanmalar Türkiye'nin herhangi bir köyünde yaşayan kendi halindeki bir çiftçi ailesinin bütçesini etkileyebilmektedir. Binlerce km uzakta herhangi bir sanayi bölgesinde fabrika bacasından atmosfere salınan gazlar ve partiküller, bu sorunda hiçbir katkısı olmayan binlerce insanın soluduğu havayı kirletebilmekte, ölümcül hastalıkları tetikleyebilmekte, daha da önemlisi küresel ısınmaya etkisi dolayısıyla tüm insanlığın sonunu hazırlamaktadır. Bütün bu örnekler imkânlarıyla ve sorunlarıyla, doğal ve beşeri yönleriyle dünyaya tüm insanlığın ortak malı olduğu bilinciyle bakılması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Diğer yandan dünya nüfusunun son elli yılda iki kat artarak yedi milyarı bulması, bağımsızlığını yeni kazanan devletlerin ortaya çıkması, ülke ve kıta

¹⁵KAN, Ç., *Sosyal Bilgiler Eğitiminde Küresel Vatandaşlık*, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 26, 2009, s. 25-30.

aşırı göçler nedeniyle özellikle Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da toplumların kozmopolitleşmesi, farklı kesimlerin geçmiş dönemlere nispeten çok daha fazla karşı karşıya gelmesi, yoğun iletişimin etkisiyle insanların dünyanın en ücra köşesinde olup bitenden dahi çok çabuk haberdar olması ve çok daha fazla etkileşmesi gibi yakın dönemde ortaya çıkan gelişmeler, olayları küresel bakış açısıyla değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır.

Bu bağlamda küresel vatandaşlık kavramı yeni bir eylem sahasına işaret ederken, daha ziyade ulusal vatandaşlığı çağrıştıran aidiyet, bağlılık, sadakat, ihanet, vatan sevgisi ve sorumluluk gibi kavramlara yeni anlamlar yüklenmeye başlanmıştır. Örneğin bir Amerikan vatandaşı sera gazlarının atmosfere salınımını sınırlandıran Kyoto Protokolü’nü uzun süre imzalamayan kendi hükümetinin yanında mı yer almalı, yoksa küresel vatandaş olarak insanlık ve dünya ile birlikte mi hareket etmelidir? “*Mali’deki açlığın ve iç savaşın baş sorumlusu esasen Fransa’dır*” diyen bir Fransız aydını ülkesine ihanet mi etmiştir, yoksa insanlığın unutulmaya yüz tutan evrensel vicdanının sesi mi olmuştur? Kuşkusuz böylesi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Esasen batılı aydınların çevre sorunları, açlık ve silahlanma gibi konular duyarlılıkları nispeten yüksek olsa da, bu duyarlılık kendi ülkelerinin bu konularda sürdürmüş oldukları politikalarına çok fazla yansımamaktadır. Durum şimdilik pek iç açıcı olmasa da mevcut işaretler geleceğin dünyasında çevre, adalet, insanlık, karşılıklı etkileşim, diyalog, barış ve özgürlük gibi olguların ve değerlerin giderek öne çıkacağı vatandaşlık arayışlarının ulusal ve küresel düzlemde hız kazanacağını göstermektedir. Aslında bunlar; Türkiye’nin ve Türk milletinin çok yabancı olmadığı, özellikle Osmanlı İmparatorluğu tecrübesinde yaşamış ve yaşatmış olduğu olgular ve değerlerdir.

4. KÜRESELLEŞME ve EĞİTİM

Küreselleşen dünyada bireylerin sadece kendi tarihlerini, kültürlerini ve dillerini öğrenmeleri yeterli değildir. Günümüz koşullarında başarı kazanabilmek için, farklı insanların ve toplumların özelliklerini bilmek gerekmektedir. Kendi yaşadığı coğrafyanın dışına çıkamayan bireylerin, küreselleşen bir dünyada başarılı olmaları çok zordur. Eğitim kurumları arasında olduğu kadar, işletme, endüstri ve kamu kuruluşları arasında ulusal ve uluslararası düzeyde ortaklıkların kurulması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu bağlamda eğitimin bir işlevi de, bireyler ve örgütler arasında ortaklıklar kurma becerisini geliştirmek olmalıdır. Bu anlamda bir eğitim örgütü sadece kendi uz-

manlık alanındakalamaz, toplumun ve dünyanın değişen ihtiyaçlarına cevap vermek zorundadır.¹⁶

Dünya vatandaşlığı, küresel düşünme, hissetme ve eylemde bulunma şeklidir. Küresel vatandaş yerel ve ulusal olduğu kadar, küresel hareket eden vatandaşdır. Aynı zamanda her düzeyde konu, olay ve engeller arasında bağlantı kurabilir. Küresel vatandaş, kültürel farklılıklar bağlamında eleştirir ve değerlendirmeyapar. Hem yerel düzeyde, hem de dünyanın başka bir yerinde yaşanan insan hakları ihlallerine karşı duyarlıdır. İnsanlık adına, ortak geleceğin sorumluluklarını paylaşmayı bilir.¹⁷

Tezcan'a göre eğitilmiş fertler; bilgi, değer, tutum ve bakış açısı olarak küresel olmalıdır. Bununla birlikte yerel kültürden aldıkları birikimi, bu değerlerle bütünleştirmelidir.¹⁸ Barak'a göre, küresel konularda yapılan eğitim, sadece bilgi vermekten ibaret olmayıp, belli tutumların gelişmesine de yardımcı olmalıdır. Küresel eğitim derslerinin, küresel bakış açısını kazandırabilecek şekilde verilmesi gerekir.¹⁹

Küresel vatandaş; eleştirel düşünebilen, empati kurabilen, ötekine karşı saygılı, dünya ile iletişime açık, katılımcı, günümüzde ve gelecekte muhtemel yaşanabilecek bireysel ve toplumsal problemleri çözebilecek bilgiye, inanca ve donanıma sahip bir vatandaş olmalıdır.

Eğitim konusunun giderek evrensel boyutlarda ele alınması ve dünya ülkelerinin yakınlaşma çabaları küresel eğitimin önemini artırmaktadır. Bir dünya vatandaşı olarak aktif ve sorumlu hareket edebilmek, ancak iyi bir küresel vatandaşlık eğitimi almakla mümkündür. Bu kapsamda Sosyal Bilgiler dersi, söz konusu niteliklere sahip vatandaşların yetiştirilmesibakımından ön plâna çıkmaktadır.

¹⁶GARNER, L. H., Education for the Twenty-first Century: Leadership for Globalization. Iowa: Second Korea-U.S. Forum, 2002.

¹⁷KAN, Ç., Age., s. 25-30.

¹⁸TEZCAN, M., *Postmodern ve Küresel Toplumda Eğitim*. Anı yay. Ankara, 2002.

¹⁹BARAK, L., *Implementation of a Mandated Senior High Global Curriculum in the Colchester-East Hants District of Nova Scotia*. MS Thesis, Saint Mary University, 1991.

Özellikle ilköğretim çağı çocuklarının yetişmelerinde Sosyal Bilgiler dersinin önemi büyüktür. Başka bir deyişle küresel eğitimin gerçekleştirilmesinde en uygun temel konu alanı Sosyal Bilgiler'dir.²⁰

Ulusal eğitim sistemleri 21. Yüzyılda küresel düşünebilen, kendi özgürlüklerini ve özyeterimlerini kaybetmeden geleneklerin ötesine yürüyebilen vatandaşlar yetiştirmek durumundadır. Bireyler gözünü çok yönlü oluşumlara çevirmeli, eğitim programları da buna göre yapılandırılmalıdır.²¹ Kendi kül türünü özümsemiş, değerlerini dünyasathında yaşayabilecek ve savunabilecek donanıma sahip, bunların yanında küresel vatandaşlığın da farkında ve ayırıcında olan bireylerin yetiştirilmesi hedef alınmalıdır. Bunun için öncelikle ders programları, özellikle de Sosyal Bilgiler programı bu niteliklere sahip olarak yeniden yapılandırılmalıdır. Programların uygulanması sürecinde ise en büyük pay öğretmenlere düşmektedir. Bu nedenle öğretmenlerin yetiştirilmesine ve mevcut öğretmenlerin hizmet içi eğitimlerle yeni programlara uyumlu hale getirilmesine özen gösterilmelidir.

Küresel vatandaşlık eğitimi almış bir bireyin başlıca özellikleri; bir meslek sahibi olmak, araştırmacı bir kişilikle problemin kaynağına inmek ve çözüm üretmek, duygusal ve entelektüel bir yaklaşımla toplumsal ilişkileri sürdürmek, konuşma dili dışında bir yabancı dil bilmek şeklinde özetlenebilir.²² Bu bağlamda 21. yüzyıl vatandaşının sahip olması gereken temel nitelikler ise şunlardır:

- ✓ Sorunlara küresel toplumun bir üyesi olarak yaklaşmalıdır,
- ✓ Toplumdaki diğer kişilerle işbirliği halinde çalışabilmeli ve kendi rolünün ve görevinin sorumluluğunu alabilmelidir,
- ✓ Kültürel farklılıkları anlamalı, bunları kabul etmeli ve farklılıklara hoşgörü gösterme becerisi olmalıdır,
- ✓ Eleştirel ve sistemli düşünme kapasitesine sahip olmalıdır,
- ✓ Çatışmaları şiddete dayalı olmayan yollarla çözmeye istekli olmalıdır,
- ✓ Kendi yaşam şartlarını değiştirmeye istekli olmalı ve tüketim alışkanlıkları çevre duyarlılığı taşımalıdır,
- ✓ İnsan haklarına karşı duyarlı olmalı, onları savunabilme yeteneğine sahip olmalıdır,

²⁰ SÖZER. E., *Sosyal Bilgiler Programının Amaçları, İlkeleri ve Temel Özellikleri*, 2009. <http://w2.anadolu.edu.tr/aos/kitap/IOLTP/2295/unite02.pdf>

²¹ SINGH K., *Education For The Global Society in Learning the Treasure Within*, UNESCO, Paris, 1996., s. 225-226.

²² DOĞAN, İ., *Sivil Toplum Ondan Bizde De Var*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000.

- ✓ Yerel, ulusal ve uluslar arası seviyede politikalara katılma isteği ve yeteneği olmalıdır.²³

5. SONUÇ

Giderek küreselleşen dünyanın gerektirdiği bilgi, beceri, değer, tutum ve davranışlara sahip bireyler yetiştirmek, günümüzün temel problemlerinden birisidir. Bu kapsamda bireye önem veren, öğrenciyi merkeze alan, insani ve evrensel değerlere dayalı, öğrencilere küresel dünyanın gerektirdiği bilgi, beceri ve davranışları kazandırmayı hedefleyen eğitim sistemlerine ihtiyaç vardır.

Küresel vatandaşlık eğitimi verilirken dünya sorunlarına değinilmeli, insanın ve insani değerlerin önemine vurgu yapılmalı, çocukların empati kurmasına fırsat verilerek yakın ve uzak çevrede yaşanan sorunlar hakkında farkındalık oluşturulmalıdır. Bu farkındalık, mevcut sorunların çözümünde ve muhtemel sorunların önlenmesinde yarar sağlayacaktır. Esasen küreselleşmeyi bilmeden, yerel ve milli özelliklerini ötesine taşımak ve evrensel değerler haline getirmek mümkün değildir. Kendini ve dünyayı tam olarak tanımayan bir toplum, bilgi ve teknoloji üreten güçler karşısında sadece ekonomik açıdan değil, aynı zamanda sosyokültürel açıdan dakolay bir şekilde ezilmeye, dolayısıyla geri kalmaya mahkûmdur.

Küresel vatandaşların yetiştirilmesi sürecinde özellikle Sosyal Bilgiler dersi ve bu dersin öğretmenleri merkezi ve stratejik bir konuma sahiptir. Dolayısıyla yakın zamana kadar gerek eğitimciler, gerekse öğrenciler nezdinde *fazla önemi olmayan dersler* kategorisinde değerlendirilen bu dersin olumsuz imajının düzeltilebilmesi için çaba sarf edilmelidir. Küresel vatandaşlık eğitimi bağlamında evrensel değerlere, çevre ve ahlak eğitimine daha fazla önem verilmelidir. Mevcut Sosyal Bilgiler programları yeniden ele alınmalı; milli kimlik özellikleri yanında, sevgi, barış ve insanlık gibi temel kavramların öğretilmesini ve değerler eğitimini merkeze alan yeni programlar geliştirilmelidir.

²³COGAN, J. J. Citizenship Education For The 21. Century: Setting The Context. John, J. C., Derricot R. (Edit). Citizenship For The 21. Century An International Perspective On Education. Uk-KoganPage Limited & Usa-Stylus Publishing Inc. 2000.

KAYNAKÇA

- ARI, T., *Uluslar arası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.
- AYDIN, M.S., “Küreselleşmeye Genel Bir Bakış”, *Küreselleşme*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002.
- BARAK, L., *Implementation of a Mandated Senior High Global Curriculum in the Colchester-East Hants District of Nova Scotia*. MS Thesis, Saint Mary University, 1991.
- BAŞKAYA, Fikret, *Kavram Sözlüğü-Söylem ve Gerçek*, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2005.
- BM, *İnsan Hakları Raporu*, Mart 1999.
- BM Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) Toplantısı, 6 Aralık 2004, İslamabad, Pakistan.
- CEVİZCİ, A., “*Felsefe Sözlüğü*”, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.
- COGAN, J. J. *Citizenship Education For The 21. Century: Setting The Context*. John, J. C., Derricot R. (Edit). *Citizenship For The 21. Century An International Perspective On Education*. Uk-KoganPage Limited & Usa-Stylus Publishing Inc. 2000.
- DOĞAN, İ., *Sivil Toplum Ondan Bizde De Var*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000
- FALK, R., *Yırtıcı Küreselleşme: Bir Eleştiri*, Çev. Ali Çaksu, Küre Yayınları, İstanbul, 2002.
- GARNER, L. H., *Education for the Twenty-first Century: Leadership for Globalization*. Iowa: Second Korea-U.S. Forum, 2002.
- HOBSBAWM, E., *Sermaye Çağı*, Dost Yayınevi, Ankara, 2005.
- ILO Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization) Raporu, 7 Temmuz 2003.
- KAN, Ç., *Sosyal Bilgiler Eğitiminde Küresel Vatandaşlık*, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 26, 2009.
- KIRMAN, M. A., *Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004.
- SCHİMANY, Peter; “Globalisierung und globe Gesellschaft eine Problemskizze aus sozialwissenschaftlicher Perspektive”, 1996.

- SİNGH K., *Education For The Global Society in Learning The Treasure Within*, UNESCO, Paris, 1996.
- SÖZER. E., *Sosyal Bilgiler Programının Amaçları, İlkeleri ve Temel Özellikleri*, 2009. <http://w2.anadolu.edu.tr/aos/kitap/IOLTP/2295/unite02.pdf>
- TEZCAN, M., *Postmodern ve Küresel Toplumda Eğitim*. Anı Yay. Ankara, 2002.
- THOMAS, W. Z., *Thomas, Encyclopedia of American Foreign Policy*. Ed. Richard Dean Burns, Alexander DeConde, and Fredrik Logevall, Vol. 2, 2nd ed., New York: Charles Scribner's Sons, 2002.
- YILMAZ, A., *İkinci Küreselleşme Dalgası*, Vadi Yayınları, Ankara, 2004.
- YILMAZ, D., *Üniversiteler İçin Vatandaşlık Bilgisi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002.

İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN KÜRESEL ÇEVRE SORUNLARINA İLİŞKİN FARKINDALIKLARI*

PRIMARY SCHOOL STUDENTS' AWARENESS OF GLOBAL ENVIRONMENTAL PROBLEMS

*Sevim GÜVEN***

*Behiye UYANIK****

ÖZET

Bu araştırmanın amacı ilköğretim 6., 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin küresel çevre sorunları konusundaki farkındalıklarını ortaya koymaktır. Araştırmanın çalışma grubunu, 6., 7. ve 8. sınıflarda öğrenim gören 432 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma tarama modeliyle yapılmıştır. Araştırmada veri toplamak amacıyla kullanılan anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kişisel bilgilere ilişkin sorulara yer verilmiş, ikinci bölümde de öğrencilerden beş adet küresel çevre sorununu yazması istenmiştir. Araştırma verileri nitel araştırma veri toplama yöntemlerinden biri olan doküman analizi yöntemi ile elde edilmiştir. Araştırmanın sonunda elde edilen bulgular içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. Veriler ortak başlıklar altında toplanarak kategoriler haline getirilmiştir. Elde edilen veriler frekansa dönüştürülmüş ve sayısal bulgular tablolar haline getirilerek yorumlanmıştır. Öğrenciler tarafından tanımlanan sorunlar kategorileri “dünyada meydana gelen değişim”, “kirlilik”, “afet”, “diğer problemler” olarak tanımlanmıştır. Öğrenciler tarafından en çok tanımlan küresel çevre sorunu çevre kirliliği, ozon tabakasının delinmesi ve hava kirliliği olmuştur. Araştırmaya katılan ilköğretim öğrencilerinin ilgili alan yazındaki küresel çevre sorunlarının farkında olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Küresel çevre sorunları, nitel araştırma, ilköğretim öğrencileri*

* Bu makale, ikinci yazarın Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde Yrd.Doç.Dr. Sevim Güven yönetiminde tamamladığı ve Bilimsel Araştırmalar Projeler Komisyon Başkanlığınca desteklenen yüksek lisans tezinin verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

**Yrd.Doç.Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tokat.
sevimguven55@hotmail.com

***Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
Behiyeuyanik37@hotmail.com

ABSTRACT

The aim of this study was to reveal sixth, seventh and eighth grade primary school students' awareness of global environmental problems. The sample of the study was composed of 432 students. This study was conducted as a survey model. The instrument for data collection consisted of two parts. The first part included demographics of participants, and the second part included statements asking participant to list five global environmental problems. Document analysis, which is a qualitative method, was used to collect data. The data were analyzed using the content analysis method. Categorized under common heading, the data were converted into frequencies and then arranged into tables for the ease of interpretation. Students' answers were categorized under "changes in the world", "pollution", "disasters" and "other problems". The global environmental problems most frequently identified are environmental pollution, ozone layer depletion, and air pollution. Given the findings of the study, it can be concluded that students are aware of their major global environmental problems.

Key Words: *global environmental problems, qualitative research, primary school students.*

1.GİRİŞ

Çevre sorunları sanayi devrimiyle başlamış, özellikle nüfustaki hızlı artışla birlikte çok geniş bir alana yayılmış ve küresel bir sorun haline gelmiştir. "Yeryüzünün karşı karşıya bulunduğu bu çevre sorunlarının küresel karakteri insanlığın en büyük ortak endişesidir" (Baykal ve Baykal, 2008, s.4). "İnsanoğlu ekonomik yatırımlar ile çevrenin korunması arasında makul dengeyi kurmak, korumak ve sürdürmek zorundadır" (Taşkın, 2010, s.239) maa- lesef günümüzde bu denge sağlanamamıştır. Bu beraberinde bir çok sorunu getirmiş ve yaşanan çevre sorunları bir bölgeyi ya da ülkeyi değil, bütün dünyayı tehdit etmeye başlamıştır.

İnsanoğlunun çevresiyle ve çevresindeki diğer canlılarla yaşamasını gerekliliğini anladığı günden beri kendi yaşantısında değişiklik yapmak mecburiyetinde kaldığı ve bu değişikliğin aslında onun bulunduğu ortama uyum sağlamanın zorunluluğundan kaynaklandığını söylenebilir (Külköylüoğlu, 2006). "Sanayi devrimi ve teknolojik gelişmeler insan ve doğa dengesini bozmuş, bunun sonucunda hızlı toprak kaybı, canlı türlerinin yok olması, çölleşme, asit yağmurları, açlık, yoksuluk, radyoaktif kirlenme gibi sorunlar artmıştır" (Erol ve Gezer, 2006, s.66). Mert'e (2006) göre nüfusun hızla artması, denetimsiz kentleşme, küresel ısınma, doğal yaşamın bozulması, ozon tabakasının incilmesi, sera etkisi, katı atıklardaki artış, yeşil alanların azalması, bitki ve hayvan türlerinin yok olması başlıca çevre sorunlarıdır. Bu

sorunların büyük bir kısmı yalnızca lokal değil, küresel anlamda bir tehdit oluşturmaktadır. Brown da (2000) “Yüzyılın Sorunları” makalesinde, küresel çevre sorunlarını yedi başlık altında toplamıştır: bunlar; nüfus artışı, küresel ısınma ve sera etkisi, alçalan yer altı su seviyeleri, kişi başına düşen tarım alanlarındaki azalma, balık potansiyelindeki hızlı azalma, orman tahribatı ve tarım arazilerin azalması, bitki ve hayvan türlerinin yok olmasıdır. Özey’de (2001, ss.35-175) çevre sorunlarına coğrafi perspektiften bakarak, küresel çevre sorunlarını dört ana grupta toplamıştır:

- Yerin yapısından kaynaklanan sorunlar (deprem, heyelan, tsunami, yanardağ patlamaları, kaya düşmeleri bu grupta yer almaktadır),
- İklim özelliklerinden kaynaklanan sorunlar (asit yağmurları, sera etkisi, hava kirliliği, küresel ısınma, çölleşme, buzulların erimesi, ozon tabakasının delinmesi, iklim değişimleri gibi sorunlar bu grupta yer almaktadır),
- Hidrografya özelliklerinden kaynaklanan sorunlar (okyanusların ısınması, barajlar sorunu, sulak alanların yok edilmesi, akarsu, deniz ve göl kirliliği, su kıtlığı gibi sorunlar bu grupta yer almaktadır),
- Toprak ve bitki örtüsünden kaynaklanan sorunlar (bitki ve hayvan türlerinin yok olması, biyolojik istila, erozyon, toprak kirliliği, ormanların tahribi gibi sorunlar bu grupta yer almaktadır).

Bugün bireyin çevreyi ve çevre sorunlarını nasıl algıladığı yanında, bu sorunlara yönelik harekete geçmesi, katılımcı vatandaştan beklenen bir davranıştır. Bu bilincin oluşması ve kalıcı bir durum alması aslında bir eğitim sorunudur. Özdemir’e (1997) göre okulların iki önemli görevi vardır. Bunlardan ilki öğrencileri meslek hayatına hazırlamak, ikincisi ise öğrencilerin sorumlu birer vatandaş olmalarını sağlamaktır. Okullarda verilen eğitimin insanların ileriki hayatları üzerinde etkisi çok büyük olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Okulda verilmesi gerekli eğitimlerden biri de çevre eğitimidir. Bu eğitim sayesinde öğrencilerde çevre bilinci ve çevreye duyarlılık oluşturulmalıdır. “Çevre eğitimi; insanları çevre konusunda bilgilendirmek, bilinçlendirmek ve kalıcı davranış değişikliği kazandırmak için toplumun tüm kesimlerini kapsamalıdır”(Çabuk ve Karacaoğlu, 2003, s.190). Çevre eğitim, ekoloji pedagojisi, ekolojik öğrenme, doğa deneyimi, sürdürülebilir gelişme eğitim şeklinde çeşitli çevre eğitimi yaklaşımları bulunmaktadır (O, Özdemir, 2007). Ünal ve Dımışkı’ya (1999, s.98) göre çocuklara verilecek çevre eğitiminin amacı;

“Yarının büyükleri olan çocuklar bilgileri, becerileri, değerleri, deneyimleri ve davranışlarıyla toplumun kalkınmasında ve sürdürülebilir bir yaşamın sağlanmasında etkili bir rol oynayacaklardır. Çocuklara verilecek çevre eğitiminin iki amacı olabilir: Birincisi çocuklarda kültürel bir birikim sağlamak;

ikincisiyse, çevre, çevre sorunları, çevre sorunların çözümü ve özellikle sorumlu oldukları alanlar hakkında bilgi vermektir”.

İlgili alanda da çevre sorunlarına ve küresel çevre sorunlarına yönelik çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Çevre sorunları ve küresel çevre sorunlarına yönelik çalışmaların başında öğrencilerin ilgili konu ve sorunlara yönelik bilgi ve tutumları gelmektedir. Çeşitli çalışmalarda ilköğretim öğrencilerinin çevreye yönelik tutumlarının tespit etmeyi amaçlanmış ve bu çalışmalar sonucunda öğrencilerin çevre bilgisi ve çevre tutumu açısından yeterli düzeyde olmadıkları belirlenmiştir (Atasoy ve Ertürk, 2008; Atasoy, 2005; Şimşekli, 2004). İlköğretim öğrencilerinin çevreye karşı tutumlarının tespit edilmeye çalışıldığı diğer çalışmalarda ise öğrencilerin çevreye karşı tutumlarında öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıflar ve yaşları bakımından çevreye yönelik farklı bakış açılarına sahip oldukları görülmüştür (Kahyaoğlu, Daban ve Yangın, 2008; Meydan ve Doğu, 2009). Bozkurt ve Cansüngü (2002) ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin küresel çevre problemlerinden sera etkisi hakkındaki kavram yanlışlarını tespit etmişlerdir. Bu araştırmaya göre sera etkisi arttığında insanların yiyeceklerden zehirlenecekleri, sera etkisinin artmasının daha fazla çöl alanlarının oluşmasında bir etkisinin olmadığı, kutuplardaki buz dağlarının erimesinin sera etkisinin sonuçlarından biri olmadığı, insanların ürettiği çöp miktarının artması durumunda ve çürümüş atıklardan çıkan gazlar sonucunda sera etkisinin artmayacağı gibi kavram yanlışlarının olduğu gözlenmiştir. Başka bir çalışma da ise (Yılmaz, Morgil, Aktuğ ve Göbekli 2002) ortaöğretim ve üniversite öğrencilerinin çevre, çevre kavramları ve çevre sorunları konusunda bilgileri ve önerileri araştırılmış, araştırmanın sonucunda çevre konusunda verilen eğitimin yetersiz kaldığı ve öğrencilerin çevre ile ilgili bilgilerini daha çok yazılı ve görsel medyadan edindikleri gözlenmiştir. Aydın ve Kaya (2010) ve Çabuk ve Karacaoğlu'nun (2003) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda öğrencilerin hava kirliliği, su kirliliği, toprak kirliliği ve çevre dengesi konusunda örgün eğitim kurumlarında yeterli eğitim almadıkları yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir.

Meydan, Doğu ve Dinç (2009) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, eğitim fakültelerinin ilköğretim bölümünde öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarının çevre sorunları konusundaki farkındalık ve duyarlılıklarını ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu araştırma sonucuna göre öğretmen adaylarının, çevre sorunları ile ilgili olarak, küresel ısınma ve küresel iklim değişikliği, hava ve su kirliliği ve su israfı, sanayileşmenin çevre üzerinde bir tehdit unsuru olduğu konusunda duyarlı oldukları tespit edilmiştir. Aynı zamanda tüketim alışkanlıkları ve lüks yaşamın bir problem olduğu görüşünde oldukları, sera etkisi, asit yağmurları, ozon tabakasının incilmesi ve erozyon hak-

kında ise yeterli farkındalık ve duyarlılığa sahip olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Orbay, Cansaray ve Kalkan (2008) küresel ısınma ve bu olaydan kaynaklanan iklim değişikliği konularında öğretmen adaylarının bakış açılarını incelemiştir. Bu araştırma sonucuna göre öğretmen adaylarının küresel ısınma hakkında oldukça fazla bilgi sahibi oldukları gözlemlenmiştir. Papadimitrioul (2004) tarafından, öğretmen adayları üzerinde yapılan çalışmada öğretmen adaylarının iklim değişikliğine inandıkları ve bunun kendi tecrübelerine dayandığı, meydana gelen iklim değişikliği konusunda gerekli önlemlerin alındığının farkında olmadıkları, ozon tabakasının delinmesi, asit yağmurlarının ve genel kirlenmenin iklim değişikliğine yol açtığı konusunda yanlış algıya sahip oldukları görülmüştür.

Çevreye karşı farkındalık ve duyarlılık oluşturmada eğitim kurumlarının ciddiyetle bu konuya eğilmesiyle gerçekleştirilir. Yaşadığımız toplumda küresel çevre sorunlarının çok olmasına karşın ilköğretim düzeyinde küresel çevre sorunları konusunda duyarlılık ve farkındalıklarının tespitine yönelik çalışmaların daha sınırlı olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle çalışmada ilköğretim 6., 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin küresel çevre sorunları konusundaki farkındalıklarını ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmada İlköğretim 6., 7. ve 8. sınıf öğrencilerin tanımladıkları küresel çevre sorunları nelerdir? sorusuna cevap aranmıştır. İlköğretim öğrencilerinin küresel çevre sorunlarına yönelik bilgisini ve farkındalığını belirlemek amacıyla planlan bu çalışmanın öğrencilerin küresel çevre sorunlarının farkında olup olmasını ortaya koyması açısından önemli olduğu ön görülmektedir.

1.1. Sayıtlar

Okulların sosyo-ekonomik düzeyini belirlemek amacıyla görüşüne başvuru uzmanların bu konudaki görüşlerinin yeterli olduğu varsayılmıştır.

1.2.Sınırlılıklar

Bu araştırma 2010–2011 öğretim yılında, bahar dönemi yarıyılında Tokat il merkezindeki ilköğretim okullarında sosyo-ekonomik düzeyleri farklı 3 okulda, 6. 7. ve 8. sınıfta öğrenim gören 432 öğrenciye uygulanmıştır. Okullar Tokat il merkezindeki sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzeylerine göre üst, orta ve alt grubuna dahil olduğu görüşlerine başvuru uzmanlarca belirlenmiştir. Veri toplama aracında kullanılan anket formunda öğrencilerden cinsiyet ve sınıflarını ve beş adet küresel çevre sorunu yazması istenmiştir. Maddi, zaman, ulaşım konularındaki sınırlılıklar ve araştırmacılar tarafından kaynaklanan sebepler nedeniyle çalışma yukarıda belirtilen uygulamalarla gerçekleştirilebilmiştir.

2.YÖNTEM

2.1 Araştırmanın Deseni

İlköğretim öğrencilerin küresel çevre sorunlarını konusundaki farkındalıklarını tespit etmeye yönelik bu araştırma, “tarama” modeli ile yapılmıştır. “Tarama modelleri; geçmişte veya halen var olan bir durumu, var olduğu şekli ile betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır” (Karasar, 2000, s.77).

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu 2010–2011 eğitim ve öğretim yılında, Tokat il merkezindeki sosyo-ekonomik düzeyleri farklı 3 okulda, 6. 7. ve 8. sınıflarda öğrenim gören 432 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme maksimum çeşitlilik örnekleme yoluyla belirlenmiştir. Okullar, görüşlerine başvuru uzmanlarca belirlenmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyete göre frekans ve yüzde dağılımları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1 Öğrencilerin Okul ve Cinsiyete Göre Frekans ve Yüzdeler Dağılımı

Sınıflar	Cinsiyet	Namık Kemal İlköğretim Okulu (A)		600 Evler İlköğretim Okulu (B)		Ülkü İlköğretim Okulu (C)		Genel Toplam (T)
		f	%	f	%	f	%	
8 sınıf	Kız:	32	53	28	54	18	51	78
	Erkek:	28	47	24	46	17	49	69
7 sınıf	Kız:	23	43	22	59	17	47	62
	Erkek:	31	57	15	40	19	36	65
6. sınıf	Kız:	40	53	17	40	15	37	72
	Erkek:	36	47	25	59	25	62	86
Genel toplam		190		131		111		432

Tablo 1’de araştırmaya katılan okullar ve öğrencilerin sayıları gösterilmiştir. Tablo 1. incelendiğinde Namık Kemal İlköğretim Okulundan (üst sosyo ekonomik) 95’i kız 95’i erkek olmak üzere toplam 190 öğrenci, 600 Evler İlköğretim Okulunda (orta sosyo ekonomik) 67’si kız 64’ü erkek olmak üzere

re toplam 131 öğrenci ve Ülkü İlköğretim Okulundan (alt sosyo ekonomik) 50'si kız 61'i erkek olmak üzere toplam 111 öğrenci olmak üzere araştırmaya genel toplamda 432 öğrencinin katıldığı görülmektedir.

2.3.Araştırma Verilerinin Toplanması ve Verilerinin Çözümlemesi

Uygulamada kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kişisel bilgilere ilişkin sorulara yer verilirken, ikinci bölümde ise öğrencilerden beşer adet küresel çevre sorununu yazmaları istenmiştir. Araştırma, gerekli izinlerin alınmasının ardından 2010-2011 öğretim yılında, Tokat il merkezindeki sosyo-ekonomik düzeyleri farklı 3 ilköğretim okulunda, 6., 7. ve 8. sınıfta öğrenim gören 432 öğrencinin katılımı ile bahar dönemine gerçekleştirilmiştir. Araştırma verileri nitel araştırma veri toplama yöntemlerinden biri olan doküman analizi yöntemi yoluyla elde edilmiştir. Araştırmada yer alan öğrencilerin bir ders saati içinde kendi el yazıları ile doldurdıkları anket formları araştırmanın verilerini oluşturmaktadır.

Katılımcıların tanımladıkları küresel çevre sorunları ile ilgili verilerin değerlendirilmesi (1) isim verme aşaması, (2) eleme aşaması (3) kategorilerin geliştirilme aşaması (4) geçerlik ve güvenilirlik sağlama aşaması (5) frekansların hesaplanması ve yorumlanması aşaması olmak üzere beş aşamada gerçekleştirilmiştir.

1. *İsim verme aşaması:* Araştırmaya katılan katılımcılar tarafından tanımlanan küresel çevre sorunları öncelikle sırasıyla okunmuştur. Okunma işleminden sonra her katılımcının kağıdına bir numara verilmiştir.

2. *Eleme aşaması:* Bazı öğrenciler tarafından cevapları, boş bırakılan konu ile ilgili uygun tanımlamaları yapılmayan kağıtlar değerlendirmeye alınmamıştır.

3. *Kategorilerin oluşturulması aşaması:* Her veri bilgisayar ortamında word belgesi olarak aktarılmıştır. Word belgesine aktarılarak veriler kodlanmış ve kodlar probleme ilişkin olarak uygun kategoriler halinde düzenlenmiştir.

4. *Geçerlik ve güvenilirlik sağlama aşaması:* Araştırmacılar tarafından oluşturulan kategoriler kıyaslanmış ve farklılaşan kategoriler tespit edilerek güvenilirlik uyuma yüzdesi hesaplanmıştır. Araştırma verilerinin kodlanmasında aynı verileri kategorilendiren araştırmacıların uyuma yüzdesinin %78 olduğu hesaplanmıştır. Güvenirlik uzlaşma yüzdesinin hesaplanmasında Miles ve Huberman'ın (1994) “ [Uzlaşma Yüzdesi (p) =Görüş Birliği (Na) /Görüş ayrılığı (Nd) X 100]” formülü uygulanmıştır.

5. *Frekansların hesaplanması ve verilerin yorumlanması aşaması:* Düzenlenen veri kodlarının tekrarlanma sıklığı tespit edilerek bu veriler frekans tab-

losu haline getirilmiştir. Elde edilen bulguların yorumlanmasında nitel araştırma veri çözümleme tekniklerinden içerik analizi tekniği kullanılmıştır.

3.BULGULAR VE YORUM

3.1.İlköğretim 6. 7. ve 8. sınıf öğrencilerin tanımladıkları küresel çevre sorunları nelerdir? problemine ilişkin bulgular

İlköğretim 6. 7. ve 8. sınıf öğrencilerin tanımladıkları küresel çevre sorunları nelerdir? problemine ilişkin “size göre küresel çevre sorunları nelerdir?” Sorusu yöneltilmiştir. Bu probleme ilişkin kategorilere ve bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 2.*Alt Problemine İlişkin Kategoriler*

Kategoriler	Toplam
	<i>f</i>
Dünyada meydana gelen değişim	233
Kirlilik	186
Afetler	33
Diğer	53
Genel toplam	505

Tablo 2’de öğrenciler tarafından tanımlanan küresel çevre sorunların tanımlanan kategorileri verilmiştir. Öğrencilerin tanımladıkları küresel çevre sorunları *dünyada meydana gelen değişim, kirlilik, afetler ve diğer* başlıkları altında düzenlenmiştir. Tablo 2 incelendiğinde küresel çevre sorunlarının “dünyada meydana gelen değişim” başlığı altında daha çok toplandığı gözlenmektedir.

3.1.1. *Dünyada Meydana Gelen Değişim Kategorisi*

Tablo 3’te küresel çevresel sorunlarına ilişkin “dünyada meydana gelen değişim” kategorisi altında düzenlenmiş veriler sunulmaktadır. Bu kategoride toplam 232 öğrenci tarafından 24 adet küresel çevre sorunu tanımlanmıştır.

Tablo 3. *Dünyada Meydana Gelen Değişim Kategorisine İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Dağılımı*

Dünyada Meydana Gelen Değişim	A			B			C			T
	Sınıflar			Sınıflar			Sınıflar			
	6	7	8	6	7	8	6	7	8	
	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>
Ozon tabakasının delinmesi			6	18	7	4	1	3	5	44
Küresel ısınma			2		1	6	3	5	6	23
Suların azalması			1	5	6	3	1	2	1	19
Buzulların erimesi			1	4	6	3		2	2	18
Canlı sayısının azalması			1	6	10					17
Bitkilerin azalması	7		2		1	5		1		16
Hayvanların neslinin tükenmesi			7			6			2	15
İklim değişiklikleri	2		2	1	2	4		1	1	13
Kuraklık			1			5		4	2	12
Toprakların çatlaması				3	3	6				12
Sera etkisi	1	2	4							7
Dünyanın dengesinin bozulması			1	1		4				6
Deniz seviyesinin artması			1	4						5
Yeşil alanların yok edilmesi	1			1	2		1			5
Çevrenin yok olması			1			2			2	5
Kurumuş ağaçlar, göller			1						3	4
Çölleşme		1						2		3
Oksijenin azalması							2			2
Su döngüsünün karbon dengesini yok olması						1				1

Güneşten alınan zararlı ışınlar		1	1							
Yanlış avlanma	1		1							
Doğal seleksiyonun dengesinin bozulması		1	1							
Yağmurun yağmaması		1	1							
Yiyeceklerin yapısının bozulması	1		1							
Genel Toplam	11	3	32	44	38	51	8	21	24	232

Tablo 3’te öğrencilerin “dünyada meydana gelen değişim” kategori altında düzenlenmiş küresel çevre sorunlarına yönelik görüşlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerin küresel çevre sorunlarına yönelik olarak başta *ozon tabakasının delinmesi* olmak üzere *küresel ısınma, suların azalması, buzulların erimesi, canlı sayısının azalması, bitkilerin azalması, hayvan neslinin tükenmesi, iklim değişiklikleri, kuraklık, toprakların çatlaması, sera etkisi, dünyanın dengesinin bozulması, deniz seviyesinin artması, yeşil alanların yok edilmesi, çevrenin yok olması, kurumuş ağaç ve göller, çölleşme, oksijenin azalması, su döngüsünün karbon dengesinin bozulması, güneşten alınan zararlı ışınlar, yanlış avlanma, doğal seleksiyonun dengesinin bozulması, yağmurun yağmaması, yiyeceklerin yapısının bozulmasının* tanımlandığı gözlenmiştir. “Dünyada meydana gelen değişim” kategorisindeki Tablo 3. incelendiğinde özellikle orta sosyo-ekonomik düzeydeki okul öğrencilerinin yoğun olarak görüş bildirdikleri gözlenmektedir. Bununla birlikte orta-sosyo ekonomik düzeydeki okul öğrencilerden 8. sınıf öğrencilerinin bunun ardında ise 7. sınıf öğrencilerinin diğer sınıflara göre daha fazla görüş bildirdikleri gözlenmektedir. Akabinde alt-sosyo ekonomik düzeydeki okulda yer alan öğrencilerin yoğun olarak küresel çevre sorunu tanımladıkları görülmektedir. Özellikle orta-sosyo ekonomik düzeydeki 6.sınıf öğrencileri tarafından yoğun olarak tekrarlanmış olan *ozon tabakasının delinmesi* en fazla ifade edilen küresel çevre sorunudur. Bunun *ardında küresel ısınma ve suların azalması* ifadeleri tekrarlanmıştır. İlgili sorunların yoğun olarak tekrarlanmasının nedeni ders öğretim programları içerisinde bu başlıklara yer verilmesi ve bunun yanı sıra medyada bu konulara dikkat çekilmesi olabilir. Seçkin, Yalvaç ve Çetin (2010) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da öğrencilerin çevre sorunlarına ilişkin en fazla kullandıkları kavramlar arasında küresel ısınma, kuraklık, doğal dengenin olduğu tespit edilmiştir. Atay ve Altunoğlu (2009) tarafından ortaöğretim öğrencilerinin

çevresel risk algısı araştırılmış ve araştırma sonucunda öğrenciler tarafından en riskli görülen ve ilk üç sırada yer alan çevre sorunların sırasıyla; sera etkisi, radyasyon ve ozon tabakasında incelme olduğu gözlenmiştir. İlgili çalışmalar ve bu çalışmanın çalışma grubu kıyaslandığında ilköğretim ve ortaöğretim öğrencilerinin çevre sorunlarını konusunda benzer farkındalıklara sahip olduğu gözlenmektedir. İlgili çalışmalardaki bulgular bu çalışmadaki bulguları ile benzerlik göstermektedir.

3.1.2.Kirlilik Kategorisi

Tablo 4’te öğrencilerin küresel çevre sorunlarına ilişkin “kirlilik kategorisi” altında düzenlenmiş verileri sunulmaktadır. Bu kategoride toplam 186 öğrenci tarafından 11 adet küresel çevre sorunu tanımlanmıştır.

Tablo 4. Kirlilik Kategorisine İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Dağılımı

Kirlilik	A			B			C			T
	Sınıflar			Sınıflar			Sınıflar			
	6	7	8	6	7	8	6	7	8	
	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	
Çevre kirliliği	18	10	8			13	6		2	57
Hava kirliliği			2		10	8		10	8	38
Çöplerin çoğalması	1		2	8	4	4		2		21
Eksozlardan ve fabrika bacasından çıkan duman			1	9	3	4	2	1	1	21
Su kirliliği			2	1	6	4			1	14
Nükleer ve kimyasal atıklar			2	8				1	1	12
Ses kirliliği	1	6	1	1			2			11
Toprak kirliliği				2	4		1			7
Denizlerin kirlenmesi				1				1		2
Duman kirliliği					1		1			2
Karbon gazının artması			1							1
Genel Toplam	20	16	19	30	28	33	12	15	13	186

Tablo 4’te öğrencilerin “kirlilik ” kategori altında düzenlenmiş küresel çevre sorunlarına yönelik görüşlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Öğrenciler başta “çevre kirliliği” olmak üzere hava kirliliği çöplerin çoğalması, egzozlardan ve fabrika bacalarından çıkan duman, su kirliliği, nükleer ve kimyasal atıklar, ses ve toprak kirliliği, denizlerin kirletilmesi, duman kirliliği, karbon gazının artması” sorunlarını küresel çevre sorunu olarak tanımlamışlardır. Tablo 4 incelendiğinde kirlilik kategorisinde genel olarak orta-sosyo ekonomik gruptaki okulda yer alan öğrenciler tarafından yoğun olarak küresel çevre sorunu tanımlandığı bunun ardından ise üst-sosyo ekonomik düzeydeki okul öğrencilerin küresel çevre sorunu tanımladığı gözlenmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu tarafından *çevre kirliliği*, başlıca küresel çevre sorunu olarak tanımlanmıştır. Ancak en başta tanımlanan *çevre kirliliği* özellikle üst-sosyo ekonomik düzeydeki yer alan okuldaki 6. ve 7 sınıf öğrencileri tarafından vurgulanmıştır. Genel olarak öğrencilerin küresel çevre sorunlarının özellikle çevre kirliliği boyutunda farkında oldukları görülmektedir. Bu farkındalık durumu, öğrencilerin çevrelerinde en çok bunlardan rahatsız oldukları veya gözlemledikleri aynı zamanda okulda özellikle fen ve teknoloji dersinde yer alan konulardan biri olması ve basında bu başlıklara sık sık yer vermesi ile açıklanabilir. Meydan ve diğerleri (2009) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen çalışmada da öğrencilerin hava ve su kirliliği konusunda duyarlı oldukları gözlenmiştir. Belirtilen çalışmada çalışılan grup farklı olmasına karşın bu çalışmanın bulguları ilgili çalışmanın bulguları benzerlik göstermektedir

3.1.3. Afet Kategorisi

Tablo 5’te öğrencilerin tanımladığı küresel çevre sorunlarına ilişkin “afet” kategorisi altında düzenlenmiş verileri sunulmaktadır. Bu kategoride toplam 34 öğrenci tarafından 10 adet küresel çevre sorunu tanımlanmıştır.

Tablo 4. Afetler Kategorisine İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Dağılımı

Afetler	A			B			C			T
	Sınıflar			Sınıflar			Sınıflar			
	6	7	8	6	7	8	6	7	8	
	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	
Orman yangınları				1		1		6		8
Doğal afetler			2	2		1		1	2	8
Çığ düşmesi				1	1		2	1		5
Sel olması				2	2					4
Toprak kayması				1			1			2
Erozyon				1			1			2
Yangın				1	1					2
Fırtına							1			1
Volkanların patlaması									1	1
Tsunami							1			1
Genel Toplam			2	9	4	2	6	8	3	34

Tablo 4’te öğrencilerin “afet” kategori altında düzenlenmiş küresel çevre sorunlarına yönelik görüşlerine ilişkin bulgular verilmiştir. En başta gelen küresel çevre sorununun *orman yangınları* bunun akabinde genel anlamda *doğal afet* ifadesi öğrencileri tarafından dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra “*çığ, sel, toprak kayması, erozyon, yangın fırtına, volkan patlaması ve tsunami*” küresel çevre sorunu olarak belirtilmiştir. Bu kategoride toplam 34 öğrenci küresel çevre sorunu tanımlamıştır. Bu kategoride alt-sosyo ekonomik düzey olarak tanımlanan okuldaki öğrencilerin küresel çevre sorunlarını daha yoğun tanımladığı gözlenmektedir. Bu kategoride üst-sosyo ekonomik düzeyde tanımlanan okul öğrencilerin sadece 8. sınıf öğrencilerinde iki adet küresel çevre tanımladığı gözlenmektedir. Tablo 4. incelendiğinde alt ve orta soysa-ekonomik grupta yer alan öğrencilerin doğal afetleri en önemli küresel çevre sorunu olara tanımlarken üst-sosyo ekonomik ve kültür grubunda yer alan öğrencilerden sadece iki öğrenci doğal afetleri küresel çevre sorunu olarak ilişkilendirmiştir.

3.1.4. Diğer Küresel Çevre Sorunları Kategorisi

Tablo 5'te öğrencilerin küresel çevre sorunlarına ilişkin “diğer” kategorisi altında düzenlenmiş verileri sunulmaktadır. Bu kategoride toplam 53 öğrenci tarafından 6 adet küresel çevre sorunu tanımlanmıştır.

Tablo 5. Diğer Küresel Çevre Sorunlarına İlişkin Öğrenci Görüşlerinin Dağılımı

Diğer	A			B			C			T
	Sınıflar			Sınıflar			Sınıflar			
	6	7	8	6	7	8	6	7	8	
	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>
Deodorant satılması			1				6	7	8	22
Çevre sorunları	3		3	5	3	3		2		19
Elektrik aletlerinin fazla tüketilmesi				2					2	4
Nüfusun artması					3		1			4
Toplumun çevreye verdiği zarar						2			1	3
Araç sorunları								1		1
Genel Toplam	3	4	7	6	5	7	10	11	53	

Tablo 5.'te herhangi bir kategori altında yer almayıp diğer başlığı altında toplanan küresel çevre sorunları hakkındaki öğrenci görüşlerine ilişkin bulgular verilmiştir. Tablo 5. incelendiğine en yoğun olarak dile getirilen küresel çevre sorunu alt sosyo-ekonomik ve kültürel grupta yer alan okul öğrencileri tarafından vurgulanan “*deodorant satılması*” olmuştur. İkinci olarak da orta sosyo ekonomik grupta yer alan okuldaki öğrenciler tarafından yoğun olarak vurgulanan genel anlamda “*çevre sorunları*” olmuştur. Diğer küresel çevre sorunları ise *elektrikli aletlerin fazla tüketilmesi*, *nüfusun artması*, *toplumun çevreye verdiği zarar* ve araç sorunu olarak vurgulanmıştır. Özellikle alt-sosyo ekonomik gruptaki okuldaki öğrenciler tarafından vurgulana *deodorant satılması* ifadesi tüketim kültürünü bir çevre tehdidi olarak algıladıkları şeklinde yorumlanabilir. Meydan ve diğerleri (2009) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da tüketim kültürünün çevreyi tehdit eden bir unsur olarak algıladığı bulgusuna ulaşılmıştır. İlgili çalışmalarda çalışan gruplar çok farklı olmasına karşın benzer bulgular göstermektedir.

İlköğretim 6. 7. ve 8. sınıf öğrencilerin tanımladıkları küresel çevre sorunları nelerdir? sorusuna verdikleri cevaplar 4 kategoride toplanmıştır. Bu kategoriler altında tanımlanan küresel çevre sorunlarına dayanarak araştırmaya katılan öğrencilerin bu sorunlarının farkında oldukları gözlenmiştir.

4.SONUÇ

Araştırmada ilköğretim 6. 7. ve 8. sınıf öğrencilerin tanımladıkları küresel çevre sorunları konusundaki farkındalıklarını belirlemek amaçlanmıştır. Öğrencilerin küresel çevre sorunları nelerdir sorusuna verdikleri cevaplar 4 kategoride toplanmıştır.

“Dünyada meydana gelen değişim” kategorisinde başta *ozon tabakasının delinmesi olmak üzere küresel ısınma, suların azalması, buzulların erimesi, canlı sayısının azalması, bitkilerin azalması, hayvan neslinin tükenmesi, iklim değişiklikleri, kuraklık, toprakların çatlaması, sera etkisi, dünyanın dengesinin bozulması, deniz seviyesinin artması, yeşil alanların yok edilmesi, çevrenin yok olması, kurumuş ağaç ve göller, çölleşme, oksijenin azalması, su döngüsünün karbon dengesinin bozulması, güneşten alınan zararlı ışınlar, yanlış avlanma, doğal seleksiyonun dengesinin bozulması, yağmurun yağmaması, yiyeceklerin yapısının bozulması* konularının öğrenciler tarafından vurgulanan küresel çevre sorunları olduğu gözlenmiştir. “Dünyada meydana gelen değişiklikler” kategorisi incelendiğinde katılımcıların özellikle ozon tabakasının delinmesi ve küresel ısınma üzerinde yoğun bir şekilde durdukları görülmüştür. Katılımcılardan özellikle orta ve alt-sosyo ekonomik gruptaki okullarda yer alan öğrencilerin daha yoğun küresel çevre sorunu tanımlamışlardır. İlgili sorunların yoğun olarak tekrarlanmasının nedeni ders öğretim programları içerisinde bu başlıklara yer verilmesi ve bunun yanı sıra medyada bu konulara dikkat çekilmesiyle açıklanabilir. İlgili bulgulardan yola çıkarak öğrencilerin küresel çevre sorunlarının farkında oldukları aynı zamanda küresel çevre sorunlarının dünyada olumsuz yönde ciddi bir değişim yaşadığın yönünde görüş birliği içinde oldukları sonucunu gözlenmiştir.

Kirlilik kategorisi altında toplana veriler başta *“çevre kirliliği” olmak üzere hava kirliliği çöplerin çoğalması, egzozlardan ve fabrika bacalarından çıkan duman, su kirliliği, nükleer ve kimyasal atıklar, ses ve toprak kirliliği, denizlerin kirletilmesi, duman kirliliği, karbon gazının artması* sorunlarını tanımlamışlardır. “Kirlilik” kategorisi incelendiğinde katılımcıların özellikle çevre kirliliği ve hava kirliliği üzerinde yoğun bir şekilde durdukları görülmüştür. Katılımcılardan özellikle üst-sosyo ekonomik düzeydeki okuldaki 6. ve 7. sınıf öğrenciler tarafından bu konu yoğun olarak ifade edilmiştir. Genel olarak öğrencilerin küresel çevre sorunlarının özellikle çevre kirliliği boyutunda

farkında oldukları görülmektedir. Bu farkındalık durumu, öğrencilerin çevrelerinde en çok bunlardan rahatsız oldukları veya gözlemledikleri aynı zamanda okulda özellikle fen ve teknoloji dersinde yer alan konulardan biri olması ve basında bu başlıklara sık sık yer vermesiyle yorumlanabilir. Öğrencilerin çevre kirliliğinin ciddi bir küresel çevre sorunu olduğu yönünde görüş birliği içinde oldukları ve tüketim kültürünün bir neticesi olan bu kirliliklerin dünyayı tehdit etti yönünde bir algıları olduğu sonucu gözlenmektedir.

Afet kategorinde en başta gelen küresel çevre sorununun *orman yangınları* olduğu bunun akabinde genel anlamda *doğal afet* ifadesi öğrencileri tarafından dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra “*çığ, sel, toprak kayması, erozyon, yangın fırtına, volkan patlaması ve tsunami*” küresel çevre sorunu olarak belirtilmiştir. “Katılımcılardan özellikle alt ve orta soyo ekonomik ve sosyal kültürel grupta yer alan öğrencilerin doğal afetleri en önemli küresel çevre sorunlarını dile getirirken üst sosyo ekonomik ve kültür grupta yer alan öğrencilerden sadece iki öğrenci bu durumu küresel çevre sorunları ile ilişkilendirmiştir.

Herhangi bir kategori altında yer almayıp diğer başlığı altında toplanan küresel çevre sorunlarında başta *deodorant satılması* olmak üzere, *çevre sorunları* *elektrikli aletlerin fazla tüketilmesi, nüfusun artması, toplumun çevreye verdiği zarar* “ olarak tanımlanmıştır. Diğer” kategorisi incelendiğinde katılımcılardan vurgulanan küresel çevre sorunu özellikle alt-sosyo ekonomik grupta yer alan okul öğrencileri tarafından vurgulanan “deodorant satılması” olmuştur. Deodorant kullanımının yanı sıra elektrik tüketimi ve araç kullanımını tanımları tüketim kültürünü vurgulayan küresel çevre sorunlarıdır. Bu ifadelerden küresel çevre sorunlarının tüketim ile ilişkili olduğu yönünde görüş bildirdikleri sonucu çıkarılabilir. Tüketim kültürünün çevreyi tehdit eden bir sorun olarak algıladıkları sonucu gözlenmiştir.

Araştırma bulgularına dayalı olarak araştırmaya katılan öğrencilerin küresel çevre sorunlarının farkında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tüm kategoriler değerlendirildiğinde genel olarak ilgili alan yazında tanımlanan, yakın çevrelerinde karşılaştıkları, ders konularında yer alan ve medyada gündeme getirilen özellikle birçok küresel çevre sorunlarının farkında oldukları gözlenmektedir. Özey (2001) ve Brown (2010) tarafından vurgulanan birçok küresel çevre sorunun öğrenciler tarafından yoğun olarak ifade edilmesinin yanında tarım alanlarının azalması, balık popülasyonunun azalması, barajlar, asit yağmurları gibi sorunlara tanımlanmamıştır. Tüm kategoriler değerlendirildiğinde katılımcıların tüm okullar düzeyinde küresel çevre sorunlarının farkında oldukları ancak orta-sosyo ekonomik düzeydeki okul öğrencilerinin bu farkındalıklarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

5.ÖNERİLER

Araştırma verilerine dayalı olarak küresel çevre sorunlarına ilişkin duyarlılığın artırılmasına yönelik uygulamaya dönük eğitsel çalışmalar gerçekleştirilebilir. Öğrencilerin küresel çevre sorunlarına yönelik duyarlılığını arttırmak için öğretim programları içerisinde bu konulara ilişkin tutum ve davranışlarının gelişimini sağlayacak başlıklara daha fazla yer verilebilir. Bu çalışmada Tokat il merkezindeki ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin küresel çevre sorunlarına yönelik algıları incelenmiştir, çalışmanın boyutu farklı eğitim çalışmalarla desteklenebilir. Bu çalışmada öğrenci görüşleri anket yoluyla elde edilmiştir. Farklı yöntem ve teknikler kullanılarak küresel çevre sorunlarına yönelik araştırmalar gerçekleştirilebilir.

KAYNAKLAR

- Atay, E., & Altunoğlu, B. D. (2009). Ortaöğretim öğrencilerin çevre risk algısı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36, ss. 01-11. <http://www.efdergi.hacettepe.edu.tr/indexx.asp> adresinden alınmıştır
- Atasoy, E. (2005). Çevre için eğitim: ilköğretim öğrencilerinin çevresel tutum ve çevre bilgisi üzerine bir çalışma. (Yayımlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Atasoy, E., & Ertürk, H. (2008). İlköğretim öğrencilerinin çevresel tutum ve çevre bilgisi üzerine bir alan araştırması. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), ss. 105-122. <http://eefdergi.erkincan.edu.tr/index.php/EFDERG1/article/viewFile/671/556> adresinden alınmıştır
- Aydın, F., & Kaya, H. (2010). Sosyal bilimler lisesi öğrencilerinin çevre duyarlılıklarının değerlendirilmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 24, ss. 229-257. ISSN:1303-2429.
- Bayka, H., & Baykal, T. (2008). Küreselleşen Dünya'da çevre sorunları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9). old.mku.edu.tr/image/sosyalbilimleri/file/.../01_Baykal_Baykal.pdf adresinden alınmıştır.
- Bozkurt, O. & Cansü, Ö. (2002). İlköğretim öğrencilerinin çevre eğitiminde sera etkisi ile ilgili kavram yanılgıları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, ss. 67-73 <http://www.efdergi.hacettepe.edu.tr/200223OR%C3%87UN%20BOZKURT.pdf> adresinden alınmıştır
- Brown, L. R. (2000). "Yüzyılın sorunları", *Dünyanın durumu 2000*. (Çev: Yelçe, A. Z.). İstanbul: TEMA Vakfı Yayınları.

- Çabuk, B., & Karacaoğlu, C. (2003). Üniversite öğrencilerinin çevre duyarlılıklarının incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 36 (1-2), ss.189
acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/689/1019.pdf adresinden alınmıştır.
- Erol, H. G., & Gezer, K. (2006). Sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarına çevre ve çevre sorunlarına yönelik tutumları. *International Journal Of Environmental And Science Education*. (1)1, ss. 65-77. [http://www.pegem.net/akademi/3-9034-Sinif-Ogretmenligi-Ogretmen-Adaylarina-Cevreye-ve-Cevre-Sorunlarina-Yonelik - Tutumları.aspx](http://www.pegem.net/akademi/3-9034-Sinif-Ogretmenligi-Ogretmen-Adaylarina-Cevreye-ve-Cevre-Sorunlarina-Yonelik-Tutumları.aspx) adresinden alınmıştır
- Erten, S. (2002). Planmış davranış teorisinin ile uygulanabilir öğretim metodu, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 217-233, <http://www..hacettepe.edu.tr> adresinden alınmıştır
- Kahyaoğlu, M. Daban, Ş. & Yangın, Y. (2008). İlköğretim öğretmen adaylarının çevreye yönelik tutumları. *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, ss.42-52. <http://www.dicle.edu.tr> adresinden alınmıştır
- Karasar, N. (2000). *Bilimsel araştırma yöntemi*. (10. Baskı) Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım.
- Külköylüoğlu, O. (2006). *Çevre ve çevre (İnsan doğa ilişkisi)*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Vakfı Yayınları.
- Mert, M. (2006). *Lise öğrencilerinin çevre eğitimi ve katı atıklar konusundaki bilinç düzeylerinin saptanması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Meydan, A., Doğu, S.& Dinç, M. (2009). Öğretmen adaylarının çevre sorunları konusundaki farkındalık ve duyarlılıkları, S.Ü. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, ss. 153-168.
- Milles, M. B., & Huberman, A.M. (1994). *Qualitative data anlysis*. London: Sage.
- Orbay, K., Cansaran, A. & Kalkan, M. (2009). Öğretmen adaylarının küresel ısınmaya bakış açısı. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, ss. 85 -97. www.akef.konya.edu.tr/egt-fak-dergi/.../27_06_EFD-2008-089.pdf adresinden alınmıştır
- Özdemir, O. (2007). Yeni Bir Çevre Eğitimi Perspektifi: “Sürdürülebilir Gelişme Amaçlı Eğitim”. *Eğitim ve Bilim*. 32(145). ss.23-40.
- Özdemir, Z. D. (1997). *Environmental concern, attitudes and behavior*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bogaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Özey, R. (2001). *Çevre Sorunları*. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Papadimitriou, V.(2004). Prospective primary teachers understanding of climate change, green effect, and ozone layer depletion. *Journal of Education and Tecnology*. 2(13), pp. 209-307. DOI: 10.1023/B:JOST.0000031268.72848.6d
- Seçkin, F., Yalvaç, G., & Çetin, T. (2010). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin karikatürler aracılığıyla çevre sorunlarına ilişkin algıları, *International Conference on New Trends in Education and Their Implications*, 11(13), ss. 391-398 . ISBN: 978 605 364 104 9
- Şimşekli, Y. (2004). Çevre bilincini geliştirilmesine yönelik çevre eğitimi etkinliklerine ilköğretim okullarının duyarlılığı. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*. 17 (1), ss. 83-92. <http://asosindex.com/journal-article-abstract?id=2345>. adresinden alınmıştır
- Taşkın, A. (2010). Çevrenin hukuksal yönden korunması. *Türkiye Adalet Dergisi*, 1(1), ss. 240-292. www.humanlawjustice.gov.tr/Upload/Dergiler/taad1/86.pdf adresinden alınmıştır
- Ünal, S. & Dımişki, E. (1999). Üniversite öncesi çevre eğitimi ve sorunları. *Çevre ve İnsan Dergisi*. 42(1), ss.16-25. www.todaie.gov.tr/dosya/Mdb99.pdf. adresinden alınmıştır
- Yılmaz, A., Morgil, İ., Aktug, P., & Göbekli, İ. (2002). Ortaöğretim ve üniversite öğrencilerinin çevre, çevre kavramları ve sorunları konusundaki bilgileri ve öneriler. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 22, ss. 56-162 . www.efdergi.hacettepe.edu.tr/2002 adresinden alınmıştır.

LOS ANGELES'DA BİR KÜLKEDİSİ: PROPP'A GÖRE BİR FİLM ÇÖZÜMLEMESİ

A CINDERELLA IN LOS ANGELES: A FILM ANALYSES BY
USING PROPP

Gizem ŞİMŞEK*

ÖZET

Günümüzde yedinci sanat dalı olan sinema, alt yapısını oluşturan gövdesini yani senaryoyu genellikle eski bir sanat dalı olan edebiyattan almaktadır. Gövde yapısı masallardan alınan birçok film, üzerinde yapılan güncellemeler, post modernize dönüşümler sonucu bambaşka bir öyküymüş gibi seyirciye sunulmaktadır.

Charles Perrault'nun "Cendrillon" adıyla yazdığı, zamanla "Cinderella" adıyla anılmaya başlanan ve sinemada birçok kez gövde olarak kullanılmış bu öykü, aynı zamanda 1990 yılında Garry Marshall'ın yönettiği "Pretty Woman" adlı filmin de gövdesini oluşturmaktadır.

Masalların yapısıyla uğraşan ve "Masalın Biçimbilimi" adlı eseri yazan Vladimir Propp'un Masal Çözümlemesi yöntemi kullanılarak Charles Perrault'nun yazdığı "Cendrillon" öyküsünün, 1990 yapımı Garry Marshall'ın yönettiği "Pretty Woman" filmine uyarlanırken geçirdiği dönüşüm incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Masal, Propp, Sinema, metinlerarasılık

ABSTRACT

Today, cinema is recognized as the seventh art form. The scenario underlying the body of literature is usually an old art form. The body structure of many of the movies derive from fairy tales which are updated and post modernized and presented as a completely new story to the audience.

The familiar version of "Cinderella" is a translation of Charles Perrault's "Cendrillon", which became the cornerstone for many movies, including the body structure of Garry Marshall's movie "Pretty Woman" in 1990.

Vladimir Propps wrote the "Morphologie of the Folk Tale" and dealt especially with the structure of fairy tales. On the basis of this, an analysis will be made to

* Dr. İstanbul Kültür Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, İletişim Tasarımı Bölümü

search the modulation between the two stories of Charles Perault's story "Cendrillon" and Garry Marshall's story "Pretty Woman" in 1990.

Key Words: Fairy Tale, Propp, Cinema

1. GİRİŞ

Edebi eserlere sadece bilinç yönüyle yansımayan insanın, eylem ve niyetlerinin arka planında bilinçaltından kaynaklanan durumlar da söz konusudur. Edebi eserlerde bilinçaltının sunumu açısından, masallarla modern fantastik anlatılar arasındaki benzerlikler insanın ruhsal dünyasıyla alakalı simgesel dışavurumun bir sonucudur. Her ikisi de gerçekdışı görülen unsurlarla, insana dair en kesin gerçeklik olan ruhsal dünyanın yapısını açığa vururlar.¹

Bu bağlamda Vladimir Propp, Rus biçimcileri arasında, göstergebilimin ve anlatı çözümlemesinin gelişmesine en önemli etkisi olan kişidir. Halk masalları özellikle de olağanüstü Rus masallarının yapısıyla ilgilenererek, masallara uyguladığı çözümleme tekniğiyle, anlatı çözümleme yöntemlerinin gelişmesini sağlamıştır².

Propp, Rus halk masalları konusunda yaptığı çalışmalarla, özellikle de *Morfologiya Skazki* (1928, yb 1969; *Masalın Biçimbilimi*, 1985) adlı eseriyle tanınır. Propp'un *Masalın Biçimbilimi* birçok dile çevrilerek edebiyat eleştirisi ve yapısal metin çözümleme tekniklerinde önemli bir yenileşmeye yol açarak, 1960'lardan başlayarak C.Levi Strauss, A.J. Greimas, C. Bremond ve T.Todorov tarafından geliştirilerek insan bilimleri ve dilbilimin çeşitli alanlarında kullanılmıştır³.

"Olağanüstü Masallar"ın evrensel yapısını ortaya çıkararak, hem halkbilim çalışmalarına yeni bir soluk getirmiş, hem de genel anlatı çözümlemelerine yönetsel bir bütünlük kazandırmıştır.

Masalın Biçimbilimi 'nde olağanüstü masalların eşsüremliliği bir incelemeyle ele alıp bunların 31 işlev içerdiğini ve temelde yedi kişinin eylem ekseninde oluştuğunu göstermiştir. "*bütün yüklem masalın yapısını yansıtır; bütün özneler, tümleçler ve söylemin öbür bölümleri de konuyu tamamlar.(...) Her*

¹ Ebru Burcu Yılmaz. "Geceye Söylenen Masallar: Fantastik Anlatılarda Gerçeküstünün İşlevi". *Turkish Studies* (1315-1328). Cilt 6, Sayı:3, Yaz 2011, s.1316.

² Mehmet Rifat, *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*, Cilt I, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.176

³ Ana Britannica, Cilt 26, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1993 s.27

*somut eylem belli bir işleve indirgenir, bir ad ile belirtilen bu işlev de bir eylemi kısaltılmış olarak gösterir.”*⁴ Propp’a göre, işlev kişinin eylemidir. Buna rağmen söz konusu eylem olay örgüsünün akışı içindeki anlamına göre belirlenmektedir. Kişilerin eylemleri masalların temel bölümlerini oluşturmaktadır.⁵ Propp bu eylemleri kişilerin her masalda sürekli değişebilen özelliklerinden soyutlayarak ele almış ve bu yolla otuz bir işlev saptamıştır:

1. uzaklaşma,	16. çatışma,
2. yasaklama,	17. özel işaret,
3. yasağı çiğneme,	18. zafer,
4. soruşturma,	19. giderme,
5. bilgi toplama,	20. geri dönüş,
6. aldatma,	21. izleme,
7. suça katılma,	22. yardım,
8. kötülük,	23. kimliğini gizleyerek gelme,
9. aracılık,	24. asılsız savlar,
10. karşıt eylemin başlangıcı,	25. güç iş,
11. gidiş,	26. güç işi yerine getirme,
12. başıncının ilk işlevi,	27. tanınma,
13. kahramanın tepkisi,	28. ortaya çıkarma,
14. büyü nüsnenin alınması, 2	29. biçim değiştirme,
15. iki krallık arasında yolculuk,	30. cezalandırma,
31. evlenme.	

Propp, incelediği masalarda, akışın yapılan bir kötülükle başladığını saptamıştır. Söz konusu olan kötülük ailede, çevrede ya da kişide bir eksiklik yaratır. Kahraman bu eksikliği gidermek, kötülüğü ortadan kaldırmak için çabalarırken bazı kişiler ona yardım eder, bazıları ise karşı koyar. Kahraman bir iki kez başarısızlığa uğrayarak, sınanarak ve denenerek kötülüğü ya da eksikliği gidermeye çalışır, başardığında ise ödüllendirilir. Propp, genel anla-

⁴ Vladimir Propp. *Masalın Biçimbilimi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008, s.181.

⁵ Deniz Yengin. *Yüzüklerin Efendisi Üçlemesinin Filmsel Anlatı Çözümlemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.23.

tı örgüsü içinde daha önce saptadığı 31 işlevin yedi kişinin eylem alanında dağıldığını belirlemiştir:

- Saldırganın (kötü kişinin) eylem alanı;
1. Bağışçının (sağlayıcının) eylem alanı;
 2. Yardımcının eylem alanı;
 3. Prensesinin (aranan kişi) ve babasının eylem alanı;
 4. Gönderenin (görevlendirilenin) eylem alanı;
 5. Kahramanın eylem alanı;
 6. sahte kahramanın eylem alanı.

Bu çalışmada Propp'un *Masalın Biçimbilimi*'nde ortaya koyduğu yukarıda değinilen 31 işlev üzerinden 1990 yılında Amerika'da Garry Marshall tarafından çekilen "*Pretty Woman*" adlı filminin çözümlemesi yapılacaktır. Filmin çözümlenmesinde Propp'un yönteminin tercih edilmesinin nedeni "*Pretty Woman*" (1990) adlı filmin, Cinderella masalının güncel bir yorumu olmasıdır. Masal filme dönüşmüştür; yani dilsel bir ileti görsel bir iletiye dönüşümü söz konusudur. Dilsel iletinin film diline uygun hale getirilmesiy-le oluşan bu dönüşüm sürecine günümüze uyarlanması nedeniyle post-modernist uyarlamalar da eklenmiştir.

Masallar ortak bilinçaltına yerleşmiş çok bilinen yapıtlardır. "*Pretty Woman*" (1990) "Cinderella" adıyla bilinen çok ünlü bir masalın dönüşümü olduğundan aralarında metinlerarasılık ilişkisi bulunmaktadır. Filmler tek başına bağımsız metinler değildir, dolayısıyla "*Pretty Woman*" (1990) filmi de tek başına bir metin olmadığından ve "Cinderella" masalından beslenmesi nedeniyle metinlerarasılık yöntemi de bu çalışmada kullanılacaktır.⁶

⁶ Zeynel, Kıran, Ayşe Eziler Kıran. *Yazınsal Okuma Süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2007, s.371.

2. CINDERELLA

Fransız yazarı Charles Perrault'nun (1628-1703) masallarından birisinin ismi ve ana karakteridir⁷. Orijinal ismi Cendrillion'dur.

2.1. "Cinderella" Masalı

Küçük yaşta annesini kaybeden Cinderella'nın babası, çok sevdiği tek kızının anne sevgisinden yoksun büyümemesi amacıyla tekrar evlenir. Üvey anne iki kızıyla eve yerleşir. Babasının ölümüne kadar iyi giden ev yaşamı, onun ölümüyle Cinderella için bir kaba dönüşür. Üvey annesi ile iki kızından kötü muamele görmeye başlayan genç kız mutfığa kapatılır ve ocağın külleri arasında hüznü bir hayat sürmeye başlar. Bu sırada bir peri olan vaftiz annesinin sayesinde göz kamaştırıcı bir kıyafetle süslenerek, kralın oğlu tarafından verilen baloya, gece saat 12'de dönme koşuluyla gider. Prens bu güzel ve esrarengiz yabancıya gönlünü kaptırır. Kral oğlunun bu haline çok üzülerek, kızın saraydan aceleyle çıkarken bıraktığı cam ayakkabının teki sayesinde onu bulur ve oğluyla evlendirir⁸.

Tablo 1: Propp'un belirlediği masal karakterlerinin uyarlaması

Anlatıdaki Karakter Roller	Cinderella'daki Karakterler
Kötü adam (villain)	Üvey anne ve kız kardeşler
Bağış yapan kimse (donor)	Vaftiz anne (Peri)
Yardımcı (helper)	Fareler, atlar, kuşlar
Prenses ve babası	Cinderella
Gönderen	Kral
Kahraman	Prens
Sahte kahraman	-

⁷ Meydan Larousse, Cilt 10, s. 49

⁸ Meydan Larousse, Cilt 7, s. 721

3. “PRETTY WOMAN” FİLMİ

3.1. Filmin Kimliği

Filmin Başlığı	: Pretty Woman
Yapım Yılı	: 1990
Ülke	: Amerika
Yapımcı	: Arnon Milchan ve Steven Reuther
Yönetmen	: Garry Marshall
Senaryo	: J. F. Lawton
Müzik	: James Newton Howard
Yapım Tasarımı	: Albert Brenner
Görüntü Yönetmeni	: Charles Minsky
Yapım Sorumlusu	: Laura Ziskin

Oyuncular:

Richard Gere	Edward Lewis
Julie Roberts	Vivian Ward
Hector Elizondo	Otel Müdürü Thompson
Jason Alexander	Philip Stuckey
Laura San Giacomo	Kit De Luca
Ralph Bellamy	James Morse
Elinor Donahue	Mağaza Tezgahtarı Bridget

3.2. Filmin Öyküsü:

Los Angeles'ta bir iş gezisinde bulunan zengin iş adamı Edward Lewis, Hollywood Bulvarı yakınlarında arabasıyla kaybolur ve karşısına çıkan “altın kalpli fahişe” Vivian'a Beverly Hills'deki oteline nasıl dönebileceğini sorar. Akıllı ve duyarlı bir fahişe olan Vivian onu istediği yere götürmeyi teklif eder. Çok geçmeden Edward'ı etkiler ve Edward ondan bir haftalığına kendisinin emrine amade olmasını ister. Vivian vaktinin ve emeğinin karşılığında Edward'ın kredi kartını giysi almak üzere sınırsızca kullanabilecektir. Otel Müdürü, kibar bir restaurantta nasıl yemek yemesi gerektiğini öğretecek

ve Vivian zamanla işvereni Edward'a aşık olacaktır ⁹. Bu arada Edward'ın avukatı Philip Stuckey, Vivian'ı aşağılayarak, çifti ayırmaya çalışır. Birlikte geçirdikleri bir hafta, her ikisinin de dünyaya bakış açısını değiştirir. Edward son gün Vivian'a birlikte yaşamalarını teklif etse de Vivian bir peri masalı düşlemektedir. Arkadaşı Kit De Luca ile içinde bulunduğu durumdan bahsederken De Luca'ya sorar; "Kim kurtulmuş ki bu hayattan, kimin başına gelmiş; söyle bana, bir isim ver", De Luca biraz düşündükten sonra cevap verir: "*Lanet Cinderella*". Fakat Edward daha fazlasını veremeyeceğini söyler ve Vivian evine döner. Edward Vivian'ı nerede bulacağını bilmemektedir. Edward otelden ayrılırken Otel Müdürü Thompson, limuzin şoförünün Vivian'ın adresini bildiğini söyler ve Edward peri masalını gerçekleştirir.

Tablo 2: Propp'un belirlediği masal karakterlerinin uyarlaması

Anlatıdaki Karakter Rollerini	Pretty Woman'daki Karakterler
Kötü adam (villain)	Philip Stuckey, Rodeo Drive mağazasındaki tezgahkar kadınlar
Bağış yapan kimse (donor)	Otel Müdürü Thompson
Yardımcı (helper)	2. Mağaza tezgahkarı Bridget, James Morse
Prenses ve babası	Vivian
Gönderen	Kit De Luca
Kahraman	Edward
Sahte kahraman	-

⁹ Steven Jay Schneider, *Ölmeden Önce Görmeniz Gereken 1001 Film*. İstanbul: Caretta, 2005, s.794

4. “CINDERELLA” VE “PRETTY WOMAN”IN KARŞILAŞTIRILMASI

Tablo 3: Propp’un belirlediği masal karakterlerinin karşılıklı uyarlaması

Anlatıdaki Karakter Roller	Cinderella’deki Karakterler	Pretty Woman’deki Karakterler
Kötü adam (villain)	Üvey anne ve kız kardeşler	Philip Stuckey, İlk mağazadaki iki tezgahkar kadın, Polo Yarışındaki kadınlar
Bağış yapan kimse (donor)	Vaftiz anne (Peri)	Otel Müdürü Thompson
Yardımcı (helper)	Fareler, atlar, kuşlar	2. Mağaza tezgahkarı Bridget, James Morse
Prenses ve babası	Cinderella	Vivian
Gönderen	Kral	Kit De Luca
Kahraman	Prens	Edward
Sahte kahraman	-	-

Propp’a göre, işlev kişinin eylemidir ama söz konusu eylem de olay örgüsünün akışı içindeki anlamına göre belirlenmektedir. Kişilerin eylemleri masalların temel bölümleridir; Propp bu eylemleri kişilerin her masalda sürekli değişebilen özelliklerinden soyutlayarak ele almıştır. Her eylemi anlatının akışı içindeki yerini dikkate alarak belirlemiştir. Bu bağlamda “*Pretty Woman*” (1990) filminde bulunan eylemler ve sırası şöyledir:

HAZIRLIK: Bilgi Toplama: Filmde, Edward yani prens “Cinderella” masalının aksine ilk kareden itibaren karşımıza çıkmaktadır. Bir iş adamıdır, eğitilmiş, zengin ve güçlüdür. Altında bulunan araba ve içinde bulunduğu ortamlar ile asil kişiliği vurgulanmaktadır. “Cinderella” masalının aksine prenses yani Vivian, temiz bir kişiliğe sahip değildir; Hollywood Bulvarı’nda çalışan bir fahişedir. Yeterince okumamış, hayatın sürüklediği yere gitmiş ve sonuçta fahişe olmuştur. Durumundan dolayı mutlu değildir ve kendisini bu dünyadan kurtaracak bir “prense” karşı halen umudu vardır. Edward içerisinde bulunduğu partiden sıkılarak oradan ayrılır, arabasıyla kaldığı otele doğru yola çıkar. Burada Cinderella masalının aksine Edward’ın balodan ayrılmasıyla karşılaşılır. Masalda Cinderella ile prens balo

sırasında tanışır, Cinderella'nın balodan ayrılmasıyla birbirilerini kaybederler.

Özel İşaret: Tesadüfen Edward'ın arabasıyla kaldığı otele giderken Los Angeles sokaklarında kaybolması sonucunda karşılaştığı Vivian'ı otele götürür ve geceyi beraber geçirirler. Sevişme sonrasında, saat geceyarısını geçtiğinde Vivian peruğunu çıkarmış uyurken fahişeliğinden arınmıştır. Sanki peruk onu fahişe kimliğine büründürüyormuş gibi bir vurgu yapılmıştır. Masalda vaftiz peri annenin söylediği gereyarisından sonraki zamanın zıtlık üzerinden kurulmasını yansıtmaktadır. Cinderella geceyarısı balodan ayrılmazsa üzerindeki güzel giysiler temizlik yaparken giydiği kirli, yırtık elbiselere dönüşecektir. Oysa burada Vivien peruğu çıkardığında masumlaşmakta yani güzelleşmektedir.

İki Krallık Arasındaki Yolculuk: Sabah Edward, ilk kurtuluşunu gerçekleştirir ve Vivian'ın bir hafta boyunca bu iş gezisinde kendisine eşlik etmesini ister. Buradaki bir haftalık süreç Cinderella masalındaki saat geceyarısı 12'ye kadar olan zamanı temsil etmektedir. Vivian kabul ettiği bu 1 haftalık süreç içerisinde "fahişe" kimliğinden sıyrılır.

KARIŞIKLIK: Güç İş: Edward gidecekleri iş yemeği için Vivian'dan elbise almasını ister. Vivian'ın fahişe kıyafetleri ile gittiği ilk mağazadaki 2 kadın tezgahtar onunla alay ederek aşağılarlar ve Vivian kendisinden utanarak otele geri döner. Bu bölüm Cinderella masalındaki iki üvey kardeşin Cinderella ile baloya gitmek istediği zaman alay ettikleri bölümü vurgulamaktadır.

Yasak – Yasağı Çiğneme: Cinderella'ya balonun yasak olduğu gibi, Vivian'a da zengin yaşamı yasaktır.

Bağışçının İlk İşlevi: Vivian otele döndüğünde otel müdürü Thompson Vivian'ı kenara çeker ve onu alışveriş yapabileceği bir mağazaya yollar. Burada otel müdürü Thompson Peri'yi canlandırmaktadır. Bir sonraki sahnede de Vivian'a çatal bıçak kullanmayı ve yemek kurallarını öğretecektir yani prensesi "baloya" hazırlayacaktır.

Kahramanın Tepkisi: Edward Vivian'ı hazırlanmış gördüğünde çok etkilenir, bu kısım Cinderella ile prensin baloda ilk karşılaşmalarını yansıtmaktadır. Yemeğe gittiklerinde Vivian tüm çabalarına karşın hatalar yapar ve Edward'ın şirketini satın almak istediği yaşlı James Morse'un desteği ile geceyi atlatır. Masalda geçen balo, bu sahte üzerinden filme aktarılmıştır.

Güç İş Yerine Getirme: Ertesi gün tekrar alışverişe çıkması gerekmektedir. Bir gün önce olanları anlatınca Edward Vivian'ı alışverişe götürür. Alışveriş bitiminde Vivian yeni kıyafetler içerisinde, tam bir hanımefendiye

dönüşmüş olarak bir gün önce kovulduğu mağazaya girer ve tezgahtar kadınlar kendisini tanıyamaz. Bu sahne masalda kız kardeşlerinin Cinderella'yı görüp tanıyamadıkları ve kıskandıkları bölümün uyarlaması konumundadır.

DÖVÜŞ: Kimliğini Gizleyerek Gelme: Edward ile gittikleri polo yarışı sırasında kadınlar zengin ve gözde bekar Edward için Vivian ile söz dalaşına girerler. Daha sonra Edward'ın, avukatı Stuckey'e Vivian'ın bir fahişe olduğunu anlatması ile Stuckey de Vivian'ı aşağılar ve her fırsatta çifte saldırmaya başlar.

GİDİŞ: Çatışma: Edward ile Vivian Stuckey'nin davranışları ve Edward'ın tepkisizliği nedeniyle kavga ederler ve Vivian eşyalarını alıp gitmeye çalışır. Edward Vivian'ı durdurur ve odaya geri götürür.

Tanınma ve Büyülü Nesnenin Alınması: Edward Vivian'ı operaya götürecektir. Vivian hazırlandığında Edward ona çok değerli bir kolye getirir ve boynuna takar. Otelden ayrılırken herkes hayranlıkla Edward ve Vivian'ı izler. Özel uçakla San Fransisco'ya uçarlar. Otelden çıkışları ve aralarında yaşanan duygusal anlar, Cinderella'daki balo gecesini anımsatmaktadır.

Bilgi Değiştirme: Hem Vivian hem de Edward beraber geçirdikleri bu 1 hafta boyunca değişmeye başlamışlardır. Birbirlerinden etkilenecek karakterlerini birbirlerine uydurmaya başladıkları birçok kez (Edward'ın ayakkabılarını çıkarıp çimlerde yürümeye başlaması, Vivian'ın operayı sevmesi) vurgulanmıştır. Bu değişimlerin en önemlisi Edward'ın artık şirketleri alıp bölerek satmak yerine şirketlere yardım etmeye karar vermesidir. Bu da saldırgan karakter olan avukatı Stuckey'nin Vivian'a saldırmaya sebep olur.

Kötülük ve Cezalandırma: Stuckey, Vivian'ın gitme hazırlığı içerisinde olduğu sırada otel odasına gelir, Edward henüz dönmemiştir ve Edward'ın yerine geçmeye çalışır. Edward ile Stuckey kavga ederler. Sonunda Stuckey Edward'dan yediği dayak ile odadan atılır.

DÖNÜŞ: Geri Dönüş: Vivian eve dönmek için hazırlanır. Otel müdürü onu limuzin ile evine gönderir; bu da perinin yaptığı balkabağından arabaya gönderme niteliğindedir.

Yardım ve Ortaya Çıkarma: Edward otelden ayrılırken otel müdürü Edward'a Vivian'ı önceki akşam limuzin ile eve gönderdiğini söyler. Bu da "Cinderella" masalındaki cam ayakkabı yerine geçmektedir. Böylece Edward Vivian'ı nerede bulacağını öğrenmiştir.

TEKRAR TANINMA: Evlenme ve Zafer: Edward bir elinde kırmızı güller bir elinde şemsiye ile beyaz bir limuzinde opera müziği eşliğinde Vivian'ın kapısına dayanır. Şemsiye kılıcı, beyaz limuzin ise beyaz atı temsil etmektedir.

Vivian Edward'ı görünce saçlarını açar ve pencereden dışarı çıkar, Edward ise şemsiyesini kullanarak merdiveni çeker ve yangın merdivenlerinden yukarı tırmanır. Bu kısım başka bir masala Rapunzel'e gönderme yapmaktadır¹⁰.

4.1. Karakterlerin Eylem Alanları:

Propp'a göre eylem alanları; kötü adamın eylem alanı, başışçının eylem alanı, yardımcının eylem alanı; prensesin eylem alanı, gönderenin eylem alanı, kahramanın eylem alanı, sahte kahramanın eylem alanı olarak bilinmektedir. "*Pretty Woman*" (1990) filminde karakterlerin eylem alanlarından yalnızca 6 tanesi geçerli olmaktadır. Sahte kahraman bulunmadığından onun eylem alanı filmde yer almamaktadır. Masalda ise Cinderella'nın yerine geçmeye çalışan büyük kız kardeşi sahte kahraman konumundadır. Adı geçen filmde yer alan, önceki bölümde değindiğimiz işlevleri gerçekleştiren karakterlerin eylem alanları aşağıda yer almaktadır.

1. Kötü Adamın Eylem Alanı:

Phillip Stuckey: Edward'ın yalnızca iş yaşamına değil özel yaşamına da karışmaktadır. Kendisi de "Cinderella" masalındaki üvey anne ve kız kardeşler gibi sosyetenin içinde zengin insanların arasında olmak istemesi ile Hollywood'da düzenlenen parti, polo yarışı ve Edward'ın ofisi eylem alanları olarak görülmektedir.

İki Tezgahtar Kadın: Cinderella masalındaki üvey kız kardeşlerle özdeşleştirilebileceğimiz tezgahtar kadınların eylem alanı da üvey kız kardeşler gibi kendi haneleri yani mağazalarıdır.

Polo Yarışındaki Kadınlar: Polo yarışındaki kadınlar da Stuckey gibi sosyetenin içindeki alanlarda göze çarpmaktadır.

2. Başışçının Eylem Alanı:

Otel Müdürü Thompson: Cinderella masalındaki gibi sadece ortaya çıktığı ve hizmet verdiği alanla yani otelle sınırlıdır.

3. Yardımcının Eylem Alanı:

Tezgahtar Bridget: Eylem alanı; fareler, atlar, kuşlar gibi kendi hanesi yani mağazasıdır.

¹⁰ Rapunzel: Bir kulede kilitli olan prensine kavuşmak için uzun saçlarını kuleden sarkıtan bir prensistir. Prens uzun saçlara tutunarak kuleye tırmanmakta ve prensese kavuşmaktadır.

James Morse: Asil ve zengin karakterinin dışındaki en önemli özelliği olan mütevazılığı ile restaurant, polo yarışı ve büro ile sınırlı bir eylem alanı vardır. Örnek alınması gereken doğru kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Prensesin Eylem Alanı: Vivian Ward: Önce Hollywood Bulvarı olarak gösterilen eylem alanı, tıpkı Cinderella gibi masalın ana karakteri olması nedeniyle filmdeki büro dışındaki tüm alanları otel, restaurant, mağazalar, polo yarışı, opera, vb. kapsamaktadır.

5. Gönderenin Eylem Alanı: Kit De Luca: Genellikle Hollywood Bulvarı'nı ve bulvardaki evini kapsıyor olsa da, bir kez otelde de görülmektedir.

6. Kahramanın Eylem Alanı: Edward Lewis: Filmdeki tüm eylem alanlarını kapsamaktadır.

5. SONUÇ VE YORUMLAR

“Cinderella” masalı da diğer tüm masallar gibi; kaynağını gerçek yaşamda bulmaktadır. Masalların ve masal karakterlerinin birer gösterge olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Gösteren ve gösterilenin çözümlemesi yapıldığında çıkan sonuç gerçek yaşamda karşılığını bulmakta ve kimi zaman olanı, kimi zaman da olması gerekeni gözler önüne sermektedir. “*Pretty Woman*” (1990) filmi de aynı şekilde kaynağını gerçek yaşamdan almaktadır.

“Cinderella” masalı ile “*Pretty Woman*” (1990) filmi arasında metinlerarasılık ilişkisi bulunmaktadır. Zıtlıklar üzerinden kurulan bu ilişki ile film boyunca masala göndermeler yapılmıştır. Bu bağlamda filmin masaldan bağımsız çözümlenmesi mümkün değildir. Tüm sahneler ve karakterler zıtlık ve çapraz göndermeler ile metinleri birbirine bağlı kılmaktadır.

“Cinderella” masalındaki Kulkedisi masum bir genç kızken; “*Pretty Woman*” (1990) filmde Vivian bir hayat kadını olarak betimlenmiştir. Kulkedisi annesi ve kız kardeşleri tarafından aşağılanma ve ruhsal şiddet altında ezilmektedir, “*Pretty Woman*” (1990)’da yer alan Vivien karakteri ise masalın günümüz toplumuna uyarlanması sırasında toplum tarafından aşağılanma ve ruhsal şiddet gören bir meslek seçilerek aynı düzleme indirgenmiştir. Genel tutum ve yargılar ele alındığında bir hayat kadını, namuslu ve zengin bir yaşamı hak etmemektedir. Cinderella ise aslında zengin bir babadan doğmuş, namuslu ama haksızlığa uğramış bir kadındır; o halde bir hayat kadını nasıl Cinderella ile özdeşleştirilip izleyen gözünde bir prensese dönüştürülmüştür? Cevap göstergelerin doğru ve yerinde kullanımında gizlidir. Bir hayat kadınının masumluluğu; ona yapılan tavır ve davranışların haksızlığı ile pekiştirilmiş, izleyicinin filmin başkahramanı olarak kurgulanan fahişe ile özdeşleşmesi sağlanmıştır. Böylelikle izleyici fahişe ile özdeşleşerek onun genel geçer yargılardaki “kötü kadın” özelliklerini temizlemiş, kötü karakter-

lerin sözsüz toplum kurallarında para ve asalet üzerinden sağladığı üstünlük bertaraf edilmiştir.

Masal yapılan bir kötülükle başlarken filmde kötü giden bir yaşamın bir anda iyi anlamda değişmesi üzerinden başlamaktadır. Masalda Külkedisi kendisinde olan eksikliği yani daha önce kendisine ait olan mülkü ve hayatı geri almaya çabalarken, Vivien daha önce kendisinde olmayan bir para ve hayata dahil olmaktadır. Zıtlıklar üzerinden ilerleyen iki metinde aynı çatışmalar eşliğinde zıtlıklar üzerinden ilerlemekte, yardımcı ve engelleyici karakterlerin adları ya da statüleri ölçüsünde değişim olmasına rağmen bu durum masal ve filmin aynı düzlemde ilerleyip sonuca ulaşmasını engellememektedir. Masalda geçen peri vaftiz anne filmde erkek otel müdürüne dönüşmüştür ancak sonucunda Cinderella ya da Vivien’da yaşanan değişimde bir bozulma yaratmamıştır. Cinderella’nın balosu 12’de bitmek üzere 6 ya da 7 saatlik bir zamanı kapsarken filmde bu süre 6-7 günlük bir zamana dönüşmektedir. Masalın filme uyarlanması sırasında balo neredeyse tüm filmi kapsayacak şekilde oturtulmuş, diğer işlevler bunun etrafında geliştirilmiştir.

Masalın sonunda beyaz atla gelerek Cinderella’yı kurtaran prensin yerini filmde beyaz limuzinle evin önüne gelen Edward almıştır. Edward’ın engeli filmde statüler arası uçurumken masalda prensin engeli Cinderella’nın kaybolmuş olmasıdır. Masal ile filmde var olan farklardan biri de prensin masalın ortasında balo sırasında ortaya çıkarken, Edward’ın filmde bir balodan ayrıldıktan sonra Vivien’la tanışmasıdır.

“Cinderella” masalı incelendiğinde 31 işlevin 21’inin kullanıldığı, 7 eylem kahramanından ise 6’sının masalda yer aldığı görülmüştür. Masalda 7 eylem alanının ve 31 işlevin tamamının yer aldığı görülmektedir. Masalın film ve günümüze uyarlanması sırasında bu karakter ve birkaç işlev ortadan kalkmıştır. Masalın sinemaya uyarlanması sırasında işle ya da eylem alanı eksilmesi söz konusu olmazken, günümüz modern toplumuna göre uyarlanması sırasında bu eksilmenin yaşandığı görülmektedir. Bu çalışma ile Propp’un çözümlene yönteminin tüm masallara ve kaynağını masallardan alan tüm filmlere uygulanabilir nitelikte olduğu bir kez daha ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

- Kıran, Zeynel, Ayşe Eziler Kıran. *Yazınsal Okuma Süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2007.
- Parsa, Seyide ve Alev Fatoş, *Göstergebilim Çözümleneleri*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 2002.
- Propp, Vladimir. *Masalın Biçimbilimi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2011.
- Rifat, Mehmet, *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*. Cilt I, İstanbul: Yapı-Kredi, 2005.
- Schneider, Steven Jay, *Ölmeden Önce Görmeniz Gereken 1001 Film*. Caretta: İstanbul, 2005.
- Yengin, Deniz. *Yüzüklerin Efendisi Üçlemesinin Filmsel Anlatı Çözümlemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Yılmaz, Ebru Burcu. "Geceye Söylenen Masallar: Fantastik Anlatılarda Gerçeküstünün İşlevi". *Turkish Studies (1315-1328)*. Cilt 6, Sayı:3, Yaz 2011.
- Ana Britannica, Cilt 26, Ana Yayıncılık, İstanbul, 4. Basım, 1993.
- Meydan Larousse, Cilt 7, İstanbul: Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti., 1972.
- Meydan Larousse, Cilt 10, İstanbul: Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti., 1972.

VADE FARKLARININ TÜRKİYE MUHASEBE STANDARTLARINA GÖRE KAYDEDİLMESİNİN BANKA KREDİLERİ İLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT THE RELATIONSHIP BETWEEN BANK LOANS OF TO THE ACCOUNTING REGISTRATION OF TURKEY OF DIFFERENT IN MATURITY.

Ramazan YANIK¹

ÖZET

Türkiye muhasebe standartlarına göre işletmelerin ana faaliyet gelirleri olan satışların ve satışa konu olan malların sağlanmasına ilişkin alış kayıtlarında vade farklarının faiz gelirleri ve finansman giderleri olarak kaydedilmesi gerekmektedir. Bu durum, piyasada cari olan vade farkı oranlarının banka kredi oranları ile karşılaştırılabilmesini beraberinde getirecektir. Kredi oranları ile piyasa cari oranlarının bu bağlamda karşılaştırılması, maliyet ve gelir açısından avantajlı olacak seçeneklerin tercih edilmesi sonucunu doğuracaktır. Banka kredi oranlarının piyasada cari vade farkı oranlarından daha düşük ve maliyet açısından avantajlı olduğu sektörlerde, banka kredisi kullanımlarının hem üretici hem de tüketici açısından artması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Vade farkı, TMS, kredi faiz oranları*

ABSTRACT

Turkey in accordance with accounting standards, the main operating income of companies subject to the sales and sales records of long-term differences in the provision of goods, interest income and finance costs should be recorded as. This is the current market rate of interest cost to be compared with bank lending rates will bring. Credit rates and the current market rate will be advantageous in terms of cost and revenue comparison in this context is preferred options will result. Difference between the current maturity of the Bank's loan rates lower than those available in

¹ Yrd.Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü Öğretim Üyesi.

the market and is advantageous in terms of cost sectors, as well as the use of bank loans is expected to accelerate in terms of both producer and consumer.

Key words: *Maturity differences, Turkey Accounting Standards, Loan interest rates*

1. GİRİŞ

Sanayi işletmeleri üretimde kullanmak üzere satın aldıkları hammadde ve malzemeleri, ticaret işletmeleri ise ticari faaliyetlerine konu yaptıkları ticari malları nakden satın alabilmekle birlikte finansman durumuna göre satıcı kredilerine başvurmak durumunda kalmaktadırlar.

Satıcıların işletmelere sağladıkları krediler bir vade farkı içermekte ve bu vade farkları sektörler açısından farklı oranlarda oluşmaktadır. Tek düzen hesap planı kullanılarak Muhasebe Sistemleri Genel Uygulama Tebliği doğrultusunda yapılan muhasebe kayıtlarında vade farkı tutarları satış tutarı içerisinde muhasebeleştirilmektedir. Bununla birlikte vade farklarının ayrıca izlenmesi için ilave hesapların kullanılması da söz konusu olmaktadır.

Vade farklarının mevcut muhasebe uygulamalarına göre belirtilen her iki şekilde kaydedilmesi de, vade farklarının bankalar tarafından uygulanan cari faiz oranları ile karşılaştırılması sonucunu doğurmamıştır. Bu çalışmada vade farklarının Türkiye Muhasebe Standartlarına göre gelir ve gider hesaplarında etkili bir şekilde takip edilmesi durumunda, bankalar tarafından uygulanan cari faiz oranları ile vade farklarının mukayese imkanının ortaya çıkma durumu ve bu karşılaştırma fırsatının ortaya çıkaracağı sonuçlar değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2. TEK DÜZEN MUHASEBE SİSTEMİNE GÖRE ALIŞ-SATIŞ İLİŞKİN VADE FARKLARININ KAYDEDİLMESİ

2.1. Alışların maliyet bedeli ile kaydedilmesi

Tek düzen muhasebe sisteminde mal ve hizmet alışları, maliyet bedeli ile ilgili varlık veya maliyet hesabının borçlu kısmına kaydedilir.

Örnek: İşletme 4.000 TL maliyetli malları kredili şekilde satın almıştır. Alış bedeli üzerinden % 18'lik KDV tutarı faturaya ilave edilmiştir.

153 TİCARİ MALLAR	4.000	
191 İNDİRİLECEK KDV	720	
320 SATICILAR		4.720

2.2. Satışların Kaydedilmesi

2.2.1. Satış bedeli ile kayıt

Tek düzen muhasebe sisteminde mal ve hizmet satışlarından elde edilen gelirler, maliyete ilave edilen kâr ile birlikte, satış fiyatıyla yurt içi satışlar hesabının alacaklı kısmına kaydedilir.

Örnek: İşletme 10.000 TL maliyetli malları % 50 kâr ile kredili olarak satmıştır. Satış bedeline uygulanacak KDV oranı % 18'dir.

120 ALICILAR	17.700	
600 YURT İÇİ SATIŞLAR		15.000
391 HESAPLANAN KDV		2.700

2.2.2. Satış bedelinin içerdiği vade farkının ayrıca kaydedilmesi

Tek düzen muhasebe sistemine göre, vade farklarını ayrıca kaydetmek isteyen işletmeler satış bedelinin peşin tutarını 600 Yurt içi satışlar hesabının alacaklı kısmına kaydederler. Peşin satış bedeline ilave edilen vade farkı tutarı ise 602 Diğer Gelirler hesabının alacaklı kısmına kaydedilir. (Sürmen;2012;217)

Örnek: İşletme 20.000 TL maliyetli malları, peşin fiyatlar için belirlenen %20 kâr bedeli ile 3 ay vadeli olarak satmıştır. Satışın peşin bedeline eklenen 3 aylık vade farkı tutarı 1.000 TL olarak hesaplanmıştır. KDV oranı %18 olarak hesaplanacaktır.

120 ALICILAR	29.500
600 YURT İÇİ SATIŞLAR	24.000
602 DİĞER GELİRLER	1.000
391 HESAPLANAN KDV	4.500

3. TÜRKİYE MUHASEBE STANDARTLARINA GÖRE ALIŞ VE SATIŞ İŞLEMLERİNİN KAYDEDİLMESİ

3.1. Türkiye Muhasebe Standartlarına Göre Mal Alış Kayıtları

Uluslararası Muhasebe Standartları 2 Stoklar standardı, stokların maliyetlerinin belirlenmesi ve gider kaydedilme esası da dahil olmak üzere muhasebeleştirme yöntemlerinin belirlenmesini amaçlamıştır. (Deloitte;2011;59) UMS 2 stoklar standardının TMSK tarafından belirlenen paralel uygulaması TMS 2 Stoklar standardı olarak ortaya konulmuştur.

TMS 2 stoklar standardı, stokların ilk olarak maliyet bedeli ile muhasebeleştirilmesini öngörür. Stokların maliyeti bu kapsamda nakliye, yükleme-boşaltma giderleri ve stokla doğrudan ilişkili diğer giderlerden ticari iskonto, diğer indirim ve ödeneklerin düşülmesiyle bulunan toplamdan oluşmaktadır. (PwC;2008; 43)

Türkiye Muhasebe Standartlarından TMS 2 Stoklar standardına göre, alış bedeli ile kaydedilen stokların alış bedeli vade farklarından arındırılmaktadır. Böylece vade farkları ertelenmiş borçlanma maliyeti niteliğinde 322 Ticari Borç Reeskontu hesabının borçlu kısmına kaydedilir. Bu hesaptaki tutar daha sonra 780 Finansman Giderleri hesabına aktarılır. Nihai olarak stokların vade alımından kaynaklanan vade farkları faiz gideri olarak muha-

sebeleştirilirken, stokların alış maliyeti peşin bedelleri olarak kayıtlarda yer alır. (Akbulut ve Yanık;2010;127)

Örnek: İşletme 14.000 TL maliyetli malları 3 ay kredili şekilde satın almıştır. Alış bedeli üzerinden hesaplanan vade farkı tutarı 1.200 TL olup, KDV oranı % 18 olarak alınacaktır.

153 TİCARİ MALLAR		14.000	
322 TİCARİ BORÇ REESKONTU		1.200	
191 İNDİRİLECEK KDV		2.736	
	320 SATICILAR		17.936

Bu şekilde kaydedilen vade farklı tutarı, ilgili mali tablo hazırlama dönemi sonunda 780 Finansman Giderleri hesabına aktarılır.

780 FİNANSMAN GİDERLERİ		2.736	
	322 TİCARİ BORÇ REESKONTU		2.736

3.2. Türkiye Muhasebe Standartlarına Göre Mal Satış Kayıtları

Türkiye Muhasebe Standartlarından TMS 18 Hasılat standardı uyarınca; satış bedelinin içerdiği vade farkı satış bedelinden düşülerek 122 Ticari Alacaklar Reeskontu hesabının alacaklı kısmına kaydedilirken, satış bedelinin peşin tutarı 600 Yurt İçi Satışlar hesabının alacaklı kısmına kaydedilir.

Satış bedelindeki vade farkının finansman amacı taşıması bu konu için vade farkının ayrıştırılması gerekesidir. (Sevilengül;2011;683) Vade farkının ayrıştırılması elde edilen gelirin satıştan değil finansman sağlanmasından kaynaklanması nedeniyledir. (Örten, Kaval ve diğerleri;2007; 274)

Satış bedelinin nominal tutarı ile gerçeğe uygun değeri arasındaki fark, hem Stoklar standardı hem de TMS 39 Finansal Araçlar: Muhasebeleştirme ve Ölçme standardına göre faiz geliri olarak muhasebeleştirilir. (TMSK; 2008; 413)

122 Ticari Alacak Reeskontu hesabında kaydedilen tutar dönem sonunda 642 Faiz Gelirleri hesabına aktarılarak kapatılır.

Örnek: İşletme 45.000 TL tutarında satış yapmış olup, bu tutarın 5.000 TL'lik kısmı satışa ilişkin vade farkı tutarıdır. KDV oranı % 18 olarak hesaplanmıştır.

120 ALICILAR	53.100	
600 YURT İÇİ SATIŞLAR		40.000
122 TİCARİ ALACAK REESKONTU		5.000
391 HESAPLANAN KDV		8.100

Dönem sonunda 122 Ticari Alacak Reeskontu hesabında yer alan tutarın 642 Faiz Gelirleri hesabına kaydedilmesi kaydı aşağıdaki gibi olacaktır:

122 TİCARİ ALACAK REESKONTU	8.100	
642 FAİZ GELİRLERİ		8.100

4. Mal Alış İşlemlerinde Banka Kredisi Kullanılması

İşletmeler bankalardan ve finans kuruluşlarından kredi sağlayarak mal alışlarını peşin bedel üzerinden gerçekleştirebilirler. Bu durumda krediye ilişkin faiz tutarı vade sonunda kredi ile birlikte geri ödenecek olup, 780 Finansman Giderleri hesabına kaydedilir.

Örnek: A işletmesi mobilya sektöründe faaliyet gösteren ve genç odası takımları üretimi yapan lider firmalardan birinin bölge bayisidir. A işletmesinin mal alışları için ödemesi gereken yıllık vade farkı oranı % 30'dır.

İşletme ticari kredi kullanması durumunda bankaya ödeyeceği yıllık faiz maliyetinin toplam % 14 olduğu bilgisine sahiptir. İşletme bankadan kredi kullanıp, mal alış bedelleri üzerinden maliyet avantajı sağlamayı amaçlamaktadır.

İşletme peşin tutarı 50.000 TL olan malları bankadan kredi çekmek suretiyle satın almayı tercih etmektedir. Alışa ilişkin KDV oranı % 18'dir.

102 BANKALAR	50.000	
		300 BANKA KREDİLERİ
		50.000

Mal alış kaydı aşağıdaki gibi olacaktır.

153 TİCARİ MALLAR	50.000	
191 İNDİRİLECEK KDV	9.000	
		102 BANKALAR
		320 SATICILAR
		50.000
		9.000

Alınan malların vadesine paralel olarak krediye işleyen faiz oranı % 13 olup, faiz maliyetini artıran diğer masraflar toplamı peşin satış bedelinin % 1'i

kadardır. Yani krediye ilaveten ödenecek olan faiz ve masraflar toplamı 7.000 TL'dir.

780 FİNANSMAN GİDERLERİ	7.000
300 BANKA KREDİLERİ	50.000
102 BANKALAR	57.000

4.2.Kredi Faiz Oranlarının Cari Vade Farkı Oranları ile Mukayesesine İlişkin Uygulama

Çalışmaya konu teşkil etmek üzere, Mobilya sektöründe lider 3 üretici firmanın bayilerine vadeli satışlara ilişkin uyguladığı vade farkı oranları sorulmuş ve sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1.1. Mobilya Sektöründe Satışlara Uygulanan Yıllık Cari Faiz Oranları

Firma İsmi	Üretilen mamuller	Satışlara Uygulanan Yıllık Ortalama Vade Farkı
A Firması - Kayseri	Kanepe- Oturma grubu Ev mobilyası	% 20
B Firması - İnegöl	Genç Odası Mobilya Serileri	% 30
C Firması - Ankara	Ankara Mobilya Yatak-Yemek Odası takımları	%25

Çalışmaya konu teşkil etmek üzere, kamu bankalarından ve özel bankalardan alınan veriler ışığında ticari kredilere uygulanan ortalama faiz oranları ve ilave faiz masrafları aşağıdaki tabloda görülmektedir. Faiz oranları ve maliyetlere ilişkin oranlar tam sayı olarak ifade edilmek için yuvarlanarak gösterilmiştir.

Tablo 1.2. Mobilya sektörüne İlişkin Bankalar Tarafından Sağlanan Ticari Kredilerin Yıllık Ortalama Faiz Oranları

Banka ve kredi kuruluşu türü	Ticari kredilere İlişkin Ortalama Faiz Maliyeti
Kamu bankası	% 13 + % 1 = % 14
Özel bankalar	% 12 + % 1 = % 13

(Kaynak: www.akbank.com; www.bankasya.com.tr; www.finansbank.com.tr; www.garanti.com.tr/tr/; www.halkbank.com.tr/; www.vakifbank.com.tr/; www.yapikredi.com.tr; www.ziraat.com.tr)

4.3. TMS'ler ile Alış ve Satışların Kaydedilmesinin Ticari Krediler Üzerine Etkisinin Değerlendirilmesi

TMS 2 Stoklar standardı ile mal alışlarını kaydetmek durumunda olacak mobilya sektörü bayileri, vade farklarının 780 Finansman giderleri olarak muhasebeleştirilmesi sonucunda, alternatif olarak banka kredilerini değerlendirme ve bu suretle maliyet avantajı sağlama eğiliminde olacaklardır.

Stoklar standardına göre vade farklarının kaydedilmesi, finansman giderlerini minimize etme arayışında olacak işletmelere kolay şekilde elde ettikleri fakat daha yüksek maliyetlere katlanmak durumunda oldukları satıcı kredilerini tekrar gözden geçirme gerekliliğini ortaya koyacaktır.

Dönemler itibariyle ödenen faiz giderlerinin karşılaştırılması ise banka kredilerinin satıcı kredilerinden daha cazip şartlar içerdiğini göstermiş olacaktır. Bu cazip maliyet olanağının işletmeleri satıcı kredileri yerine banka kredisi kullanmaya yönlendirmesi çalışmanın ortaya koyduğu sonuçların bir beklentisi olarak yansımaktadır.

Satışların TMS 18 Hasılat standardı ile kaydedilmesi ise, vade farklarından elde edilen faiz gelirlerinin müşteri işletme üzerinde maliyet ağırlığı oluşturduğunu gösterecektir. Bu nedenle vade farkı oranlarının hafifletilmesi yönünde satıcı işletmelerde bir algı oluşması beklenmektedir.

5. SONUÇ

TMS 2 Stoklar standardına göre mal alışına ilişkin vade farkları 780 Finansman gideri olarak muhasebeleştirilir. Bu durumda 780 Finansman giderleri hesabına kaydedilen banka kredi faizlerinin vade farkları ile karşılaştırılması sonucunu ortaya koyacaktır. Mobilya sektöründe uygulanan cari vade farkı oranları bankaların kredi faiz oranlarının üstünde olup, daha yüksek tutarda finansman gideri olarak sonuçlanmaktadır. Bu nedenle, işletmelerin

stoklar standardı ile kayıt yapması, banka kredisi ile vade farklarını ikame etmeleri yönünde yol gösterici olacaktır.

Vade farklarının banka kredileri ile ikame edilmesinin, bankaların ticari kredi kullandırmalarında artışla sonuçlanması beklenmektedir.

Vade farklarının banka kredileri ile karşılanmasının bir diğer sonucu, kayıt dışı kalma ihtimali bulunan bu gelirlerin bankacılık sistemindeki etkin ve kurumsallaşmış kayıt sistemleri aracılığıyla kayıt dışılıktan kurtarılmasıdır.

Mobilya sektöründe faaliyette bulunan bayilerin bankaların daha ucuz maliyetli kredilerini emsal göstererek bir pazarlık gücü elde etmeleri de çalışmanın sonuçlarından bir diğeridir.

KAYNAKÇA

Deloitte. (2008) *Uluslararası Finansal Raporlama Standartları UFRS Cep Kitapçığı*, İstanbul

IAS 2 , <http://www.ifrs.org/Documents/IAS2.pdf>, erişim: 15.2.2012

Örten, R., Kaval,H. ve Karapınar, A. (2007). *Türkiye Muhasebe- Finansal Raporlama Standartları (TMS-TFRS)*, Gazi Kitabevi, Ankara

Özerhan, Y. ve Yanık, S. (2010) *IFRS/IAS ile Uyumlu TMS/TFRS Açıklamalı ve Örnek Uygulamalı Türkiye Muhasebe Standartları ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları*, Türmob Yayınları, No: 377, Ankara

PricewaterhouseCoopers, (2008). *UFRS Cep Kılavuzu*, İstanbul

Sevilengül, O. (2011) *Genel Muhasebe*, Gazi Kitabevi, 16.Baskı, Ankara.

Sürmen, Y., (2012). *Muhasebe 1*, Celepler Matbaacılık, Trabzon.

TMSK. (2008). *Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS/IAS) ile Uyumlu TMS Türkiye Muhasebe Standartları TFRS*, TMSK Yayınları, No:3, Ankara

<http://www.akbank.com/>

<http://www.bankasya.com.tr/>

<http://www.finansbank.com.tr/>

<http://www.garanti.com.tr/tr/>

<http://www.halkbank.com.tr/>

<http://www.vakifbank.com.tr/>

<http://www.yapikredi.com.tr>

[www. ziraat.com.tr](http://www.ziraat.com.tr)

KUR'AN AÇISINDAN KİBİR SORUNU VE SONUÇLARI

THE PROBLEM OF PRIDE AND ITS CONSEQUENCES ACCORDANCE TO QUR'AN

Kadir POLATER*

ÖZET

Kur'an'da kibir, Yüce Allah'a ve kullara ait olmak üzere iki boyutta ele alınır. Yüce Allah, bu sıfatla övülür ve bu sıfata layık tek varlığın O olduğu bildirilir. Kulların kibirlenmesi ise Allah'ın en çok yasakladığı huylardandır. Çünkü kibirlenmek, Allah'ın kullar için belirlediği sınırları aşmak ve O'na ait bir sıfata ortak olma iddiasıdır. Kibir, itikadî ve ameli alanda etkili bir huydur. Kibir, iradeye bağlı olarak ruhta kökleşir ve sonuçta insanı inkâra ve zulme yöneltir. Narsisizm ile Kur'an'da yasaklanan kibir arasında önemli benzerlikler görülmektedir. Kibre mani olup onu tedavi edebilecek çözüm, kulun Allah'a karşı tevazuudur. İbadetler, bu tevazuun ifadesidir.

Anahtar Kelimeler: Kibir, kötü huy, tevazu, narsisizm, inkâr

ABSTRACT

The Qur'an discusses pride in two dimensions: (1) the pride of Allah and (2) His servants. God is praised by this attribute and it is declared in the Holy Quran that only He is worthy of this praise. Human arrogance is strictly forbidden because it implicitly equates men with God. Pride also exceeds the limitations that God has set for humans. The pride is effective in the field of creed and action. Pride can become rooted in the soul. It leads humans towards impiety and oppression. There are important similarities between narcissism and the pride which is forbidden in the Qur'an. The most important way to prevent pride is through humility towards Almighty Allah. Worship is the expression of that modesty.

Key Words: Arrogance, bad character, humility, narcissism, rejecting the religion.

* Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, kadirpolater@msn.com

GİRİŞ

Kur'an'a göre insan, yaratılanların çoğuna üstün kılınan¹ bir varlıktır. Ancak bu üstünlük, insanın yaratılış gayesine uygun bir hayat çizgisi takip etmesiyle mümkündür. İnsanın, yaratılış gayesine ulaşmasının önündeki engeller, kimi zaman bilgisizlik, kimi zaman da ahlâkî zaafıdır olur. Yüce Allah, gönderdiği peygamberler ve kitaplarla insana takip etmesi gereken hayat çizgisini göstermiş, bu yoldaki tehlike ve engellere dikkat çekmiş ve neticede onu rehbersiz bırakmamıştır.²

Kibir, insanın kemâl yolunda önüne çıkan ahlâkî engellerden biri ve hatta en tehlikelidir. İnsanın iç dünyasının bir problemi gibi görülebilen kibir, modern psikolojinin de kabul ettiği gibi; kimi zaman yıkıcı, acımasız bir karakter halinde tezahür eder. Kur'an, bu tür karakterleri, verdiği örneklerle zihinlerde somutlaştırır. Bu arada, kibrin ana kaynağının bir inanç problemi olduğuna dikkat çeker.

Kur'an'da insan, kibri sebebiyle şiddetle kınanırken, varlık âleminde tekebürün sadece Yüce Allah'a mahsus olduğu bildirilir ve O, bu vasıfla övülür.

Biz bu çalışmamızda Kur'an'da kibir kavramını ifade eden anahtar kelimelere, deyimlere, kibrin mahiyetine, insan davranışları ve inkârdaki rolü üzerinde durmaya ve Yüce Allah'ın bu sıfatla kendisini tanıtmamasının gerekçesine, bu bilginin kibrin önlenmesindeki önemine değinmeye çalışacağız.

1. Kur'an'da Kibir Kavramı ile İlgili Anahtar Kelimeler

a. *Kibr* (كبر), *Tekebbür* (تَكَبَّرَ), *İstikbâr* (استكبار): *K-B-R* (ك ب ر) maddesine ait farklı vezinlerden olan bu üç kelime, "kişinin kendisinde olmayan bir üstünlüğü, varmış gibi göstererek kendisini başkalarından üstün tutmaya çabalaması" anlamına gelir.³ Kibir, Türkçede büyüklenmek ve böbürlenmek kelimeleriyle de ifade edilir.

Tekebbür ve *istikbâr* kelimeleri, ayrıca şu anlamlarda da kullanılırlar: *İstikbâr*, gerekli durumda, gerektiği yer ve zamanda insanın büyük olma

¹ İsrâ, 17/70.

² Şems, 91/8; İnsan, 76/3.

³ İsfahânî, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Hüseyin "Râgıb", *el-Müfredât li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, tsz, 544; Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *Besâirü Zevî't-Temyîz fi Letâifi Kitâbi'l-Lâhi'l-Azîz*, Beyrut, tsz, IV, 325; İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü'l-Arab Hata! Yer işareti tanımlanmamış.*, Beyrut, tsz, V, 3810. Beydâvî, Kâdî Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, İstanbul, tsz, I, 53; Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd, *Rûhü'l-Maânî fi Tefsîri'il-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut, tsz, I, 231.

isteği ve bu yoldaki arayışı; *tekebbür*, birinin iyi yönlerinin başkalarınınkine göre fazla olması demektir. Bu anlamlar, bu iki kelimenin olumlu, yani övgü içerikli yönleridir.⁴

Kur'an'da *tekebbür* kelimesi olumlu anlamda ism-i fâil formuyla (*el-mütekebbir/المتكبر*) sadece Allah (c.c.)'ı nitelemek için kullanılmıştır.⁵ Bunun dışında *istikbâr tekebbür* kelimeleri, insanlar ve İblis hakkında fiil ve ism-i fâil formları ile olumsuz anlamda kullanılmıştır. Kibir, Kur'an'da şu farklı kelime ve deyimlerle de ifade edilir:⁶

b. Utüv (عَتَو) kelimesi, haddi aşmak ve kibirlenmek (*istikbâr, tekebbür*)⁷ anlamlarına gelir. Kur'an'da mastar ve fiil haliyle kullanılır.⁸ Bu kelime iki anlamla da tefsir edilir. Mesela, وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أَنْزَلْنَا عَلَيْنا الْمَلَائِكَةَ أَوْ رَأَى رَبَّنَا لَقَدْ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوءًا كَبِيرًا⁹ (عَتَوْا) cümlesi, “zulümde son derece haddi aşılar/aşırı gittiler” anlamıyla tefsir edilmiştir.¹⁰ Bununla birlikte Taberî (ö.310/922), sözü geçen kelimenin “aşırı gittiler” şeklindeki anlamını kibirlenmeyle birleştirerek sözü geçen cümleye, “kibirlenmede haddi aşılar” anlamı vermiştir.¹¹ Bu taktirde ayetin meâli şu olmaktadır: “Bizimle karşılaşmayı (bir gün huzurumuza gelecekle-rini) ummayanlar: Bize ya melekler indirilmeliydi ya da Rabbimizi görme-liydik, dediler. Andolsun ki onlar kendileri hakkında kibire kapılmışlar ve kibirde pek ileri gitmişlerdi.”

c. *İstinkaf* (استنكاف) kelimesi ise imtina etmek/uzak durmak ve *istikbâr/kibirlenmek* anlamlarına gelir.¹² Ancak imtina etmenin/uzak durma-nın sebebi kibirdir. Nitekim kulun Allah'a karşı *istinkaf* etmesi; ihmâl, gaflet

⁴ Isfahânî, s. 455-456; Fîrûzâbâdî, IV, 325-326.

⁵ Haşr, 59/23.

⁶ Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, Çeviri: Selahattin Ayaz, İstanbul, 1997, s. 198-206.

⁷ Fîrûzâbâdî, IV, 19; İbn Manzûr, IV, 2804. Kur'an'daki bu kelimeye tekebbür anlamı verilmesi ile ilgili olarak bkz. Beydâvî, I, 347; Âlûsî, VIII, 172; İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîrû't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, tsz, XXIX, 44; Derviş, Muhyiddin, *İrâbû'l-Kur'an ve Beyânuh*, Beyrut, 1420/1999, II, 585.

⁸ A'râf, 77; Mülk,67/21; Furkan, 25/21.

⁹ Furkan, 25/21.

¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşş'af, an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzil ve Uyûni'l-Akavil li Vucûhi't-Te'vîl*, Riyad, 1418/1998, IV, 341; Beydâvî, II, 138; İbn Âşûr, XIX, 6.

¹¹ Taberî, Ebu Cafer Muhammed İbn Cerîr, *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, tahkik: Ahmed Muhammed Şakir, 1420/2000, XIX, 254.

¹² Isfahânî, 655; İbn Manzûr, VI, 4543.

ve şehvet gibi zaaflarından değil, kibirden dolayı Allah'ın emrini terk etmesindedir.¹³ Buna göre *istinkâf*, bir ahlâkî zaaf olma özelliği taşıyan kibrin eylem haline dönüşmesidir.

Şu ayette *istinkaf* ve *istikbâr* kelimelerinin bir arada ve fiil formunda zikredildiğini görmekteyiz: وَمَنْ يَسْتَنْكِفِ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفِ عَنِ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرُ فَسَيُخْشِرُهُمُ إِلَيْهِ جَمِيعًا “Mesih de, Allah’a yakın melekler de, Allah’a kul olmaktan asla çekinmezler. Kim Allah’a kulluk etmekten çekinir ve büyüklük taslarsa, bilsin ki, O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır.”¹⁴ Ayetteki *men yestenkif* (من يستنكف) ve *len yestenkife* (لن يستنكف) şeklindeki iki fiilden ilkinde, meâlde görüldüğü şekliyle “asla çekinmezler”, ikincisine “her kim çekinirse” anlamı verilse de bazı müfessirlerce bu kelimelerden, *men yestenkif* (من يستنكف) fiiline “kim tekebbür ederse”; *len yestenkife* (لن يستنكف) fiiline ise “asla kibirlenmez” şeklinde anlam verildiği¹⁵ görülmektedir.

d. *Tecebbür* (تجبر) kelimesi, “*kahr*”¹⁶ ve *tekebbür* anlamlarına gelir. Bir mübalağa ism-i fail olan *cebbâr* (جبار çoğulu: *cebbârîn*/جبارين) kelimesi ise kimsenin kendi üzerinde hakkı olmadığını var sayan *mütekebbir* demektir. *Cebbâr* kelimesi, Ferrâ’ya (ö. 207/822) göre *if’âl* vezninden olan *ecbere* (أجر) fiilinden türemiştir ve kibirli kimse (*mütekebbir*) anlamındadır.¹⁷ Râğıb el-İsfahânî (ö. 503/1109), *cebbâr* kelimesinin, “noksanlığını zorla gizleyip hak etmediği yüksek bir mertebeye sahip olduğunu iddia eden kimse” anlamında olduğunu belirtir.¹⁸ *Cebbâr* kelimesi, “haksız yere adam öldüren zorba” anlamına da gelir. Bu anlam da *mütekebbir* manasında birleşir¹⁹ ve kişisel bir özellik olan kibrin zulme dönüşmesini vurgular.

Kur’an’da *cebbâr* kelimesi bir yerde olumlu anlamda kullanılır ve burada Allah Teâlâ’nın mahlukatı üzerinde hâkim olduğunu ifade ederek²⁰ *el-mütekebbir* vasfından sonra yer alır.²¹

¹³ İbn Âşûr, VI, 59; Âlûsî, VI, 37.

¹⁴ Nisâ, 4/172.

¹⁵ Beydâvî, I, 251; Âlûsî, VI, 37; İbn Âşûr, IV, 59.

¹⁶ *Kahr*, birini zelil kılarak üstün gelmek anlamındadır. (İsfahânî, s. 535; İbn Manzûr, V, 3764; Fîrûzâbâdî, V, 314). Buna Türkçede “zorbalık” denilir.

¹⁷ Fîrûzâbâdî, II, 360.

¹⁸ İsfahânî, s. 112.

¹⁹ İbn Manzûr, III, 535.

²⁰ İbn Manzûr, III, 534.

وَبَرًّا بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا (O (Yahya) cebbâr ve isyankâr değildi.)²² وَيَجْعَلُنِي جَبَّارًا شَقِيًّا (Allah beni cebbâr isyankâr yapmadı.)²³ âyetlerindeki *cebbâr* kelimesi *mütekebbir* anlamında da tefsir edilmiştir. Taberî, Hz. Yahya'nın *cebbâr* olmayışından maksadın, hem Allah'a ve hem de ana-babasına itaat konusunda *mütekebbir* olmaması olduğunu söylemiştir.²⁴

Şu ayette ise *mütekebbir* ve *cebbâr* kelimeleri ard arda zikredilir: كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُنْكَرٍ جَبَّارٍ (İşte Allah her kibirli *cebbârın* kalbini işte böyle mühürler.)²⁵ Bu ayetteki *cebbâr* kelimesine *mütekebbir* anlamı verilmesi, anlam yönünden bir tekrar gibi görülebilir. Bu durumda bu kelimenin, “zorba” şeklinde tercümesi ile bu tekrardan kaçınılmış olur. Bununla birlikte bu zorbalığın tekebbürden kaynaklandığının da göz önünde tutulması gerekir.

e. *Uliivv* (علو) kelimesi sözlükte, kibrin aşırı bir boyutu olan *tecebbür* kelimesiyle açıklanır. Bu kelimenin taşıdığı, “haddi aşmak, fesat çıkarmak” anlamlarının,²⁶ kibirden bağımsız anlamlar olmayıp onun tezahürleri olduğu söylenebilir. Bu kelime, Kur'an'da üç yerde²⁷ “haddi aşmak, fesat çıkarmak” anlamı yanında kibirlenmek anlamıyla da tefsir edilir.²⁸

f. *Bağy* (بغى) kelimesi, “kast edilen bir şeyde olması gereken hududu aşmak” ve kibirlenmek (tekebbür) anlamlarına gelmektedir.²⁹ Beydâvî (ö. 685/1286), ³⁰اِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ ayetindeki *begâ* (بغى) fiilinin, “zulmetti ve kibirlendi/tekebbür etti” anlamlarında olabileceği üzerinde durur.³¹ Bu durumda ayetin meâli şu olur: “*Karun, Musa'nın kavminden idi de, onlara karşı kibirlenmişti.*”

²¹ Haşr, 59/23. Bu kelimenin, olumsuz anlamda kullanımları için mesela bkz. Hûd, 11/59; Meryem, 19/14, 32; Kasas, 28/19.

²² Meryem, 19/14.

²³ Meryem, 19/32.

²⁴ Taberî, XVIII, 160, 192; Neseî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medârikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil*, Beyrut, 1419/1998, V, 329, 334; İbn Manzûr, III, 535.

²⁵ Gâfir, 40/35.

²⁶ İbn Manzûr, IV, 3089.

²⁷ İsrâ, 17/4; Neml, 27/14; Kasas, 28/83.

²⁸ Taberî, XVII, 356, 365; XIX, 637; XIX, 14; Neseî, II, 246.

²⁹ İsfahânî, s. 71; Fîrûzâbâdî, II, 262-263.

³⁰ Kasas, 28/76.

³¹ Beydâvî, II, 199.

g. *İhtiyal* (إختيال) kelimesi de kibir anlamı verilen kelimelerdendir.³² Bu kelime üç ayette ism-i fâil formuyla (*muhtal*/المختال) zikredilir.³³ İsfahânî'nin açıklamasına göre aynı kökten gelen *huyelâ* (خيلاء) kelimesinin asıl anlamı hayaldir. İnsanın kendisinde üstünlük olduğu hayaline kapıldığı için bu kelime kibir anlamında da kullanılmıştır.³⁴

h. *Fahr* (فخر) kelimesi, sahip olunan hasletleri sayıp dökmek anlamındadır. Meziyetlerin anlatılmasının sebebinin kibir olması,³⁵ bu kelimeye mecaz-ı mürsel yoluyla kibirlenmek anlamı kazandırmıştır. Bu kelimenin *tefa'ül* veznindeki mastarı olan *tefahhür* (تفخر) kelimesi de kibirlenmek anlamına gelir.³⁶ Kur'an'da *fahr* kelimesinin sıfat-ı müşebbehesi olan *fahûr* (فخور) sözcüğü dört ayette geçmektedir.³⁷ Bu kelimenin üç ayette³⁸ “kibirlenen kimse” anlamına gelen *muhtâl* (المختال) kelimesiyle birlikte zikredilmesi, *fahûr* olan kimsenin bir hayal peşinden giderek kibirlendiğine imada bulunmaktadır.³⁹

1. *Merah* (مرح) kelimesi mastar olup “haddi aşacak derecede şiddetli sevinç ve kibirlenmek” anlamlarına gelir.⁴⁰ Bu mastar iki ayette,⁴¹ *zâ merah*/مرح ذا (kibirli) anlamında kullanılmıştır.⁴² Bu kelimenin fiil formu (*temrahûn*/تَمْرَحُونَ) Kur'an'da bir kez geçer.⁴³

j. *Tas'ürü'l-had* (تصغير الحد): Bu tamlamadaki *tas'ür* kelimesi, boyun ve yüzdeki eğrilik anlamına gelen *sı'r* (صعر) kelimesinin *tef'ül* veznine aktarılmış halidir. Temsil yoluyla kişinin boynunu kibir sebebiyle çevirip bakışını kaçırmasına *tas'ür*, *tas'ürü'l-had* denir.⁴⁴ Bu deyim, bir ayette fiil formuyla

³² İbn Manzûr, II, 1305-1306; Râzî, X, 101.

³³ Nisâ, 4/36; Lokmân, 31/18; Hadîd, 57/23.

³⁴ İsfahânî, s. 216; Bursevî, İsmail Hakki, *Rûhü'l-Beyân*, Beyrut, tsz, VII, 85.

³⁵ Râzî, X, 101.

³⁶ İbn Manzûr, V, 3361.

³⁷ Nisâ, 4/36; Hûd, 11/10; Lokmân, 31/18; Hadîd, 57/23. Bu kelimenin tekebbür anlamında olması ile ilgili olarak bkz. Taberî, XX, 145; XX, 342; XXV, 122.

³⁸ Nisâ, 4/36; Lokmân, 31/18; Hadîd, 57/23.

³⁹ Bursevî, VII, 85; IX, 376.

⁴⁰ İbn Manzûr, VI, 4170.

⁴¹ İsrâ, 17/37; Lokmân, 31/18.

⁴² Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmadi, *İrşadü'l-Akli's-Selim ila Mezâye'l-Kur'ânî'l-Kerim*, Beyrut, tsz, V, 172; VII, 73.

⁴³ Gâfir, 40/75.

⁴⁴ İsfahânî, s. 369; İbn Manzûr, IV, 2447.

geçer: لَا تُصَغِرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ (*İnsanları küçümseyip yüz çevirme*)⁴⁵ ifadesi içerisinde yer alır.

k. *Senyü'l-Itf* (ثني العطف): Buradaki *seny* kelimesi, “çevirmek”; *itf* kelimesi, “omuz başı, yan” anlamındadır. Bu tamlama, sözlükte “omzunu çevirmek, yanını çevirmek” anlamına gelir. Bir ayette ثَائِي عَطْفِهِ (*boynunu öteye döndürerek*)⁴⁶ ifadesi içerisinde yer alır. Taberî; ayetteki bu deyim, “haktan yüz çevirmek, Allah’ı anmaktan yüz çevirmek” anlamları yanında “kibirleşmek” anlamında olabileceğini belirtir. Daha sonra, kibrin haktan yüz çevirmenin sebebi olduğunu söyleyerek bu anlamlar arasında ilişki kurar.⁴⁷

2. Kibir, Kapsamı ve Mahiyeti

Kur’an, kibri Allah hakkında övücü, insanlar hakkında yerici bir vasıf olarak ele almaktadır. Şu ayetlerde Allah’ı tanıtırıp öven isimler arasında *el-Mütekebbir* ismine, yer verilmiş olması da bunu gösterir: “O, öyle Allah’tır ki O’ndan başka tanrı yoktur. Görülmeyeni ve görüleni (gayb ve şahadet âlemini) bilendir. O, Rahmândır, Rahîmdir. O öyle Allah ki ondan başka tanrı olmayandır; Melik, Kuddus, Selâm, Mü’min, Müheymin, Azîz, Cebbâr, Mütekebbir’dir. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır/ münezzehdir. O öyle Allah ki Halık, Bâri’, Musavvir’dir O. En güzel isimler (esma-i hüsnâ) O’nundur; bütün göklerdeki ve yerdekiler ona tesbih ederler, O Azîz, Hakîmdir.”⁴⁸

Allah’ın *el-Mütekebbir* ismi ile ilgili olarak sahabe ve tâbiînden itibaren çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Bu isim, İbn Abbas’a (ö. 68/687) göre Allah’ın rububiyeti sebebiyle büyük olduğunu, O’nun hiçbir dengi olmadığını; Katade’ye (ö. 117/735) göre, her noksan sıfattan münezzeh olduğunu; Zeccac’a (ö. 313/923) göre, kullarına zulmetmekten münezzeh olduğunu;⁴⁹ Ebüssuûd’a (ö. 982/1574) göre, her tür ihtiyaç ve noksandan münezzeh olması sebebiyle büyüklüğünü izhar eden yüce bir varlık olduğunu⁵⁰ belirten bir isimdir.

⁴⁵ Lokmân, 31/18.

⁴⁶ Hac, 22/9.

⁴⁷ Taberî, XVIII, 574. Bu deyim kibir anlamı veren diğer müfessirler için mesela bkz. Zemahşerî, IV, 179, Âlûsî; XVII, 122; İbn Âşûr, XVII, 207.

⁴⁸ Haşr, 59/22-24.

⁴⁹ Râzî, XXIX, 514.

⁵⁰ Haşr, VIII, 234.

Bu farklı tanımların, ortak bir noktada birleştikleri anlaşılır; bu da Allah'ın kemâl sıfatlarla muttasıf, noksan sıfatlardan münezzehe olmasıdır. Nitekim az önce zikredilen Haşr suresindeki ayetlerde Allah'ın bazı sıfatlarının zikredilmesini müteakiben *el-Mütekebbir* sıfatının zikredildiği; daha sonra yine *el-Hâlık*, *el-Bari'* ve *el-Musavvir* isimlerinin zikredilip en sonunda da güzel adların yegâne sahibinin O olduğu belirtilmektedir. Bu isimlerin *el-Mütekebbir* isminin öncesinde ve sonrasında zikredilmesiyle kemal sıfatlara sadece O'nun sahip olduğu ve bu yüzden de tekebbürün sadece O'nun hakkı olduğu gerekçelendirilmiştir. Bu durum ayrıca, insanların bu sıfatların hepsine mutlak şekilde sahip olamadıkları ve bu yüzden de kibirlenmeye layık olamayacakları konusunda bir uyarıdır. Söz gelimi, Allah, gayb ve şahadet âlemini ezeli ilmiyle kuşattığı halde insan, gaybı hiç bilemez.⁵¹ Onun şahadet âlemindeki bilgileri ise son derece sınırlıdır; çünkü dünyaya hiçbir şey bilmeden gelir⁵² ve varlık âlemi hakkında sınırlı bir bilgiye sonradan sahip olur.⁵³ Allah, varlıkları hikmetinin gereğine göre yaratıp takdir eden (*el-Hâlık*), onları her tür düzensizlikten uzak olarak icad eden (*el-Bâri'*) iken⁵⁴ insanlar, bu sıfatlardan mahrum, son derece noksan ve zayıf varlıklardır.

Kur'an'da yine insanın yaratıldığı asıl maddenin hakir bir su⁵⁵ olduğu, onun evrende en güçsüz, en aciz bir varlık olduğu⁵⁶ ve maddi gücün zirvesine çıkmış nice toplumların da Allah'ın güç ve iradesi karşısında helak olup gittikleri⁵⁷ hatırlatılır. Bu hatırlatmalarla maddi varlıklarının büyümesine kapılıp sadece Allah'a ait olan tekebbür sıfatına ortak olmaya çalışan veyahut bu tehlikeye açık olan insanlara güçlerinin sınırları tanıtılır.

Kur'an'da Allah'ın *el-Mütekebbir* ismi ile nitelendirilmesi, birçok Batılı yazarın iddia ettikleri gibi⁵⁸ Allah'ın yoğunlaştırılmış saf bir kuvvet, hatta ba-

⁵¹ En'am, 6/59; Neml, 27/65; Cin, 72/26.

⁵² Nahl, 16/78.

⁵³ İsrâ, 17/78.

⁵⁴ Beydâvî, II 483; Yıldırım, Suad, *Kur'an'da Ulûhiyet*, Ankara, 1987, s. 256.

⁵⁵ Secde, 32/8; Mürselât, 77/20.

⁵⁶ İsrâ, 17/37; Gâfir, 40/57.

⁵⁷ En'am, 6/6; Gâfir, 40/82; Fussilet, 41/15; Kaf, 50/36.

⁵⁸ Nicholson'un şu sözleri de bu tutuma bir örnektir: "Kur'an; Allah mefhumuyla başlar, O'nu şöyle tanıtır: O birdir, ezeldir, hâkim-i mutlak, insan tasavvurunun üstündedir. O kullarının Rabbidir; çocuklarının babası değil. Günahlara sert adaletiyle muamele eder. Merhameti sadece sürekli ibadetle, tezellülle ve pişmanlıkla gazabından uzaklaşanlar içindir. O, bir sevgi Tanrısından çok korku Tanrısıdır. (Nicholson, Reynold, *The Mystics of İslâm*, Boston, 1978, s. 21; Benzeri iddialar için bkz: Ekinci, Lütfi-Gilchrist, John, *Evet Kitab-ı Mukaddes Tanrı*

zen kaprisli bir diktatör olarak tasvir edildiği anlamına gelmez. Çok yüzeysel bir okuma bile, Kur'an'ın Yüce Allah'ı sonsuz derecede merhametli olarak tanıttığını ortaya koyar.⁵⁹ Haşr suresinde Allah'ın *el-Mütekebbir* ismiyle anıldığı ayetten bir önceki ayette Allah'ın rahmetine delalet eden *er-Rahman* ve *er-Rahîm* isimleri ile anılması da Allah'ın mütekebbir olmasında rahmet sıfatının önemine bir işarettir.

El-Kebîr ismi, Kur'an'da beş yerde Allah hakkında kullanılır.⁶⁰ Bu isim; hiçbir şeyin O'nun ilmi dışında kalmadığını,⁶¹ kudret ve hükümlerlik bakımından O'ndan üstün bir varlığın olamayacağını ve bu yüzden de hiçbir ortağının olmadığını, her şeyin denetiminin O'nun elinde olduğunu⁶² bildiren ayetler bağlamında geçer. Bu vasıf, mahlukat hakkında kullanıldığında nisbî büyüklük ve çokluk ifade eder.⁶³

Kur'an'da kibir, insanlar açısından da ele alınmakta ve bu huy şiddetle yerilmektedir. Tekebbürün şeytanî bir nitelik olarak bize tanıtılması, Allah Teâlâ'nın bu kimseleri sevmediğinin⁶⁴ ve bunların akıbetlerinin cehennem olduğunun haber verilmesi⁶⁵ bunu ortaya koymaktadır. Kibir, *bi gayri 'l-hak/ بغير الحق* (*haksız yere*)⁶⁶ şeklinde nitelenerek, bunun, Allah'a ait bir sıfata ortaklık iddiasında bulunmak olduğuna dikkat çekilir. Nitekim bir hadiste Hz. Peygamber (sav.) insanların kibirlenmelerini Allah'la boy ölçüşmek olarak ifade eder.⁶⁷

Kibrin ilk merhalesini oluşturan bir hal daha vardır ve bu durum İslam bilginlerince “ucub” şeklinde isimlendirilmektedir.⁶⁸ Ucub şu şekilde tanımlanır: “Bir kimsenin, kendisindeki kemâlin Allah'ın nimeti olduğunu unutarak

Sözüdür, İstanbul, 1993, s. 42; Ertuğrul, İsmail Fenni, *Hakikat Nûrları*, İstanbul, 1976, s. 34, (H. Hirschfeld'in *Kur'an'ın Terkip ve Tefsiri Hakkında Yeni Tetkikler* isimli eserinden naklen).

⁵⁹ Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev: Açıkgeç, Alpaslan, Ankara, 1987, s. 42.

⁶⁰ Ra'd, 13/9; Hac, 22/62; Lokmân, 31/30; Sebe', 34/23; Gâfir, 40/12.

⁶¹ Beydâvî, I, 502.

⁶² Beydâvî, II, 231.

⁶³ Yıldırım, s. 238.

⁶⁴ Nahl, 16/23.

⁶⁵ Nahl, 16/29; Zümer, 39/60, 72; Gâfir, 40/76.

⁶⁶ Bkz. A'râf, 146 v.d.

⁶⁷ Müslim, Ebü'l-Huseyn Muslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh (Sahîhu Muslim)*, İstanbul, 1413/1992, Birr ve Sıla 136; İbn Mâce; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, İstanbul, 1992; Zühd, 16; Ebu Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'âs, *Es-Sünen*, Beyrut, ts., Libâs, 26.

⁶⁸ Gazzali, Ebû Hâmid, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Kahire, 1387/1967, III, 437.

kendisini kusursuz görmesidir. Eğer bu durumdaki bir insan, başkalarını hakir görürse bu da kibir olur.”⁶⁹ Bu durumda kibir de iki unsur bulunmaktadır: Bir şeyle büyülenen kimse ve karşısında büyüklenilen kimse. Ucubda ise tek unsur bulunur ve bu da “kendini beğenen kimse”dir. İnsanın kendini beğenmesi, başkasını hakir görmedikçe kibir sayılmaz; fakat bu huy zamanla insanı kibre sürükler.⁷⁰ Sonuç olarak ucub ve tekebbür, aralarında umum husus ilişkisi bulunan iki karakterdir.

Tüm kötü ve iyi eğilimler, insan yaratılışında potansiyel olarak bulunmaktadır. Bu huylar, İslam ahlâkçıları tarafından fitrî/tabîî ahlâk diye isimlendirilir. “*Ona (nefse) kötülük duygusunu ve takvasını (kötülüğten sakınma yeteneğini) ilham edene ant olsun ki!*”⁷¹ ayetinde de bildirildiği gibi insan; bu huyları, iyi ve kötü olarak ayırt edebilme yeteneğiyle yaratılmış ve bu sayede peygamberlerin ahlâkî konulardaki tebliğlerini algılayabilmişlerdir.⁷² Yaratılıştan gelen bu huylar zaman içinde sosyal çevrenin etkisi ve eğitimle insanda karakter/seciye haline gelir ki bu durum da müktesep/kazanılmış ahlâk diye isimlendirilir.⁷³ İrade sahibi bir varlık olarak insanın sorumluluğu buradan başlar. Bu yüzden o, bu kötü huylardan korunma ve iyi huyları davranış biçimi haline getirmekle mükellef tutulur. İnsanın yaratılışında olup da insanın varlık ve gelişimine hizmet eden her eğilim gibi, büyüklük duygusu da insana bir hikmetle verilmiştir; ancak bu duygu, ıslah edilmediği zaman insanlarda hastalık boyutuna gelebilmektedir.⁷⁴

Nörolojik hastalıkların yol açtığı kişilik bozuklukları ve huylar istisna edilirse her kötü huy, iradenin yanlış kullanılması sonucu insan benliğinde yer eder. Mutaffifîn, 83/14’ncü ayetini tefsir eden hadiste bu hususa dikkat çekilir⁷⁵ ve bir başka hadiste de aynı durumun kibir için geçerli olduğu şu şekilde

⁶⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l Buhârî*, Beyrut, 1379, X, 261.

⁷⁰ Gazzâlî, III, 425-426.

⁷¹ Şems, 91/8.

⁷² İbn Âşûr, XXX, 370.

⁷³ Akseki, Ahmed Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, İstanbul, 1968, s. 17-18.

⁷⁴ Tarhan, Nevzat, *Güzel İnsan Modeli*, İstanbul, 2011, s. 143.

⁷⁵Hz. Peygamber (sav.) bu konuyu şöyle açıklamaktadır: “*Kul bir hata yaptığı zaman kalbinde siyah bir iz meydana gelir. Eğer kişi, o hatadan nefsinin uzaklaştırır, af talep eder ve töbede bulunursa kalbi cilalanarak (leke silinir). Bilâkis, aynı günahı işlemeye devam ederse, kalpteki leke artırılır. Hatta bir zaman gelir, kalbi tamamen kaplar. İşte bu durum Cenab-ı Hakk’ın: ‘Bilakis, onların irtikab edegeldikleri, kalplerini paslandırmıştır’ (Mutaffifîn 83/14) meâlindeki ayette zikrettiği pastır.*” (Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, İstanbul, 1413/1992, Tefsir, Mutaffifîn; İbn Mâce, Zühd, 29.)

bildirilir: "Kişi kendisini büyük görmeye devam ede ede cebbârlar arasına kaydedilir de onların başına gelen musibete dūçar olur."⁷⁶ Nitekim tekebbür, insan iradesine bağlı bir huy ve kişilik bozukluğu olmasaydı, Allah Teâlâ insanları bu huydan sakındırmaz, mütekebbirleri de sorumlu tutmazdı.

Kibir, gizlenmesi mümkün olmayan bir gūnahtır.⁷⁷ Bu yüzden o, insanın beden diline⁷⁸ ve konuşmasındaki tonlamalara varıncaya kadar yansır. Kibirli insan gösterişçidir.⁷⁹ Müsripliğiyle,⁸⁰ mal evlat ve ailesinin çokluğu ile övünür.⁸¹ O, kimsenin kendisinden üstün olmasını hazmedemediği için kıskançtır. Bir kimsenin yanına herkesi oturtmaması, misafirliğe sadece varlıklı kimseleri kabul etmesi, eleştirilere tahammül edememesi, topluluğa girdiğinde orada bulunanların ayağa kalkmalarından ve hakkında güzel ve övücü sözler duymaktan hoşlanması da kibir alametlerindedir.

Kur'an'da şiddetle yasaklanan kibrin, modern psikolojide "narsisizm" olarak isimlendirilen kişilik bozukluğu ile örtüştüğü görülür. Çünkü narsis kişi tevazudan uzaktır,⁸² kendini mükemmel görür ve bu yüzden eleştirilmeye karşı öfke hissi duyar. Yeteneklerini ve başarılarını abartır. Başarı, güç, güzellik, zeka ile ilgili fanteziler kurar. Sürekli insanların dikkatinin ve beğenisinin üzerinde olmasını ister. Hasetçi ve aşırı gururludur.⁸³ Üstünlük duygusuna kapılan kişi, verici değildir; hep almak ister. Bazen de bu tutum patolojik bir hal alır, megalomani denilen büyüklük cinneti, azamet hastalığı baş gösterir.⁸⁴

Narsis kişiliklerde eğer liderlik vasfı da var ise o zaman narsisizm çok özel bir nitelik kazanır. Bu tür insanlar kendilerini tanrılaştırırlar; güçleri sınırsızmış gibi davranırlar. Bu yüzden kan dökücüdürler. Roma sezarları, Mısır firavunları, diktatörler bu türe dahildir.⁸⁵ Bu tür kimselerin en büyük korku-

⁷⁶Tirmizî, Birr, 61.

⁷⁷ İslam bilginleri tekebbürü, bâtinî ve zâhirî olmak üzere ikiye ayırmaktadırlar. Bâtinî kibir, nefisteki bir huyken zâhirî kibir, âzalarda ve davranışlarda görülür. (Gazzâlî, III, 425.)

⁷⁸ (لَا تُصَغِّرْ خَنَافَكَ لِلنَّاسِ) (insanlara yüz/boyun çevirme). Lokmân, 31/18; ثَانِي عَطْفِهِ (yanını büken)Hac, 22/9; ثُمَّ دَعَبَ إِلَىٰ أَهْلِهِ يَتَمَطَّى (Sonra da çalım sata sata ailesine gitti.) Kıyame, 75/33

⁷⁹ Mesela bkz. Kasas, 28/79.

⁸⁰ Beled, 90/6.

⁸¹ Tekâsür, 102/2.

⁸² Tarhan, s. 144.

⁸³ www.genbilim.com, "Narsistik Kişilik Bozukluğu", (12.03.2012)

⁸⁴ Altıntaş, Hayrani, **İnsan Ve Psikoloji**, Ankara,1989, s. 220-221

⁸⁵ Kur'ândaki örnekler için bkz: Bakara, 27/258; A'râf, 7/127; Müminûn, 40/25.

ları; ölüm, güçlerini kaybetmek, etraflarındaki herkesin kendilerine düşman olmasıdır. Bu tür insanlar, başkalarından erişilmez derecede üstün oldukları vehmine kapıldıklarından kendilerini toplumdaki soyutlar ve bu soyutlama onları daha da korkak yapar. Herkesi kendilerine düşman sayarlar ve bundan korunabilmek için acımasızlıklarını daha da artırıp gitgide daha yıkıcı olurlar.⁸⁶ Firavun, İslam kültüründe de narsis zihniyetin sembolüdür. Mütekebbirler istiare yoluyla Firavun olarak nitelenirler. Nitekim Hz. Muhammed (sav.) de Ebu Cehl'i, "ümmetinin Firavunu"⁸⁷ olarak nitelendirmiştir.

Kur'an'da kibirle ilgili kelimelerin, narsis kişilik yapısındaki yıkıcılık, acımasızlık, hayalperestlik gibi yönleri vurgulamak için seçilmiş kelimeler olduğu görülür. Mesela, kibri sebebiyle zâlim, zorba, acımasız ve yıkıcı karakter sahipleri için *cebbâr* kelimesinin; büyük olma hayali taşıyan kimselere *muhtal* kelimesinin kullanılması son derece ilginçtir.⁸⁸

Kur'an; kibri, kullar açısından iki boyutta ele alır. Birincisi müminlerde de bulunabilecek başkalarını küçümseyici boyut; diğeri ise, ileride müstakil bir başlıkta ele alacağımız inkâr boyutudur.

Kur'an'ın kibir konusunda müminlere yönelik yaptığı uyarılar, bu huyun müminlerde de bulunabileceğini gösterir. Mesela Hz. Lokman, oğluna şu tavsiyede bulunmaktadır: "*İnsanları küçümseyip yüz çevirme, yeryüzünde böbürlenerek yürüme; Allah, kendini beğenip övünen hiç kimseyi şüphesiz ki sevmez.*"⁸⁹ Bilâl-i Habeşî'ye (r.a.) 'siyah kadının oğlu' diyerek hakaret eden Hz. Ebû Zerr'i (r.a.) Peygamberimiz'in (s.a.s.) şu şekilde kınadığı bilinmektedir: "*Onu, annesinin renginden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sende hâlâ câhiliyye ahlâkı bulunmaktadır.*"⁹⁰ Bu olay da kibrin Müslümanlarda bulunabileceğinin bir delilidir. Konuyla ilgili bir hadis de şudur: "*Birinin, din kardeşini hor ve hakîr görmesi, ona günah olarak yeter.*"⁹¹

Kibir, câhiliye Araplarının âdetâ bir simgesiydi.⁹² Onlar, gururlarına dokunan her şeye inatla direniş gösteren bir toplumdur. Onların geleneksel yasayış

⁸⁶ Fromm, Erich, çev. Yurdanur Salman-Nalan İçten, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, İstanbul, 1990, s. 66.

⁸⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, tahkik: Ali Şîrî, 1408/1988, III, 353.

⁸⁸ Bkz. "Kur'ânda Kibirle İlgili Anahtar Kelimeler"

⁸⁹ Lokmân, 31/18.

⁹⁰ Buhârî, İmân 22, Edeb, 79, Itk 28; Müslim, Eymân, 38-40; Ebû Dâvud, Edeb 133.

⁹¹ Müslim, Birr, 32.

⁹² Kur'an'daki *hamiyyetü'l-câhiliyye* tamlaması, onların benliklerinde yer eden kibirlerini ifade eder. (Fetih, 48/26).

biçimine olan aşırı düşkünlüklerinin temelini de kibir teşkil ediyordu.⁹³ Ancak câhiliye, sadece İslâmî dönemden önceki Arapların inanç, tutum ve davranışlarını belirtmek için kullanılan ve bu yüzden, sadece mâzide kalmış bir çağın adı ve özelliği değildir. O, aynı zamanda bir zihniyetin de adıdır.⁹⁴ Câhiliyeye İslâm tarafından, son verilmiş olsa da o, bazı müminlerin zihinlerinde hortlamaya hazır bir tehlike olarak gizliden gizliye varlığını sürdürür.⁹⁵ Yukarıda yer verdiğimiz hadiste geçen “*Sende hâlâ câhiliyye ahlâkı bulunmaktadır.*” şeklindeki ifade de bunu göstermektedir.

Toplumlar da kendilerine özgü farklılıklarını diğer toplumlara karşı büyülenme aracı olarak kullanabilirler. Bu durumda kibir, sosyal bir tutum olarak tezahür eder; toplumun sosyal ilişkilerini olumsuz yönde etkiler ve sonuçta diğer toplumlar karşısında sağlıklı bir düşünce yapısının oluşmasına engel olur. Bu tür toplumlar, bir takım gelenekler yoluyla kendilerine aktarılan düşünce ve kültür kalıplarını yücelterek, insanların akıllarıyla vakıaları sorgulamalarına ve eleştirmelerine çoğu zaman imkân vermezler. Bu bakımdan taklit, kibirlenmeyle çok yakın ilişki içindeki bir tutumdur.⁹⁶

Modern psikoloji, kibrin bireysel boyutu aşarak toplumda yaygınlaşmasını “toplumsal narsisizm” olarak belirler. Bu tür narsisizmde toplumun üyeleri, kendi topluluklarının diğer topluluklardan daha üstün olduklarına inandırılır. Irkçılık da toplumsal narsisizmin bir sonucudur. İnsanlık tarihi kadar eski olan narsisizmin bu türü, son yüzyıllarda Pan-Almancılık, Pan-Slavcılık gibi ideolojilerle ortaya çıkmış; bu tür uluslar, kendi üstünlüklerini kabul etmeyen uluslara saldırma hakkını kendilerinde bulmuşlardı.⁹⁷

Tarihi bir gerçek olarak mütekebbir, diğer bir deyişle narsis liderlerin kendilerini, tebaaları üzerinde mutlak yetkiye sahip erişilmez varlıklar, tebaalarını da mutlak itaate mecbur varlıklar olarak gördükleri bilinmektedir. Ancak bu liderlerin bu duruma gelişlerinde tebaalarının da bir payı olup olmadığı sorgulanması gereken bir husustur. Bu konuda modern psikolojinin yaptığı

⁹³ Izutsu, *Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 56, 61.

⁹⁴ Izutsu, bu konudaki kanaatini şöyle belirtir: *Câhiliye*, (tahlilimizin bu raddesinde) henüz tarihsel bir devir değil, kişisel bir sıfattır. Bu orijinal mânâda *câhiliye* kelimesi, “İslâmdan önce diye tercüme edilemez; çünkü o, daha çok şimdikiyi gösterir. *Câhiliye*, sadece İslâm’ın zuhurundan önceki devreyi ifade etmez; o, insanın Müslüman olamadan önceki hayatını belirtir.” (Izutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, çev: Süleyman Ateş, İstanbul, tsz, s. 255.)

⁹⁵ Izutsu, *Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 59.

⁹⁶ Bkz. Saffât, 37/69-70; A’râf, 7/28, 70; Yunus, 10/78; Maide, 5/104.

⁹⁷ Fromm, s. 80-89.

tespit dikkat çekicidir. Buna göre, narsis zihniyetin yaygın olduğu toplumlar, kendilerini özdeşleştirebilecekleri bir önder bulmak isterler. Onlar, kendi narsisizmlerini yansıttıkları için bu önderlere hayranlık duyarak onlara boyun eğlerler. Onlara göre, lider ne kadar büyük ise onu izleyenler de o kadar büyük olacaklardır. Kendilerinin üstün olduklarına inanan kişiler, liderin peşine takılmaya en yakın olan kişilerdir. Liderlerinin narsisizmi, onların boyun eğişleri açısından son derece çekicidir.⁹⁸

Kıptîlerin, kendilerini aşağılamasına rağmen Firavun'a kayıtsız şartsız itaatleri⁹⁹ bu açıdan toplumsal narsisizme bir örnek olarak sunulabilir. Çünkü onlar, büyülenen bir toplumdur.¹⁰⁰ Onların, Firavun'un kendilerini aşağılamalarını ve üzerlerindeki baskılarını bir güç alameti saymış olmaları ve bu gücü, kendi narsisizmlerine bir sembol olarak kabul etmiş olmaları mümkündür.

Kibrin, insanların hukuk anlayışındaki sapmalarda da etkili bir unsur olduğu görülür. Sözcüleri, câhiliye toplumlarında daha şerefli sayılan kabilelerden cinayet işleyenlerin cezaları farklı tutulurdu. Buna göre aşağı sayılan kabileyeye mensup kâtil öldürülürken üstün sayılan kabileyeye ait kâtil karşı tarafa sadece diyet verirdi.¹⁰¹

3. Kibrin İnkârdaki Rolü

İnsanları iman etmekten engelleyen bir takım sebepler bulunmaktadır. Bunlar; taklit, cehalet, hevâ ve kibirdir. Kibir ise bunların en önemlisidir. Çünkü kibir, aklın görevini yerine getirmesine engel olur ve sahibini, en açık delillere rağmen hakkı reddetmede güçlü bir direnişe sevk eder. Nitekim, Kur'an'ın ilk muhatabı olan câhiliye müşriklerinin tevhid inancına karşı gösterdikleri husumet ve saldırganlığın temelinde de kibir bulunmaktaydı.¹⁰² Bazı ayetlerde "kâfirler" kelimesi yerine onların sıfatlarını belirten "mütekebbirler" (*mütekebbirin*) kelimesi kullanılarak kibrin inkârdaki etkin rolüne dikkat çekilir.¹⁰³

Kibrin, hakka karşı direniş sebebi olduğu şu ayetlerle ortaya konulmaktadır: *"O kimse Allah'ın kendisine okunan ayetlerini işitir de, sonra sanki kibrin-*

⁹⁸ Fromm, s. 89.

⁹⁹ Zuhruf, 43/54.

¹⁰⁰ Müminün, 23/45-46; Kasas, 28/39.

¹⁰¹ Beydâvî, I, 270.

¹⁰² İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 59, 61.

¹⁰³ Nahl, 16/29; Zümer, 39/60, 72; Gâfir, 40/76.

den hiç işitmemiş gibi (küfründe) ısrar eder.”;¹⁰⁴ “Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzaklaştıracağım. (Onlar) bütün ayetleri görseler de ona iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu (hemen) yol edinirler.”¹⁰⁵

Bu son ayette (*Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzaklaştıracağım.*) cümlesindeki “ayetler” lafzından kastedilen, “Allah’ın kevnî ve teşriî¹⁰⁶ belgeleridir. Allah’ın ayetlerinden uzaklaştırması konusundaki tehdidinden maksat ise Allah’ın, kibirli insanları kevnî ve teşriî ayetlerden ibret almaktan ve onlar üzerinde düşünmekten mahrum bırakmasıdır. İlahi belgelerin hidayet vesilesi olmasından mahrum bırakılış, ayette Allah’a nispet edilse de bu, insan iradesinin yanlış kullanması sonucu olarak gerçekleşir. Meseleye Kur’an’ın bütünlüğü çerçevesinde bakıldığında bu ayetten bir cebir anlamı çıkarılamayacağı, aksine Allah’ın adaleti gereği kulun tercihini ortaya çıkardığı anlaşılır.¹⁰⁷

Kibir sebebiyle hakkı inkâr eden kimseler, Allah’ın belgeleri aleyhine mücadele ederler. Fakat bu mücadelede haklılıklarını ortaya koyabilecek hiçbir delile sahip değildirler.¹⁰⁸ Kur’an’da kıssalar ile kibrin hakka karşı direnişin en önemli sebebi oluşu somutlaştırılır. Varlık âleminde Allah’a karşı ilk başkaldırının sebebinin kibir olması ise şu şekilde haber verilir: “Allah buyurdu: Ben sana emretmişken seni (Adem’e) secde etmekten alıkoyan nedir? (İblis): Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi. Allah: Öyle ise, ‘In oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Çünkü sen aşağılıklardansın!’ buyurdu.”¹⁰⁹

¹⁰⁴ Câsiye, 45/7-8.

¹⁰⁵ A’râf, 7/146.

¹⁰⁶ Ebussuûd, III, 271.

¹⁰⁷ İnsanların işlediği her tür şer, kendi iradi tercihlerinin sonucudur. Allah, şerleri yaratarak onların iradelerini neye yönelttiklerini bildiğini, iradelerini şerri tercih yönünden kullanmaları dolayısıyla hak ettiklerin cezaların ilahi adaletin bir gereğini ispat etmiş olur. Kur’ân’daki bu ve benzer ifadelerle ilgili diğer maksatlar için bkz. Ebü’l-Muîn en-Nesefî, *Tabsîretü’l-Edille fi Usûli’l-Dîn*, tahkik: Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara, 2003, II, 254. Şu ayet de aynı üslupla küfrün kulun tercihinin bir sonucu olduğunu, Allah’ın ise bu tercihi mümkün kıldığı ortaya koymaktadır: “Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini (doğru yoldan) saptırdı. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.” (Saf, 61/5).

¹⁰⁸ Hac, 22/8-9; Gâfir, 40/56.

¹⁰⁹ A’râf, 7/11-13. İlgili ayetler için ayrıca bkz. Bakara, 2/34; Hicr, 15/33; İsrâ, 17/61; Sâd, 38/75-76; 7/11.

Yukarıdaki ayetlerin geçtiği A'râf suresindeki kıssalar arasındaki münasebet, konumuz açısından dikkat çekicidir. Bu surede İblis kıssası, kibir-inkâr ilişkisini anlatan olaylar dizisine bir mukaddime yapılmış, İblis'in tekebbürü sebebiyle kâfir olup ilahi huzurdan kovuluşu haber verildikten sonra ardından gelen kıssaların her birinde inkârcı toplumların mütekebbir oldukları zikredilmiş¹¹⁰ ve böylece inkârcıların İblisle aynı ortak özellikte buluştuklarına dikkat çekilmiştir.

Geçmiş toplumların inkârlarına kibrin sebep olması ile ilgili çok sayıdaki ayetten birkaçı şunlardır: *“Sonra Mûsâ ve kardeşi Hârûn'u mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun ve ileri gelenlerine peygamber olarak gönderdik de (onlar) büyüklük tasladılar ve kendilerini büyük görüp böbürlenmiş bir topluluk oldular.”*¹¹¹

Hiz. Nuh'un, Rabbine kavminden şöyle yakınmıştı: *“Kuşkusuz sen onları bağışlayasın diye kendilerini her davet edişimde parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, inanmamakta direndiler ve büyük bir kibir gösterdiler.”*¹¹²

Mütekebbir kâfirler, şu ayette de bildirildiği gibi, başkalarının kendilerinden farklı inanmalarına razı olamazlar. Bunun için başkalarının hidayetine engel olmak amacıyla yoğun bir mücadele içine girerler: *“Allah yolundan saptırarak için büyüklük taslayarak Allah hakkında tartışan insan vardır.”*¹¹³ Bu husus, mahşerle ilgili sahneleri sunan şu ayetlerde de yer alır: *“Büyüklük taslayanlar, zayıf sayılanlara (kıyamet gününde): Size hidayet geldikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Bilakis siz suç işliyordunuz, derler. Zayıf ve güçsüz görülenler, büyüklük taslayanlara, “Hayır, bizi hidayetten saptıran gece ve gündüz kurduğunuz tuzaklardır. Çünkü siz bize Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na eşler koşmamızı emrediyordunuz” derler.”*¹¹⁴

Hile, başkalarını saptırmak (*ıdlâl*) için yoğun bir mücadeleye giren mütekebbirin silahıdır; nitekim inkârcıların, peygamberlerin tebliğlerine engel olmak için onlara şair,¹¹⁵ deli,¹¹⁶ büyülenmiş kimse,¹¹⁷ sihirbaz,¹¹⁸ yalancı,¹¹⁹

¹¹⁰ A'râf, 7/74-75, 88; 133.

¹¹¹ Mü'minun, 23/45-46. Benzer ayet için bkz. Ankebut, 29/39.

¹¹² Nuh, 71/7.

¹¹³ Hac, 22/8-9.

¹¹⁴ Sebe', 34/32-33.

¹¹⁵ Enbiyâ, 21/5; Saffât, 37/36; Tûr, 52/30.

¹¹⁶ Hicr, 15/6; Saffât, 37/36; Mü'minûn, 23/25, 70; Şuarâ, 26/27; Sebe' 34/8.

demeleri; onların tebliğ ettiklerine de efsaneler,¹²⁰ uydurma şeyler,¹²¹ karışık rüyalar (*edgâsü'l-ahlâm*)¹²² şeklinde isnatlarda bulunmaları da bunu gösterir. Bu konuyla ilgili ayetlerden biri şudur: “*İnsanlar arasında bir bilgisi olmadığı halde, Allah yolundan saptırmak için gerçeği boş sözlerle değişen ve Allah yolunu alaya alan vardır. Ona ayetlerimiz okunduğu zaman, sanki bunları işitmemiş, sanki kulaklarında ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak yüz çevirir.*”¹²³

Şu ayette bildirildiğine göre, İblis de kibri sebebiyle ilahi huzurdan kovulurken aynı yolu izleyeceğine söz vermişti: “*(Öyle ise) beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım. Sonra (pusu kurup) onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunu şükreden (kimse)ler olarak bulamayacaksın.*”¹²⁴

İnkârcılar, uğradıkları elim azap karşısında feryat ettiklerinde onlara, bunun gerekçesi şöyle bildirilecektir: “*Çünkü ayetlerim size okunurdu da, siz, buna karşı kibirlenerek arkanızı döner, geceleyin (Kabe'nin etrafında toplanarak) hezeyanlar savururdunuz.*”¹²⁵ Kibirli müşriklerin hezeyanları ve hilelerinden maksat, onların insanlar arasında yaptıkları propagandalardır.¹²⁶

Onların ortaya koydukları zenginlik, güç ve ihtişam imajları da zayıf kimse-leri etkileme açısından bir hiledir.¹²⁷ Mesela şu pasajdaki ilk ayette müminler, münafıkların bu imajı konusunda uyarılmakta, ikincisinde de özellikle onların kibri zikredilmektedir: “*Onları gördüğün zaman cüsseleri hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Onlar sanki elbise giydirilmiş*

¹¹⁷ İsrâ, 17/47; 101; Furkân, 25/8; Şuarâ, 26/153,185.

¹¹⁸ A'râf, 7/109; Şuarâ, 26/34; Mü'min, 40/24; Duhân, 44/14.

¹¹⁹ Sâd, 38/4; Mü'min, 40/24; Kamer, 54/25.

¹²⁰ Enâm, 6/25; Enfâl, 8/31, Nahl, 16/24; Mü'minûn, 23/83; Kalem, 68/15. Nadîr b. Haris ismindeki müşrik, Acemlerin kitaplarını satın alır ve “Eğer Muhammed, sizlere Âd ve Semûd kavimleri ile ilgili olayları anlatıyorsa, ben de size; Rüstem, İsfendiyar ve Kısralarla ilgili olayları anlatıyorum” derdi. (Beydâvî, II, 226.)

¹²¹ Yûnus, 10/38; Hûd, 11/13; Furkân, 25/4; Enbiyâ, 21/5.

¹²² Enbiyâ, 21/5.

¹²³ Lokmân, 31/6-7.

¹²⁴ A'râf, 7/16-17. Benzeri ayetler için bkz. Hicr, 15/39.

¹²⁵ Mü'minun, 23/66-67.

¹²⁶ Âlûsî, XVIII, 49.

¹²⁷ Firavun ve Kârûn örneği için bkz. Kasas, 28/79; Zuhruf, 43/51.

kereste gibidirler. Her kuvvetli sesi kendi aleyhlerine sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın! Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan) çevriliyorlar! Onlara: Gelin, Allah'ın Peygamberi sizin için mağfiret dilesin, denildiği zaman başlarını çevirirler ve sen onların, büyüklük taslayarak uzaklaştıklarını görürsün.”¹²⁸

Bilginler; inkâr boyutuyla kibri, “Allah’a karşı kibir ve peygamberlerine karşı kibir”¹²⁹ şeklinde olmak üzere ikiye ayırırlar. Kur’an’da üzerinde ısrarla durulan kibrin bu iki türü, sadece geçmişi değil, geleceği de yakından ilgilendiren evrensel bir problemdir. Peygamberlik son bulduğu için peygamberlere karşı gösterilen kibri, “İslam’ı tebliğ edenlere karşı kibir” şeklinde isimlendirerek kibrin evrensel problematik yönüne vurgu yapma imkânına kavuşabiliriz.

Allah’a karşı kibirde insan, kendi üstünde bir hâkimiyet kabul etmeyerek kendisini tanrılaştırır. Firavun ve Nemrut’un tekebbürü bu türdendir. Nitekim Firavun, Hz. Musa’nın ortaya koyduğu apaçık delillere¹³⁰ rağmen halkına, “Ben sizin en yüce Rabbinizim”¹³¹ demişti. Bir başka ayette de onun Allah’a karşı gösterdiği kibri şu şekilde haber verilir: “Firavun, “Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunı bilmiyorum. Ey Hâmân! Benim için bir ateş yakıp tuğla pişir de bana bir kule yap! Belki Musa’nın ilâhına çıkar bakarım (!) Şüphesiz ben onun mutlaka yalancılardan olduğunı sanıyorum” dedi”.¹³²

Firavunun tanrılık iddiası, kavmince de gönülden onaylanıyordu.¹³³ Firavunun kavmine göre o, tanrıların oğlu, tanrıların bir görüntüsü, onların bir sırrı idi.¹³⁴ Belki de onlar, kendi toplumsal narsis karakterlerini Firavunu tanrılaştırarak ifade ediyorlardı.

¹²⁸ Münâfikûn, 63/4-5.

¹²⁹ Heytemî, Ahmed b. Muhammed Ali b. Hacer, *ez-Zevâcir an İkrâfi'l-Kebâir*, Beyrut, 1407/1887, I, 118.

¹³⁰ Mesela bkz. Tâhâ, 20/56.

¹³¹ Nâziât, 79/24.

¹³² Kasas, 28/38. Benzer ayet için bkz. Mü’min, 40/36-37.

¹³³ فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ (Firavun kavmini itaate çağırırdı, onlar da O’na itaat ettiler. Çünkü onlar fâsık bir kavimdi.) Zuhruf, 43/54. Bu ayetin bu şekilde tercüme edilmesi, bu ayetteki اسْتَخَفَّ fiilinin anlam vechi sebebiyledir: اسْتَخَفَّ fiili, “birini hakir gördü” anlamına gelmekle birlikte, “birinin kendisine itaate koşmasını talep etti” anlamına da gelir. (Zemahşerî, IV, 450; Beydâvî, II, 375.)

¹³⁴ İbn Âşûr, XX, 122.

Şu ayette haber verildiğine göre Nemrut da Allah'la boy ölçüşmeye kalkışmış, insanlar hakkındaki verdiği ölüm kararını ve sonra bundan vazgeçmesini,¹³⁵ ilahî birer fiil olan öldürme ve diriltmeye denk tutmuştu: “Allah kendisine mülk (hükümdarlık ve zenginlik) verdiği için şımararak Rabbi hakkında İbrahim ile tartışmaya gireni (Nemrut'u) görmedin mi! İşte o zaman İbrahim: Rabbim hayat veren ve öldüren, demişti. O da: Hayat veren ve öldüren benim, demişti. İbrahim: Allah güneşi doğudan getirmektedir; haydi sen de onu batıdan getir, dedi. Bunun üzerine kâfir apışıp kaldı. Allah zalim kimseleri hidayete erdirmez.”¹³⁶

Bazen, bilgi de insanların kibre kapılıp ilahi mesajları küçümsemelerinde rol oynayabilir. Nitekim buna, tarih sahnesinden silinen inkârcı toplumları haber veren şu ayetle dikkat çekilir: “Peygamberleri onlara belgelerle gelince, kendilerinde olan bilgiden gururlandılar da, alaya aldıkları şey kendilerini sarıverdi.”¹³⁷ Bu ayette sözü edilen bilgi, o dönem insanların kafalarındaki felsefi kanaatler olabileceği gibi,¹³⁸ onlara maddi refah kazandıran ampirik bilgiler de olabilir.¹³⁹

Kur'an'da örnekleri verilen maddi imkânlar ve bilgiler sebebiyle Allah'a ve gönderdiği dine karşı kibirlenme geçmiş dönemlerle sınırlı değildir. İnsanlık tarihi kadar eski olan bu problem, geleceğe yönelik de bir problemdir. Nitekim bu problemin, son yüzyıllarda Rasyonalizm ve Pozitivizmle ivme kazandığı görülür. Bu dönemde bilim ve teknolojinin imkânlarından maksimum seviyede istifade eden Batı toplumlarında bilimsel enaniyet zirveye çıkmış, doğruyu bulmada ve maddi dünyaya ilişkin bilimsel açıklamalarda Tanrı gereksiz görülmüş, bu konularda pozitif bilimler şaşmaz bir araç olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁰ Pozitif bilimler, aslında mutlak kemâl sahibi olan aşkın bir varlığı ispat etmede ve insanın o varlık karşısındaki aczini ortaya koymada en uygun araçken; bilimsel kibir, pozitif bilimi Tanrı tanımazlığın bir vasıtası haline getirmiştir. Halbuki zaman gösterdi ki, bilimsel ve teknolojik tüm gelişmeler, hâlâ bir çok konuya cevap verememekte, insanlığın problemlerinin bir çoğunu çözmekten aciz bulunmaktadır.

¹³⁵ Zemahşerî, I, 489; Beydâvî, I, 136.

¹³⁶ Bakara, 2/258.

¹³⁷ Gâfir, 40/83.

¹³⁸ Râzî, XXVII, 92.

¹³⁹ Mesela bkz. Kasas, 28/78.

¹⁴⁰ Cevizci Ahmet, *Pradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 2002, S. 652, 769.

Başta peygamberler olmak üzere dini tebliğ edenlere karşı gösterilen kibir ise Mekke ve civarındaki müşriklerin ve geçmiş toplumların inkârlarında görülür.¹⁴¹ Mekke müşrikleri, Allah'ın varlığını ve yüceliğini kabul ediyorlar; buna rağmen, kendileri gibi dünyevî üstünlüğe sahip olmayan Hz. Muhammed'i küçümseyerek inkârlarına şöyle gerekçe getiriyorlardı: "*Kur'ân aramızdan ona mı indirilmiş?*";¹⁴² "*Bu Kur'an, şu iki şehirden bir büyük adama indirilmeli değil miydi?*"¹⁴³

Mekke müşrikleri, bir peygamberin insanüstü bir varlık olması gerektiği düşüncesiyle kendileri gibi bir insandan dini almak konusunda kibirlenmiş¹⁴⁴ ve şöyle demişlerdi: "*Bize kavuşacaklarını ummayanlar, "Bize melekler indirilseydi, yahut Rabbimizi görseydik ya!" dediler. Andolsun, onlar kendi benliklerinde büyüklük tasladılar ve büyük bir taşkınlık gösterdiler.*"¹⁴⁵

Kıssalarla zihinlere yerleştirilmeye çalışılan bu husus, şu ayetle bir kez daha ifade edilir: "*İnsanlara doğruluk rehberi geldiği zaman, inanmalarına engel olan, sadece: "Allah peygamber olarak bir insan mı gönderdi?" demiş olmalarıdır.*"¹⁴⁶

Peygamberlere karşı gösterilen kibir hakkındaki çok sayıdaki ayetten bir kaçını örnek olarak vererek konumuza açıklık getirmeye çalışacağız: "*(Hud'un) kavminin ileri gelen inkârcıları, "Biz, senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz. İlk bakışta sana uyanların da ancak en aşağılıklarımızdan ibaret olduğunu görüyoruz. Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Aksine sizin yalancı kimseler olduğunuzu sanıyoruz" dediler.*"¹⁴⁷

Semûd kavmi, Hz. Salih'e şöyle demişti: "*İçimizden bir insana mı uyacağız? O zaman biz sapıklık ve delilik etmiş oluruz. Kitap, aramızda, ona mı verilmiş? Hayır, o pek yalancı ve şımarığın biridir" dediler.*"¹⁴⁸

"*Sonra Mûsâ ve kardeşi Hârûn'u mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun ve ileri gelenlerine peygamber olarak gönderdik de (onlar) büyüklük*

¹⁴¹ Heytemî, I, 118.

¹⁴² Sâd, 38/8.

¹⁴³ Zuhruf, 43/31.

¹⁴⁴ İbn Âşûr; XIX, 5.

¹⁴⁵ Furkan, 25/21.

¹⁴⁶ İsrâ, 17/94.

¹⁴⁷ Hûd, 11/27.

¹⁴⁸ Kamer, 54/24.

tasladılar ve kendilerini büyük görüp böbürlenmiş bir topluluk oldular. Bu yüzden, "Kavimleri bize kul köle iken, bizim gibi iki insana mı inanacağız" dediler."¹⁴⁹

Yahudiler, son peygamberi bekledikleri ve tüm vasıflarını bildikleri halde¹⁵⁰ son peygamberin Araplar arasından çıkmasını kibirleri yüzünden kabul edememişlerdi. Çünkü onlar, kendilerinin Allah katında imtiyazlı ve üstün bir kavim olduklarını kabul ediyorlardı.¹⁵¹ Onların bu kibri, inkârı da aşırılıkta düşmanlık düzeyine ulaşmıştı: *"İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak Yahudilerle, şirk koşanları bulacaksınız. Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da "Biz Hıristiyanlarız" diyenleri bulacaksınız. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar."*¹⁵²

Hıristiyanların Hz. İsa'yı ilahlaştırarak şirk koşmaları kibirden değil, Hz. İsa'yı kutsayarak hakkın sınırlarını ihlal etmelerinden kaynaklanırken, Yahudilerin küfrü ise vahyin İsrailoğulları'na özgü olduğunu varsayarak kibirlenmelerine dayanır.¹⁵³ Hakikat peşinde olan Hıristiyanların ise tevazu içinde şöyle dedikleri haber verilir: *"Resule indirilene duydukları zaman, bildikleri gerçekten dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün. Derler ki: "Rabbimiz! İman ettik, bizi (hakka) şahit olanlarla beraber yaz. Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umup dururken niçin Allah'a ve bize gelen gerçeğe iman etmeyelim?"*"¹⁵⁴

Kur'an, Allah'ın varlıklarından hiçbirinin ibadetine muhtaç olmadığını açıkça ortaya kor.¹⁵⁵ O'nun gani isminin bir manası da budur.¹⁵⁶ Bununla birlikte insanlar; ibadetle, şükürle, tövbe ve dua ile Allah'a karşı tevazuunu ifade ederler. Şu ayetle iman, ibadet ve tevazu ilişkisine dikkat çekilir: *"Bizim ayetlerimize ancak o kimseler inanurlar ki, bunlarla kendilerine öğüt verildi-*

¹⁴⁹Mü'minûn, 23/45-47.

¹⁵⁰ Bakara, 2/146; En'am, 6/20.

¹⁵¹ Maide, 5/18.

¹⁵² Maide, 5/82.

¹⁵³ Esed, Muhammed, Kur'an Mesajı, terc: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul, 1997, s. 209.

¹⁵⁴ Maide, 5/83-84.

¹⁵⁵ Tegâbün, 6.

¹⁵⁶ Beydâvî, II, 496.

ğinde, büyüklük taslamadan secdeye kapanırlar ve Rablerini hamd ile tesbih ederler."¹⁵⁷

Kibirli insan, Allah'a karşı ihtiyacı olmadığı şeklinde kendinde bir güç vehmederek kulluğunu ortaya koymadan kaçınır ve duayı terk eder. Bu kimseler için de şu uyarı yapılır: "*Rabbiniz şöyle dedi: "Bana dua edin, duanızı cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir.*"¹⁵⁸

İnsanlar, melekler gibi hiç günah işlemek için yaratılmış varlıklar değildirler. Onlar, çeşitli sebeplerle günah işleyebilirler. Ancak, bu günahlarında ısrar etmeyerek tövbe ederek¹⁵⁹ Allah'a karşı tevazularını ortaya koyarlar. Kulun şehvet ve gafletinden kaynaklanan isyanları inkâr olmadığı halde kibirden kaynaklanan isyan küfür olur. Ünlü müfessir Beydâvî de buna dikkat çekerek şöyle demektedir: "Allah, İblis'i isyanından dolayı değil, sadece tekebbüründen dolayı huzurundan kovmuştu."¹⁶⁰

Şu ayetle de Allah'ın en çok buğz ettiği isyanın, kibir kaynaklı itaatsizlik olduğu bildirilmektedir. "*Allah'a kulluk etmekten çekinenlere ve büyüklük taslayanlara gelince; (Allah) onları elem dolu bir azaba uğratacaktır ve onlar kendilerine Allah'tan başka bir dost ve yardımcı da bulamayacaklardır.*"¹⁶¹

Kur'an, insanın değerinin, kibri terk edip kulluk etmesine bağlı olduğunu bildirir ve buna Hz. İsa'yı ve melekleri örnek gösterir: "*Ne Mesih ve ne de Allah'a yakın melekler, Allah'ın kulu olmaktan geri dururlar. O'na kulluktan geri durup büyüklenen kimselerin hepsini (Allah) yakında huzuruna toplayacaktır.*"¹⁶² Bu ayetin nüzul sebebi de bu konuyu desteklemektedir. Rivayet edildiğine göre Necran Hıristiyanları Hz. Peygamber (sav.)'e gelerek onun Hz. İsa'yı Allah'ın kulu olarak nitelemesinin onun hakkında bir aşağılama olduğunu söylemişler ve bu ayet bu sebeple inmişti.¹⁶³

Şu ayetler, kulluk edenlerin Allah katındaki değerini bildirirken, kibirleri sebebiyle itaatsizlikte bulunanların Allah'ın hiçbir değerinin bulunmadığına

¹⁵⁷ Secde, 32/15.

¹⁵⁸ Gâfir, 40/60.

¹⁵⁹ Âl-i İmrân, 3/135.

¹⁶⁰ Beydâvî, I, 333.

¹⁶¹ Nisâ, 4/173.

¹⁶² Nisâ, 4/172.

¹⁶³ Beydâvî, I, 250.

dair tarizde de bulunur:¹⁶⁴ “Eğer onlar (insanlar) büyüklük tasarlarsa, bilsinler ki Rabbinin yanında bulunanlar (melekler), gece gündüz hiç usanmadan O’nu tespih ederler.”;¹⁶⁵ “Doğrusu Rabbinin katında olanlar, O’na kulluk etmekten büyüklemezler, O’nu tenzih ederler ve yalnız O’na secde ederler.”¹⁶⁶

Ulaşması mümkün olmayacak dünyevî bir hâkimiyete sahip olan Hz. Süleyman’ın Rabbine karşı engin tevazuu, şu ayetle insanlığa bir örnek olarak sunulur: “Bu, şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınavan Rabbinin lütfundandır. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur; fakat nankörlük eden bilsin ki Rabbin müstağnidir, kerem sahibidir.”¹⁶⁷ Şükürün zıddı davranış, Karun’un şu sözüyle somutlaştırılır: “Bu servet ancak, bende mevcut bir ilimden ötürü bana verilmiştir.”¹⁶⁸

Kibirli insanın, iman etmiş olsa bile küfre düşme ihtimali yüksektir. Nitekim son Gassan hükümdarı Cebele b. Eyhem, Kâbe’yi tavaf ederken, bir adam yanlışlıkla onun ihramına basmış ve ihramı çözülmüştü. Cebele de, ihramını bozan adamı yumruklamış ve burnunu ezmişti. Mağdurun şikayeti üzerine Hz. Ömer, Cebele’ye kısas tatbik edeceğini söylemiş; ancak Cebele, halktan biriyle eşit tutulup kendisine kısas tatbik edilmesine itirazda bulunmuştu. Hz. Ömer’in bu konudaki kararlılığını anlayınca kendisine tâbi olanlarla birlikte kaçarak irtidat etmişti.¹⁶⁹

İnsanları hakir görmek, haram olmakla beraber tek başına iman vasfına zarar vermez. Kur’an ve hadislerde müminlerin muhatap alınarak insanlara karşı kibirlenmeden sakındırılmaları bunu gösterir. Bir mümin, sahip olduğu üstün vasıfların kendi meziyetinden kaynaklandığı vehmine kapılıp bunların Allah’ın bir ihsanı olduğundan bazen gaflet edebilir. Ancak ona, nimetlerin asıl sahibinin Allah Teâlâ olduğu, kibirlenmeye hakkı olmadığı hatırlatılınca o bunu itiraf eder. Hadiste belirtildiği gibi, “kalbinde siyah bir iz” gibi beliren kibri kalbinden silmek için çaba gösterir.

¹⁶⁴ İbn Âşûr, 9/243.

¹⁶⁵ Fussilet, 41/38.

¹⁶⁶ A’raf, 7/206.

¹⁶⁷ Neml, 27/40.

¹⁶⁸ Kasas, 28/78.

¹⁶⁹ İbn Kesir, Ebü’l-Fida İsmail, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, tahkik: Ahmed Ebû Müslim vd., Beyrut, 1408/1988, VIII, 70.

SONUÇ

Kur'an'da kibir, övülen ve yerilen olmak üzere iki zıt kutuplu bir sıfat olarak ele alınır. Bu sıfatla sadece Allah (c.c.) övülür ve bu sıfata ancak O'nun müstahak olduğu bildirilir. Çünkü bütün kemâl sıfatlara mutlak olarak sahip tek varlık O'dur. Kullar ise çok sayıda noksan niteliklere sahiptirler. Sahip oldukları üstün nitelikler ise sınırlı ve gayr-ı mutlak olduğu için kibirlenmeye layık değildir.

Kibir, doğru düşünmeye, aklı ve iradeyi doğru yöne sevk etmeye engel bir huydur. Bu huy, insanı yaratılış gayesi olan kulluktan ve kulluğun kazandıracığı ahlâkî erdemlerden mahrum bırakır. Kur'an'da kibirle ilgili farklı kelimelerin kullanılmış olması, kibrin mahiyetini ve farklı şekillerde tezahür eden zulümlerin kaynağı olduğunu ortaya koymak bakımından dikkat çekicidir.

Kur'an, ağırlıklı olarak kibrin inkârdaki rolü üzerinde durur. Allah'a ve buyruklarına karşı kibir göstermekten insanları sakındırır. Kibirli insanın, önüne serilen tüm delillere rağmen hakkı ısrarla reddettiğini, bununla yetinmeyerek zayıf bulduğu kimseleri kendisi gibi inanmaya zorladığını ve bildirir.

Kur'an, insana kapasitesi ve sınırlarını tanıtarak, aşkın bir güç ve iradeye boyun eğmeye yönelir. Bu yöneliş, insanın Allah'a karşı tevazuudur. İbadet, dua, tövbe ve şükür, kulun tevazuunun ifade şekilleridir. Kur'an'da mütekebbir tek varlığın Yüce Allah olduğuna yapılan şiddetli vurgu da insanın güç ve sınırlarını tanımasını hedefler. Bu durum, kibrin insanda bir davranış bozukluğu haline dönüşmesini önleyecek bir çözümdür. Bir pozitif bilim olan psikoloji, kibrin bireysel ve sosyal hayattaki problemlere katkısını belirlemiş olmakla birlikte, bu problemin önlenmesi konusunda Allah merkezli bir çözümden bahsetmez.

BİBLİYOGRAFYA

Akseki, Ahmed Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, İstanbul, 1968.

Altıntaş, Hayrani, *İnsan Ve Psikoloji*, Ankara, 1989.

Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd, *Rûhü'l-Maânî fî Tefsîri'il-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut, tsz.

Beydâvî, Kâdî Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, İstanbul, tsz.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhü'l-Beyân*, Beyrut, tsz.

Cevizci Ahmet, *Pradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 2002.

Derviş, Muhyiddin, *İ'râbü'l-Kur'ân ve Beyânuh*, Beyrut, 1420/1999.

Ebu Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'âs, *Es-Sünen*, Beyrut, tsz.

- Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-Îmadi, *İrşadü'l-Akli's-Selim ila Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerim*, Beyrut, tsz.
- Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiretü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, tahkik: Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara, 2004.
- Ekinci, Lütfi-Gilchrist, John, *Evet Kitab-ı Mukaddes Tanrı Sözüdür*, İstanbul, 1993.
- Ertuğrul, İsmail Fenni, *Hakikat Nûrları*, İstanbul, 1976.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, terc: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk İstanbul, 1997.
- Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev: Açıkgenç, Alpaslan, Ankara, 1987.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *Besâirü Zevi't-Temyîz fî Letâifi Kitabi'l-Lâhi'l-Azîz*, Beyrut, tsz.
- Fromm, Erich, çev. Yurdanur Salman-Nalan İçten, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, İstanbul, 1990.
- Gazzali, Ebû Hâmid, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Kahire, 1387/1967.
- Heytemî, Ahmed b. Muhammed Ali b. Hacer, *ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir*, Beyrut, 1407/1887.
- İsfahânî, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Hüseyin "Râgıb", *el-Müfredât li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, tsz.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, Çeviri: Selahattin Ayaz, İstanbul, 1997.
- *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev: Süleyman Ateş, İstanbul, tsz,
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîrû't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, tsz.
- İbn Esîr, Mecdüddin Ebü's-Saâdât b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Beyrut, tsz. Yıldırım, Suad, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, Ankara, 1987.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l Buhârî*, Beyrut, 1379.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tahkik: Ahmed Ebû Müslim vd., Beyrut, 1408/1988.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, tahkik: Ali Şîrî, 1408/1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, İstanbul, 1992.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü'l-Arab Hata! Yer işareti tanımlanmamış.*, Beyrut, tsz, V, 3810.
- Müslim, Ebü'l-Huseyn Muslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh (Sahîhu Muslim)*, İstanbul, 1413/1992.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medârtikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, Beyrut, 1419/1998.

Nicholson, Reynold, *The Mystics of İslâm*, Boston, 1978.

Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Tahran, tsz.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed İbn Cerîr, *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, tahkik: Ahmed Muhammed Şakir, 1420/2000.

Tarhan, Nevzat, *Güzel İnsan Modeli*, İstanbul, 2011.

Zemahşerî, *el-Keşş'âf, an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akavil li Vucûhi't-Te'vîl*, Riyad, 1418/1998.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ MEKTEPLERİNDEN “MAKRİKÖY İNAS İTTİHADİ OSMANİ MEKTEBİ” TEDRİŞAT PROGRAMI VE TALİMATI DAHİLİYESİ

THE CURRICULUM AND INTERNAL INSTRUCTION OF
“MAKRİKÖY İNAS İTTİHADİ OSMANİ MEKTEBİ”, ONE OF
THE SCHOOLS OF THE SECOND CONSTITUTIONAL
PERIOD

*İbrahim Caner TÜRK**

ÖZET

Bu çalışmada, II.Meşrutiyet dönemi mekteplerinden Makriköy İnas İttihadi Osmani Mektebi tedrisat programı ve talimatı dahiliyesi aktarılıp analiz edilmektedir. Buna göre; mektep Osmanlıca ve Fransızca eğitim vermek amacındadır. Kadınlara özgü maharetler öğrencilere kazandırılmak istenilmektedir. Dini hassasiyet de ön plandadır. Ayrıca ahlak ve milli Osmanlı terbiyesi verilmek istenmektedir. Mektep ana sınıfı ve ilköğretim sınıflarından oluşmaktadır. Ana sınıfında oyunlar, şarkılar, el becerileri verilmek istenirken ilköğretim sınıflarında Türkçe ve Fransızca ağırlıkta olmak üzere yazı, hesap, el işleri, coğrafya, tarih gibi dersler verilecektir. Mektep ücretlidir. Mektebin asıl maksadı Osmanlı terbiyesi dairesinde talebinin tahsilini tamamlamaktır. Bu noktada her vesileye başvurulacaktır. İlgili programla II.Meşrutiyet döneminde yerleşen modern eğitim anlayışıyla kız okullarının da Avrupa standartlarına yükseltmek istendiği anlaşılmaktadır. Nitekim alınan eğitim, Türk kadınının sosyal ve kültürel hayattaki faaliyetlerini hızlandırmasına da yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *II.Meşrutiyet dönemi, Makriköy İnas İttihadi Osmani Mektebi, Tedrisat Programı, Talimatı dahiliye*

* Yrd. Doç. Dr. Erzincan Üniversitesi Üzümlü MYO.icanerturk25@hotmail.com

ABSTRACT

In this study, the curriculum and internal instruction of “Makriköy İnas İttihadi Osmani Mektebi” is told and analyzed. Accordingly, the aim of ‘mektep’ is to train in both Ottoman Turkish and French. Female-specific skills are intended to be gained by the students. Religious sensibility is also at the forefront. Besides, morals and national Ottoman discipline are aimed to be given. ‘Mektep’ is constituted by the nursery class and primary school classes. Games, songs and manipulative skills are intended to be given in nursery class, and on the other hand, some courses such as Turkish and French in particular, writing, calculation, manual works, geography and history will be given. ‘Mektep’ is fee-paying. The main purpose of ‘mektep’ is to make the students to complete their education within the scope of Ottoman discipline. Herein, any occasions would be appealed. With the modern education, which was settled in the Second Constitutional Period through this program, it can be understood that schools for girls are also intended to upgrade at the level of European standards. Hence, the education received would help to accelerate the activities of Turkish women in social and cultural life.

Key Words: *Second Constitutional Period, Makriköy İnas İttihadi Osmani Mektebi, Curriculum, Internal Instruction*

I.GİRİŞ**Osmanlı Eğitim Sistemi ve Bu Sistem İçinde Kız Eğitim Kurumlarının Yeri**

XIX. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı Devleti’nde eğitim ve öğretim faaliyetleri, Selçuklularda olduğu gibi devletin görev alanı dışında tutulmuştu. Dini bir vecibe ve hayırlı bir iş olarak düşünülen¹ ve Osmanlı fikir, kültür ve düşünce hayatında önemli rol oynayan eğitim kurumları, vakıflar yoluyla tesis edilmişti.²

Geleneksel eğitim kurumları içinde sadece askeri eğitim ve yöneticilerin eğitiminin devlet eliyle yapıldığı Osmanlıda XVIII. Yüzyıl yenileşme hareketleri arasına eğitimin de girmesiyle, eğitim ve öğretim işleri bir devlet görevi haline gelmiş ve bir devlet politikası niteliği kazanmıştı.³

Osmanlı Devleti’nde kızlar için 1859’dan önce sıbyan mektebinden başka bir örgün eğitim kurumu yoktu. Sıbyan mektepleri ise genellikle cami veya

¹ Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, Ankara, 1984, s.15.

² Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul, 2003, s.83.

³ Akkutay, a.g.e., s.16.

mescit yanında mahalle arasında kurulup, kurucusunun verdiği özel vakıflarca finanse edilmekteydi. Bu okullar arasında kız ve erkek çocukların karma olarak devam ettiği okullar bulunduğu gibi bazı yerlerde de yalnız kız çocukları için umumiyetle de hocalık yapan kadının evinde olmak üzere açılmış olanlar da vardı. Bu okulların belli bir makamca düzenlenmiş programları yoktu.⁴

Tanzimat devrinden sonradır ki, ilk defa olarak Osmanlı Devleti yöneticileri erkek eğitimi yanında kadın eğitime de önem verilmesi gerektiğini ve hatta bu konuda örgütleşmeye gidilmesini zaruri görmüşlerdir. Neticede cılız bir şekilde de olsa kadın eğitimi devletin genel eğitiminde yer almaya başlamıştır ki bunların ilk kurumları 1859’da açılan kız rüştiyeleridir.⁵

Sultan Abdülmecit 1845’te yayımladığı bir iradesiyle eğitimin düzenleneceğini, belli bir düzeyde zorunlu olacağını, yeni bir yükseköğretim kurumu açılacağını, bu örgün eğitim içinde herkesin din ve dünya için yeterli veya derinlemesine bilgi edineceğini öngörüyordu. Böylece kızların eğitimine de el atılıyordu. İşte bu çerçevede ilk kız rüştiyesi olan Cevri Usta İnas Rüştiyesi, Ocak 1859’da İstanbul’da açıldı.⁶

Fransa’nın Duruy Kanunu(1867)’ndan yararlanılarak hazırlanan 1869 Maarifi Umumiye Nizamnamesi ile kızlar için öğretmen okulu açılması ve rüştiye sayısının artırılması kararlaştırılmış, kadınların sağlığı düşünülerek ebe mektebi açılmıştı. Devlet eliyle gerçekleştirilen bu düzenlemelerle kadınların kültürel bakımdan geliştirilmesine çalışılmıştır.⁷

II.Meşrutiyet yıllarında ise, arka arkaya gelen harplerin değiştirdiği sosyal yapı, ekonomik ortam, kadın eğitiminin batı toplumlarında evvelki devirlere nazaran daha önemli ele alınmış ve hayli geliştirilmiş olmasının yaptığı etki,

⁴ Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, 1968, s.2., Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977, s.86., Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991, s.IX.

⁵ Hasan Ali Koçer, “Türkiye’de Kadın Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, c.V/2, Ankara, 1972, s.91.

⁶ Sibel Dulum, *Osmanlı Devleti’nde Kadının statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı(1839-1918)*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2006, s. 30. , Faik Reşat Unat, *Türkiye’de Eğitim Sistemi Gelişimi Tarihine Bir Bakış*, Ankara, 1964,s. 43. , Songül Keçeci Kurt, *Osmanlı Devleti’nde Kadın Eğitimi Haremden Mektebe*, İzmir, 2011, s. 90.

⁷ Koçer, *a.g.m.*, s. 94.

devrin devlet adamları tarafından konunun öneminin kabul edilmiş olması, kadın eğitimi ile ilgili şartları değiştirmiştir.

Nitekim farklı seviyelerde ve çeşitte kız okulları açılırken⁸, Makriköy İnas İttihadi Osmanî Mektebi gibi kurumlar bu süreçte yerini almıştır. Makriköy İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin inzıam muavenetiyle küşadına muvaffakiyet hasıl olan mektebin programı ve talimatı dahiliyesi şu şekildedir:

II.MAKRİKÖY İNAS İTTİHADİ OSMANİ MEKTEBİ TEDRİSAT PROGRAMI VE TALİMATI DAHİLİYESİ⁹

İzah meram

Makriköy İnas İttihadi Osmanî Mektebi lisanî Osmanî ve Fransevî'de bilâ-tefrik cins ve mezhep genç Osmanlı kızlarının mükemmel bir surette tahsil etmeleri hususunu temin eden bir müessesese-i tedrisiyedir.

Tedrisat Türkçe ve Fransızca icra edilir.

Müessesenin makasadından biri de mesela elbise biçip dikmek, her türlü dantela örmek, çamaşır hazırlamak gibi el işlerini tâlibata sureti vasî'ada öğretmektir.

Müessesede tâlibatın akaidi diniyelerine karşı her türlü hürmet ve riayette kusur olunmayacağı gibi vezaifî diniyenin ifası zımında teshîlat lazime iraesî ciheti de temin edilecektir.

Edyanı saireden birisine mensup olmak üzere mektepte yirmibeş talebe bulunduğu takdirde lisan ve akaid dersi vermek üzere ayrıca bir şube tesis olunacaktır.

Müessesenin idaresince en ziyade ihtimam ve dikkatten dur tutulacak cihet ahlak ve terbiye-i milliye-i Osmaniyedir. Derslere sabahleyin zevali saat sekizden önleye ve ba'de'z-zuhr saat ikiden dörde kadar devam olunacaktır. İbtidai ve sıbyan sunufu talibatının dersleri sabah saat dokuzda başlayacaktır. Tatil zamanı cumaları ve Pazar günü ba'de'z-zuhr ve eyyamı mübareke-i İslamiyye ve milliye ve idarece ileride takarrur edecek sair günlerden ibaretir.

⁸ Bkz. İbrahim Caner TÜRK, "Osmanlı Devleti'nde II.Meşrutiyet Dönemi Kız Eğitim Kurumları", II.Uluslararası Tarih Eğitimi Kongresi, Trabzon, 2012.

⁹ Makriköy İnas İttihadi Osmanî Mektebi Tedrisat Programı ve Talimatı Dahiliyesi, İstanbul, 1328.

A.Tedrisat Programı*Çocuk Bahçesi veya Valide Sınıfı*

Dört yaştan itibaren kız ve erkek çocuklarına mahsustur. Erkek çocuklar sekiz yaşına kadar devam edebilecektir.

Bu sınıfta takip edilecek program:

Açık yerlerde bazı mümâresat bedeniyye

Muallim tarafından mürettib mütenevvi' oyunlar ve şarkılar

Lisan mümâreseleri

Büyük levhalar üzerinde rü'yete müstenid tedrisat

Muallimin idaresi ve nezareti altında oyuncak vesair şeyler i'mali.

Tedrisatı İbtidaiyye

Birinci Sınıf:

Haftada okunacak derslerin nevi ve miktar saati

Durus	Saat
Türkçe	6
Fransızca	6
Yazı(Türkçe, Fransızca)	3
İlmi Eşya(Fransızca)	3
Hesap	3
El işleri	3

Türkçe: Elifba ve tedrici kıraat ve imla

Fransızca: Büyük levhalar üzerinde mebâdî kıraat. Kezalik tahta üzerinde hüsnu hat mümâresatı, şifahi ufak lisan mümâreseleri, muallim tarafından ufak hikayeler nakledilecek ve talibata tekrar ettirilecektir.

Hesap: Adetler(şifahi ve tahriri), hesap zihni.

İlmi Eşya-Fransızca: Buğday, un, ekmek, üzüm, kömür, demir, demirci, demirhane... ilh, büyük levhalarda mümâresat.

El işleri: İğneyi tutmak, iğneyi yürütmek, ufak biçkiler, örgü, kanaviçe.

İkinci Sınıf:

Durus	Saat
Türkçe ve Ulumu Diniye	6
Fransızca ve Yazı	5
Coğrafya ve Tarih(Türkçe ve Fransızca)	3
İlmi, Eşya(Türkçe ve Fransızca)	3
Hesap(Türkçe ve Fransızca)	3
El İşleri	4
Adabı Muâşeretı Osmaniye	1

Ulumu Diniye- Eczayı Şerife İlmihal: Türkçe-Kıraat imla sarf manzum ve menşûr olarak basit asar müntehibe.

Fransızca: Basit ibareler okutturulacak ve talibata izah ve tekrar edilecektir. Kavaid, en mühim kaideler.

Tahlil-İmla temrinleri-Ufak cümleler tertibi.

Tarih: Mısırlılar, Asuriler, Fenikeliler hakkında muallim tarafından Fransızca mübâhaseler edilecek ve talibat bunları tekrar edecektir.

Coğrafya: Türkçe olarak takrir edilecektir. İstılâhât hakkında hususi mübâhaseler, harita üzerinde esami okumak, hükümâtı muazzama ile payitahtları, esâmîi kıtaat.

Hesap: A'dad, cem', tarh, darb, taksim, hesap zihni, ufak meseleler.

İlmi Eşya: Hayvanat ve nebatat, taksimâtı(hayvanatı ehliye ve vahşiye), kuşlar, balıklar, böcekler, nebatlar.

El işleri: İç çamaşırı için bazı sade biçkiler, prostelalar, fistanlar imali.

Adabı Muaşeret Osmaniye: Mebâdî.

İhtiyari Dersler

1. Piyano, taganni, Jimnastik.
2. Fransızca tekellüm ve tahrir.
3. Terzilik.
4. Makine ile el işleri.

İhtar: Bu derslere devam için sin nazarı itibar alınmaz. İhtiyari derslerden piyano için şehri üç mecdiye ve mektebe müdavim talibattan otuz kuruş ücret alınır.

Mektep yirmi talibanın vukubulacak müracaatlarında keman, ud vesair âlât musukiye üzerine vesair her nev' ders tesisini taaahüd eder.

Taganni, jimnastik derslerinden beheri için şehri yirmi kuruş ve terzilik ve makine ile el işleri ve Fransızca tekellüm ve tahrir derslerinden beheri için şehri yarım lira alınır.

Mektep Ücrati ve Şerâ'iti Kabul

Çocuk bahçesi ile tedrisat ibtidaiyenin birinci sınıfı için şehri otuz ve ikinci sınıfı için şehri kırk kuruş ücret istifa olunur. Ücurat peşin ve her ay bidayetine alınır. Mektebe dahil olacak talibat emrâz sârîyeden masum olmalıdır.

B.Talimatı Dahiliye

Terbiye: Mektebin gaye-i maksat olmak üzere takip eylediği esas terbiye-i Osmaniye dairesinde talibatın emr tahsilini temin etmektir. Bu babda şerâ'iti diniye dairesinde talibatın tenvir efkarına hizmet edebilecek her türlü vesâ' ile müracaatdan ictinâb olunmayacaktır.

Talibatın Vezâifi Umumiyesi

Evvelen: Talibat heyeti talimiyeye hürmet ve riayet etmek, birbirlerine karşı muhabbet ve uhuvvet ve samimiyet beslemek ile mükelleftir.

Saniyen: Mektepte buldukları müddetçe edep ve terbiye dairesinde gerek heyeti talimiyeye gerek birbirlerine karşı hüsnü muamele etmek, yüzlerini ve ellerini ve elbiselerini son derece temiz tutmaya gayret eylemek, asla yalan söylememek, galiz kelimat veya hitablarla mükâleme etmemek, yekdiğerine karşı elfâz müstehcene isti'mâl eylememek, zengin veya fakir olduklarına dair bahs açmamak, birbirlerine hissi hasedi tevlid edecek mübaheselerde bulunmamak, mümkün mertebe ismet ve iffet dairesinde sadeliği muhafaza eylemek, talibatın cümle-i vezaifindendir.

Salisen: Mektebin mevzû programa karşı gerek mektep dahilinde gerek haricte talibatın hak itirazı olamaz.

Rabian: Ders esnasında hiçbir vecihle talibat muallimenin emrinden dışarı hareket edemeyecektir.

Hamisen: Muallimenin takririni dinlemek, sınıfta diğçerlerinin nefretini mucip olacak vaziyet ve hareketde bulunmamak, diğçer talibatı meşgul edecek surette başçka şeylerle iştiğâl eylememek.

Talibatın Vezâifi Hususiyesi

Evvela: Her taliba muayyen zamanlarda mektepte isbat vücut edecek ve ebeveyninden mazeretini meşur bir varaka ibraz ederek müdürüyetten ruhsat almadıkça mektepten gaybûbet edemeyecektir.

Saniyen: Her taliba müdüriyet tarafından tayin olunacak ders ve tayin zamanlarına göre mektebe gelmek ve mektepten çıkmak hususatında doğrudan

doğruya müdüriyetin evâmirine tabi olacak ve hiçbir suretle hiçbir taliba için istisna kabul olunmayacaktır.

Salisen: Hafta başında her tâlibanın hüsn hareket ve sa'yi ve gayretini ve nezafete dikkatini mübeyyin olan defter tâliba tarafından velisine tasdik ettirilerek iade kılınacaktır.

Rabian: Tâlibatın adabı İslamiye ve Osmaniye dairesinde yeknesak elbise iktisâ etmeleri mukarrer olduğundan tâlibat müdüriyet tarafından tensîb edilecek elbiseyi giymeye mecburdur.

Onyaşından itibaren İslam tâlibat mektebe yeldirme ile gelip gidecektir.

Mektep Dahilinde:

Mektebe bilâ-tefrik din ve mezhep tâliba kabul edileceğinden edyan muhtelifeye mensup tâlibatın din hakkında mübahese etmeleri katiyyen memnu'dur.

Mektepte tâlibat ancak mektep kitapları bulundurabilir. Bunlardan maade yanlarında kitap, risale, hikaye kitabı veya gazete bulunduğu takdirde müsadere ve tâlibaya müdüriyetin tensîbi üzere ceza tayin olunur.

Bilâ-ruhsat mektep dahilinde gezinmek memnu'dur. Sınıfta iken yerlere mürekkep dökmek, rahleler üzerine resimler yapmak, duvarları kirletmek, pencere camlarını ve tedrisata ait alat ve edevatı ve hokka ve kalemleri kasten kırmak katiyyen memnu'dur. Sınıfta veya divanhanelerde veyahut paydos zamanında bahçede yere tükürmek ve mucip nefret olacak surette başka harekâta bulunmak caiz değildir.

Mükafat-Mücazat

Sa'y ve gayret ve hüsnü ahlakı sabit olan tâlibata mükafat etmek ve mükafatın nev' ve mahiyetini tayin eylemek müdüriyetin cümle-i vezaifindedir. Mükafatın tensîbi ve suret i'tası muallime müdirenin selahiyeti dahilindedir. Mücazat evvela suret hususiyede tâlibanın nazarı dikkati muallime tarafından celb edilmek, saniyen alenen muallime tarafından tâlibanın nazarı dikkati celb edilmek, salisen yirmi satırdan yüz satıra kadar yazı yazdırmak, rabian önle taamında sair tâlibat ile yemek vermemek, hamisen cuma günü bir-iki saat veya yarım gün veyahut bütün gün izinsiz bırakmak ve nihayet müdüriyetin ve heyet idarenin kararıyla bir hafta, onbeş gün, bir ay veyahut katiyyen mektepten ihraç etmek suretiyle icra olunur. İşbu mücazat gösterilen derecelere riayet edilerek tatbik olunur.

Yalnız ihtiyari derslere devam edecek hanımlar mektebin vaz' edeceği hususi talimat ve kavaide etbâ'a mecburdur.

Sa'y ve gayret ve hüsn hareket dereceleri

Numara		
9-10	tam	aliyelâlâ
8		â'lâ
6-7	karib	â'lâ
5	evsat	
3-4	zayıf	
1-2	pek fena	
0	ednâ	

III.PROGRAMIN YORUMLANMASI VE ÇIKAN SONUÇLAR

İlgili programdan Osmanlı Devleti'ndeki II.Meşrutiyet dönemindeki eğitim anlayışındaki değişim takip edilebilmektedir. Buna göre:

Mektep Osmanlıca ve Fransızca eğitim vermek amacındadır. Ayrıca cins ve mezhep ayrımı yapmaksızın mükemmel surette eğitim vermek gayesindedir.

Kurumun amaçlarından birisi de kadınlara özgü maharetlerin öğrencilere kazandırılmasıdır. Ayrıca öğrencilerin dini akidelerine hürmet edilecek, dini vecibelerini yerine getirmeleri için kolaylık gösterilecektir.

Farklı dinlerden birisine mensup olmak üzere 25 talebe bulunması halinde lisan ve akaid dersi vermek üzere ayrıca bir şube tesis edilecektir.

Mektebin yönetimince en fazla önem verilecek diğer bir yön ahlakın ve milli Osmanlı terbiyesinin verilmesidir.

Mektep ana sınıfı ve ilköğretim sınıfı olmak üzere iki şubeden müteşekkildir. Ana sınıfına dört yaşından itibaren kız ve erkek çocukları alınacak yalnız erkek çocuklar sekiz yaşına kadar devam edebilecektir. Ana sınıfında bedeni beceriler, oyunlar, şarkılar, el becerileri öğretilecektir.

İlköğretim sınıflarında Türkçe ve Fransızca ağırlıkta olmak üzere yazı, ilmi eşya, hesap, el işleri, coğrafya ve tarih gibi dersler verilecektir. Ayrıca gönüllülük esasına dayalı olarak yaş gözetilmeksizin piyano, dans, jimnastik, Fransızca konuşma-yazma, terzilik, makine ile el işleri gibi dersler ücretle verilecektir.

Mektep ücretli olup, anasınıfı ve ilköğretimin birinci sınıfı için aylık otuz, ikinci sınıfı için kırk kuruş ücret söz konusudur. Alınacak talebe bulaşıcı hastalık taşımamalıdır.

Mektebin asıl maksadı Osmanlı terbiyesi dairesinde talebenin tahsilini tamamlamaktır. Bu noktada her vesileye başvurulacaktır.

Talebe, talim heyetine hürmet etmek, birbirine karşı samimiyetle davranmak ve yanlış hareketlerde bulunmamakla mükelleftir.

Talebe, belirlenen ders ve tatil zamanlarına riayet etmek ve belirlenmiş elbiseyi giymek zorundadır.

Talebenin, din-mezhep hakkında sohbet etmeleri, mektep kitapları dışında kaynak bulundurmaları, çevreye zarar vermeleri yasaktır. Talebe, uygun olan veya olmayan davranışlara göre mükafat alır veya mücazata uğrar.

İlgili programdan da anlaşılacağı üzere II.Meşrutiyet döneminde modern eğitim anlayışı yerleşmiştir. II.Meşrutiyet dönemi kız eğitimi hususunda kendisinden önceki dönemlere göre açık ara öndedir ve Makriköy İnas İttihadi Osmanî Mektebi örneğinde de görüldüğü gibi kız okullarının Avrupa standartlarına yükseltilmesi istenmiştir. Nitekim alınan eğitim, Türk kadınının sosyal ve kültürel hayattaki faaliyetlerini hızlandırmasına da yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKKUTAY, Ülker, *Enderun Mektebi*, Ankara, 1984.
- AKSOY, Özgönül, *Osmanlı Devri Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, 1968.
- DULUM, Sibel, *Osmanlı Devleti'nde Kadının statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı(1839-1918)*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2006.
- ERGİN, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977.
- KAZICI, Ziya, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul, 2003.
- KEÇECİ KURT, Songül, *Osmanlı Devleti'nde Kadın Eğitimi Haremden Mektebe*, İzmir, 2011.
- KOÇER, Hasan Ali, "Türkiye'de Kadın Eğitimi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, c.V/2, Ankara, 1972.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991.
- MAKRİKÖY İNAS İTTİHADİ OSMANİ MEKTEBİ TEDRİSAT PROGRAMI VE TALİMATI DAHİLİYESİ, İstanbul, 1328.
- TÜRK, İbrahim Caner, "Osmanlı Devleti'nde II.Meşrutiyet Dönemi Kız Eğitim Kurumları", II.Uluslararası Tarih Eğitimi Kongresi, Trabzon, 2012.
- UNAT, Faik Reşat, *Türkiye'de Eğitim Sistemi Gelişimi Tarihine Bir Bakış*, Ankara, 1964.

TÜRK BORÇLAR KANUNUNDA EVDE HİZMET SÖZLEŞMESİ

HOME SERVICE CONTRACT IN THE TURKISH ACT OF OBLIGATIONS

Aybüke KARACA

ÖZET

Evde hizmet sözleşmesi Türk Borçlar Kanunu ile getirilen yeni bir düzenlemedir. Evde hizmet sözleşmesinin tarafları işveren ve iş görme borcunu evde yerine getiren işçidir. İşçinin iş görme borcunu yerine getirirken özen borcuna uyması gerekir. İşveren ise, gerekli malzemeyi temin etmekle yükümlüdür.

Anahtar Kelimeler: *işçi, işveren, evde hizmet sözleşmesi, evde hizmet sözleşmesinin sona ermesi*

ABSTRACT

Home service contract is a new regulation brought in Turkish Act Of Obligations. The parties of the home service contract are the employer and the employee who performs the obligation at home. The employee should obey the duty of care when he performs the obligation. Also, the employer is under the liability of supplying the materials.

Key Words: *Employee, employer, home service contract, the cancellation of home service contract.*

I. GİRİŞ

Hizmet sözleşmesi, 4857 sayılı İş Kanunu'nun 8. maddesinin 1. fıkrasında bir tarafın (işçi) bağımlı olarak iş görmeyi, diğer tarafın (işveren) da ücret ödemeyi üstlenmesinden oluşan sözleşme olarak tanımlanmıştır. Ancak, 4857 sayılı İş Kanunu'nun kabulüne kadar Borçlar Kanununun 313. maddesi, hizmet sözleşmesinin tanımını yapan tek düzenlemedir. Bu maddeye göre, "Hizmet akdi, bir mukaveledir ki onunla işçi, muayyen veya gayri muayyen bir zamanda hizmet görmeyi ve iş sahibi dahi ona bir ücret vermeyi taahhüt eder". Ancak Borçlar Kanunu'nda düzenlenen hizmet sözleşmesinin tanımında, bağımlılık unsurundan bahsedilmediği için İş Kanunu bakımın-

dan da esas alınacak nitelikte olmadığı doktrinde bazı yazarlar tarafından ileri sürülmüştür¹. Bağımlılık unsuru, hizmet sözleşmesini diğer iş görme sözleşmelerinden ayıran en önemli unsurdur. Hizmet sözleşmesinde işçi az veya çok işverene bağlıdır ve işçi çalışmasını işverenin gözetimi ve denetimi altında yapar². Bu sebeple doktrindeki yazarlar, bağımlılık unsurunu daha açık dile getirmek suretiyle, işçinin, işverenin emir ve talimatına tabi bir şekilde belirli veya belirsiz süre için bağımlı bir biçimde iş görmeyi ve işverenin de, ona bir ücret ödemeyi yüklediği bir özel hukuk sözleşmesi olarak tanımlamışlardır³.

6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda hizmet sözleşmesi, işçinin işverene bağımlı olarak belirli veya belirli olmayan süreyle iş görmeyi ve işverenin de ona zamana veya yapılan işe göre ücret ödemeyi üstlendiği sözleşme olarak tanımlanmıştır (TBK m. 393). Böylece 6098 sayılı TBK ile hizmet sözleşmesinin tanımına bağımlılık unsuru eklenmiş ve İş Kanunu ile uyumlu hale getirilmiştir.

Hizmet sözleşmesi, tarafların ihtiyaçlarına uygun türde düzenlenebilir. Süre koşulu olmayan ve hiçbir özel şart gerekmeksizin yapılabilen ve hizmet sözleşmesinin genel hükümlerini oluşturan belirsiz süreli hizmet sözleşmeleri tipik hizmet sözleşmesi olarak adlandırılır⁴. Buna karşılık diğer hizmet sözleşmesi türleri; belirli süreli, kısmi süreli, evde hizmet sözleşmesi ile tele çalışmayı konu edinen atipik hizmet sözleşmesidir. Atipik hizmet sözleşmesi, esas ve şekil bakımından özel kurallara tabi olan, ya hizmet sözleşmesinin süresinin sınırlandırılması ya da iş süresinin esnekleştirilmesi ya da istihdamın esnekleştirilmesi gibi tekniklerle farklılaşan hizmet sözleşmesidir⁵. Türk Borçlar Kanunu'nda atipik hizmet sözleşmeleri çeşitlerinden, evde hizmet sözleşmesi ve pazarlamacılık sözleşmesi düzenlenmiş bulunmaktadır. Evde hizmet sözleşmesi 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu ile getirilmiş yeni bir düzenlemedir. Ancak evde hizmet sözleşmesinin ortaya çıkması sanayileşmenin başlangıç dönemine gitmekte ve bu sözleşme tipi günümüzde de ge-

¹ Ünal **Narmanhoğlu**, İş Hukuku, 2. Baskı, Ankara 1994, s. 132; Halid Kemal **Elbir**, İş Hukuku, 9. Baskı, İstanbul 1987, s. 60; Münir **Ekonomi**, İş Hukuku Cilt I Ferdi İş Hukuku, 8. Baskı, İstanbul 1984, s. 73.

² AYM., T. 26-27. 9. 1967, E. 1963/336, K. 1967/ 29 (RG, 19.10.1968, S. 13031).

³ Tankut **Centel**, İş Hukuku Cilt I Bireysel İş Hukuku, İstanbul 1994, s. 79; Sarper **Süzek**, İş Hukuku, 4. Baskı, İstanbul 2008, s. 213; **Ekonomi**, s. 73.

⁴ Hamdi **Mollamahmutoğlu/Muhittin Astarlı**, İş Hukuku, 4. Baskı, Ankara 2011, s. 420.

⁵ **Mollamahmutoğlu/Astarlı**, s. 420.

çerliliğini korumaktadır. Özellikle dokuma endüstrisinde, terzilikte⁶, zarf doldurma, daktilo yazma, fatura yazma, çevirmenlik, editörlük⁷ gibi alanlarda da evde hizmet sözleşmesi söz konusu olabilmektedir. Evde çalışmanın önem kazandığı ülkeler Almanya, Yunanistan, İtalya, Hollanda, İspanya ve İngiltere'dir⁸. Bir araştırmaya göre Avrupa'da 6.9 milyon çalışan nüfusun 4.9'u evde çalışmaktadır⁹.

Ülkemizde ise evde çalışma, Güneydoğu Anadolu'nun istihdam sorununa çözüm bulmak amacıyla düşünülmüş ancak daha sonra yöreden göç alan diğer yörelerde de yaygınlık kazanmıştır¹⁰. Ülkemizde yaygın bir şekilde uygulanmakta olan “evde çalışmanın” İş Kanunu kapsamında düzenlenmemiş olması büyük bir eksikliktir. 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu kapsamında evde hizmet sözleşmesinin ayrıntılı bir şekilde düzenlenmesi ile bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda, evde hizmet sözleşmesinin tanımı, hukuki niteliği, evde hizmet sözleşmesinde tarafların hak ve borçları ve evde hizmet sözleşmesinin sona ermesi halinde uygulanacak hükümler incelenecektir.

II. EVDE HİZMET SÖZLEŞMESİNİN TANIMI VE HUKUKİ NİTELİĞİ

A. Evde Hizmet Sözleşmesinin Tanımı

Evde hizmet sözleşmesi, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda düzenlenmeden önce doktrinde farklı şekillerde tanımlanmaktaydı. “Ev çalışması”, “evde çalışma”¹¹ ve “ev sanayii”¹² olarak adlandırılan bu çalışma, bir işveren veya aracı için işçinin seçtiği bir yerde genellikle kendi evinde, bu şahısların

⁶ A. Can **Tuncay**, “Hizmet Akdinin Türleri ve Sona Ermesi Açısından Arayışlar”, TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi, C. 16, S. 6, Mayıs 2001, s. 28-29.

⁷ **TİSK**, “Çalışma Hayatında Esneklik”, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Yayın No: 190, Ankara 1999, s. 39.

⁸ **TİSK**, “Esneklik”, s. 39.

⁹ **TİSK**, İş Kanunu Tasarısı ve AB uygulamaları, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Yayın No: 231, Ankara 2003, s. 46.

¹⁰ Tankut **Centel**, Türkiye’de Yeni İstihdam Türleri İle İş İlişkilerinin Esnekleştirilmesi, Çalışma Hayatında Esneklik, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir 1994, s. 243.

¹¹ Burhan **Özdemir**, “Ev Çalışması”, Kemal Oğuzman Anısına Armağan, Ankara 1997, s. 243;

¹² Kuvvet **Lordoğlu**, Eve İş Verme Sistemi İçinde Kadın İşgücü Üzerine Bir Alan Çalışması, İstanbul 1990, s. 11'den naklen aktaran; Özdemir, s. 27.

doğrudan bir yönetim/denetimi olmaksızın bir anlaşma uyarınca bir malın üretilmesi veya bir hizmetin sunulması olarak tanımlanmaktadır¹³. Doktrin-
deki diğ er bir görüşe göre ise, evde çalışma, bir veya birden fazla işveren
için kendi evinde ya da kendisinin seçmiş olduğu bir çalışma yerinde yalnız
ya da aile  yeleri ile birlikte ücret karşılığı mal ve hizmet üreten işçinin
yapmış olduğu çalışma olarak tanımlanmıřtır¹⁴. Ayrıca evde  alışma,
ILO'nun 1996 tarihli 177 sayılı "Evde  alışma Sözleşmesi"nde, "... bağlı
olduğu işverene ait işyeri veya sair bir tesis dışında, evinde ücret karşılığı
işverenin belirlediği bir malı veya hizmeti üreten kişinin çalışması" şeklinde
tanımlanmıřtır¹⁵. ILO'nun 1996 yılında kabul ettiği evde çalışma ile ilgili
177 sayılı sözleşmesinde evde çalışanın; kendi evinde veya işyeri dışında
olmak kaydıyla, kendi seçtiği diğ er yerlerde gerekli olan özerklik ve bağım-
sızlığa sahip olanların bu sözleşmenin kapsamına girmeyeceği belirtilerek,
sözleşmenin bağımlı çalışan ev işçilerini kapsadėı kabul edilmiştir . Türkiye
177 sayılı sözleşmeyi henüz onaylamış değildir.

Uzaktan  alışma ve evden  alışma Avrupa Birliğinde, 2002 yılında işçi ve
işveren tarafları arasında imzalanan Avrupa  er eve Anlaşması ile düzen-
lenmiştir.

 er eve Anlaşma ile uzaktan ve evden çalışanların çalışma koşullarına iliş-
kin genel bir  er eve belirlemek ve asgari haklarını güvence altına alınması
ama lanmaktadır¹⁶.

Türk Borçlar Kanunu ile evde hizmet sözleşmesinin tanımı yasal dayanağa
kavuşturulmuştur. TBK'nın 461. maddesine göre evde hizmet sözleşmesi,
işverenin verdiği işi, işçinin kendi evinde veya belirleyeceği başka bir yerde,
bizzat veya aile bireyleriyle birlikte bir ücret karşılığında görmeyi üstlendiği
sözleşmedir. Evde hizmet sözleşmesinin TBK ile yasal dayanağa kavuştu-
rulmasının gerekçesi, uygulamada çok sık görünen bir çalışma tipi olması ve
evde çalışan işçilere İş Kanunu ile verilmeyen güvenceyi sağlamaktır. Çünkü
kadın, engelli ve genç istihdamının yoğun olarak uygulandığı evde çalışma-
nın, iş gücü kaybını daha az düzeyde kalmasını sağlama ve işsizliğin mini-

¹³  zdemir, s. 129.

¹⁴ Süzek, İş Hukuku, s. 251; Sarper Süzek, "İş Akdinin Türleri", Mercek İş Hukuku Dergisi,
Nisan 2001, s. 29-30; Mehmet Günay, İş Hukukunda  d n  İş İlişkisi, Ankara 2007, s. 21.

¹⁵ TİSK, İş Kanunu Tasarısı ve AB uygulamaları, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyo-
nu, Yayın No: 231, Ankara 2003, s. 46; Lütfi İnciroğlu,  alışma Hayatında Esnek  alışma
Uygulamaları, Mayıs 2011, s. 41.

¹⁶ İnciroğlu, s. 41.

mun düzeyde kalması açısından önemli rol oynadığı ortadadır¹⁷. Ancak, yakından incelendiğinde; söz konusu sözleşme türünün, önceki dönemde “*fason iş*” veya “*eve iş verme*” biçiminde adlandırılan uygulamaların hukuki alandaki görünümü olmaktan öteye gitmediği ortaya çıkmaktadır¹⁸.

B. Evde Hizmet Sözleşmesinin Hukuki Niteliği

Hizmet sözleşmesi niteliği itibarıyla taraflar arasında kişisel ilişkiler kuran, karşılıklı borç yükleyen, sürekli borç ilişkisi yaratan bir sözleşmedir¹⁹. Ayrıca hizmet sözleşmesi, bir özel hukuk sözleşmesidir. İş sahibinin (işverenin) gerçek kişi, özel ya da kamu tüzel kişisi olması sözleşmenin niteliğini etkilemez²⁰. Tipik hizmet sözleşmesi gibi evde hizmet sözleşmesi de karşılıklı borç yükleyen özel hukuk sözleşmesidir. Evde hizmet sözleşmesinin genel hizmet sözleşmesinden farkı, evde hizmet sözleşmesinde işçi işyerinin dışında kendi belirlediği yerde çalışmaktadır²¹.

Evde çalışma olarak nitelendirdiğimiz, işveren ile işyeri dışında çalışmakta olan işçi arasında oluşan evde hizmet sözleşmesi, TBK ile yasal dayanağa kavuşturulmadan önce doktrindeki bir görüşe göre istisna sözleşmesinin kapsamında değerlendiriliyordu²².

Doktrinde evde çalışmanın istisna akdi kapsamında olduğunu savunan görüşe göre; “Borçlar Kanunu sistematığında hizmet sözleşmesine ilişkin hükümler arasında yer verilmiş olan BK m. 322 hükmü tipik iş sözleşmesinden farklı özellikler taşımaktadır. Madde metninden de anlaşılacağı üzere, işverenin yönetim ve denetimi altında bulunmadan parça başı çalışan kişi “işçi” olarak nitelendirilmektedir”²³.

Yine doktrine göre; “Genel hükümler çerçevesinde bakıldığında, kişisel bağımlılığın bulunmadığı, sonuç sorumluluğu altında parça başına çalışan bir iş ilişkisinin aslında istisna sözleşmesi olarak nitelenmesi gerekirdi. Ancak

¹⁷ İnciroğlu, s. 41; TİSK, “Esneklik”, s. 39-40.

¹⁸ Tankut Centel, “Türk Borçlar Kanunu’nda Hizmet Sözleşmelerinin Tanımı ve Kurulması”, TİSK Akademi, Eylül 2011, C. 6, S. 12, s. 16.

¹⁹ Mollamahmutoglu/Astarlı, s. 284; Süzek, İş Hukuku, s. 219; Cevdet Yavuz, Borçlar Hukuku Dersleri Özel Hükümler, 8. Baskı, İstanbul 2010, s. 305.

²⁰ Yavuz, C., s. 305; Nuri Çelik, İş Hukuku Dersleri, 23. Baskı, İstanbul 2010, s. 85.

²¹ Murat Engin, “Türk İş Hukukunda Evde Çalışma”, Kamu-İş, İş Hukuku ve İktisat Dergisi, C. 5, S. 3, Nisan 2000, s. 277.

²² Engin, s. 273-274.

²³ Hüseyin Hatemi/Rona Serozan/Abdülkadir Arpacı, Borçlar Hukuku Özel Hüküm, İstanbul 1992, s. 309.

Borçlar Kanununun sistematığı, çalışanı işçi olarak nitelemesi ve hukuki bağımlılığın bulunmaması itibariyle sorumluluğu konusunda istisna sözleşmesine ilişkin hükümlerin kıyasen uygulanacağını belirtmesi, atipik bir hizmet sözleşmesi düzenlediğini göstermektedir. İşverenin yönetimi altında bulunmaksızın parça başına çalışma ve hukuki bağımlılık söz konusu olmaksızın edimin sonucundan sorumlu tutulma evde çalışmanın unsurlarını oluşturduğuna göre BK. m. 322 hükmünün evde çalışmaya ilişkin kanuni bir düzenleme olduğu kabul edilmelidir²⁴.

Ancak doktrindeki diğer bir görüşe göre ise, “evde çalışmanın, hizmet sözleşmesi kapsamında değerlendirilmesi gerekir. Hizmet sözleşmesinin varlığı için, işin mutlaka işverene ait bir yerde ifa zorunluluğu bulunmaması, hukuki bağımlılık ilişkisinin zayıflamasına karşın işveren tarafından evde çalışanlara telefon gibi iletişim araçlarıyla talimat verilebildiği; çalışanın, işveren yararına onun hizmet organizasyonu içinde faaliyette bulunduğu sabit olduğu; evde çalışanın, bağımsız girişimci gibi değerlendirilemeyeceği ve parça başına ücret aldığı; işlenecek madde ve malzemenin hatta makine ve tezgâhın işveren tarafından temin edilmesi gibi unsurların varlığı bu çalışmanın hizmet sözleşmesi kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır²⁵”.

Yargıtay bu konuyla ilgili vermiş olduğu bir kararında aynı görüşü benimseyerek: “*Dava konusu olayda davacının konfeksiyon işyerinin zorunlu elemanı olarak satılan parçaların düzeltim işinde istihdam edildiği açıkça anlaşılmaktadır... Düzeltim işinin işyeri ve davacının evinde yapılması giderek parça başına ücret ödenmesi işin hizmet akdi niteliğini etkilemeyeceğine karar vermiştir*”²⁶.

6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu ile evde çalışma, hizmet sözleşmesinin çeşitleri arasında yer almaktadır. Ayrıca, TBK'nın 469. maddesi gereğince evde hizmet sözleşmesine ilişkin hüküm bulunmayan hallerde, hizmet sözleşmesinin genel hükümlerinin uygulanacağı düzenlemesi yapılmıştır. Böylece doktrindeki tartışmalar sona erdirilmiş olup, her halükarda evde çalış-

²⁴ Engin, s. 274.

²⁵ Centel, Esnekleştirme, s. 242-243; Süzek, İş Hukuku, s. 251- 252; Özdemir, s. 146; Süzek, İş Akdinin Türleri, s. 30; Arzu Kuban, “Yeni İstihdam Türleri Bakımından İşçi Kavramı”, İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda İşçi ve İşveren Kavramları ve Uygulamada Ortaya Çıkan Sorunlar, İstanbul 1997, s. 58.

²⁶ Yarg. 21. HD., T. 8. 6. 2000, E. 4584/2000, K. 4611/2000 (Kazancı Bilişim, İçtihat Bilgi Bankası).

manın hizmet sözleşmesi kapsamında değerlendirileceği açığa kavuşturulmuştur.

C. Evde Hizmet Sözleşmesi Hükümlerinin Uygulanmayacağı İşler

Evde hizmet sözleşmesi hükümlerinin uygulanmayacağı haller İş Kanununun 4. maddesinde yer almaktadır. Söz konusu madde hükmüne göre, “*Bir ailenin üyeleri ve 3 üncü dereceye kadar (3 üncü derece dahil) hısımları arasında dışarıdan başka biri katılmayarak evlerde ve el sanatlarının yapıldığı işlerde*” İş Kanunu hükümleri uygulanmaz (İş K. m.4/1, d). Evlerde yapılan el sanatı işlerine Türk Borçlar Kanunu hükümleri uygulanır. Ancak aile üyelerinin evlerde yapmış oldukları el sanatları işlerini, TBK kapsamında ilk kez düzenlenen evde hizmet sözleşmesi kapsamında değerlendirebilmek için, işverene bağlı olarak ve bir ücret karşılığında hizmet üretmesi koşulunun gerçekleşmiş olması gerekir. Eğer “*aile üyeleri*” işverenin emir ve talimatı altında, işveren için mal üretimi yapmıyorsa, işçi sayılmazlar ve böyle bir durumda da evde hizmet sözleşmesinin hükümleri uygulanmaz. İş K. m. 4/1, d’ de yer verilen bu istisna hükmüne göre üç koşulun bir araya gelmesi halinde İş Kanunu hükümleri uygulanmaz. Bu üç koşulu başlıklar halinde inceleyelim;

1. İşin Evde Yapılması

Ev, bilinen anlamında insanların içinde oturdukları, özel yaşamlarını geçirdikleri yer; meskenidir²⁷. El sanatı işi, şayet evde yapılıyorsa, İş Kanununun kapsamı dışında kalabilir (İş K. m. 4/1, d). El sanatının yapıldığı yer, ev olarak nitelendirilemeyecek bir mekân ise bu koşul gerçekleşmemiş demektir.

2. İşin Bir El Sanatı Olması

Aile üyeleri ve hısımları arasında evde yapılan iş, el sanatlarından olmalıdır (İş K m.4/1, d). “El sanatı” ile el emeğine, el becerisine dayanan ve genellikle de geleneksel yönü ağır basan; yani gelenek olarak yapılan üretim faaliyetleri anlaşılmalıdır²⁸. Halı ve kilim dokumacılığı, sepet örmeciliği, süpürge yapımı el sanatına giren işlerin en yaygın olanlarıdır²⁹. Bu tür faaliyetler, genellikle evlerde yapılır ve evlerde yapılması çoğu kez gelenekten kaynak-

²⁷ Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr> (E.T. 06.03.2012).

²⁸ Mollamahmutoğlu/Astarlı, s. 263; Süzek, İş Hukuku, s. 201; Ekonomi, s. 68; Narmanlıoğlu, s. 70.

²⁹ Süzek, İş Hukuku, s. 201.

lanır. Bu sebeple   Kanunu, ev ile el sanatı arasında ilgi kurarak bu işleri kapsamı dışında bırakmaktadır.

3.  Őin Bir Ailenin  yeleri ve  çüncü Dereceye Kadar ( çüncü Derece Dahil) Hısımları Arasında Yapılması

  Kanunu m. 4/1, d hükmünde belirtildiği üzere dışarıdan başkalarının katılması halinde evde yapılan, bir el sanatı işi olsa dahi   Kanunu hükümleri uygulama alanı bulacaktır. Kanun maddesinde geçen “*aile üyeleri*” tabiri, karı, koca, çocuklar ve evlatlık ile sınırlı tutulmuŐtur³⁰. Ancak “*aile üyeleri*” tabirini daha geniş yorumlamak gerektiğini savunan görüŐe³¹ göre, aynı evde oturmaları koşuluyla hısımlık bağı bulunmayan kişilerin de bu tabir içinde değerlendirilmesi gerekir. İmam nikâhlı eŐlerin de karı, koca sayılması ve bu bakımdan örneğin imam nikâhlı kadının işe katılmasının “*dışarıdan başka biri*” olarak değil, “*aile üyesi*” olarak kabul edilmesi isabetli olur³². Söz konusu hükümde yer alan “*üçüncü dereceye kadar hısımlık*”dan ne anlaşılması gerektiği ise, Türk Medeni Kanun hükümlerinden faydalanarak açıklanabilir. Hısımlık, gerçek kişiler arasında kan veya bazı sosyal ve hukuki ilişkiler dolayısıyla meydana gelen bir yakınlık ilişkisidir³³.   Kanunu m. 4/1,d de yer alan “*üçüncü derece hısımlık*” Türk Medeni Kanunu’nun 17. maddesinin 1. fıkrasından yararlanarak açıklanabilir. TMK m. 17/f. 1’ e göre, “*kan hısımlığının derecesi, hısımları birbirine bağlayan doğum sayısıyla belli olur*”. Bu doğumların sayısı, kişileri birbirine bağlayan çizgilerin sayısı ile bulunur. Örneğin, bir çocuk ile ana ve babası arasında birinci dereceden, büyük ana ve babası arasında ikinci dereceden, kardeşleri ile yine ikinci dereceden, amca, dayı, hala ve teyzesi ile üçüncü dereceden hısımlık bağı vardır³⁴. Evde el sanatı işi yapmakta olan işçinin, belirttiğimiz hısımları ile faaliyet göstermesi halinde   Kanunu hükümleri uygulanmaz.

Evde iş görenler aynı ailenin üyeleri veya hısımları olsa bile bunlara dışarıdan iş gördüren olarak bir yabancının katılması halinde yapılan çalışma bu

³⁰ Mollamahmutoğlu/Astarlı, s. 263.

³¹ Mollamahmutoğlu/Astarlı, s. 263.

³² Mollamahmutoğlu/Astarlı, s. 263.

³³ Jale G. Akipek/Turgut Akıntürk, Türk Medeni Hukuku Kişiler Hukuku, C. I, 6. Baskı, İstanbul 2007, s. 453; Mustafa Dural/Tufan ÖĞüz, Türk Özel Hukuku C. II Kişiler Hukuku, 7. Baskı, İstanbul 2004, s. 171.

³⁴ Dural/ÖĞüz, s. 172.

bent kapsamı dışında kalır; şu halde iş gördüren de aile üyesi veya hısımlarından olmalıdır³⁵.

III. EVDE HİZMET SÖZLEŞMESİNİN UNSURLARI

A. İş Görme Unsuru

Hizmet sözleşmesinin konusu, ücret karşılığında bir işin görülmesidir (TBK. m.393). Genel hizmet sözleşmesinde yerine getirilen iş görme edimi, işverenin maddi ve fikri bir ihtiyacının giderilmesine yarayan, onun için değeri olan bir faaliyeti ifade etmektedir. Hizmet sözleşmesi, belirli veya belirli olmayan bir süre için de yapılabilir. Ayrıca iş görme, bir netice borcu olmadığı için işçi, sadece bir zaman içinde belirli faaliyet göstermekle yükümlüdür ve işçi belli bir sonucu temin etmek zorunda değildir. İşçinin taahhüdü, belirli sonucu gerçekleştirmeye yönelik değildir. Hizmet sözleşmesi bağlamında iş edimi, belirli bir amaca yönelik belirli bir eylemi yapma yükümünü ifade eder³⁶.

Evde hizmet sözleşmesinde de genel hizmet sözleşmesinde olduğu gibi ücret karşılığında bir işin görülmesi söz konusudur (TBK m. 461). Ancak evde hizmet sözleşmesini, iş görme unsuru bakımından genel hizmet sözleşmesinden ayıran özelliklerin başında, iş görme ediminin işçinin kendi evinde veya belirleyeceği başka bir yerde yerine getirilmesi göze çarpar (TBK m. 461). Bu sözleşme tipinin genel hizmet sözleşmesinden bir diğer farkı da, evde hizmet sözleşmesi bakımından işin, işçi tarafından bizzat yerine getirilmesi önem taşımamasıdır. Buna göre, evde yapılan iş, sadece bizzat işçi tarafından yapılabileceği gibi, işçinin aile bireyleri tarafından da yerine getirilebilecektir. Ancak belirtmek gerekir ki, işin, üretim safhasına işçinin katılmayıp, sadece aile bireyleri tarafından yerine getirilmesi söz konusu olmaz³⁷. Aile bireylerinin; anne-baba ve ergin olmayan çocuklarla sınırlı tutulmaması yerinde olur. Nitekim evde hizmet sözleşmesinde önem arz eden nokta, aile dışından birilerinin işin yapılması sürecine katılmasını önlemek olmalıdır³⁸.

³⁵ Özdemir, s. 147.

³⁶ Mollamahmutoğlu/Astarlı, s. 294.

³⁷ Centel, Hizmet Sözleşmesi, s. 17.

³⁸ Centel, Hizmet Sözleşmesi, s. 17.

Evde hizmet sözleşmesinde işçi, örneğın bir mağazaya, “*kendi evinde*” çeyiz, yatak örtüleri, giysiler dikip vermeyi, kendisine teslim edilen ürünleri paketlemeyi  stlenebilir³⁹.

Evde hizmet sözleşmesi, TBK’nın 468. maddesinin 2. fıkrasından anlaşılacağı üzere genel hizmet sözleşmesi gibi belirli veya belirsiz süre için yapılabilmektedir. İşçi, işveren tarafından aralıksız olarak çalıştırıldığı takdirde, aksi kararlaştırılmadıkça, sözleşme belirsiz süreyle yapılmış sayılır; diğerk durumlarda sözleşmenin belirli süreyle yapıldığı kabul edilir (TBK m. 468/f. 2).

B.  cret Unsuru

İş sözleşmesi ivazlı bir sözleşmedir ve iş görme borcu, açık veya zımnı olarak kararlaştırılan bir ücret karşılığında yerine getirilmektedir⁴⁰. 4857 sayılı İş Kanununun 8. maddesinin 1. fıkrasında yapılan tanımda olduğu kadar, TBK’nın 393. maddesinin 1. fıkrasında yapılan tanımda da ücret, hem hizmet sözleşmesinin temel unsuru, hem de işverenin temel borcu olarak vurgulanmıřtır⁴¹.

 cret, bir miktar para veya mameleki mahiyetteki bir edim olarak da kararlařtırılabilir⁴². İş Kanunumuza göre, genel anlamda ücret, bir kimseye bir iş karşılığında işveren veya   nc  kişiler tarafından sağlanan ve para ile ödenen tutardır (İş K. m. 32/1). Ancak Borçlar Kanunu’nda ücret, tanımlanmamış olmakla birlikte nakdi ödeme ile ilgili bir sınır getirilmemiştir. Borçlar Kanunu’nun 323. maddesinin 1. fıkrasına göre, işveren, sözleşme ile kabul edilen veya adet olan ya da umumi mukavelede tespit edilmiş ücret ne ise onu ödemekle yükümlüdür. 6098 sayılı TBK’da da ücretin tanımlanmadığı, buna karşılık işverenin, sözleşmede veya toplu iş sözleşmesinde belirlenen; sözleşmede hüküm bulunmadığı takdirde asgari ücretten az olmamak kaydıyla emsal  creti ödemekle yükümlü olduğu ifade edilerek, 818 sayılı Borçlar Kanununa paralel hale getirilmemiştir (TBK m. 401). Türk Borçlar Kanununun 401. maddesinin 1. fıkrasında söz konusu edilen “*alışılmış ücretten*”,

³⁹ Nihat **Yavuz**, 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanununun Getirdiği Değişiklikler ve Yenilikler, Ankara 2011, s. 631.

⁴⁰ **Mollamahmutog lu/Astarlı**, s. 297; ** elik**, İş Hukuku, s. 143; **Süzek**, İş Hukuku, s. 307; **Narmanhoğlu**, s. 202.

⁴¹ **Mollamahmutog lu/Astarlı**, s. 297; **Elbir**, s. 60; **Ekonomi**, s. 43; **Süzek**, İş Hukuku, s. 212; **Narmanhoğlu**, s. 138; ** elik**, İş Hukuku, s. 78; Aydın **Zevkililer**, Borçlar Hukuku  zel Borç İlişkileri, 8. Baskı, Ankara 2004, s. 313.

⁴² **Zevkililer**, s. 313; **Mollamahmutog lu/Astarlı**, s. 299.

yasal asgari ücretin altında olmaması koşuluyla, işin niteliğinin gerektirdiği ücret anlaşılmalıdır⁴³.

Evde hizmet sözleşmesi bakımından ise ücret esaslı unsur olarak kabul edilmiştir (TBK m. 461). Diğer yandan, işçinin işverenin verdiği işi bizzat veya aile bireyleriyle birlikte yapacak olmasına karşılık; ücret, işverenin iş vermiş bulunduğu işçiye ödenecektir. Bu anlamda, işin bizzat işçi tarafından yapılmış olup olmadığı, ücretin ödeneceği kişi bakımından herhangi bir öneme sahip bulunmamaktadır⁴⁴.

Evde hizmet sözleşmesinin tanımında belirtilen “*ücret*” unsurunun genel hizmet sözleşmesindeki ücret unsurundan farklı olduğunu söyleyebiliriz. 6098 sayılı TBK ile yasal dayanağa kavuşturulmadan önce, “*evde çalışmalar*” için işçiye ödenecek ücretin parça başına ücret olduğu görüşü savunulmaktaydı⁴⁵. Parça başı çalışması üzerine kurulmuş hizmet sözleşmesi, çalışma zamanı dikkate alınmaksızın, yapılan işin parça olarak miktarının esas alındığı hizmet sözleşmesidir⁴⁶. Diğer bir ifadeyle, parça başına ya da yapılan işe göre ücret alarak çalışma durumunda sözleşmenin konusu “*sonuçlandırılmış iş*” (eser) değil, devam eden ve edecek olan belirli zaman kesitlerinde, belirli sayıda veya belirli ölçüde ya da belirli ağırlıktaki eşya imalidir⁴⁷.

Evde hizmet sözleşmesinin tanımında sadece ücretten bahsedilmiş, bu ücretin parça başına ücret olduğuna dair herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Ancak TBK’nın 466. maddesinin 1. fıkrasında yapılan işin ücreti, işçi, işveren tarafından aralıksız olarak çalıştırıldığı takdirde, onbeş günde bir veya işçinin rızasıyla ayda bir; aralıklı olarak çalıştırıldığı takdirde, ürünün her tesliminde ödenir, hükmü yer alsa da evde hizmet sözleşmesinden doğan ücret borcu, zamana göre belirlenen ücret borcu değil, kanımızca parça başına belirlenen ücret borcudur. Zira, evde hizmet sözleşmesinin konusu, çoğunlukla, parça başına iş olduğundan kural olarak, üretilen mal birimine veya işin miktarına göre ödenen ücret parça başına ücret olması gerekir.

⁴³ T.C. Adalet Bakanlığı, Borçlar Kanunundan Türk Borçlar Kanununa, Temmuz 2011, s. 482.

⁴⁴ Centel, Hizmet Sözleşmesi, s. 17.

⁴⁵ Özdemir, s. 145; Süzek, İş Akdinin Türleri, s. 30; Süzek, İş Hukuku, s. 251; Engin, s. 282; Fatih Uşan, İş ve Sosyal Sigorta Hukuku Uygulamasında Parça Başına Ücret, Ankara 2003, s. 61.

⁴⁶ Memduh Yelekçi/İlhan Yelekçi, İş Kanunu Külliyatı, Ankara 1992, s. 326.

⁴⁷ Uşan, s. 24.

Çünkü evde hizmet sözleşmesinin konusu, belli bir işin parça miktarı üzerine yapılması oluşturmaktadır.

Parça başına ücret sisteminin, uygulamada, işçiyi beceriklilik ve hızlı çalışma ile daha fazla kazanma gibi yararları olduğu gibi, çeşitli nedenlerle işin yavaşlaması veya işçiye yeterince iş verilmemesi durumlarında zamana göre ücretin altına düşeceği gibi, işçinin aşırı çalışma arzusu meslek hastalığına yakalanmasına sebep olacağı için sakıncalı yanları da söz konusu olabilmektedir⁴⁸.

Evde hizmet sözleşmesinde söz konusu bu sakıncaları gidermek için, sadece “parça başına ücret” yerine “karma ücret” anlayışının yerleştiği ifade edilmektedir. Böylece, işçi saat başına belli bir ücreti kendisine garanti edildiği için, önceden saptanan sayıdan fazla iş yaptığı takdirde, işçiye prim verilir⁴⁹.

Zamana göre ücret sisteminde ise, ücretin, iş süresinin uzunluğuna göre hesaplanması temeline dayanır⁵⁰. Zamana göre ücret, belirli bir zaman için bir miktar paranın saptanmasıyla ortaya çıkar ve zaman ölçüsünün ay, hafta, gün veya saat oluşuna göre de aylık, haftalık, günlük ücret veya saat ücreti adlarını alır. Zamana göre ücret sistemi için önemli nokta; belli bir işin elde edilmesi yerine, belirli bir zaman birimi karşılığında bir miktar paranın ödenmesidir⁵¹.

Zamana göre ücret sisteminde, ücrete hak kazanabilmek için belli bir süre çalışmış olmak yeterli olacağından; çalışılan süre içerisinde işçinin üretmiş olduğu miktarın az veya çok olması, işçiye ödenecek ücretin azalması veya çoğalması gibi bir sonucu doğurmaz⁵². Evde hizmet sözleşmesinde, belli bir işin elde edilmesi ve işçinin ücretinin her işin tesliminde söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, evde hizmet sözleşmesinde, işçinin özel borçları başlığı altında düzenlenen TBK'nın 463. maddesinin 1. fıkrasında işçiye işe zamanında başlamak, işi kararlaştırılan zamanda bitirmek ve çalışmanın sonucunu teslim etme borcu getirilmiştir. Çalışmanın sonucundan anlaşılması gereken, işçinin işverene teslim etmesi gereken üründür (TBK m. 465) . İşçinin, işveren tarafından kendisine teslim edilen ürünleri paketleme işini

⁴⁸ Yavuz, s. 623; Uşan, s. 42-43; Engin, s. 282.

⁴⁹ Yavuz, s. 623.

⁵⁰ Centel, İş Hukuku, s. 147.

⁵¹ Çelik, İş Hukuku, s. 143.

⁵² Centel, İş Hukuku, s. 147.

zamanında bitirip, bu ürünleri işverene teslim etmesini bu duruma örnek gösterebiliriz. Belirttiğimiz bu sebeplerden dolayı evde hizmet sözleşmesinin tanımında belirtilen ücret, parça başına ücrettir.

C. Bağımlılık Unsuru

Türk Borçlar Kanunu'nun 393. maddesinin 1. fıkrasında düzenlenen genel hizmet sözleşmesinin tanımında “bağımlılık unsuruna,” 818 sayılı Borçlar Kanunu'ndan farklı olarak açık bir şekilde yer verilmiştir. İş Kanununun hizmet akdini tanımlayan 8. maddesinin 1. fıkrasında da bir tarafın (işçi) “bağımlı olarak” iş görmeyi üstlenmesinden söz edildiğine göre bağımlılık bu sözleşmenin unsurlarından birini oluşturmaktadır. Gerçekten eğer çalışan çalıştırana bağımlı olarak faaliyet göstermiyorsa, bir hizmet sözleşmesinden de işçi kavramından da söz etmek mümkün değildir⁵³. Bu tanımdan anlaşılması gereken işçinin işverene “*hukuken*” bağımlı olmasıdır.

Ancak TBK'da düzenlenen evde hizmet sözleşmesinin tanımında, genel hizmet sözleşmesinin tanımından farklı olarak “bağımlılık” unsurundan açık bir şekilde bahsedilmemiştir. Evde hizmet sözleşmesinin tanımında her ne kadar bağımlılık unsurundan bahsedilmemiş olsa da, işçinin kendi evinde işveren için hizmet vermesi, 4857 sayılı İş Kanununda belirtilen “iş organizasyonu” kapsamında değerlendirilmektedir⁵⁴. Bu sebeple evde hizmet sözleşmesinde hukuki bağımlıktan çok işçinin işverene karşı ekonomik bağıllığı söz konusudur⁵⁵. Ayrıca, işverenin hazır bulunmayacağı bir ortamda işin yapılacağı olması, işçinin onun emir ve talimatlarından da uzak kalacağı anlamına gelmemektedir. Nitekim, işveren, işçinin “*üreterek teslim ettiği ürünü*” inceleyecek ve varsa bulduğu ayıpları işçiye bildirecektir (TBK m. 465). Bu anlamda, işçinin, işi kendi isteği gibi değil, işverenin emir ve talimatına göre yerine getirmesi söz konusudur⁵⁶.

Bununla birlikte evde hizmet sözleşmesinin, genel hizmet sözleşmesindeki bağımlılık ilişkisinin zayıflaması sonucunu yarattığı açıktır. Nitekim, işçi; işyerinin dışında bulunması nedeniyle, işverene ait işyerindeki örgütlenmeden uzaklaşacak ve giderek, söz konusu örgütlenmeye hiç bağlı bulunmayaca-

⁵³ Süzek, İş Hukuku, s. 213.

⁵⁴ Süzek, İş Hukuku, s. 217; Mollamahmutoglu/Astarlı, s. 412; Engin, s. 274-275.

⁵⁵ Yavuz, s. 623.

⁵⁶ Centel, Hizmet Sözleşmesi, s. 17.

çak ve buna göre de, işçinin davranışları üzerinde, işverenin kişisel hakimi-yeti önemli ölçüde ortadan kalkmış olacaktır⁵⁷.

İş Kanunu'nda işyeri, işyerine bağlı yerler, eklentiler ve araçlar ile oluşturulan iş organizasyonu kapsamında bir bütün olarak tanımlanmıştır (İş K. m. 2/3). Evde hizmet sözleşmesinde işçi, iş görme edimini kendi evinde, işverenden almış olduğu emir ve talimatlar üzerine yerine getirmektedir. Kanımızca işçi ve işveren arasında bağımlılık ilişkisi zayıflamasına rağmen, işçinin mal ve hizmet ürettiği ev “*işyerine bağlı yerler*” kapsamında değerlendirilmelidir.

IV. EVDE HİZMET SÖZLEŞMESİNİN TARAFLARI ve TARAFLARIN BORÇLARI

A. Evde Hizmet Sözleşmesinin Tarafları

Evde hizmet sözleşmesinin tarafları, işçi ve işverenden oluşmaktadır.

1. İşçi

İş Kanunu'nun 2. maddesinin 1. fıkrasına göre, “*bir iş sözleşmesine dayanarak çalışan gerçek kişiye işçi denir*”. Ancak bu işçinin, hizmet sözleşmesinin tanımında ifade edilen ücret karşılığında, işverene bağımlı olarak iş görme edimini üstlenmesi gerekir⁵⁸.

Evde çalışan işçi, bir veya birden çok işveren için, bu kişilerin yönetimi ve denetimi altında bulunmadan, kendi evinde veya kendi seçtiği bir çalışma yerinde yalnız veya aile üyeleri ile birlikte ücret karşılığında mal ve hizmet üreten kişi olarak tanımlanabilir⁵⁹.

Evde hizmet sözleşmesinin tarafı olan ev işçisinin tanımında belirtilen “*aile üyeleri ve hısımlar*”, işverenle aralarında doğrudan sözleşme ilişkisi yoksa, ev işçisinin yardımcıları olarak kabul edilirler. Bu durumda, işverenle doğrudan ilişki kuran ve ona karşı sorumlu olan ev işçisi, işveren gibi talimat verme yetkisi kullanacak ve işverenin işçiyi gözetme ve ücret ödeme borcundan kaynaklanan yükümlülüklerini, işveren yanında ev işçisi de üstlenmiş olacaktır⁶⁰.

⁵⁷ Centel, Hizmet Sözleşmesi, s. 18.

⁵⁸ Bu Konuda Bkz. I, A.

⁵⁹ Yavuz, s. 623.

⁶⁰ Yavuz, s. 623.

2. İşveren

İş Kanunu'nun 2. maddesinin 1. fıkrasına göre “işçi çalıştıran gerçek veya tüzel kişiye yahut tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşlara işveren denir”. Hizmet sözleşmesi, işçi tarafını belirlediği gibi sözleşmenin diğer tarafı olan işvereni de belirler⁶¹.

İşveren bir gerçek veya tüzel kişi ya da tüzel kişiliği olmayan bir kurum ve kuruluş olabilir (İş K. m. 2/1). Tüzel kişi işverenin, bir özel hukuk tüzel kişisi (şirket, dernek, vakıf, kooperatif, sendika gibi) veya kamu hukuku tüzel kişisi (KİT, üniversite, belediye gibi) olması mümkündür. Bunun gibi, hükümde tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşların da işveren olabileceği öngörüldüğünden, işçi çalıştıran tüzel kişiliği olmayan örneğin bakanlıklar gibi kamu kurumları veya adi şirketler gibi özel hukuk kuruluşları da işveren sayılırlar⁶².

Evde hizmet sözleşmesi bakımından işveren ile genel hizmet sözleşmesinin tarafı olan işveren arasında herhangi bir farklılık yoktur. Evde hizmet sözleşmesinin tarafını oluşturan işveren de gerçek kişi veya tüzel kişi ya da tüzel kişiliği olmayan bir kurum ve kuruluş olabilir.

B. Evde Hizmet Sözleşmesinde Tarafların Borçları

1. İşçinin Özel Borçları

a. İşin Yapılması

1. İşe Zamanında Başlama, İş Kararlaştırılan Zamanda Bitirme ve Çalışmanın Sonucunu İşverene Teslim Etme Borcu

Evde hizmet sözleşmesi uyarınca; çalışan işçinin işin yapılması ile ilgili sorumluluğu işçinin özel borçları kapsamında düzenlenmektedir. Tipik hizmet sözleşmesinden farklı olarak, evde hizmet sözleşmesinde işçi kendi belirlediği yerde çalışır. İşçi kişisel bağımsızlığının karşısında, özenle ifa borcu yanında sonuç sorumluluğunu da üstlenir. Bu sözleşme uyarınca çalışan işçinin işe zamanında başlama, işi zamanında bitirme ve çalışmasının sonucunu işverene teslim etme yükümlülüğü vardır (TBK m. 463/1).

2. Ayıpları Giderim Borcu

Genel hizmet sözleşmesinde, işçinin işverene karşı olan borçlarına aykırı davranmasından doğan sorumluluğunu düzenleyen TBK'nın m. 400. maddesinin 1. fıkrasına göre, işçi, işverene “kusuruyla” verdiği her türlü zarar-

⁶¹ Süzek, İş Hukuku, s. 132.

⁶² Süzek, İş Hukuku, s. 132; Narmanlıoğlu, s. 106.

dan sorumludur. Genel hizmet sözleşmesinde olduğu gibi, evde hizmet sözleşmesi açısından da işçinin “kusuruyla” ayıplı hizmet sunulması halinde, sorumluluğu söz konusu olacaktır. İş, işçinin kusuruyla ayıplı olarak görülür müşe işçi, giderilmesi mümkün ayıpları, masrafı kendisine ait olmak üzere gidermek zorundadır (TBK m. 463/2). İşçinin kusuruyla işin ayıplı olmasına, işçinin sözleşmeyle üstlendiği malzeme sağlama borcu çerçevesinde kalitesiz veya bozuk malzeme kullanması, işveren tarafından kendisine teslim edilen malzemeyi özensiz kullanması gibi durumlar örnek gösterilebilir⁶³.

b. Malzeme ve İş Araçlarının İşveren Tarafından Sağlanması Durumunda İşçinin Borçları

1. İşçinin Özen Gösterme Borcu

Malzeme ve iş araçları işveren tarafından sağlanmışsa, işçi bunları gereken özeni göstererek kullanmak zorundadır (TBK m. 464/1). İşçinin, özen yükümlülüğünü yerine getirdiğini yine işçinin kendisinin ispat etmesi gerekir. Örneğin, verilen eşyanın çalınması olayında kendisinin bir tedbirsizliği olmadığını işçinin kanıtlanması gerekmektedir⁶⁴.

İşçinin bu yükümlülüğü sadece malzeme için değil ve işveren tarafından işçiye tamir için verilen şeyler (saat, süs eşyası, otomobil gibi değerli şeyler) için de geçerlidir. Bu yükümlülüğe aykırı hareket yüzünden malzeme veya araçlar telef olur, zarara uğrar veya kaybolursa yine TBK m. 112 gereğince işçinin zararı tazmin etmesi gerekir.

İşçi, kendisine teslim edilen malzeme veya iş araçlarını kendi kusuruyla kullanılmaz hale getirirse, işverene karşı onun kullanılmaz hale geldiği gündeki rayiç bedeli kadar sorumludur (TBK m. 464/3). Hâkim kanunda belirtilen rayiç bedeli bilirkişi aracılığıyla tespit edecektir⁶⁵.

2. İşçinin Hesap Verme ve Teslim Borcu

Malzeme ve iş araçlarının işveren tarafından sağlanması halinde işçi bundan dolayı hesap vermek, ayrıca kalan malzeme ile iş araçlarını da işverene teslim etmekle yükümlüdür (TBK m. 464/1). Ancak, işverenin hesap istemek-

⁶³.Cengiz **Kostakoğlu**, Gereçeli ve Açıklamalı Yeni Borçlar Kanunu, İstanbul 2011, s. 597.

⁶⁴ **Yavuz**, s. 627.

⁶⁵ **Yavuz**, s. 628.

ten önceden feragat etmesi mümkündür. Karşılıksız olmak kaydıyla işçi ibra edilebilir⁶⁶.

Malzeme işveren tarafından sağlanmışsa, işçinin işe başlamadan önce malzemeyi muayene ederek sözleşmede öngörülen işin yapılmasına elverişli olup olmadığını saptaması, malzeme ayıplı ise bunu işverene bildirmesi gerekir. Malzemenin ayıplarının işin devamı sırasında ortaya çıkması durumunda da işçi derhal işvereni haberdar etmeye ve onun talimatını beklemek zorundadır; aksi takdirde işverenin bundan doğan zararını TBK m. 112 (818 sayılı BK. m. 96) gereğince tazminle yükümlü olur (TBK m. 464/2). İşçi, borcunu hiç veya gereği gibi ifa etmemesi durumunda, işverenin ifaya olan menfaatinin (olumlu zararının) karşılamak zorundadır. Ancak işçi, malzemenin durumunu bildirmesinin bir yararı olmayacağını, örneğin işverenin zaten konudan haberdar olduğunu ve buna bağlı tehlikeleri göze almış olduğunu kanıtlarsa ihbar yükümlülüğü bulunmadığını ortaya koymuş olur⁶⁷. Ayrıca işçi zamanında ihbarda bulunursa işveren, işçinin zararını tazmin suretiyle sözleşmeyi feshedebileceği gibi, sözleşmeye devam edilmesinde ısrar edebilir⁶⁸.

2. İşverenin Özel Borçları

a. Çalışma Koşullarını Bildirme Borcu

İşveren, evde hizmet sözleşmesinde, işçiye her yeni iş verişinde genel çalışma koşulları dışında kalan ve o işe özgü özellikleri bildirir; gerekiyorsa işçi tarafından sağlanacak malzemeyi, bu malzemenin sağlanması için kendisine ne miktarda ödemede bulunulacağını ve iş için ödeyeceği ücreti de işçiye yazılı olarak bildirir (TBK m. 462/f. 1).

Buna göre, evde hizmet sözleşmesinin kurulması kanunen yazılı şekle bağlı bulunmamasına karşın; işçiden yapılması istenen işin taşıyacağı özelliklerin işçiye “yazılı” biçimde bildirilmesi gerekecektir⁶⁹. Ayrıca yazılı bildirim, sadece evde hizmet sözleşmesinin kurulma anıyla sınırlı kalmayacak; işçiye her yeni iş verilisinde, söz konusu yükümlülüğün işverence yerine getirilmesi aranacaktır. Bunun gibi, malzeme işveren yerine işçi tarafından sağlanacak olduğunda, söz konusu malzeme için yapılacak ödeme miktarı ile iş için ödenecek ücretin de, yazılı olarak işçiye bildirilmesi gerekecektir. İşin ve-

⁶⁶ Yavuz, s. 627.

⁶⁷ Yavuz, s. 627.

⁶⁸ Yavuz, s. 627.

⁶⁹ Centel, Hizmet Sözleşmesi, s. 19.

rilmesinden önce işverenin bu yükümü yerine getirmemiş bulunduğu durumlarda ise, “*bu işlerde uygulanan alışılmış bedel ve ücret*” in ödenmesi söz konusu olacaktır (TBK m. 462/f. 2).

b. Ürünü Kabul Etme Borcu

İşveren, işçinin üretmek teslim ettiği ürünü inceler; varsa bulduğu ayıpları teslimden başlayarak bir hafta içinde işçiye bildirir. Süresinde bildirim yapılmamışsa, ürün mevcut durumuyla kabul edilmiş sayılır (TBK m. 465).

Teslim, işçi tarafından tamamlanmış bir ürünün sözleşmenin ifasını yerine getirmek amacıyla işverene verilmesini ifade eder. Teslim borcu, işverenin ürüne doğrudan doğruya zilyet olmasını sağlamak suretiyle olur⁷⁰. Teslimin yapılmış sayılabilmesi için işçinin yerine getirmesi gerekli olan bütün işleri tamamlamış olması gerekir.

İşçinin teslim teklifinde bulunması veya fatura göndermesi kural olarak teslimin yerini tutmaz. Taraflar sözleşmelerine teslimin hangi koşullar altında ve hangi anda yapılmış sayılacağına ilişkin kayıtlar koyabilirler⁷¹.

İşçinin ürünü ayıplı teslim etmesi halinde ise işveren teslimden itibaren bir hafta içinde bunu işçiye bildirmek zorundadır. Ayıp, sözleşmede üzerinde anlaşılan niteliklerin bulunmamasıdır. Ayıplı olan üründe, sözleşmeye göre bulunması gereken bir nitelik eksiktir⁷². İşçinin teslim etmiş ürünlerdeki ayıplar, fiili, açık ya da gizli ayıplar şeklinde olabilir. Ürünün teslim alınması ve yönteminde muayenesinde görülebilen ayıplar açık, görülmeyenler ise gizlidir.

İşverene teslim olunan ürün yöntemine uygun olarak incelenmelidir. İncelemenin yöntemine uygun yapılması öncelikle incelemenin zamanında yapılmasını gerektirir⁷³. Ayıpların bildirilmesi bir şekle bağlı değildir, sözlü de olabilir⁷⁴. Ayıpların zamanında bildirilmediğini ileri sürmek işçiye düşer. Ancak işçi böyle bir iddiada bulunmazsa hâkim bunu kendiliğinden göz önünde bulundurur ki teslimden itibaren başlayan bir haftalık süre hak düşürücü süredir⁷⁵.

⁷⁰ Fahrettin Aral, Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri, Ankara 2007, s. 86.

⁷¹ Yavuz, s. 628.

⁷² Aral, s. 110; Yavuz, C., s. 54.

⁷³ Yavuz, s. 629.

⁷⁴ Aral, s. 125.

⁷⁵ Yavuz, s. 629.

c. Ücret Ödeme Borcu

1. Genel Olarak

Ücret, işçinin hizmet sözleşmesi uyarınca işveren için yaptığı işin karşı edimini oluşturur⁷⁶.

Evde hizmet sözleşmesinde de işçi genel hizmet sözleşmesinde olduğu gibi ücret karşılığı iş görme edimini yerine getirmektedir. Evde hizmet sözleşmesinde, işçi yapmış olduğu işin ücretini, işveren tarafından aralıksız olarak çalıştırıldığı takdirde, on beş günde bir veya işçinin rızasıyla ayda bir; aralıklı olarak çalıştırıldığı takdirde, ürünün her tesliminde talep edebilir (TBK m. 466/f. 1, c. 1). Her ücret ödenmesinde işçiye, bir hesap özeti verilir. Hesap özetinde, varsa kesintilerin miktarı ve sebebi de gösterilir (TBK m. 466/f. 1, c. 2).

İşçiyi aralıksız biçimde çalıştıran işveren, ürünü kabulde temerrüde düştüğü veya işçinin kişiliğinden kaynaklanan sebeplerle ve kusuru olmaksızın işçinin çalışması engellendiği takdirde, hizmet ediminin engellenmesi durumundaki ücret ödenmesine ilişkin hükümler gereğince, işçiye ücretini ödemekle yükümlüdür. Diğer durumlarda işveren, bu hükümlere göre ücret ödemekle yükümlü değildir (TBK m. 467). Bu maddeye göre, işçiyi aralıksız biçimde çalıştıran işveren, iki durumda işçinin ücretini ödemekle yükümlüdür:

a. İşverenin Temerrüdü Halinde Ücret Ödeme Borcu

İşverenin, işçi tarafından sözleşmeye uygun olarak kendisine sunulan ürünü kabulden kaçınması halinde TBK'nın 408. maddesinde yer alan işverenin temerrüdüne ilişkin düzenlemeler evde hizmet sözleşmesinin tarafı olan işverenin temerrüdü halinde de uygulanır.

İşveren, iş görme ediminin yerine getirilmesini kusuruyla engellerse veya edimi kabulde temerrüde düşerse, işçiye ücretini ödemekle yükümlü olup, işçiden bu edimini daha sonra yerine getirmesini isteyemez (TBK m. 408). İşverenin alacaklının temerrüdüne ilişkin düzenlemenin, evde hizmet sözleşmesi bakımından özel bir uygulaması söz konusudur.

b. İşçinin Kişiliğinden Kaynaklanan Nedenlerle ve Kusuru Olmaksızın Çalışmasının Engellenmesi Durumunda Ücret Ödeme Borcu

TBK'nın genel hizmet sözleşmesine ilişkin 408. maddesinin birinci fıkrasında, işverenin kusuruyla, işçinin iş görme edimini yerine getirmesinin engel-

⁷⁶.Centel, İş Hukuku, s. 145; Mollamahmutoglu/Astarlı, s. 545; Narmanlıoğlu, s. 202; Çelik, İş Hukuku, s. 143.

lenmesi söz konusu olduğu halde, evde hizmet sözleşmesine ilişkin TBK'nın 467. maddesinde ise, işverenin kusurundan değil, işçinin kişiliğinden kaynaklanan ve kendi kusuru olmaksızın çalışmasının engellenmesi söz konusudur. Örneğin, işçinin kusuru olmaksızın tutuklanmasında ya da hastalanması durumunda olduğu gibi⁷⁷.

TBK'nın 409. maddesinde ise, işçinin çalışmayı durdurması halinde, işverenin işçiye ücret ödeme yükümü düzenlenmiştir. Uzun süreli bir hizmet ilişkisinde işçi, hastalık, askerlik veya kanundan doğan çalışma ve benzeri sebeplerle kusuru olmaksızın, iş gördüğü süreye oranla kısa bir süre için iş görme edimini ifa edemezse işveren, başka bir yolla karşılanmadığı takdirde, o süre için işçiye hakkaniyete uygun bir ücret ödemekle yükümlüdür. Ancak, işçi çalışmadığı süre içinde başka bir yolla, örneğin bir sosyal güvenlik kurumundan gelir elde etmişse, işverenin ücret ödeme borcu olmayacaktır⁷⁸.

4857 sayılı İş Kanununun 48. maddesine göre de, *“İşçilere geçici iş göremezlik ödeneği verilmesi gerektiği zamanlarda geçici iş göremezlik süresine rastlayan ulusal bayram, genel tatil ve hafta tatilleri, ödeme yapılan kurum veya sandıklar tarafından geçici iş göremezlik ölçüsü üzerinden ödenir. Hastalık nedeni ile çalışılmayan günlerde Sosyal Sigortalar Kurumu tarafından ödenen geçici iş göremezlik ödeneği aylık ücretli işçilerin ücretlerinden mahsup edilir”*⁷⁹. Bu gibi durumlarda işçi sosyal güvenlik kurumundan gelir elde ettiği için, işverenin ayrıca ücret ödeme yükümlülüğü söz konusu değildir⁸⁰.

Yukarıda belirtilen iki hal dışında kalan diğer durumlar için işverenin ücret ödeme yükümlülüğü söz konusu değildir.

V. EVDE HİZMET SÖZLEŞMESİNİN SONA ERMESİ

Evde hizmet sözleşmesini sona erdiren haller TBK'da özel olarak düzenlenmemiştir. TBK'nın 469. maddesinde belirtildiği üzere, evde hizmet sözleşmesine ilişkin hüküm bulunmayan hallerde, hizmet sözleşmesinin genel hükümleri uygulanır. Dolayısıyla, evde hizmet sözleşmesinin sona ermesine ilişkin özel bir düzenleme olmadığı için, genel hizmet sözleşmesini sona erdiren haller, evde hizmet sözleşmesinin sona ermesi bakımından da geçer-

⁷⁷ Kostakoğlu, s. 600.

⁷⁸ T.C. Adalet Bakanlığı TBK Gerekçesi, s. 495.

⁷⁹ T.C. Adalet Bakanlığı TBK Gerekçesi, s. 496.

⁸⁰ Kostakoğlu, s. 535.

lidir. Evde hizmet sözleşmesi; ikale, belirli sürenin sona ermesi, tarafların ölümü ve fesih ile sona erebilir.

A. Tarafların Anlaşması (İkale)

Belirli ya da belirsiz süreli iş sözleşmeleri, tarafların aralarında anlaşmasıyla her zaman sona erdirilebilir. Hizmet sözleşmesini fesih işlemi olmaksızın sona erdiren hallerden olan ikale, tarafların daha önce kurdukları bir hukuksal ilişkiyi, başka bir hukuksal işlemle ortadan kaldırmaları anlamını taşır ya da daha önce yapılmış olan bir sözleşmesinin, tarafların karşılıklı anlaşmaları ile yeni bir sözleşme yapılması suretiyle bozularak ortadan kaldırılması olarak tanımlanabilir⁸¹. İkale, açık ya da örtülü bir şekilde yapılabilir. Örneğin, isteğiyle işvereni tarafından memur kadrosuna alınan veya işverenin böyle bir işlemine itiraz etmeyen işçinin iş sözleşmesi örtülü bir anlaşma ile sona erdirilmiş olur⁸². Aynı şekilde işçinin bir tartışma sonucu işverene işi bırakmak istediğini, işverenin de buna memnun olduğunu yazılı olarak bildirmesi halinde sözleşme tarafların örtülü anlaşması ile sona erer⁸³.

Yazılı yapılması zorunlu olan iş sözleşmeleri bakımından söz konusu bu sözleşmeleri sona erdiren anlaşmaların da yazılı yapılması zorunludur. TBK'nın 13. maddesine göre, kanunda yazılı şekilde yapılması öngörülen bir sözleşmenin değiştirilmesinde de yazılı şekle uyulması zorunludur. Bu sebeple, belirli süresi bir yıl ve daha fazla olan belirli süreli iş sözleşmeleri, taraflarca vadeden önce sona erdirilmek isteniyorsa, sona erdirme sözleşmesinin de yazılı yapılması gerekir⁸⁴.

İş sözleşmesinin ikale yoluyla sona erdirilmesi halinde sözleşme, geçmiş etkili olarak değil, derhal veya belirli süre sonra sona ereceği kararlaştırılmışsa diğer bir ifadeyle bir vade öngörülmüşse vade tarihinden itibaren ileriye yönelik olarak hüküm ifade etmek üzere sona erer⁸⁵. Tarafların anlaşması halinde iş sözleşmesi, anlaşmayla sona ermiş olacağından feshe ilişkin kural-

⁸¹.Hasan Nüvit **GEREK**, "İş Sözleşmesinin İkale Sözleşmesi ile Sona Ermesi", Çalışma ve Toplum Dergisi, C. 4, S. 31, 2011, s. 43; Ercan **Akyiğit**, İş Hukuku, 8. Baskı, Ankara 2010, s. 141.

⁸².**Centel**, İş Hukuku, s. 169; **Çelik**, İş Hukuku, s. 188; **Narmanhoğlu**, s. 253-254; **Mollamahmutoğlu/Astarlı**, s. 696; **Ufuk Aydın**, "İş Sözleşmesinin Anlaşma Yolu İle Sona Erdirilmesi" Çimento İşveren Dergisi, C. 18, S. 3, Mayıs 2004, s. 4.

⁸³ **Çelik**, İş Hukuku, s. 188.

⁸⁴ **Mollamahmutoğlu/Astarlı**, s. 696-697.

⁸⁵ **Çelik**, İş Hukuku, s. 188; **Mollamahmutoğlu/Astarlı**, s. 697.

ların uygulanması söz konusu değildir⁸⁶. Ancak Yargıtay'a göre ikale sözleşmesinde feshin sonuçlarından olan kıdem tazminatı, ihbar tazminatı ile işe başlatmama tazminatı ayrıca boşta geçen süreye ilişkin ücret ve diğer hakların ödeneceğinin kararlaştırılabilir⁸⁷.

B. Belirli Sürenin Sona Ermesi

Evde hizmet sözleşmesi, genel hizmet sözleşmesi gibi, belirli süreli yapılabilir gibi belirsiz süreli olmak üzere yapılabilir (TBK m. 393/1). Evde hizmet sözleşmesi bakımından da, işçi, işveren tarafından aralıksız olarak çalıştırıldığı takdirde, aksi kararlaştırılmadıkça, sözleşme belirsiz süreyle yapılmış sayılır; diğer durumlarda sözleşmenin belirli süreyle yapıldığı kabul edilir (TBK m. 468/2). Ayrıca taraflar, genel hizmet sözleşmesine iki ay aşmamak koşuluyla deneme süresi koyabilirler (TBK m. 433/1). İşçiye deneme amacıyla bir iş verilmişse, aksi kararlaştırılmadıkça, sözleşme deneme süresi için kurulmuş olacağı TBK'nın m. 468/1'de belirtilmiştir.

TBK'da düzenlenen iki aylık deneme süresi, İş Kanunu ile paralel bir düzenlemedir (İş K. m. 15/1). Deneme süresi konulmuşsa taraflar, bu süre içinde fesih süresine uymak zorunda olmaksızın, hizmet sözleşmesini tazminatsız feshedebilirler. İşçi tazminat talebinde bulunamaz ancak işçinin çalışmış olduğu günler için ücret ve diğer hakları saklıdır (TBK m. 433/2).

Belirli süreli hizmet sözleşmesinin sona ermesine ilişkin esaslar TBK'nın 430. maddesinde yer almıştır. TBK'nın 430. maddesinin 1. fıkrasında, 818 sayılı BK'da olduğu gibi, taraflarca aksi kararlaştırılmamışsa belirli süreli hizmet sözleşmesinin "kural olarak" fesih bildirimine gerek olmaksızın sürenin bitiminde sona ereceği belirtilmiştir. Türk Borçlar Kanunu'nda düzenlenen bir halde istisnaen olarak, belirli süreli iş sözleşmesinin de fesih yoluyla sona erebileceği belirtilmiştir. Belirli süreli iş sözleşmesinin on seneden fazla bir süre için yapılması halinde, taraflardan her biri on sene geçtikten sonra altı aylık fesih bildirimine uyarak sözleşmeyi feshedebilir (TBK m. 430/3). Ancak, süreli fesih bildirimini niteliği itibarıyla sadece belirsiz süreli hizmet sözleşmelerinde söz konusu olabilir⁸⁸.

Diğer bir ifadeyle, belirli süreli hizmet sözleşmelerinde "*fesih bildirimini*" öngörülmesi teknik açıdan mümkün değildir. Ancak taraflar, belirli süreli

⁸⁶ Mollamahmutoglu/Astarlı, s. 697.

⁸⁷ Yarg. 9. HD., T. 15. 02. 2010, E. 15550/2009, K. 3381/2010, (Mollamahmutoglu/Astarlı, s. 697. dn. 24).

⁸⁸ Süzek, İş Hukuku, s. 453.

hizmet sözleşmelerini sürenin sonunda yenilemeyeceklerini önceden haber verme yükümlülüğünü sözleşmede öngörebilirler⁸⁹. Fakat bu haber verme yükümlüğü teknik anlamda “*fesih bildiri*” değil, sözleşmenin yenilenmeyeceği konusunda bilgilendirme niteliğindedir⁹⁰.

Genel hizmet sözleşmesi kapsamında düzenlenen hizmet sözleşmenin belirli süreli yapılmış olması halinde sona erme halleri, ayrı hükümler olmaması sebebiyle, evde hizmet sözleşmesinin belirli süreli yapılması halinde de uygulanacak olan hükümlerdir.

C. Ölüm

1. İşçinin Ölümü

TBK'nın 440. maddesinde işçinin ölümüyle sözleşmenin kendiliğinden sona ereceği belirtilmiştir. İşveren, işçinin ölümü halinde, belli miktar ödeme yapmakla yükümlüdür. Kanuna göre işveren, ölen işçinin sağ kalan eşine ve ergin olmayan çocuklarına, yoksa bakmakla yükümlü olduğu kişilere bir aylık ücret tutarında ödeme yapmak zorundadır. Söz konusu maddede, hizmet ilişkisinin süresine göre tazminat miktarının artırıldığı görülmektedir. İşçinin kıdemi beş yıldan fazla ise, iki aylık; beş yıldan az ise bir aylık ücret tutarında ödeme yapılması öngörülmüştür. Diğer bir ifade ile, bir aylık ödemeye hak kazanmak için işçinin belirli bir kıdeme sahip olması şart değildir; sözleşmenin işçinin ölümü nedeniyle sona ermiş olması yeterlidir. Beş yıllık kıdem ise, sadece iki aylık ücret tutarının talep edilebilmesi bakımından söz konusudur.

818 sayılı BK'da da hizmet sözleşmesinin işçinin ölümüyle sona ereceği belirtilmiş, ancak herhangi bir tazminat ödenmesi kabul edilmemiştir (m. 347). Bu bakımdan düzenleme işçinin ölümü halinde tazminat ödenmesini öngördüğünden yenilik teşkil etmektedir⁹¹. Türk Borçlar Kanunu ile getirilen bu hükümler evde hizmet sözleşmesinin tarafı olan işçinin ölümü halinde de uygulanır.

2. İşverenin Ölümü

İşverenin ölümünün hizmet sözleşmesine etkisi TBK'nın 441. maddesinde düzenlenmiştir. Söz konusu maddede, işverenin ölümünün iş ilişkisini kural

⁸⁹.Başak Güneş/Faruk Mutlay, “Yeni Borçlar Kanununun “Genel Hizmet Sözleşmesi”ne ilişkin Hükümlerinin İş Kanunu ve 818 Sayılı Kanunla Karşılaştırarak Değerlendirilmesi”, Çalışma ve Toplum Dergisi, S. 30, Mart 2011, s. 272.

⁹⁰ Süzek, İş Hukuku, s. 453.

⁹¹ Güneş/Mutlay, s. 273.

olarak sona erdirmeyeceği, iş ilişkisinin mirasçılarla devam edeceği, ancak istisnaen işverenin kişiliğinin dikkate alınarak yapıldığı hizmet sözleşmelerinde işverenin ölümü ile hizmet sözleşmesinin sona ereceği açıklanmıştır. Işverenin  l m  nedeniyle hizmet sözleşmesinin sona ermesi durumunda işçi, sözleşmenin s resinden önce sona ermesi yüzünden uğradığı zarar için hakkaniyete uygun tazminat talebinde bulunabilecektir (TBK m. 441/2). 818 sayılı Kanunda da benzer düzenlemeye yer verilmiştir. 818 sayılı Kanunun 347. maddesinin 2. fıkrasında “Iř sahibi öldüğü takdirde, akit başlıca onun şahsı nazara alınarak yapılmış ise nihayet bulur”, aynı maddenin 3. fıkrasında “Bu ikinci halde işçi akdin vaktinden evvel nihayet bulması hasebiyle duçar olduğu zarar için hakkaniyet dairesinde tazminat isteyebilir” düzenlemesi yer almaktadır.

818 sayılı Kanunda olmayan fakat 6098 sayılı TBK’da yer alan diğer bir düzenleme ise, iş ilişkisinin mirasçılarla devam etmesi halinde işyerinin devrine ilişkin hükümlerin kıyas yoluyla uygulanmasıdır (TBK m. 441/1). Bu sebeple, ölen işverenle yapılmış olan hizmet sözleşmesi bütün hak ve borçlarıyla birlikte mirasçılara geçecek ve hizmet süresine bağlı haklar bakımından işçinin ölen işveren yanında işe başladığı tarih esas alınacaktır. 818 sayılı BK’da yer almayan söz konusu hüküm, külli halefiyet ilkesinin bir sonucudur⁹².

Iř Kanununda işverenin ölümüne bağlanan sonuçlar açık bir şekilde düzenlenmemiştir. Ancak doktrindeki bazı yazarlar⁹³, işverenin ölümünün, sözleşmenin sona ermesine etkisinin Iř Hukuku açısından da geçerli olduğunu kabul etmektedir.

Sonuç olarak, işverenin ölümüne bağlanan sonuçlar evde hizmet sözleşmesinde işverenin ölümü ile ilgili özel bir düzenleme olmamasından dolayı, genel hizmet sözleşmesinde yer alan işverenin ölümüne ilişkin düzenlemeler, evde hizmet sözleşmesinin tarafını oluşturan işçiye de uygulanır.

D. Fesih

Fesih, hizmet sözleşmesinin, tek taraflı bir irade beyanıyla sona erdirilmesidir. Haklı nedenle fesih ve süreli fesih olmak üzere iki ayrı fesih türü söz konusudur. Fesih hakkı, tek taraflı bir hukuki işlemlerle hizmet sözleşmesine

⁹² M. Polat **Soyer**, “Hizmet Sözleşmesinin Sona Ermesine İlişkin Yeni Borçlar Kanunu Hükümleri ve Iř Hukuku Bakımından  nemi”, Sicil Iř Hukuku Dergisi, Haziran 2011, Y. 6, S. 22, s. 19.

⁹³ **Süzek**, Iř Hukuku, s. 454; **elik**, Iř Hukuku, s. 186.

son verme imkânı tanıdığından bozucu; yeni bir hukuki duruma yol açtığından inşai nitelikte bir haktır⁹⁴.

1. Süreli Fesih

Süreli fesih bildirim, belirsiz süreli iş sözleşmesini belirli bir sürenin geçmesiyle sona erdiren bir irade beyanıdır⁹⁵. Süreli fesih bildirim ile belirsiz süreli iş sözleşmesinin sona erdirilebileceği TBK'nın 431. maddesinde belirtilmiştir. Söz konusu maddeye göre, taraflardan her birinin, belirsiz süreli sözleşmeyi fesih sürelerine uyarak feshetme hakkı vardır.

İşçinin, işveren tarafından aralıksız çalıştırılması halinde belirsiz süreli evde hizmet sözleşmesi söz konusudur. Belirsiz süreli sözleşmelerin süreli olarak feshi konusunda TBK'nın 432. maddesinde, işçinin kıdemine göre değişen bildirim süreleri öngörülmüştür. Bu bildirim süreleri, kıdemi bir yıla kadar olan işçiler için iki hafta; bir yıldan beş yıla kadar olan işçiler için dört hafta; beş yıldan fazla olan işçiler için ise, altı haftadır (TBK m. 432/2).

4857 sayılı İş Kanununda ise, belirsiz süreli iş sözleşmelerine ilişkin olarak, işçinin kıdemine göre fesih bildirim süreleri 17. maddede düzenlenmiştir. Söz konusu maddeye göre, fesih bildirim süresi, işi altı aydan az sürmüş işçi için iki, işi altı aydan bir buçuk yıla kadar sürmüş işçi için dört, işi bir buçuk yıldan üç yıla kadar sürmüş işçi için altı, işi üç yıldan fazla sürmüş işçi için ise sekiz haftadır. Doktrinde, İş Kanunu ile Türk Borçlar Kanunu arasında, fesih bildirim süreleri bakımından “*işin niteliğinden*” doğmayan bir farklılığın yaratılması eleştirilmektedir⁹⁶.

Ayrıca, fesih bildirim sürelerinin asgari olup sözleşmeyle artırılabilmesi; işçi ve işveren için farklı bildirim sürelerinin kararlaştırıldığı hallerde ise, uzun olan bildirim süresinin her iki taraf içinde uygulanacağı hükme bağlanmıştır (TBK m. 432/3,5).

Türk Borçlar Kanununda düzenlenen fesih bildirim sürelerinin asgari olup iş sözleşmesi ya da toplu iş sözleşmesi ile artırılabilmesi hükmü İş Kanunu'nda yer alan düzenlemeye paraleldir. Ayrıca, İş Kanunundaki bildirim sürelerinin her iki taraf için değişik olarak artırılmasının geçerli sayılıp sayılmayacağı konusunda doktrinde yapılan tartışmalar TBK'da yer verilen bu yeni bir düzenleme ile son bulmuştur. Diğer bir ifadeyle, işçi ve işveren için

⁹⁴ Mollamahmutoglu/Astarlı, s. 704; Süzek, İş Hukuku, s. 454; Çelik, İş Hukuku, s. 192.

⁹⁵ Çelik, İş Hukuku, s. 196; Mollamahmutoglu/Astarlı, s. 797; Süzek, İş Hukuku, s. 456.

⁹⁶ Nuri Çelik, “6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'ndaki Hizmet Sözleşmelerinin İsabetli Olmayan Bazı Düzenlemeleri”, Sicil İş Hukuku Dergisi, Mart 2012, Y. 7, S. 25, s. 6.

farklı fesih bildirim sürelerinin kararlaştırılması halinde uzun olan bildirim süresinin her iki taraf için de uygulanması söz konusu olacaktır.

Sözleşmenin askıya alındığı hallerde bildirim sürelerinin işlemeyeceği belirtilmekte (TBK m. 432/6), sözleşmenin işveren tarafından bildirim sürelerine ilişkin ücretin peşin olarak ödenmesi suretiyle feshedilebileceği de öngörülmektedir (TBK m. 432/4). Peşin  demeyeyle fesih hakkı, İş Kanunu doğrultusunda (İş K. m. 17/5), sadece işverene tanınmıştır.

Bildirim süresine uyulmaması halinde, fesih için haklı neden teşkil eden durum da söz konusu değilse, işçi fesih bildirim süresine ilişkin miktarı tazminat olarak talep edebilecektir (TBK m. 438). İşçinin haklı nedeni yokken, kanunda ifade edildiği şekilde “*aniden işi bırakması*” halinde ise, işveren aylık ücretin dörtte birine eşit bir tazminat isteme hakkına sahiptir (TBK m. 439/1). Ancak işveren zarara uğramamışsa veya uğradığı zarar işçinin aylık ücretinden az ise, hâkim tazminat miktarını indirebilir. İş Kanununda kabul edildiği şekilde ve Borçlar Kanununda da işçi için benimsendiği üzere, ihbar tazminatı ya da bu nitelikteki tazminatlar kusur ve zarardan bağımsız olarak maktu biçimde belirlenmektedir⁹⁷. Ancak İş Kanunundaki düzenlemeden farklı olarak, işçinin bildirim süresine uymaması halinde işverenler bakımından farklı bir çözümün benimsenmiş olmasının (TBK m. 439/2) yerinde olmadığı belirtilmiştir⁹⁸.

2. Derhal Fesih

İş sözleşmesinin haklı nedenle derhal fesih hakkı, dürüstlük kuralları gereği iş ilişkisini sürdürmesi kendisinden beklenemeyecek tarafa belirli veya belirsiz süreli iş sözleşmesini derhal feshetme yetkisi veren bir bozucu yenilik doğuran haktır⁹⁹.

İş Kanununa göre, iş sözleşmesi ister belirli süreli olsun ister belirsiz süreli olsun, kanunda gösterilen nedenlerden birinin gerçekleşmesi halinde işçi ya da işveren bu nedene dayanarak sözleşmeyi sürenin bitiminden önce veya bildirim süresini beklemeksizin derhal feshedebilir (İş. K. m. 24/25).

Türk Borçlar Kanunu’nun 435. maddesinde ise, tarafların sözleşmeyi haklı nedenle feshedebileceği belirtilmiştir. Söz konusu maddede, bildirimli feshi

⁹⁷.Güneş/Mutlay, s. 276; elik, İş Hukuku, s. 206; Süzek, s. 471; Mollamahmutoğlu/Astarlı, s. 818.

⁹⁸ Güneş/Mutlay, s. 276.

⁹⁹ Süzek, İş Hukuku, s. 632; Mollamahmutoğlu/Astarlı, s. 704; elik, İş Hukuku, s. 260; Narmanhoğlu, s. 289.

düzenleyen maddeden farklı olarak, sözleşmenin türüne göre herhangi bir ayırım yapılmadan derhal fesih hakkı düzenlenmiştir. Derhal fesih hakkının doğabilmesi için sözleşmenin belirli ya da belirsiz süreli olmasının önemi bulunmamaktadır. TBK'nın bu düzenlemesi İş Kanununa paraleldir.

Ancak belirtmek gerekir ki, İş Kanunundaki iş güvencesi hükümlerine göre işçinin iş güvencesi kapsamında olması ya da olmaması iş sözleşmesinin süresiz fesih bildirim ile bakımından, herhangi bir fark yaratmaz. İş güvencesi hükümlerinden sadece bu kapsamdaki işçiler faydalanabilecekken, iş güvencesi kapsamında olsun ya da olmasın bütün işçiler haklı nedenle derhal fesih hakkından yararlanabilecektir. Türk Borçlar Kanunu'nda ise sadece hizmet sözleşmesinin haklı nedenle feshi düzenlenmiş iş güvencesine ilişkin hükümlere yer verilmemiştir. İşçilerin nitelikleri ve çalışma koşulları bakımından iki kanun arasında böyle bir farklılığın bulunması doktrinde eleştirilmiştir¹⁰⁰.

Haklı nedenle fesih nedenleri, İş Kanununun 24. ve 25. maddelerinde belirtilmiş olmakla birlikte TBK'da fesih nedenlerinden bahsedilmemiş, sadece haklı neden oluşturacak haller genel bir biçimde tanımlanmıştır. TBK'nın 436. maddesinin gerekçesinde ise, iş ilişkisini sürdürmenin dürüstlük kuralına göre mümkün olup olmadığının her somut olaya göre değerlendirileceği, bu konuda İş K. m. 24 ve m. 25' de yer alan haklı neden örneklerinden ve İş K. m. 18' de yer alan geçerli neden örneklerinden yararlanılabileceği belirtilmiştir.

Her ne kadar haklı fesih nedenleri TBK'da sayılmamış olsa da, 436. maddede haklı fesih nedeni oluşturacak bir hal, 818 sayılı Borçlar Kanunu'nda olduğu gibi belirtilmiştir. 818 sayılı Borçlar Kanunu'nun 346. maddesinde "*İş sahibi borcu ödemekten aciz olduğu takdirde, işçi, talebi üzerine münaşip bir müddet zarfında ücreti için teminat verilmezse akitten rücuâ salahiyettar olur*" hükmü bulunmaktadır. Bu hükme dayanarak teminat gösterilmeye kadar işçinin işi yapmaktan kaçınma hakkı ve teminat gösterilmemesi halinde de sözleşmeyi derhal fesih hakkı söz konusudur.

İşverenin ödeme güçsüzlüğüne düşmesi halinde, alacakları uygun bir süre içinde işveren tarafından güvenceye alınmayan işçi sözleşmeyi derhal feshedebilecektir.

İş sözleşmesinin derhal feshinde yazılı bildirim şartı, Türk Borçlar Kanunu ile yasal dayanağa kavuşturulmuştur. Sözleşmeyi fesheden tarafın fesih ne-

¹⁰⁰ Çelik, Hizmet Sözleşmesi, s. 7.

denini yazılı olarak bildirmek zorunda olduğu açıkça hükme bağlanmıştır (TBK m. 435). Böylelikle derhal fesihte bildirim yazılı olmasının “geçerlilik koşulu” olarak kabul edilmesi gerektiği ve bunun İş Kanunu uygulamasında da aranması gerektiği görüşü ortaya atılmıştır¹⁰¹.

a. Haklı Nedenle Feshe Bağlanan Sonuçlar

Türk Borçlar Kanununun 437. maddesinde, haklı feshin söz konusu olduğu durumlarda tazminat talep edilebileceği düzenlenmiştir. Buna göre, haklı fesih nedeni taraflardan birinin sözleşmeye aykırı davranışından doğmuşsa, sözleşmeyi ihlal eden taraf, iş ilişkisine dayanan bütün hakları göz önünde bulundurarak zararı tamamen gidermekle yükümlü tutulmuştur.

Söz konusu maddenin 2. fıkrasında, diğer durumlarda bütün durum ve koşullar dikkate alınarak haklı feshin maddi sonuçlarının hâkim tarafından değerlendirileceği belirtilmiştir. Madde bütünüyle değerlendirilirse, düzenlemede yer alan “diğer durumlarda” ifadesiyle, sözleşmeye uyulmaması dışındaki hallerin kast edildiği anlaşılmaktadır¹⁰². Sağlık nedenleri, zorlayıcı nedenler¹⁰³ dolayısıyla sözleşmenin haklı feshedilmesi halinde, hâkim haklı sebeple feshin maddi sonuçlarını serbestçe değerlendirerek zararın belirli ölçüde giderilmesine karar verebilecektir (TBK. m. 437/2).

b. Haksız Feshe Bağlanan Sonuçlar

Feshin haksız nitelik taşıması halinde, tarafların hakları, TBK’nın 438. ve 439. maddelerinde işçi ve işveren için sözleşmenin niteliği dikkate alınarak ayrı bir şekilde düzenlenmiştir.

İşverenin belirsiz süreli hizmet sözleşmesini haksız feshetmesi halinde, işçi fesih bildirim süresine ilişkin ücreti talep edebilecektir (TBK m. 438). Belirli süreli hizmet sözleşmelerinin işveren tarafından haksız feshinde ise, sözleşme süresine uyulsaydı, hak kazanılabilecek miktar tazminat olarak talep edebilecektir (TBK m. 438/1). Söz konusu madde gerekçesinde, söz konusu tazminat ile hizmet sözleşmesinin işveren tarafından haklı neden yokken taraflarca kararlaştırılan sürenin sona ermesinden önce feshedilmesi yüzünden işçinin uğramış olduğu olumlu (müspet) zararların giderilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir.

TBK’nın 438. maddesi, İş Kanununda bir düzenleme olmadığı için İş Kanununa tabi hizmet sözleşmelerinde de uygulama alanı bulacaktır. Çünkü İş

¹⁰¹ Çelik, Hizmet Sözleşmesi, s. 8; Soyer, s. 14.

¹⁰² Güneş/Mutlay, s. 279.

¹⁰³ Güneş/Mutlay, s. 279.

Kanunlarında işverenin haksız feshi için öngörölmüş bir tazminat hükmü yer almamaktadır. Türk Borçlar Kanunu ile İş Kanunu arasında genel kanun-özel kanun ilişkisi nedeniyle; İş Kanunu'nda özel hüküm bulunmayan hal-lerde TBK m. 438'de yer verilen bu yeni hükümlerin uygulanması gerekecektir¹⁰⁴. Bununla birlikte, işçinin hizmet sözleşmesinin sona ermesi nedeniyle tasarruf ettiği miktarın ve başka işten elden ettiği veya bilerek elde etmekten kaçındığı gelirin tazminattan indirileceği hükme bağlanmıştır (TBK m. 438/2). Böylece, işçiye ödenecek olan tazminatın hesabında, işçinin yapmaktan kurtulduğu giderler, elde ettiği serbest zamanı başka bir işte değerlendirerek elde ettiği ya da kasıtlı olarak kazanmaktan kaçındığı gelirleri, işçinin sözleşme gereği temin etmekle yükümlü olduğu alet, giysi masrafi tazminat miktarından düşürülecektir¹⁰⁵.

Ayrıca hâkim, sözleşmenin niteliğinden bağımsız olarak, haksız fesih halinde durum ve koşulları göz önünde bulundurarak, miktarını serbestçe belirleyeceği bir tazminatın işçiye ödenmesine ayrıca karar verebilir (TBK m. 438/3). Bu tazminatın miktarı, hâkim tarafından, tarafların sosyal ve ekonomik durumları sözleşmenin devam süresi, fesih için ileri sürülen sebep göz önünde tutularak belirlenecektir. Bu konuda hâkime takdir yetkisi tanınmış ancak hâkimin takdir yetkisi tayin edilecek tazminat miktarı işçinin altı aylık ücretinden fazla olamayacak hükmüyle sınırlandırılmıştır.

İşçinin haksız olarak işe başlamaması veya işi bırakması hali TBK'nın 439. maddesinde düzenlenmiştir. TBK'nın 439. maddesinde, sözleşmenin belirli ya da belirsiz süreli olmasına dair bir açıklık olmadığı için, hüküm hem belirli hem de belirsiz süreli hizmet sözleşmeleri için uygulanacaktır¹⁰⁶. Getirilen bu yeni düzenleme ile işçinin sözleşmeyi haksız feshetmesi ile haksız olarak işe başlamaması halinde, işverenin tazminat hakkı söz konusudur. Bu maddeye göre, işçinin sözleşmeyi haksız feshi halinde işverenin isteyeceği tazminat miktarı, ücretin dörtte biri kadar olabilecek ve ayrıca işveren ek zararların giderilmesini talep edebilecektir. Ancak işveren, zarara uğramamışsa veya uğradığı zarar aylık ücretin dörtte birinden az ise, tazminatın miktarı hâkim tarafından indirilebilecektir (TBK m. 439/2).

Türk Borçlar Kanununun 439. maddesinin 3. fıkrasına göre, tazminat isteme hakkı takas yoluyla sona ermemişse işveren, işçinin işe başlamamasından

¹⁰⁴.Sabahattin **Yürekli**, Türk Borçlar Kanununa Göre Hizmet Sözleşmesinin Sona Ermesi, Ankara 2011, s. 279.

¹⁰⁵ **Yürekli**, s. 280.

¹⁰⁶ **Mollamahmutolu/Astarlı**, s. 781; **Yürekli**, s. 287.

veya işi bırakmasından başlayarak otuz gün içinde, dava ve takip yoluyla bu hakkını kullanmak zorundadır. Aksi takdirde, tazminat isteme hakkı düşer. Söz konusu maddede, “*tazminat isteme hakkı takas yoluyla sona ermemişse*” şeklindeki ifadeden işverenin öncelikle takas yoluna gitmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle işveren takas yoluna gitmeden doğrudan dava ya da takip yoluna baŐvuramaz. Doğrudan dava ya da takip yapılabileceğine ilişkin anlaŐmalar geçersizdir. Çünkü söz konusu hüküm emredici niteliktedir¹⁰⁷.

VI. SONUÇ

Evde hizmet sözleşmesi, Türk Borçlar Kanunu ile getirilmiş yeni bir düzenlemedir. Evde hizmet sözleşmesi, işverenin verdiği işi, işçinin kendi evinde veya belirleyeceği başka bir yerde, bizzat veya aile bireyleriyle birlikte bir ücret karşılığında görmeyi üstlendiği sözleşmedir. Evde alıŐma Đeklinde de nitelendirilen evde hizmet sözleşmesi, iki tarafa borç yükleyen özel hukuk sözleşmesi niteliği taşıyan atipik hizmet sözleşmelerinden biridir.

Evde hizmet sözleşmesinin taraflarını genel hizmet sözleşmesinde olduğu gibi işçi ve işveren oluşturmaktadır. Ancak bu sözleşmede işçi iş görme edimini işverenin iŐyerinde değil, iş organizasyonu kapsamında değerlendirilmesi gereken kendi evinde görmektedir. Kanımızca işçinin iş görme edimini kendi evinde yapıyor olması hizmet sözleşmesinin kurucu unsurlarından olan bağımlılık ilişkisini zayıflatmıŐ da olsa tamamen sona erdirmemiŐtir. IŐçi, işverene ekonomik anlamda bağlı olarak çalışmaya devam etmektedir. Evde hizmet sözleşmesinin işveren tarafı ise işçi çalıştıran gerçek ya da tüzel kişi ya da tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşlardır.

Evde hizmet sözleşmesinde tarafların borçları ise genel hizmet sözleşmesi bakımından farklılık gösterir. Evde hizmet sözleşmesinde işçinin borçları; işe zamanında başlamak, işi kararlaştırılan zamanda bitirmek ve çalışmanın sonucunu işverene teslim borcu bir diğer borcu ise, malzeme ve iş araçlarının işveren tarafından sağlanması durumunda işçinin borcudur. IŐverenin evde hizmet sözleşmesinden doğan borçları ise; ürünü kabul borcu ve ücret borcudur. Kanımızca taraflar, genel hizmet sözleşmesinde düzenlenen borçlarından da ayrıca sorumludur. IŐinin işverenle rekabet etmeme borcu ya da işverenin işçiyi gözetleme borcu, tarafların genel hizmet sözleşmesinden kaynaklanan borçlarına örnek gösterilebilir.

¹⁰⁷ Yürekli, s. 292.

Evde hizmet sözleşmesi, sürenin sona ermesi, ölüm, fesih hallerinde son bulur. TBK'nın evde hizmet sözleşmesinin sona ermesini düzenleyen 468. maddesi gereğince, genel hizmet sözleşmesinde yer alan sözleşmeyi sona erdiren haller, evde hizmet sözleşmesi bakımından da uygulama alanı bulur.

KAYNAKÇA

- Akipek** Jale G./**Akıntürk** Turgut, Türk Medeni Hukuku Kişiler Hukuku, C. I, 6. Baskı, İstanbul 2007.
- Akyiğit** Ercan, İş Hukuku, 8. Baskı, Ankara 2010.
- Aral** Fahrettin, Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri, Ankara 2007.
- Aydın** Ufuk, "İş Sözleşmesinin Anlaşma Yolu İle Sona Erdirilmesi" Çimento İşveren Dergisi, C. 18, S. 3, Mayıs 2004, s. 4-9.
- Centel** Tankut, İş Hukuku Cilt I Bireysel İş Hukuku, İstanbul 1994 (İş Hukuku).
- Centel** Tankut, Türkiye'de Yeni İstihdam Türleri İle İş İlişkilerinin Esnekleştirilmesi, Çalışma Hayatında Esneklik, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir 1994 (Esnekleştirme).
- Centel** Tankut, "Türk Borçlar Kanunu'nda Hizmet Sözleşmelerinin Tanımı ve Kurulması", TİSK Akademi, C. 6, S. 12, Eylül 2011, s. 7-21 (Hizmet Sözleşmesi).
- Çelik** Nuri, İş Hukuku Dersleri, 23. Baskı, İstanbul 2010 (İş Hukuku).
- Çelik** Nuri, "6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'ndaki Hizmet Sözleşmelerinin İsabetli Olmayan Bazı Düzenlemeleri", Sicil İş Hukuku Dergisi, Mart 2012, Y, 7, S. 25, s. 5-9 (Hizmet Sözleşmesi).
- Dural** Mustafa/**Öğüz** Tufan, Türk Özel Hukuku C. II Kişiler Hukuku, 7. Baskı, İstanbul 2004.
- Ekonomi** Münir, İş Hukuku Cilt I Ferdi İş Hukuku, 8. Baskı, İstanbul 1984.
- Elbir** Halid Kemal, İş Hukuku, 9. Baskı, İstanbul 1987.
- Engin** Murat, "Türk İş Hukukunda Evde Çalışma", Kamu-İş, İş Hukuku ve İktisat Dergisi, C. 5, S. 3, Nisan 2000, s. 269-287.
- Gerek** Hasan Nüvit, "İş Sözleşmesinin İkale Sözleşmesi ile Sona Ermesi", Çalışma ve Toplum Dergisi, C. 4, S. 31, 2011, s. 43-58.
- Günay** Mehmet, İş Hukukunda Ödünç İş İlişkisi, Ankara 2007.
- Güneş** Başak/**Mutlay** Faruk, "Yeni Borçlar Kanununun "Genel Hizmet Sözleşmesi"ne ilişkin Hükümlerinin İş Kanunu ve 818 Sayılı Kanunla Karşılaştırarak Değerlendirilmesi", Çalışma ve Toplum Dergisi, S. 30, Mart 2011.
- Hatemi** Hüseyin/**Serozan** Rona/**Arpacı** Abdülkadir, Borçlar Hukuku Özel Hüküm, İstanbul 1992.

- İnciroğlu** Lütfi, Çalışma Hayatında Esnek Çalışma Uygulamaları, Mayıs 2011.
- Kostakoğlu** Cengiz, Gerekçeli ve Açıklamalı Yeni Borçlar Kanunu, İstanbul 2011.
- Kuban** Arzu, “Yeni İstihdam Türleri Bakımından İşçi Kavramı”, İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda İşçi ve İşveren Kavramları ve Uygulamada Ortaya Çıkan Sorunlar, İstanbul 1997.
- Mollamahmutoğlu** Hamdi/**Astarlı** Muhittin, İş Hukuku, 4. Baskı, Ankara 2011.
- Narmanhoğlu** Ünal, İş Hukuku, 2. Baskı, Ankara 1994.
- Özdemir** Burhan, “Ev Çalışması”, Kemal Oğuzman Anısına Armağan, s. 127-150.
- Süzek** Sarper, “İş Akdinin Türleri”, Mercek İş Hukuku Dergisi, Nisan 2001, s. 17-34 (İş Akdinin Türleri).
- Süzek** Sarper, İş Hukuku, 4. Baskı, İstanbul 2008 (İş Hukuku).
- Soyer** M. Polat, “Hizmet Sözleşmesinin Sona Ermesine İlişkin Yeni Borçlar Kanunu Hükümleri ve İş Hukuku Bakımından Önemi”, Sicil İş Hukuku Dergisi, Haziran 2011, Y, 6, S. 22, s. 12-19.
- Tuncay** A. Can, “Hizmet Akdinin Türleri ve Sona Ermesi Açısından Arayışlar”, TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi, C. 16, S. 6, Mayıs 2001, s. 13-36.
- Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu**, “Çalışma Hayatında Esneklik”, Yayın No: 190, Kasım 1999 (Esneklik).
- Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu**; İş Kanunu Tasarısı ve AB uygulamaları, Yayın No: 231, Nisan 2003 (Tasarı).
- T.C. Adalet Bakanlığı**, Borçlar Kanunundan Türk Borçlar Kanununa, Temmuz 2011.
- Uşan** Fatih, İş ve Sosyal Sigorta Hukuku Uygulamasında Parça Başına Ücret, Ankara 2003.
- Yavuz** Cevdet, Borçlar Hukuku Dersleri Özel Hükümler, 8. Baskı, İstanbul 2010.
- Yavuz** Nihat, 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanununun Getirdiği Değişiklikler Ve Yenilikler, Ankara 2011.
- Yelekçi** Memduh/**Yelekçi** İlhan, İş Kanunu Külliyatı, Ankara 1992.
- Yürekli** Sabahattin, Türk Borçlar Kanununa Göre Hizmet Sözleşmesinin Sona Ermesi, Ankara 2011.
- Zevkililer** Aydın, Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri, 8. Baskı, Ankara 2004.

MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ TTK, TMS/ TFRS ve KOBİ TFRS İLE İLGİLİ GENEL GÖRÜŞLERİ: ERZİNCAN ÖRNEĞİ

“OPINIONS OF ACCOUNTANTS ABOUT TURKISH TRADE LAW, TURKISH ACCOUNTING STANDARDS-TURKISH FINANCIAL REPORTING STANDARD AND SMALL AND MEDIUM SIZE FIRMS- TURKISH FINANCIAL REPORTING STANDARD: EXAMPLE OF ERZİNCAN”

*Doç.Dr. Suat YILDIRIM**

ÖZET

TTK, TMS/TFRS ve KOBİ TFRS ile ilgili düzenlemeler devlet ile mükellef arasında köprü vazifesi gören, aynı zamanda uygulayıcı konumunda bulunan muhasebe meslek mensuplarını çok yakından etkilemiştir. Bu nedenle söz konusu düzenlemeler karşısında Erzincan ilindeki meslek mensuplarının genel görüşlerini almak amacıyla bir araştırma yapılmıştır. Araştırmanın sonuçları Erzincan İli muhasebe meslek mensuplarının düzenlemeler hakkında yeteli eğitim almadıklarını ve yeni düzenlemeler hakkında bilgilendirilmek amaçlı eğitim programlarına ihtiyaç duyduklarını göstermiştir.

***Anahtar Kelimeler:** Muhasebe Meslek Mensupları, Muhasebe Standartları*

ABSTRACT

The regulations about TTK, IAS / IFRS and IFRS for SMEs affect closely the member of accounting professions who act as a bridge between government and tax payers. For this purpose, a survey analysis about the effects of regulations on the member of accountant professions in the city of Erzincan was conducted. The finding of the survey shows that the members of accountant professions in Erzincan do not have enough education about regulations and they need new education programs in order to be notified about new regulations.

***Key Words:** Members of the accounting profession, Accounting Standarts*

* Erzincan Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi

1. GİRİŞ

Yeni Türk Ticaret Kanunu muhasebe mesleğini etkileyen önemli kanunlardan birisidir. TTK ile muhasebe, denetim ve kurumsal yönetim anlayışlarında değişiklikler olmuştur. 6102 sayılı yeni Türk Ticaret Kanunu'nda her tacirin finansal tablolarını hazırlamak ve bunları düzenlerken Türkiye Muhasebe Standartlarına uyma yükümlülüğü bulunmaktadır (TTK Madde: 68-69). Bu arada TTK'nın 514.maddesine de atıf yapılmıştır. 514.maddeye göre Anonim şirketlerde yönetim kurulu geçmiş hesap dönemine ait, Türkiye Muhasebe Standartlarında öngörülmesi bulunan finansal tablolarını, eklerini ve yönetim kurulu faaliyet raporunu, bilanço gününü izleyen hesap döneminin ilk üç ayı içinde hazırlayıp genel kurula sunması gerekmektedir (TTÜRMOB:2012:205). Bu nedenle muhasebe meslek mensupları bu Kanunu iyi anlamak ve buna uygun hareket etmek zorundadır.

Akdoğan makalesinde “Yurt dışı yatırımların Türkiye'ye gelmesi ve Türk firmalarının yurt dışına açılabilmesi için bütün dünyanın anladığı, ortak bir muhasebe dilinin kullanımı ve finansal raporlama sisteminin varlığı ile mümkün” olacağını belirtmiştir (Akdoğan, 2012:30).

İbiş ve Özkan (2006:27) ve Alfredson vd. (2005:6)'ne göre dünya çapında kullanılacak tek bir finansal raporlama setinin oluşturulması sonucunda şu yararları sıralamıştır (Sayar, 2008:29):

- Şirketler açısından farklı muhasebe uygulamalarından doğan ek maliyetlerin ortadan kalkması,
- Şirketlerin yabancı sermaye piyasalarına daha kolay girme şansı elde etmeleri,
- Yatırımcılar ve borç verenler açısından yatırımların taşıdığı riskler nedeniyle oluşan maliyetlerin azalması ile şeffaflıkta ve anlaşılabilirlikte artışın sağlanması ile şirket performans değerlendirmesi ve karşılaştırılmasının kolaylaşması,
- Mali piyasalarda fon toplamayı ve borçlanmayı hedefleyen şirketlerin finansal tablolarını ilgili ülke uygulamasına dönüştürme zorunluluklarının azalması,
- Sermaye piyasaları düzenlemelerinin daha kolay yapılmasıdır.

Muhasebe açısından finansal raporlamanın Türkiye finansal raporlama standartlarına göre yapılması ve bu standartları yayımlama yetkisinin de Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu'na aittir.

“Avrupa Birliği” de özellikle hisse senetleri borsada işlem gören tüm işletmelerin konsolide finansal tablolarını 01.01.2005 tarihinden itibaren UFRS'ye uyumlu hazırlanmasını zorunlu kılmıştır. Buna paralel olarak ül-

kemizde, SPK da 2003 yılında tam set 33 adet UFRS'yi kapsayan 34 kısımdan oluşan Seri:XI No:25 sayılı "Sermaye Piyasasında Muhasebe Standartları Tebliği"ni hazırlayarak yürürlüğe koymuştur. SPK hisse senetleri borsada işlem gören işletmelerin 01.01.2005 tarihinden sonra sona eren ilk ara finansal tablolardan geçerli olmak üzere bu tebliğ hükümlerini uygulama zorunluluğu getirilmiştir" (Akbulut ve Yanık, 2007:70).

İşletmelerle ilgili somut sonuçlar muhasebenin çıktısı olarak kabul edilen bilanço ve gelir tablosu aracılığıyla alınabilir. Bu yüzden etkin bir muhasebe sistemine ihtiyaç duyulmaktadır. Günümüzde Yeni TTK, TFRS ve KOBİ TFRS'ye giriş aşamasında getirilen yenilikler muhasebenin gelişmesini ve sistem değişikliğini beraberinde getirmektedir.

Tam set IAS/IFRS'ler, küçük ve orta ölçekli işletmelere göre zor ve karmaşık olduğundan dolayı KOBİ'ler için ihtiyaca uygun ve basit bir standart uygulamasına gereksinim duyulmuştur. KOBİ muhasebe standartları, gelişmekte olan ülkelerin gelişmelerinde bir fırsat olmaktadır. Bu standartlarla KOBİ'ler kendilerini uluslararası ortamda kendilerini gösterme olanağı vermektedir (Akdoğan, 2010:2). Türkiye'de son haliyle tam set de denilen muhasebe standartları, kavramsal çerçeve, 13 Adet TFRS, 31 adet TMS ile TMS ve TFRS yorumlarından oluşmaktadır (www.kgk.gov.tr). Kamu Gözetimi Kurumunun Web sayfasından anlaşılacağı üzere, KOBİ TFRS henüz uygulama kapsamında değildir.

"Türk Ticaret Kanunu'nun 88 inci ve Geçici 1 inci maddeleri ile 660 sayılı KHK'nın 9 uncu ve Geçici 1 inci maddeleri uyarınca 1/1/2013 tarihi ve sonrasında başlayan hesap dönemlerine ilişkin münferit ve konsolide finansal tabloların hazırlanmasında;

1) 660 sayılı KHK'da belirtilen kamu yararını ilgilendiren kuruluşların, 6102 sayılı Kanunun 397 nci maddesi çerçevesinde Bakanlar Kurulu kararıyla bağımsız denetime tabi olacakların ve aynı Kanunun 1534 üncü maddesinin ikinci fıkrasında sayılan şirketlerin münferit ve konsolide finansal tablolarının hazırlanmasında Türkiye Muhasebe Standartlarını uygulamasına,

2) Yukarıdaki kapsama dâhil olmayanlar için Kurumca bir belirleme yapıncaya kadar yürürlükteki mevzuatın uygulanmasının devamına" Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunca karar verilmiştir (www.kgk.gov.tr).

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Çanakkale’de, SMMM’lerin TMS/TFRS’lere yönelik bakış açılarının değerlendirilmesi amaçlı bir araştırmada, muhasebe meslek mensupları TMS/TFRS’lerin işletme faaliyetlerine olumlu yönde katkı sağladığı görülmüştür. Katılımcılar bu standartların özellikle mesleğin gelişimine, vizyonuna ve meslek çalışanlarının performans düzeylerine pozitif yönde katkı sağladığını belirtmişlerdir (Erol vd., 2011:263).

Özdemir Ankara’da yaptığı çalışmada, öğrenim bakımından SMMM’lerin KOBİ TFRS’ye daha fazla ilgi duyduklarını, Meslekte yeni olan SMMM’lerin TFRS’ye olan ilgilerinin meslekte görece daha kıdemli olan SMMM’lere oranla daha yüksek olduğunu ve bağımlı çalışan SMMM’lerin mükellef sayısı fazla olan SMMM’lere oranla KOBİ TFRS’ye daha fazla ilgi duyduklarını tespit etmişlerdir (Özdemir, 2012:75).

KOBİ TFRS ile bütün dünyada KOBİ’ler aynı raporlama sistemini uygulamakla birlikte tüm finansal raporları karşılaştırılabilir olacak, bu durum her yerde güven unsurunu artıracığından uluslararası ticaretin gelişmesine katkıda bulunacaktır (Erhan, 2012:54).

Utku ve Gürsoy çalışmalarında, TMS/TFRS’lere oranla daha basit ve anlaşılabilir olan KOBİ TFRS’nin, tüm KOBİ’lere aynı konuşmalarını sağlayarak, karar vericilerin karşılaştırılabilir finansal bilgilere daha kısa sürede ulaşmalarına yardımcı olacağını vurgulamaktadır (Utku ve Gürsoy,2011:37).

“İMKB’de işlem gören şirketler yayınlanmış standartlara uygun finansal raporlama yapmak zorundadırlar. Diğer taraftan muhasebe standartlarında, şirketlerin muhasebe uygulamalarında seçebilecekleri alternatif yöntemler belirtilmiş olup, seçilen bu yöntemler o şirketin muhasebe politikasını oluşturmaktadır. Bununla beraber seçilen muhasebe politikaları işletmelerin faaliyet durum ve sonuçlarında ve finansal analizlerde farklılıklara neden olacağı”nı belirtmişlerdir (Marşap vd., 2007:101).

Erdoğan ve Dinç, Türkiye genelinde muhasebe meslek mensuplarına yönelik yaptıkları muhasebe standartları hakkındaki bilgi düzeyleri konulu araştırmasında, meslek mensuplarının önemli bir kısmının standartlar konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını düşündükleri tespit etmişlerdir. Söz konusu çalışmada eğitim düzeyi daha yüksek olan meslek mensupları nispeten daha olumlu düşündükleri ortaya konulmuştur (Doğan ve Dinç, 2009:168).

Bu çalışmada ise meslek mensuplarının TTK, TMS/TFRS ile bilgi seviyeleri ve eğitim talepleri araştırılmaktadır. Bu amaçla Erzincan İlinde bir ampirik bir çalışma yapılmıştır.

3. AMPİRİK ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı, Önemi Kapsamı

Araştırmanın amacı muhasebe meslek mensuplarının Türk Ticaret Kanunu, Türkiye Muhasebe Standartları/Türkiye Finansal raporlama Standartları (TMS/TFRS) hakkındaki genel görüşleri ve eğitim taleplerinin incelenmesidir. Erzincan ilinde 23'ü SM, 112'si SMMM olmak üzere 135 kişi meslek mensubu yer almaktadır (www.turmob.org.tr.). Bunlardan 96'sı serbest, 39'u bağımlı olarak faaliyet göstermektedir(www.turmob.org.tr).

Araştırma sadece Erzincan İlinde serbest olarak çalışan bağımsız muhasebe meslek mensuplarını kapsamaktadır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada veri toplama amacıyla anket tercih edilmiştir. Anketler yüzyüze yapılmıştır. Anket 17 adet soru içermekte olup bunun 5'i demografik özellikleri; 12'si ise TMS/TFRS ve KOBİ TFRS ile ilgilidir. Soruların bir kısmı çoktan seçmeli, önemli bir kısmı ise "Evet-Hayır" sorularından oluşturulmuştur. Elde edilen 42 adet anket, SPSS istatistik programına girilerek frekans dağılımları, ortalama ve standart sapmaları ele alınmıştır.

3.3. Araştırmanın Bulguları

Erzincan İlinde bulunan Serbest Muhasebeci (SM), Serbest muhasebeci ve Mali Müşavir (SMMM)'lere yapılan anket sonucunda elde edilen verilerin sonuçları aşağıda tek tek ele alınmıştır.

Araştırmaya katılan meslek mensuplarının cinsiyet dağılımı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo-1. Araştırmaya Katılan Meslek Mensuplarının Cinsiyetleri

	Frekans	Yüzde
Kadın	4	9
Erkek	38	91
Toplam	42	100

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan meslek mensuplarının %91'ini erkekler oluşturmaktadır.% 9'luk kısmı kadındır.

Araştırmaya katılan meslek mensuplarının yaşlarının dağılımı Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo-2. Araştırmaya Katılan Meslek Mensuplarının Yaş Dağılımı

	Frekans	Yüzde
21-34	5	12
35-45	22	52
46-55	2	5
56-65	11	26
66 ve Üzeri	2	5
Toplam	42	100

Tablo 2’ye göre araştırmaya katılan meslek mensuplarının % 52 ’sini 35-45 yaş aralığı grubu oluşturmaktadır. % 26’sı ise 55-65 yaş aralığını teşkil etmektedirler.

Araştırmaya katılan meslek mensuplarının öğrenim düzeyleri ile ilgili bulgular Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo-3. Araştırmaya Katılan Meslek Mensuplarının Öğrenim Durumları

	Frekans	Yüzde
Lise	2	5
Yüksekokul	7	16
Lisans	33	79
Yüksek Lisans	0	0
Doktora	0	0
Toplam	42	100

Tablo 3’e göre araştırmaya katılan meslek mensuplarının % 79’unu lisans mezunları oluşturmaktadır. %16’lık kısmı yüksekokul mezunu, % 5’lik kısmı ise lise mezunlardır. Meslek mensuplarından yüksek lisans ve doktora mezunu mevcut değildir.

Araştırmaya katılan meslek mensuplarının mesleki unvanları ile ilgili bulgular Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo-4. Araştırmaya Katılan Meslek Mensuplarının Unvanları

	Frekans	Yüzde
SM	1	2
SMMM	41	98
YMM	0	0
Toplam	42	100

Tablo 4'e göre araştırmaya katılan meslek mensuplarının % 98'ini Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM)'ler oluşturmaktadır. % 2'si ise Serbest Muhasebeci (SM)'dir. Araştırma kapsamında ve gerçekte ise Erzincan ilinde Yeminli Mali Müşavir (YMM) bulunmamaktadır.

Araştırmaya katılan meslek mensuplarının mesleki çalışma yılları ile ilgili bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo-5. Araştırmaya Katılan Meslek Mensuplarının Çalışma Yılları

	Frekans	Yüzde
0-10	13	31
11-20	15	36
21-30	3	7
31-40	7	17
41 ve Üzeri	4	9
Toplam	42	100

Tablo 5'e göre araştırmaya katılan meslek mensuplarının % 36'sını 11-20 grubu, % 31'ini 0-10 deneyim süreleri oluşturmaktadır. Araştırmaya katılanlar genellikle deneyimleri 20 yıla kadar olanların (%67) ağırlığı fazla olduğu anlaşılmaktadır. % 17'sini ise 31-40 yıllık deneyim grubu oluşturmaktadır.

Tablo-6. Meslek Mensuplarının Almış Oldukları Lisans ve Önceki Eğitimleri Yeterli Bulma Düzeyleri

	Frekans	Yüzde
Evet	12	28
Hayır	30	72
Toplam	42	100

Tablo 6'ya göre araştırmaya katılan meslek mensupları almış oldukları lisans ve ön lisans ve lise eğitimlerini % 72 olarak yeterli bulmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu yüksek rakam g¼n¼m¼zde değişen ve gelişen koşullar nedeniyle verilmiş olabilir.

Tablo-7. Meslek Mensuplarının Kendilerini En Çok Yetersiz Hissettikleri Konular

	Frekans	Y¼zde
TTK	16	38
VUK	1	2
TMS+SPK	24	58
GV ve KVK	1	2
Toplam	42	100

Tablo 7'ye g¼re araştırmaya katılan meslek mensuplarının % 58'i T¼rkiye Muhasebe Standartları ve SPK konusunda kendilerini en çok yetersiz hissetmişlerdir. %38'si ise TTK'yı belirtmişlerdir. Özellikle TMS ve TTK son yıllarda meslek mensuplarının en çok etkileyen g¼ndem olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo-8. Meslek Mensuplarının Almış Oldukları Eğitimin İş Hayatıyla Örtüşme Durumu

	Frekans	Y¼zde
Evet	26	62
Hayır	16	38
Toplam	42	100

Tablo 8'e g¼re araştırmaya katılan meslek mensupları almış oldukları eğitimle iş hayatının örtüşmesini %62 ile evet demişlerdir. % 38'si aldıkları eğitimin yeterli olmadığını belirtmişlerdir.

Tablo-9. TMS/TFRS Konusunda Yeterlilik Durumu

	Frekans	Yüzde
Evet	9	21
Hayır	33	79
Toplam	42	100

Tablo 9'a göre araştırmaya katılan meslek mensuplarının % 79'u TMS/TFRS konusunda kendilerini büyük çoğunlukla yeterli görmemektedir.

Tablo-10. TMS/TFRS İle İlgili Eğitim Alma Durumu

	Frekans	Yüzde
Evet	28	67
Hayır	14	33
Toplam	42	100

Tablo 10'a göre araştırmaya katılan meslek mensuplarının %67'si TMS/TFRS ile ilgili eğitim aldıklarını % 33'ü ise eğitim almadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo-11. TMS/TFRS İle İlgili Eğitim Alma Talebi

	Frekans	Yüzde
Evet	36	86
Hayır	6	14
Toplam	42	100

Tablo 11'e göre araştırmaya katılan meslek mensuplarının % 86'sı TMS/TFRS konusunda eğitim almak istemektedir.

Tablo-12. TMS/TFRS İle İlgili Yazılım Desteği Talebi

	Frekans	Yüzde
Evet	34	81
Hayır	8	19
Toplam	42	100

Tablo 12'ye göre araştırmaya katılan meslek mensuplarının %81'i TMS/TFRS konusunda yazılım desteği beklemektedir.

Tablo-13. TMS/TFRS İle İlgili Yazılım Programı Eğitim Talebi

	Frekans	Yüzde
Evet	32	76
Hayır	10	24
Toplam	42	100

Tablo 13'e göre araştırmaya katılan meslek mensuplarının % 76'sı TMS/TFRS konusunda yazılım programı eğitimi talebinde bulunmuşlardır.

Tablo-14. Muhasebe Standartlarına Hazır Olma Durumu

	Frekans	Yüzde
Evet	14	33
Hayır	28	67
Toplam	42	100

Tablo 14'e göre araştırmaya katılan meslek mensuplarının %67'si Muhasebe standartlarına hazır olmadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo-15. TMS/TFRS 'ye Uygun Açıliş Bilançosu Hazırlama Yeterliliği

	Frekans	Yüzde
Evet	17	41
Hayır	25	59
Toplam	42	100

Tablo 15'e göre araştırmaya katılan meslek mensuplarının %59'u TMS/TFRS'ye uygun açıliş bilançosu hazırlamada yetersiz hissettiklerini beyan etmişlerdir.

Tablo-16. TMS/TFRS İle İlgili Meslek Mensuplarına Verilen Bilginin Yeterliliği

	Frekans	Yüzde
Evet	5	12
Hayır	37	88
Toplam	42	100

Tablo 16'ya göre araştırmaya katılan meslek mensuplarının %88'i TMS/TFRS konusunda kendilerine yeterli bilgi verilmediğini beyan etmişlerdir.

Tablo-17. KOBİ' ler için Muhasebe Standartları Uygulanması Hakkındaki Düşünceler

	Frekans	Yüzde
Evet	15	36
Hayır	27	64
Toplam	42	100

Tablo 17'ye göre araştırmaya katılan meslek mensuplarının % 64'ü muhasebe standartlarının KOBİ'lere uygulanmamasını beyan etmişlerdir.

4. SONUÇ

Erzincan ilinde muhasebe meslek mensuplarına yönelik yapılan anketten elde edilen sonuçlar şöyle sıralanabilir:

-Muhasebe meslek mensuplarının % 98'i SMMM olup bunların %79'u lisans mezunudur.

-Meslek mensuplarının % 72'si lisans eğitimlerini yeterli bulmamaktadır.

-Meslek mensuplarının % 67'si bir şekilde TMS eğitimlerine katıldıklarını ancak % 58'i Türkiye Muhasebe Standartları + Sermaye Piyasası Kanunu (TMS+SPK), %38'i Türk Ticaret Kanunu konusunda kendilerini en çok yetersiz bulduklarını düşünmektedir.

-% 86'sı Türkiye Muhasebe Standartları/ Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TMS/TFRS) eğitim talebi duymaktadır.

-% 81'i TMS/TFRS yazılım desteği beklemekte olup, aynı zamanda % 76'sı yazılım programı eğitimi talep etmektedir.

-% 67'si muhasebe standartlarına hazır olmadıklarını, %59'u TMS/TFRS'ye uygun açılış bilançosu hazırlamada yeterli olmadıklarını belirtmişlerdir.

-% 88'i TMS/TFRS konusunda kendilerine yeterli bilgi verilmediğini belirtmişlerdir.

- % 64'ü ise KOBİ'ler için muhasebe standartlarının uygulanmasını istemektedir.

5. KAYNAKÇA

Akbulut Yıldız, Yanık Serap; "Uluslararası Raporlama Standartlarına Geçişin Finansal tablolar Üzerindeki Etkileri", **Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi**, Cilt 9, Sayı:4, 69-98, Aralık 2007.

Akdoğan Nalan; "KOBİ Finansal Raporlama Standardına Genel Bakış ve Tam Set IAS/IFRS'lerden Farklılığı", **Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi**, Yıl 12, Sayı:38, 1-26, Ocak 2010.

Akdoğan Nalan; "Türkiye Finansal Raporlama Standartlarının İşletmeler Tarafından Uygulanmasının Sağlanmasında Maliye Bakanlığının Tarihi Sorumluluğu", **Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi**, Yıl 9, Sayı:30, 29-39, Kasım 2012.

Doğan Murat, Dinç Engin; "Türkiye Muhasebe Standartları ve Muhasebe Meslek Mensuplarının Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı:43, 154-169, Temmuz 2009.

Erhan Deniz Umut; "Oran Analizi Yöntemi ile Stratejik Yönetimin Yapılandırılması: KOBİ TFRS'ye Geçiş Sürecinde Bir Vaka Analizi", **Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi**, Yıl 12, Sayı:38, 41-55, Kasım 2012.

Erol Mikail, Atmaca Metin, Öztürk Seçil; "Muhasebe meslek mensuplarının Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarına Bakış Açılarının Ölçülmesine İlişkin Ampirik Bir Çalışma", **Muhasebe Bilim Dünyası**, 225-267, Cilt 13, Sayı:3, Eylül 2011.

http://www.kgk.gov.tr/content_detail-208-513-son-halleriyle-standartlar.html (Erişim Tarihi: 18.02.2013).

http://www.kgk.gov.tr/content_detail-261-595-turkiye-muhasebe-standartlarinin-uygulama-kapsaminin-belirlenmesine-iliskin-uyuru.html (Erişim Tarihi: 18.02.2013).

<http://www.turmob.org.tr/TurmobWeb/Attachment.aspx?param=TDLpWtFdrm1e8Dlv7FNOoH6uk4KikiU9mRFMeskCPG6O606XtOBzMOW0SM81//gowKqVpD7XHUTiz1lrjY74w==> (Erişim Tarihi:18.02.2013).

<http://www.turmob.org.tr/TurmobWeb/Attachment.aspx?param=jGL4YtEdKTuiNV89EZbVAIkgn/QmgLwJyD9P7yCC7msWndBjRctUbKgTib44HxeOojeUoNV0fPjJNsGFle4/Ww==>(Erişim tarihi 18.02.2013)

Marşap Beyhan, Koçyiğit Seyhan Çil, Bal Emine Çına, “İMKB’de İşlem Gören Gıda, Tekstil ve Hizmet Sektörlerinde Faaliyet Gösteren Şirketlerin Finansal Tablo Dipnotlarında Açıklanan Muhasebe Politikalarının Seçilen UFRS’ler Açısından İncelenmesi” **Muhasebe Bilim Dünyası**, 99-120, Cilt 9, Sayı:4, Aralık 2007.

Özdemir, Fevzi Serkan; “KOBİ’ler İçin Finansal Raporlama Standardı ve Mali Müşavirlerin Uygulama Öncesi İlgili Düzeylerine Yönelik Ampirik Bir Araştırma”, **Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi**, Yıl 12, Sayı:38, 57-77, Kasım 2012.

Sayar, Zafer; **Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Çağdaş Finansal Raporlama Dünyası:KOBİ Muhasebe Standartları**, Tesmer Yayın No:79, Ankara,2008, 279 Sayfa.

TÜRMOB; **Son Değişikliklerle Türk Ticaret Kanunu**, Türmob Yayınları 437, Ankara, 572 Sayfa.

Utku Burcu Demirel, Gürsoy Kemal; “KOBİ’ler İçin Türkiye Finansal Raporlama Standartlarının (KOBİ TFRS) Tam set TFRS ile Karşılaştırılarak Değerlendirilmesi”, **Mali Çözüm Dergisi**, 19-42, Yıl 21, Sayı: 103, Ocak Şubat 2011.

EK 1. Ankette Bulunan Sorulara İlişkin Ortalama ve Standart Sapmalar

	Sayı	Ortalama	Standart Sapma
Soru 1	42	1,9048	,29710
Soru 2	42	2,5952	1,14890
Soru 3	42	2,7381	,54368
Soru 4	42	1,9762	,15430
Soru 5	42	2,3810	1,34259
Soru 6	42	1,7381	,49680
Soru 7	42	2,2381	1,00752
Soru 8	42	1,3810	,49151
Soru 9	42	1,7857	,41530
Soru 10	42	1,3333	,47712
Soru 11	42	1,1429	,35417
Soru 12	42	1,1905	,39744
Soru 13	42	1,2381	,43108
Soru 14	42	1,6667	,47712
Soru 15	42	1,5952	,49680
Soru 16	42	1,8810	,32777
Soru 17	42	1,6429	,48497

EVLIYA ÇELEBİ'NİN ERZİNCAN YOLCULUĞU

EVLIYA CELEBI'S JOURNEY TO ERZINCAN

*Faris ÇERÇİ*¹

ÖZET

Evliya Çelebi, Defterdar-zâde Mehmet Paşa ile birlikte Doğu Anadolu Seferine çıktı. İstanbul'a dönüşte yol üzerindeki Tercan Mama Hatun külliyesini inceleme fırsatı buldu. Tercan'dan Kemah'a giden Evliya Çelebi, kısa sürede Kemah kalesi, Kemah'ın Kazaları, Kömür tuzlası, Kemah'ta Ticârî ve Sınâî Faaliyetler ve dokuma tezgâhları hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Kemah'taki görevini tamamlayan Evliya Çelebi, Fırat kıyısını takip ederek Erzincan'a gelmiştir. Erzincan kalesinden, büyük dış varoşundan, zaviyelerinden, hamamlarından, Eğitim Öğretim (Mektep ve Medreseler)'den, sosyal yapısından, kılık kıyafetinden, çarşı ve pazarından, hava ve iklim şartlarından, bağ ve bahçelerinden ayrıntılı biçimde bahseden Evliya Çelebi, Kayalık Kale, yani Eğin(Kemaliye) Şehri hakkında öztlü bilgiler vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Varoş, Erzincan, Kemah, Fırat, tuzla, Mama hatun.

ABSTRACT

Evliya Celebi set off on a journey to Eastern Anatolia with Defterdar-zâde Mehmet Paşa. He had a chance of investigating Tercan Mama Hatun Complex on the way back to Istanbul. Then, he went from Tercan to Kemah. Evliya Celebi gives information about Kemah Castle, Kemah's Boroughs, Kömür Saline, Kemah's commercial and industrial life and local handlooms.

After the Kemah expedition Evliya Celebi came to Erzincan along the River Euphrates. He gives insight into Erzincan's educational institutions, social life, the appearance of local people, Erzincan Castle, the suburbs, Turkish baths, shopping centers, the climate, vineyards and orchards as well as Kayalık Castle and Eğin (Kemaliye) district.

Key Words: Suburb, Erzincan, Kemah, Fırat, Saline, Mama hatun.

¹ Yrd. Doç. Dr. Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölüm Başkanı, e-;Mail, faris@erzincan.edu.tr

1. GİRİŞ

Kaleme aldığı Seyahatname adlı eseriyle haklı bir şöhrete kavuşan Evliya Çelebi memur asker ve büyük bir seyyahdır. Evliya Çelebi 25 Mart 1611 yılında İstanbul'da Unkapanı semtinde doğdu. Ailesi aslen Kütahyalı olup, fetihten sonra İstanbul'a yerleşti.(Atsız, 1991,I)

Evliya Çelebi kendi soy kütüğünü sayarken dedesini “*Kara Ahmed*”, dedesinin babasını” *Demircioğlu Şehit Kara Mustafa Paşa*”, dedesinin dedesini “*Turhan Bala*” olarak gösterir. Turhan Bala'nın babası olarak “*Yavuz Bek*”, yahut “*Yavuz Er*” veya “*Yavuk Er*” adında bir sancak beyinden söz eder. Bu Yavuz yahut Yavuk Er, İstanbul'un fethinde bulunmuş ve ganimet mallarından kendi payına düşen parayla Unkapanı'nda Sağrıcular Camisi ile yüz dükkân ve bir ev yaptırmıştı. Evliya Çelebi de işte bu evde doğdu. Evliya Çelebi'nin annesi Sadrazam Melek Ahmet Paşa'nın annesiyle ya kardeş veya teyze çocuğudur. I.Ahmet zamanında genç kız olarak saraya alınan bu kadın Kuyumcubaşı Derviş Mehmet Zillî Efendi ile evlendirildi.

Kanunî Sultan Süleyman'ın birçok seferlerine katılan Mehmet Zillî Efendi (1534–1648), şair ve güzel konuşması yüzünden padişahların musahipliğine kadar yükseldi. Annesinin ölümü hakkında bilgi vermeyen Evliya Çelebi'nin Mahmut adında bir erkek kardeşi ve birkaç kız kardeşi vardır.(Erkılıç,1954, 6-8)

Seyahatname, 17.yüzyılın konuşma dilini yansıtan bir eserdir. Bugün dilimizde yaşayan veya yeri olmayan birçok kelime, deyim ve tekerlemeyi onda bulabiliriz. Üslubunda sadelik ve samimiyet olmakla birlikte büyük gramer hataları vardır. Dil kurallarına adeta göz yuman Evliya Çelebi, genelde kısa cümleleri tercih etmekle beraber çoğu zaman ek fiillerle uzayıp giden cümleleri de vardır. Tanıdığı kimseleri kendi has sözleriyle konuşturan Evliya Çelebi, içine karıştığı olayları realist bir eda ile anlatır.(Erkılıç, 1954, 29) Garibeler karşısında aşırı derecede saflık gösteren Evliya Çelebi, asıl hayat sahnesindeki müşahedelerinde çok açık ve uyanık fikirlidir.

Seyahatnamede, başta dil ve folklor olmak üzere biyografi, coğrafya, kitabeler, meskûkât, sanat, spor, iktisadî hayat, din, tarikat vb. konuları içine alan bilgiler kiskanılmadan verilmiştir. Bu yönüyle Seyahatname on yedinci yüzyıla ışık tutan hazine, aldığı bunca eleştirilere rağmen derinliği ölçülemeyen önemli bir kaynaktır. Evliya, Seyahatnamede “*Şaka-name*” adlı bir eserinden daha bahsediyor. Ne var ki, henüz böyle bir eser ele geçmemiştir.

Şemsettin Sami, Evliya Çelebi'nin, ziyaret ettiği yerleri pek güzel ve doğru olarak tarif ve tasvir ettiğini ancak vukuatın nakline biraz mübalağaya karıştırdığını ifade ediyor”.

Ahmet Vefik Paşa nazarında o bir seyyah-ı müdekkiktir.

Ahmet Mithat Efendi; Cevdet ve Vefik Paşaların kanaatlerine uyararak ve bilhassa Seyahatname'nin folklor bakımından olan zenginliğiyle ifadesindeki sadeliği överek Evliya'yı "heykeli dikilecek adamların birisi" olarak niteler. (Erkılıç, 1954, 31)

Seyahatnamenin batı dillerine yapılan tercümelemleri ile, eser üzerindeki çalışmalar hakkında İslam Ansiklopedisinin Evliya maddesinde uzun uzadıya bilgi verilmiştir. (Darkot, 1977, IV, 194)

2. EVLİYA ÇELEBİ'NİN EĞİTİMİ

Evliya Çelebi, ilköğreniminden sonra Unkapanı'ndaki Fil Yokuşu'nda, Şeyhülislâm Hâmid Efendi Medresesinde, yedi yıl süreyle Müderris Ahfeş Efendiden ders aldı. (Koçu, 1951, I, 6) Buradaki medrese tahsilinin azamî 16-18 yıl sürdüğü var sayılırsa, Evliya'nın buradaki tahsilinin yarıda kaldığı ortaya çıkmaktadır.

Daha sonra Enderun'a devam eden Evliya Çelebi, burada Güğümbaşî Mehmed Efendi'den "yazı", Keçi Mehmet Efendi'den "Arapça gramer" dersleri aldı.

"Kâfiye ve Şerhi" Evliya'yı hayli yıldırılmış olmalıdır ki, bu dersleri "Demir leblebi" olarak niteler ve okuyanların şerha şerha yağını erittiğini söyler. (Erkılıç, 1954, 13)

Gülistan ve Mesnevîden parçalar nakledecek kadar Farsça öğrenen Evliya, kendisine "Evliya" adının verilmesini sağlayan Evliya Mehmet Efendi'den "tecvit" dersleri aldı.

Sadi-zâde Dârülkurrasında hafız olan Evliya, Kur'ân'ın muhtelif tarzlarda okunması, yani "Aşere" ve "Seb'a" derslerine devam etti. Musahip Derviş Ömer Gülşenî'den musiki dersleri alan Evliya Çelebi hanende Karaoğlan ve Kemhacı-zâde ile birlikte bulunmuş ve devrin sayılı şöhretlerinden, Kazancılar hatibi Zâkirî, İmam-zâde Yusuf ve nihayet sarayın hanendebaşı Tokatlı Ömer Gülşenî'den birçok şey öğrendi. (Erkılıç, 1954, 13)

Edebi bilgisi, sınırlı düzeyde olup, manzumelerinde kuru bir eda hâkimdir. O daha ziyade edebiyatın tarih nevi ile ilgilenmiştir. Konak, cami ve türbelerde yaşanan bazı olaylara tarih düşürdü.

Sanata düşkün olduğu kadar spora da büyük ilgi gösteren Evliya, sporun her çeşidi ile meşgul olur. Güreşi "şe'âir-i İslâmiyye" (Develioğlu, 1988, 1175-Mutçalı, 1995, 447) den sayar.

Biniciliğe de ilgi duyan Evliya Çelebi, "Her yiğide bir küheylan lazımdır" diyerek atlara karşı muhabbetini ortaya koyar. Zira Evliya, bütün seyahatlerini at üzerinde yapmış, adalara geçtiği zamanlarda bile atını beraberinde

nakletmişti. Nitekim Evliya Çelebi, Girit savaşında at kıtlığı yüzünden atının elinden alındığını ve kendisine bir eşek verildiğini “hâr-süvâr” değimiyle ifade eder. (Erkılıç, 1954, 18)

Ok atmaya meraklı olan ve bu spor dalının sünnet olduğunu ifade eden Evliya, tatil günlerinde Ok Meydanında yapılan atıcılık müsabakalarını ilgiyle takip ettiği bilinmektedir. At kadar okun da üzerinde duran Evliya, kitabında ok ve yayın yapılışına dair bilgiler verir. Cirit ve yüzücülük gibi spor dallarına da ilgi duyan Evliya, vakit buldukça avcılıktan da geri durmadı.

Başından birkaç maceranın geçmiş olmasına rağmen onun hiç evlenmediği anlaşılmaktadır. Kısırlık hastalığına yakalanan Evliya, yirmi yedi yıl süreyle bu hastalıkla mücadele etmiş ve *Tiryaki Faruk* adındaki bir mecnun sayesinde bu hastalığından kurtulabilmişti. Yaşı ilerlemiş olduğundan evlenemeyen Evliya, çocuksuz geçen bir hayattan şikâyet etmektedir. Evliya, zengin bir kütüphaneye sahip olup, bu kitaplar arasında Yunan ve Latin dilleriyle yazılmış tarih coğrafyaya ait eserler ile bazı haritalar da yer alıyordu. (Erkılıç, 1954, 20) Öyle anlaşılıyor ki, yüksek tahsil yapamayan Evliya Çelebi, gördükleri ile kültürünü tamamlamıştı. Sesi güzel olan Evliya Çelebi, aldığı dersler arasında daha çok musikide ileri gitmişti. 24 yaşına basan Evliya Çelebi, 1635’te Ayasofya’da IV. Murat’ın huzuruna çıkarıldı ve kendisine Has Kiler’de görev verildi. Bir gün sonra sarayda Padişahın huzuruna çıkarılan Evliya Çelebi beste ve nükteli sözleriyle dikkatleri üzerine çekti. (Erkılıç, 1954, 23)

Sarayda dört yıl kadar görev yapan Evliya Çelebi, 1638 Nisanında 40 akçe maaşla Sipahiler zümresine girdi. Görevi nedeniyle muhtelif seyahatlerde bulundu. Seyahati çok seven Evliya Çelebi, aslında İstanbul çevresindeki ilk seyahatlerine 1630 yılında, yani 19 yaşlarında iken başlamıştı. (Atsız, 1991, III).

3. EVLİYA ÇELEBİ’NİN YETİŞTİĞİ ÇEVRE

Doğduğu semtin özelliklerinden bahseden Evliya şöyle der: “*Unkapanı’nın çamuru çok meşhurdur. Burada “Ekmekçi Ali Çelebi”nin bir fırını vardı. Simon ve Memo adlı bozacıların sattığı bozaları, hamallar bahis tutarak içerdiler, Yakınlarında satılan “Hacı Hasan yoğurdu ise açaibattandır.”*

Öyle anlaşılıyor ki, kendilerine ait kuyumcu dükkânlarının da yer aldığı Unkapanı, birtakım sanatkârların toplandığı bir muhittir. Yer yer su değirmenlerinin de bulunduğu bu muhitte bir güreşçiler tekkesi vardır ki, içinde üç yüz pehlivan barınıyordu.

Ayrıca, Âşık Paşa, Ali Cemâlî, Ağakapısı adını taşıyan bazı sıbyan mektepleri mahallenin çevresinde yer alan ilkokullardır. (Erkılıç, 1954, 11).

4. EVLİYA ÇELEBİ’NİN KİŞİLİĞİ

Seyahatnamede dağınık olarak verilen bilgilere göre oldukça sevimli bir kişiliğe sahip olan Evliya Çelebi, zayıf ama oldukça çevik bir bedene malikti. Bazen sarık sarar bazen de Tatar-misal samur kalpakla İstanbul sakaklarında gezerdi. Seyahate çıktığında ayağında çizme, belinde bir divitle görüldü. Sakal konusunda esnek davranan Evliya, parmağında kıymetli bir yüzük taşırdı. Kendisini bulunduğu muhite sevdiren Evliya, gayet hoş sohbetli; güzel konuşur, tatlı hikâyeler anlatır. Taklidi sever, hazır cevap ve nüktedandı. Yaratılışı ciddilikten ziyade mizaha daha yatkındı. İstanbul’un her türlü eğlence yerleri hakkında bilgi sahibi olduğunu söyleyen Evliya, “*Dilber lebi macunu*” dışında hiçbir kötü alışkanlığa sapsadığını ifade eder. (Erkiliç, 1954, 10)

Belki de evlenmek için zaman bulamayan Evliya Çelebi, seyahatin dışında hiçbir ihtirasın içine girmemişti. Çeşitli görevlerden gelen paralar, Kırım Hanı’nın verdiği hediyeler, savaşlardan elde ettiği ganimetler ve babasından kalan emlakten gelen paralar kendisinin ve yanında çalışanların ihtiyaçlarını karşılıyordu. (N. Atsız, 1991, VIII)

5. EVLİYA ÇELEBİ’NİN DOĞU ANADOLU SEFERİ

(H.1050/M.1640) senesinde Erzurum’a gitmek üzere yol hazırlıklarını tamamlayan Evliya Çelebi, Defterdar-zâde Mehmet Paşa ile yola çıktı.(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 48, II, vr. 57a, Temelkuran-Aktaş,1986, I-II, 514) Pendik, Gebze, İzmit, Adapazarı, Hendek, Düzce, Bolu güzergâhını takip ederek Çerkeş ve Osmancık üzerinden Amasya’ya geldi. “Nehr-i Kerkük (Temelkuran ve diğer, 1986, I-II, 680; Atsız, 1991, 242) (Kelkit çayı) takip ederek yedi saatte (Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 65a) Taban Ahmet Ağa çiftliğine gelen Evliya Çelebi, şunları söylüyor: “Ahmet Ağa burada Paşaya bir tula (طوله) küheylan (Develioğlu, 1993, 637) ve yanındakilere yirmi at, üç bin koyun, yedi katar katır, yedi katar deve ve on kese nakit akçe hediyelerle Âl-i Osman padişahına layık ziyafet-i uz mâ olmuştur ki diller ile tabir olunmaz. Burada bana da bir atı nasip oldu.”(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448,II, vr. 65a)

Yoluna devam eden Evliya Çelebi, Zağa Deresi,Tekmanlı beli, Kadioğlu köyü, Şiran(Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 284a) Salut beli üzerinden Kanlı Dede Türbesi konağına vardı. Burada çekilen ziyafetin ardından hareket eden heyet on altı saatte Tercan ovasına geldi. (Seyahatname, Pertev Paşa, 458, II, vr. 64)

5. 1. Sultan Hasan Camii

Evliya Çelebi, Uzun Hasan binası olarak bilinen bu caminin yapılış gayesini şöyle açıklar: “Azerbaycan padişahı Sultan Uzun Hasan Şah binası vâcibü’s-seyr bir ma’an-nûrdur. Amma bir köy içinde cemaatten garip kalmış cami-i vâcibü’s-seyrdir. (Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 65b; Cevdet, 314, II, 201) Hasan Şah bu mahallin âb u havasını beğenip bu Tercan sahrası başında bu camii ve bu mahalle bir şehir-i azîm (inşa) edip ismini “*Hasan-Âbâd*” koydu. Akıbet Ebülfeth (Fatih) bu Tercan sahrasında hasîni hüsnü nazarına komayıp ne Hasan Âbâdı mamur oldu ve ne Hasan âbâdı kaldı. (Fatih’ten korkup çekinen) Hasan Şah “*hüsn-i tedbîr budur*” diyerek firar etti ve tâ Azerbaycan’da can verip anda dârü’l-karâr etti.” Bu Tercan Sahrası (Otlukbeli olmalı) öyle bir hâmûn-ı ceng ü cidâl yeridir ki, hala reaya ve berayalar çift sürerlerken zemininde âdem üstühânları (kemikleri) bulunur. Ve her bâr-ı zeminde medfûn, sahibi cengde ğaip olmuş mallar ‘ayân ve beyân olur. Böyle bir ma’reke meydanı sahrâ-yı bî-pâyândır”(Seyahatname, Pertev Paşa, 458, II, vr. 65a; Temelkuran ve diğer,1986, I-II, 541).

5. 2. Çavuşlar Kethüdası Köyü

Evliya Çelebi, Paşa ile beraber yola devam eden Osmanlı askerinin burada toplandığını ve Kethüda Efendi tarafından askere büyük bir ziyafet verildiğini şöyle anlatır: "Paşa'nın cümle askerine bunda mülakat olup Çavuşlar Kethüdası azîm ziyafet edip, beş at ve beş kese ve üç Gürcü ğulamı (Tımar sahiplerinin savaş zamanlarında beraber götürdükleri muharipler (Pakalın,1983, I, 679) hedaya verdi. Sonra (buradan kalkıp) beş saatte Menzil-i Karye-i Pulur ('a geldik.) (Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 65b)

5. 3. Pulur Köyü

(Burası) ma'mûr (bir köydür ve halkı) Müslümanlardır. Bburadan dört saat(te) Menzil-i Tercanlı Ali Ağa Köyü('ne vardık.) (Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 66a)

5. 4. Tercanlı Ali Ağa Köyü

Tercan ovasında üç yüz haneli ve bir camili ve bir hamamlı mamur Müslüman veya Ermeni köyüdür. (Seyahatname, Pertev Paşa, 458, II, vr. 65a) Burada Ali Ağa bir ziyafet-i azim edip, on at ve on kese ve on kitar deve ve beş kitar katır verdi. Oradan yine Tercan ovası içre dokuz saatte Menzil-i Karye-i Mama Hatun'a (geldik.)

5. 5. Mama Hatun Köyü

Erzurum nahiyesinde geniş dereli-tepeli bir uygun bir ova içinde yüz elli evli, mamur Müslüman köyüdür ve serbest za‘âmet-i Ali Ağa’dır. Orada Ziyâret-i Mama Hatun (vardır.) (Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 285a)

5. 6. Mama Hatun Ziyareti

Mama Hatun'un bir kaya dibinde inşa edilen eski bir binada yattığını ifade eden Evliya Çelebi, bu tarihi mekanı şöyle tasvir eder: "Bir kayalı yar dibinde bina-yı kadîm ve kubbe-i azîm içinde medfundur. Mama Hatun nam, Akkoyunlu Padişahlarının duhter-i pâkize-ahterlerinden imiş. Cümle evlâd-ı zevi'l-ihtiramlarıyla bir kubbe-i âlî musanna‘ içinde medfundur. Lakin (türbe) avize ve sair tekliften (şeylerden) berî, türbedarsız ve dîde-bânsız (bekçi) yatar bir sultandır. Mermer sandukası, münakkaş ve mutavvelce sanduka kabirdir. Yanında bir camii ve bir hamam-ı müfid ve muhtasarı vardır. (Seyahatname, Pertev Paşa, 458, II, vr. 65a; Temelkuran ve diğer, 1986, I-II, 541)

6. BÜYÜK FIRAT NEHRİ

Dumlu Baba türbesinin kayası dibinden çıkan Fırat nehri (Temelkuran ve diğer, 1986, I-II, 544) Bingöl yaylasından gelen Murad çayını içine alır. Sonra kuvvetlenerek Malatya, Samsat, Halfeti, Birecik, Bomboce Köprüsü, Baliş, Caber Kalesi, Raka Kalesi, Ruhbiye, Karkisa, Ane, Hadişe, Hiye, Abyar, Toruk, Hille, Kûfe gibi yerlere uğrayıp, oradan Bata’da (Korna) kalesi dibinde Şattûlarab’la birleşir. Çıkış noktası ile döküldüğü yerin uzunluğu tam dört yüz fersaktır. (Pakalın, 1983, I, 609.) Evliya Çelebi, dört yüz belde ve kasabaya uğrayan Fırat nehrini şöyle anlatır: “Evsafi: Tâ Aşağı Eğerli Dağ yanında Arz-ı Rum (Erzurum) sahrasının ta ortasından Nehr-i Azîm mâ-i Fırat cereyan eder kim, Gürcistan tarafının cânib-i şarkisinde Dumlu Baba Sultan ziyaretgahının kayası dibinden çıkıp canib-i ğarba cereyan ederek Arz-ı Rum (Erzurum) sahrasında nice batac ve halîç ve bahire ve tur‘alar (طرحه) olup nice kerre yüz bin Bağdâdî turnalara kân-mekân olup andan Karye-i Kân dibinden geçip ikinci konakta Kal‘a-i Kemah dibinden ‘ubûr edip (geçip) andan İzoli ekradı (Cevdet, 1314, II, 207) (ازولى اكرادى) içre Bingöl yaylasından gelen Nehr-i Murad’a mahlût olup (karışıp) deryâ-misâl Malatiyye kurbundan (yakınlarından) cereyan eder ve Kal‘a-i Semîsât’a (Simsat) ve Kal‘atü’r-Rum’a (Cevdet, 1314, II, 207) ve Kal‘a-i Birecik’e cisr-i Bumbuca (بومبوچه) ve Balisiyye ve Kal‘a-i Ca‘ber’e ve Kal‘a-i Rakka’ya ve Ruhba’ya ve Karkisa’ya ve Ane’ye ve Haddîşe’ye ve Heyye’ye ve Anbar’a ve Tukuk’a ve Hille’ye ve Kûfe’ye uğrayıp andan Batayih’da Kurna kalesi

dibinde Şattularab'a mahlût olup (karışıp) derya-misâl bir nehr-i azîmdir kim, Basra önüne (kadar) Hindistan gemileri(nin) gelip (yanaştığı) nehr-i deryadır. Amma deverân-ı cereyânı, tulû' ve ğurûbu cümle dört yüz fersah yerdir. Ve dört yüz belide ve kasabâtlara uğrar."(Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 286a; Temelkuran ve diğer, 1986, I-II, 545; Cevdet, 1314, II, 208).

6.1. Kur'ân-ı Kerim'de Fırat Nehri

Amma Arz-ı Rum (Erzurum) sahrasında iptidası (çıkış yerinde) ğayet lezizdir ki, hakkında Cenâb-ı Bârî Kur'ân-ı Azîm'inde ve Kur'ân-ı Mecîd'inde yâd edilmiştir. Âyet-i Mürselât (da) (ve *eskaýnâküm mâen furâten*) (Mürselat, 77/27) ayetini cemî'î müfessirîn bu Arz-ı Rum (Erzurum) suyuyla tefsir etmişlerdir. Ve Nehr-i Fırat'tan ğayri yetmiş iki adet nehr-i azîm cümle bu Arz-ı Rum (Erzurum) ciballeriden (dağlarından) ve Diyarbekir kûhlarından (tepelerinden) tulû' edip (doğup), cemî'î Rum'a ve Irak'a ve Acem'e müstevli olur. (dolaşır)

Hıtât-ı Makrîsî (Hitatü'l-Makrîzî) (Parmaksızoğlu, 1976, XXIII, 203; Brockelman, Trs.VII, 206-208; Günaltay, 1991, 352-357; Seyyid, 2003, XXVII, 448-451) eydür: "Dicle ve Fırat'ı, melâikeler imdadıyla Hz. Danyal hafr (kazmış) ve ihrâc etti" deyu yazmış.(Seyahatname, Pertev Paşa, II, vr. 66a).

6. 2. Fırat Suyunun Faydaları İle İlgili Rivayetler

Evliya Çelebi, Fırat suyunun faydaları konusunda şu malumatı verir: "Bu Nehr-i Fırat hakkında Hz. Ali (Kerremallahu vechehu)'den mervîdir. Buyurmuşlardır ki, "Yâ Ehl-i Kûfe! Nehriniz Fırat'a Cennet'ten iki mîzâb (su yolu-nehir) munsab olur (karışır) demişler."(Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 286a)

İmam Cafer-i Sadık(Tüfekçi,1992, 33; Hitti, 1980, II, 400) da: "Fırat'tan bir kere içen, üç ve yedi kere içmek ister. Bereketi çok bir nehirdir" diye övmüşlerdir.

Ve Cafer-i Sâdık'tan mervîdir ki, "âbı Fırat'tan bir kere nûş eden üç veya yedi kere nûş eder(içer). Ve azîmü'l-berekâttır" deyu methederler. Suyun birçok hastalığa faydalı olduğu da yine Cafer Sadık'tan rivâyet edilir. (Cevdet,1314, II, 208)

Evliya Çelebi, Fırat'ın bereket ve faydalarını bilen eski Irak ve Rum halkı, nehrin iki tarafına setler bina ederek bastığı verimli araziye ekip biçtiklerini söyler ve Fırat'ın birçok derde deva olduğunu şöyle ifade eder: "Eğer ünâs-ı Irak, ahâli-yi Rum, Fırat'ın berekât-ı menâfi'in bildiler. Fırat'ın tarafeynine(iki yanına) kîbâblar (yarım küre şeklinde kubbeler) ve duvar setler bina

ederlerdi. Ve her âfet ü ahte müptelâ olan şifa niyetine bu Fırat'a üç kere girip gusl etse âfet ve emrâz-ı muhtelifeden halâs ola" deyu İmam Cafer (Öz, 1993, VII,1-3) Fırat'ı methetmiştir.

Ve Ebu Hüreyre'den Müslim rivayet etmişler: "Allah Resülü şöyle buyurdu: Fırat nehri (suları gitmesi sebebiyle) altından bir dağı açıp meydana çıkarıncaya kadar kıyamet kopmaz. İnsanlar onun üzerinde cenk edip birbirlerini öldürürler. Neticede her yüz kişiden doksan dokuzu öldürülür. Onlardan her bir kimse: Kurtulacak olan kişi belki ben olurum! der."(Sahih, (III-VI), 1992, 6/3, 2219; Sofuoğlu, (Trs.), VIII, 425)

Evliya Çelebi, Arz-ı Mukaddes (Filistin ve havalisi) toprakları hududundan geçen yegâne nehrin Fırat ve Âsî nehirleri olduğunu söylemekte ve şu bilgileri vermektedir: "Bu Nehr-i Fırat ile Nehr-i Asî'den ğayrı Arz-ı Mukaddese hudûdunda cereyan eder nehir yoktur. Nil-i mübârek bile Arz-ı Mukaddes'de dahil değildir" demişler. Ancak iklim-i evvel'(Âlî, ka, 5959, vr.308a) (Yemen) hududunda taşra tulû' edip iklim-i sânde Şehr-i Dimyat ve Kal'a-i Reşîd (önlerinde) Bahr-i Sefîd'e munsab (birleşme)olur.

Ve Nehr-i Fırat'ın etrafı Arz-ı Rakka'da ve şimal mâverâsında, diyar-ı Erzurum'da eyyâm-ı şita olunca münce mid olup (buz tutup) üzerinden bir iki ay nice bin karbanlar ubûr ederler. Arz-ı Rakka'nın cenubu (güney) önlerinde Nehr-i Fırat donmaz. Sevâhildir, bir şîrîn zülâldir.(Seyahatname, Pertev Paşa, 458, II, vr. 66a)

7. ERZURUM'DAN İSTANBUL'A DÖNÜŞ

17 Zilkade (1057 H./1647 M.) tarihinde şiddetli bir kış gününde büyük bir alay ile Erzincan kapısı'ndan dışarı çıktığını ve Pazarbaşı Değirmenleri(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 119b) mevkiinde uğurlama töreni yapıldığını ifade eden Evliya Çelebi, Kân, Ilıca ve Cinis menzilleri üzerinden Mama Hatun'a geldiklerini şöyle anlatır: "Evvela bismillah ile Erzurum'dan batı istikametine doğru giderek üç saatte Menzil-i Karye-i Kân'a, buradan yine o sahra içre taraf-ı ğarba beş saat gidip Menzil-i Karye-i Ilıca'ya, buradan batıya doğru beş saat giderek Cinis köyüne, yine batıya doğru beş saat giderek Mama Hatun köyüne geldik." (Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 120a).

7. 1. Mama Hatun Köyü

Evliya Çelebi, Mama Hatun köyünü şöyle anlatır: "Bir dereli ve kayalar dibinde iki yüz haneli Müslüman köyüdür ve beyaz yalçın kaya dibinde Ziyaretgâh-ı Mama Hatun (yer alır) Akçakoyunlu Padişahlarının hatunlarından bir sâhibetü'l-hayrât imiş. Kendileri bir kubbe-i ser-âmed içre evlâd-ı ensâblarıyla medfundur. Bir minareli camii ve imâret ve medresesi vardır.

Lakin evkâf-ı mîriye muzâf olmağla imaretleri harâba yüz tutmuştur. Bâlâda (yukarıda) Erzurum'a giderken mufassalan evsâfı tahrir olunmuştur. Andan yine canib-i ğarba dereli ve tepeli yollarıyla (boşluk var) saatte Menzil-i Karye-i Kötür'e (geldik).”(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 120a; Cevdet, 1314, II, 374).

7. 2. Kötür Köyü

Günümüzde Bağpınar olarak anılan Kötür (Şahin, 1985, I, 274) köyünün bakımlı bir zeâmet olduğunu, Fırat nehri buradan bir ahşap köprü ile geçildiğini söyleyen Evliya Çelebi, şu bilgileri verir: "Erzurum hakkında bir mamur-ı âbâdan Ermeni köyüdür ve zeâmettir.(Pakalın, 1983, III, 649).

Fırat nehri bir köprü ile geçilir. Nehr-i Fırat üzere bir haşab-ı çamdır. Hatılî cisrden 'ubûr olunur. Paşa bunda üç gün ikamet ferman edip bu hakîri Kemah kalesi Tuzla Emîni (Pakalın, 1983, I, 525.) emir-i âhûr Hasan Ağa üzere gönderdi. Evvela Kötür köyünden canib-i cenuba Nehr-i Fırat kenarıyla, ma'mur-ı âbâdan kuralar ve sa'b yollar 'ubûr ederek dokuz saatte Menzil-i Karye-i Şerim('e geldik)."

Memduh Gültekin, Tercan ilgili görüşlerini şu dizelerle dile getirir:

Düşman vazgeçti mi kanlı oyundan

Kötür köprüsünden Tuzla suyundan

Kemikli dağından, Aktaş köyünden

Varın sorun Tercan'ımdan ne haber. (Gültekin, 1998, 394).

7. 3. Şerim Köyü

(Bu köy) Kemah kazası hududunda Kemah kulu aklamıdır. Reayası safi Ermenilerdir. Andan yine canib-i cenûba Nehr-i Fırat kenarıyla yedi saat gidip Menzil-i Karye-i Emin ('e geldik).

7. 4. Emin Köyü

Bu (köy) dahi Kemah hududunda Tuzla Eminine hastır. (Pakalın, 1983, I, 750.) ve cümle reayaları Ermenilerdir. Andan ale's-sabah Nehr-i Fırat kenarınca (?) saatte (Kemah kalesine ulaştık).

8. KEMAH KALESİNİN TARİHİ

Eski Kayserler tarafından yaptırılan Kemah kalesi sık sık el değiştirmiş, önce Uzun Hasan, yıllar sonra da Şah İsmail bu kaleyi ele geçirmiştir.(Atsız, 1991, II,8) Kemah kalesinin Erzurum toprağında "Kuruçay Voyvodalığı" hükmünde olduğunu söyleyen Evliya Çelebi, Kemah kalesi ile ilgili serüveni şöyle anlatır: "Sebeb-i tesmiyesi,(boşluk) kadîm-i eyyâmda Kayasırılar binasıdır. Ba'dehu Akçakoyunlu destine girdi. Ba'dehu Azerbaycan şahı Uzun

Hasan destinde iken Timur-ı bî-nûr bu kale altına gelip Timur'a bir top ve bir mancımık taşı atmağa tenezzül etmedilerdi. Yedi ay kâmil Timur-ı bî-nûr muhasara edip hâyib ve hasır-seng bir sahraya gidip ba'dehu sene tarihinde Ebülfeth Muhammed Hân, Uzun Hasan'ı münhezim edip bu Kal'a-i Kemah'ı kemâ hüve hakkuhu üç ay muhasara edip fethi müyesser oldu.

Ba'dehu sene tarihinde Selim Hân-ı evvel 'âlem-i şehzadeliginde Tarab-efzûn (Trabzon) hakimiyken ber-takrîb ile Kal'a-i Kemah'ı fethedip içine kifayet miktarı asker kodı.

Ba'dehu Selim-i evvel Pây-ı Taht-ı Âl-i Osman'a müstakil padişah olmağičün Tarab-efzûn'dan(Trabzon'dan) üç yüz pare gemiyle karşı Kefe, Kırım yakasına geçip Kırım Tatarının imdadıyla Edirne üzre hurûç edip babası Bayezid-i Veli dahi karşı çıkıp baba ve oğul birbiriyle devlet sınaşub (صناشوب) bi-emr-i Hudâ Selim, Hacı Oğlu bazarı kurbunda Oğraş Deresi nam dere de oğraşip Şehzâde Selim Tatar askeriyle firar edip Tatar-ı Kırım'da Selim Şeh'e Tarab-efzûn'da (Trabzon'da) karar ider. Anda dahi nâmûs-ı ğayret-i hamiyetinden durmayıp oğlu Süleyman'ı Tarab-efzûn'da hakim nasb edip kendi terk-i diyar edip (boşluk?) halife-i huddâmı ve refiki revâbitiyle Diyâr-ı 'Acem'e gidip İmam Musa Rıza'yı ve nice kibâr-ı evliya-yı Horasânı ziyaret edip cihân-bân olup Şah ile satranc oynadığı meşhur-ı âfâktır. Bu Selim Hân'ın bu 'âlem-i seyahati içre Şah İsmail ısyân-ı tuğyan edip Kemah kalesi'ne sehl bahaneyle istila edip kasabayı tasarrufa aldı.

Ba'dehu Selim-i evvel asker cem edip Edirne' ile İslambol mabeyninde babasıyla uğraşip Âl-i Osman kullarının i'ânetiyle hâh-nâ-hân babası Bayezid Hân'ı hal' ettirip kendisi Çorlu sahrasında(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 120a) müstakil Padişah-ı Cem-câh olup cümle asker-i İslam ile yek dil ve yek cihet olup pederi Bayezid Hân'ı Dimatoka'ya nefy (نفي) edip Bayezid-i Veli Hân'ı Edirne kurbunda Havsa nam mahalle vardıkta rivâyet-i muhtelif ber-gûne ruh teslim edip na's-ı şerifin İslambol'a getirip cami'inin mihrabı önünde defn olundu. Selim Hân, dahil-i İslambol'da Yenibahçe nâm sahrada çetr-i mülemma'in kurup cümle a'yan-ı devlet Yenibahçe'de biat edip ol an Üsküdar'a doğan çıkarıp ibtida ğazası Diyâr-ı 'Acem'e olup, kat-ı menazil ve tayy-ı merâhil ederek Şah İsmail'in Sivas Eyaletinde nice kılalâ'lara istila ettiği kaleleri fethedip 'Acem üzre Çıldır (Çaldıran olmalı) Ğazasına müteveccih oldukta derya-misal asker ile Kale-i Kemah'ı muhasara edip sene tarihinde ceng-i azîm ile be-dest-i Bıyıklı Muhammed Paşa fet-hetmiştir."(Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 339b)

Ali Kemâlî, Evliya Çelebi'nin Kemah ile ilgili bütün bilgileri ve Kuruçay Voyvodasının muhasebesini üç gün içinde tamamladığını ifade etmektedir. (Kemâlî, 1932, 326)

Celâl-Zâde Mustafa Çelebi, Kemah kalesi hakkında şöyle diyor: “Kemah’ın bir gün içinde fethi, adını göğe, zirveye çıkardı. Kemah adı zirvenin doruğu, engeli olup, doğu ülkesinin kilidi idi.”(Uğur ve diğer,1997, 604).

8. 1. Yed-i Kudret Kaleler

Osmanlı Devleti sınırları içinde yaratanın eli ile bina edilmiş birçok kale bulunduğunu ifade eden Evliya Çelebi, bu kaleleri şöyle sıralar:

- 1.Kemah Kalesi: Devlet-i Âl-i Osman’da yed-i kudret ile (Yaratanın eliyle) bina olunan kâr-ı Hudâ kalelerin biri dahi Kemah kalesidir.
- 2.Mardin kalesi: Diyarbakır kurbunda Mardin kalesidir.
- 3.Van Kalesi: Kal’a-i Van, sedd-i eymândır.
- 4.Şebinkarahisar Kalesi
- 5.Makü kalesi (مکو)
6. Afyonkarahisar Kalesi
7. Ermenek Kalesi
8. Merkâb Kalesi
9. Hasan Kalesi
10. Görk Nuh Kalesi (گورک نوح)
11. Menekşe Kalesi: Diyar-i Rum’dadır.
12. Anapolya Kalesi
13. Mezister Kalesi (مزسٹر)
- 14.Kürdus Kalesi (کوردوس)
- 15.Mankup Kalesi: Cezîre-i Kırım’dadır.

Bu kaleler evc-i âsumana ser çekmiş ebr-i kebûddan (mavi buluttan) ğayrı havalesiz kılâ’lardır. (Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 339b)

Evliya Çelebi, bu sayılan kaleler içinde Kemah kalesinin ayrı bir yeri olduğunu, sarp kayalar üzerinde yer aldığını, semalara yükselen iç kalesi üzerinde sel bulutunun eksik olmadığını şöyle ifade eder:

“Amma bu Kemah (kalesi) her cihetten anlardan sarptır ki, vakt-ı zuhr (öyle zamanı) olmayınca zirve-i a’lâsında olan iç kalesi erbinin (bulut) gün içinde nümâyân (görünme) olmaz. Evc-i âsumana (gök yüzüne) ser çekmiş bir püşte-i bî-hemtanın zirve-i a’lâsı üzere iç kalesi fevkinde ebr-i seylü (sel bulutu) eksik değildir.

Ba’d-e’l-feth, Sultan Süleyman Hân tahririnde Arz-ı Rum Eyaleti (Erzurum) hâkinde Kuruçay Voyvodalığı hükmündedir. Arz-ı Rum (Erzurum) Paşasının hassı subaşığdır. Ve üç yüz akçe ihsan olunur üç nahiye kazadır. Ve

nahiye kazaları bunlardır kim, zikrolunur.”(Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 339b; Cevdet, 1314, II, 375).

8. 2. Kemah’ın Kazaları

1.Gercanis Kazası (Kemâlî, 1932, 354)

2.Kuruçay Kazası (

3.Kaza-i Şehr (Merkez İlçe)

Bu kazalardan Kadıya senevî üç bin ğuruş hasıl olur. Şer‘-i Rasul-i Mübîne mutı‘, munkâd (boyun eğen) kavmi vardır.Kemâlî,1932, 347;Cevdet, 1314,II, 375)

8. 3. Kale Erleri ve İdareci Sınıfı

Evliya Çelebi, o tarihlerde Kemah kalesinde Kale Ağası, hakim, Yeniçeri Serdarı, gibi idarecilerin bulunduğunu ve beş yüz kadar askerin görev yaptığını şöyle anlatır: "Bir hâkim, dahi kale dizdarı ve beş yüz kale neferatları Tuzla’dan vazîfe-i muayeneleri(ni) alırlar. Ve Yeniçeri Serdarı ve Sipâhî Kethüda Yeri ve bir Nakîbü’l-Eşrâfi) ve a’yân u Eşrâfi (ileri gelenleri) vardır. Ve bir hâkim dahi Nehr-i Fırat’ın karşı tarafında bir saat ba’id Karye-i Kômür idi.

9. KEMAH’TA TİCÂRÎ VE SINÂÎ FAALİYETLER

9. 1. Kômür Köyü

Bu köy, Fırat nehrinin karşısında bir saat uzaklıktadır. Köyde yedi yüz Müslüman ve Ermeni haneleri vardır. Tuzla Emîni bunda hâkimdir. (boşluk?) yük akçe tahsil olur, iltizamdır.

İsmet Miroğlu bu köy hakkında şu bilgileri veriyor: “Kômür köy oldukça büyük bir köydür. Müslümanlarla Hıristiyanlar birlikte yaşarlar. Köyde bulunan tuzlanın kürekçilik hizmetini yapanlar avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf tutulurlardı.”(Miroğlu, 1990, 55).

9. 2. Kômür Tuzu

Kardan beyaz ve Hacı Bektaş Veli (Kırşehir) (Cevdet, 1314, II, 376) tuzundan leziz tuzdur ki, meşhûr-ı âfâktır. Cemi Kürdistan ve Türkmenistan’dan, Bingöl yaylasına çıkan benî âdemler cümle milh-i üçâcî sâhib-i ihtiyaç bu Kemah tuzunu alırlar, meşhûr-ı âfâk tuzundan (kullanırlar).(Cevdet, 1314, II, 376)

Rahmetli İsmet Miroğlu, yörede üretilen tuzlalar konusunda şu bilgileri verir: “Kemah’ın Kômür, Timosi, Gölâris, Yoluklu köylerinde birer memleha (Tuzla) bulunmaktadır. Bilhassa Kômür köyü memlehasından çıkarılan tuz fevkalade kalitelidir.”(Miroğlu, 1990, 174)

Ali Kemâlî’de tuzlalar konusunda şöyle diyor: “Tuzu en nefis olan memleha, Kömür memlehasıdır. Kömür tuzlası 42.5 metre uzunluğunda bir tünelin müntehasından sızan ve kaynayan suların eseri olan bu memlehadada, iki adet tuzlu su membai mevcut olup, sızıntılardan çok şâyân-ı dikkat stalâktitler (Saraç, 1985, 1329; Eren ve diğer., 1988, II, 1339) husule gelmektedir.”(Kemâlî, 1932, 429).

9.3. Çadır Bezi

Evliya Çelebi, 16.Yüzyılda Kemah’ta çok meşhur olan ve hiçbir yerde bir benzeri bulunmayan ince ve dayanıklı çadır bezini şöyle anlatır: “Ve bu şehrin bir memdûhı dahi bunda olan rakîk ve kavi çadır bezi başka bir diyarda olmak ihtimali yoktur. Rumelindeki Dırama bezinden(Cevdet, 1314, II, 376; Kemâlî, 1932, 322; Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 339b) a’lâ ve nazîf peçe (gibi) bezi olur. Hatta elsine-i nâsda (halk arasında) “*Kemah’ın bezi, Erzincan’ın kozu ve Bayburt’un kızı*” deyu darb-ı mesel olmuştur.”(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 120b)

9.4. Pamuk Ziraatı

İsmet Miroğlu, Kemah’ta gelişen dokumacılık konusunda şu önemli bilgileri verir: “Osmanlı döneminde Erzincan ve Kemah’ta dokumacılık mühim bir yer tutar. Civarda ekilen pamuklardan kumaş ve bez imal edilmekte idi. Erzincan ve Kemah şehirlerinde birer “boyahane” bulunduktan başka bazı köylerde de “boyahaneler” mevcuttu. Kemah boyahanesinden senede yirmi bin akçe gelir elde edilmekte idi.(Miroğlu, 1990, 173) Kemah ve bilhassa Erzincan XVI. yüzyılda iktisadî bakımdan önemli bir gelişme göstermiştir.”(Miroğlu, 1990, 195)

Ali Kemâlî, Kemahlılar hakkında şöyle diyor: “Ahali zeki ve çalışkandır. Ticarete istidatları ziyade olduğu, hatta Erzincan’da en mühim ticaret evlerini bunlar işlettiği için, “*bu havalinin Kayserilileri*” unvanını almışlardır. Kıyafetler ise gitgide Avrupaîleşmektedir. (Kemâlî, 2932, 331-332).

Leblebici Baba, bir şiirinde Kemah eşrâfını şöyle ifade eder:

Kemahlımın boldur nimet ve nanı

Sağır zâdelerin açıktır hanı

Anda Hafız Ağa ol güzel canı

Dâveti tükenmez oldu gel yetiş”(Aktepe, 1997, 63)

Hoca Sadeddin Efendi de Kemah’ın korucusu hakkında şunları söylüyor: “Kemah korucusu olan yaban domuzu küstahlar, zamanlı zamansız Erzincan halkına saldırmaktaydılar. Hele kış aylarında, soğukların bastırdığı sırada,

tüm baskınları yapıp hasar dokundurmayla kalkışıldları.”(Parmaksızoğlu, 1999, IV, 231).

9.5. Kömür Çayı

Kemah’ı üç gün kısa bir süre içinde inceleyip her yönüyle ayrıntılı bilgi veren Evliya Çelebi, Gercanis dağlarından doğup Kömür köyü bağları içinden şırl şırl akan Kömür çayını şöyle anlatır: “Ve mezkûr Karye-i Kömür içindeki bağlar içre (içinden) cereyan eden Nehr-i Kömür Gercanis (Refahiye) (Kemâlî. 1932, 322.) dağlarından gelip Kal’a-i Kemah dibinde bir gün (mesafedeki) bir göz cısr (köprü) dibindeki Sultan Melik Gâzî Efendi Tekyesi kurbunda (yakınında) Nehr-i Fırat’a munsab olur (dökülür).(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 120b, Başibüyük, 2004, 54)

Leblebici Baba, bir şiirinde Sultan Melek hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirir:

Ziyaret eyledin Sultan Meleği

Mevlam kabul etsin cümle dileği

Tecelli döndürür çarh-ı feleği

Ordaki ihvanlar güldü gel yetiş

9.6. Marik Köyü

Evliya Çelebi, Melik Gâzî türbesinin yakınlarında yer alan bu köyün gelişmiş bir Ermeni köyü olduğunu şöyle anlatır: “Ve buna karîb mukabelesinde (Melik Gâzî’nin yakınında) Karye-i Marik (vardır). Mamur Ermeni köyüdür ki Erzurum kalesi kulunun hâsıdır.

İsmet Miroğlu, Sancakbeyi haslarından olan bu köyde pamuk yetiştirildiğini ifade etmektedir.(Miroğlu, 1990, 56; Kurt, 1997, 80).

9.7. Soğuk Hava Mahzenleri

Yörede bazı özellikler taşıyan soğuk hava mağaralarının bulunduğunu, Temmuz ayında bu mağaraların içinden akan suların buz tuttuğunu, kış aylarında ise bu suların hamam suyu kadar sıcak olduğunu belirten Evliya Çelebi, şu bilgileri veriyor: “Hikmet-i Huda, bu köydeki (Marik) mağaraların içinden, mâh-ı Temmuz’da cereyan eden âb-ı zülâller donup buz olur. Kış günleri Hammam suyu gibi issî (اسى) (sıcak) olur (ki), aceb hikmet-i perverdigârdır. Ve cümle vilayet halkı “katık peyniri” tabir ettikleri peynirlerini bu mağaralarda hıfz ederler (ki, buralar) bir serd-âb-ı ğâr-ı bî-nümâyânladır”.

Ali Kemâlî, Marik köyü hakkında şu bilgileri verir: “Bugün mezkur köye “Marik-Ayrınpınar” diyorlar. Havası sağlam bir köydür. Bir mağarası var ki, köylüler “Mahzen” makamında kullanırlar. Yağ ve peynirlerini yazın burada

korurlardı. Kemah'ın buz ihtiyacı da bu mağaradan sağlanırdı.”(Kemâlî, 1932, 322.)

Evliya Çelebi, özelliklerinden söz ettiği bu yerlere gidiş güzergâhını şöyle anlatır: “Ve bu yerlere Arz-ı Rum'dan (Erzurum) gelirken Nehr-i Fırat üzerindeki bir göz cisr-i azîmden (büyük bir köprüden) ‘ubûr edip (geçip) beş yüz adım yokuş yukarı gidip Keban nam kayalık yerleri aşip (gelinir ki, buralar) eflâke ser çekmiş kayalardır.”

9.8. Keban Kanyonları

"Kal'aya çıkarken bu Keban kayaları sağ canibe (sağ tarafa) düşmüş dereki esfel-vâr çâh-ı ğayyâ gibi uçurumdur", diyen Evliya Çelebi açıklamalarını şöyle sürdürür: Keban kayası nam mahal kale dibidir. Bir âb-ı hayat su kaynar ve bu mahalle karîb Ali kayası derler bir kaya vardır.”(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 120b).

9.9. Munzur Çayı

Yörede Munzur suyu olarak bilinen ve Munzur dağlarından çıkıp Fırat'a karışan bu küçük nehri Evliya Çelebi şöyle anlatır: “Ve ‘Ayn-ı Munzur dedikleri nehircik bu mahalde Nehr-i Fırat'a mahlût olur. (karışır) Bu Nehr-i Munzur'un menba'ı Cebel-i Munzur'dan tulu' edip (çıkıp) şehrin bahçeleri içre olan Satır (صاطر) (A.Cevdet, bu derenin adının “صالمى” deresi olduğunu ifader) (Cevdet, 1314, II, 376) deresiyle bir olup Keban altında Nehr-i Fırat'a karışır âb-ı hayat (ve) berrak âb-ı nâdîdedir.”

9.10. Ali Kayası

Evliya Çelebi, yöre halkının inancına göre, Hz. Ali'nin Kemah'a geldiğini, kalede dinlenirken bir kayaya yaslandığını ve bu kayanın bel ağrısına iyi geldiğini, şöyle anlatır: "Bu şehir halkının zu'munca Hazreti Ali gelip belini dayayıp istirahat ettiği için hâlen bel ağrısına müptela olan kimesne ol kayaya bellerin koysa bi emrillah Ta'âlâ "Allah Ta'alanın emir ve yardımıyla" şifa bulur. Amma hâssesi Allah'tandır. Bi emrillah, seng-i mıkna-tıs taşı) gibi bir taştır. Bu şehir ahalisi bu kayaya Eğerli Kaya (اكرلى قيا) derler." (A.Cevdet, bu kayanın adının “Kırlı kaya كيرلى قيا” olduğunu belirtiyor.) (Cevdet, 1314, II, 377)

Bu kayadan yokuş yukarı gidip varoş-ı keferi mahallesidir. Cümle (boşluk var?) aded toprak kum ile mestur (kaplı olup) bağısız ve bahçesiz hanelerdir. Ve cümle reayası Ermenilerdir. Ve cümle çarşı-yı bazar bu varoştadır. Cümle sağır ü kebîr (irili ufaklı) üç yüz dükkândır. Amma kârgîr bina bazarıstanı yoktur.”(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 121a).

10. KEMAH'IN HÂN VE HAMAMLARI

Kemah'ta Çorbacı Hamamı ve Kethüda Yeri Hamamı olmak üzere iki hamam, iki han ve bir ulu camii bulunduğunu ifade eden Evliya Çelebi, şu ilgileri verir: “İki hanı ve iki hamamı ve bir ulu camii (vardır.) (Bu hamamlardan) biri Ulu cami ile Mahkemeye muttasıl Çorbacı Hamamı derler. Ve Keban'a karîb Nehr-i Fırat kenarında Kethüda Yeri Hamamı (dır ki, bu hamamın) âb u havası ve binası latif hamam (dır ve) tarz-ı kadîmdir.

Ve bu varoş tarafında ribat yoktur. Ancak bu varoştan yukarıda kal'a-i azîmdir ki, evce kadd çekmiştir.(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 121a)

11. KEMAH KALESİNİN EŞKÂLİ

Evliya Çelebi, beşgen şeklinde inşa edilen ve Erzurum civarında benzeri olmayan Kemah kalesini şöyle tasvir eder: “Şekli muhammes, şeddâfî taş bina, bir kal'a-i zîbâdır. Her burc-ı bârûsu seng-i azîmler ile yalçın kayalar üzere mebnî bir kal'a-i hisn-ı hasîn ve sedd-i metîn kal'a-i 'âlîdir. Arz-ı Rum (Erzurum) serhadlerinde nazîri meğer Şebinkarahisar ola. Bir kal'a-i bî-nazîr demek olmaya. Amma Nehr-i Fırat aşırı sehil havalesi var şeklidir. Amma andan zarar isabet etmez bir kal'a-i üstüvardır. Ve dâiren mâ-dâren cürmi (boşluk var?) adımdır. Ve hendeği (boşluk var) ve kibleye nâzır bir kapısı var. Andan içeri iki kat kapıları dahi var. Üçü dahi musanna'(A.Cevdet, bu kelimeyi “مرصع” biçiminde ifade eder. (A.Cevdet, 1314, II, 377) ve metin demir kapılardır.”(boşluk var.)

Hoca Sadeddin Efendi, Kemah kalesi hakkında şunları söylüyor: “Kemah kalesi ki, gök kubbeye ulaşmış bir ulu sarayı andırır. Kuleleriye yıldızlarla başa baştır. Burçları, mazgalları burçlar halkasına çıkmış ve bu güçlü yapıyı yapan mimar, (mâ lehâ min fûrûc) “Onda hiç gedik yoktur.”(Kaf, 50/6,) hükmüne bir örnek vermiştir. Feleklere değen bir dağ üzerine sağlamca oturmuş olup, yücelikte başı göğe ermiş ve ayağı yerin dibine girmiş, sağlam istihkâmlarıyla tanınmış ve bağlar, bostanlarla çevrilmiştir.”(Parmaksızoğlu, 1999, IV, 232).

11. 1. Kemah Kalesindeki Toplar

Kemah kalesini gezen Evliya Çelebi, giriş kapısının sağında ve solunda boy-ları yirmi yedişer karış olan ve üç kantar ağırlığında gülleler atan iki tunç topun yer aldığı şöyle anlatır: “İbtidaki kapının iç yüzünde sağında ve solunda birer (A.Cevdet, bu kelimeyi “اکیشر” **ikişer**” biçiminde ifade eder. A.Cevdet, 1314, II, 377) tunç toplar vardır ki, ikisi dahi vâcibü's-seyr toplardır. Her birinde birer eskici girip küşgerlik (کوشگرلیک) (*ayakkabı tamirciliği*)eylese yerimiz dar demez. Ta bu merteye vasi' ve azîm ve tavîl, Süleyman

Hân toplarıdır. Üç kantar taş gülle atıp kadleri yigirmi yedişer karış demir kûpeli ser-âmed toplardır” diyen Evliya Çelebi, böylesine ağır, kalkıp inmesi zor toprakların yalçın kayalar üzerine çıkarılmasındaki insan iradesini şöyle ifade eder: “Ğarâbet bundadır kim, böyle müfrit (*kuvvetli*) toprakları ol yalçın kaya üzre öyle sa‘b mahalle nice çıkarıp vaz‘ ettiler. Aceb san‘at cerr-i eskâl ile çekip öyle ‘âlî yere böyle top-ı kebirleri komuşlardır.

Ve tâ içerideki üçüncü kapının ‘atabe-i âlîsi kemeri üzere bir gürz-i pehlivanı ve bir tîr u kemân-ı Hz. Ali asılmıştır kim, ‘alâmet-i ‘azîmdir. Ve bu kalenin şimalinde Şehitler kulesi üzere sağır ve kebir otuz iki adet toprakları vardır.”(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 121a).

11. 2. Kemah Kalesindeki Meskun Mahaller

İç kalede toprak örtülü altı yüz kadar evin yer aldığına, dar bir yerde kurulduğundan *Karayakupoğlu ve İbrahim Çelebi'nin* evlerinden başka bağlı ve bahçeli evin bulunmadığına işaret eden Evliya Çelebi, görüşlerini şöyle dile getirir: "Bu kal'anın içinde cümle toprak örtülü sağır ve kebir altı yüz hane-i zîba vardır. Lakin teng (dar) mahalde vaki‘ olmakla bağ ve bahçesiz ve susuz handanlardır. (Bu evler) cümle a‘yan-ı vilayet ve kal‘a neferatı(nın) haneleridir. Karayakuboğlunun ve İbrahim Çelebi'nin hanelerinden gayri bahçeli ev yoktur.

Evliya Çelebi, Kale içinde buğday ambarlarının bulunduğunu ve içinin Selim Han beri pirinç çeltiği ve darı ile dolu olduğunu ve kuşatma sırasında askerin buradan beslendiğini söylemekte ve şu bilgileri vermektedir: “Ve bu kal‘a içre mu‘attal ‘arz-i hâliye (boş tenha) yerler çoktur. Hatta hali olan yerlerde beş adet buğday ambarları vardır (ki,) leb ber-leb Selim Hân’dan beri pirinç çeltiği(A.Cevdet, bu kelimeyi “çelengi” biçiminde kaydediyor. (Cevdet, 1314, II, 377) ve darı vardır. Sanasın bugün hareminden gelip deranbâr olmuş hububattır. (Asker) hîn-i muhâsarada (kuşatma esnasında) anlar ile kût-i kana‘at edinirler (geçinirler).”

Adem Başibüyük, Kemah kalesi hakkında şu bilgileri verir: “Kemah’ın deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 1100m. Olup, kale yüzeyinin nisbî yüksekliği 50-100m arasında değişir. Çevresine göre yüksekte kalmış olan kale (tepe) yüzeyinin alanı 21ha. Kadardır.”(Başibüyük, 2004, 11, 357).

11. 3. Kale İçindeki Camiler

Evliya Çelebi, kalenin içinde gördüğü camileri şöyle anlatır: “Ve bu iç kalede cümle on bir mihrab (vardır ki, bunlardan) üçü camidir. Kale kapısından içeri Bey Camii (vardır ki) gayet cami‘-i kebir ve tarz-ı kadimdir. (Yani eski mimarî tarzına göre inşa edilmiştir.) Ve bir kâr-gîr minaresi var(dır). Bundan mâ‘adâ (bunun dışındaki camiler) tahta minareli ve minaresiz mescitlerdir.

Ve bu Kal'a gerçi yalçın kayalar üzere vaki' olmuştur. Amma evleri bir düz vâsi' ve musattah (مستطح) taşlı yerlerdir.(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 121a).

11. 4. Kayadan Kesme Su Yolu

Ve mezkûr Şehit kapısından aşağı, kayadan kesme suyolu ile ta aşağı nehre iner suyolu vardır. Hîn-i muhasarada andan su alınıp def'-i atşân ederler. (susuzluğu giderirler.) (Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 340a)

Adem Başibüyük, kaledeki su yolu hakkında şunları söyler: “Kale içerisindeki çok sayıda gizli yol ve gizli bölmeler günümüzde de varlığını korumaktadır. Bu gizli yollardan biri kaleden başlayarak vadi tabanına kadar devam eder.” (Başibüyük, 2004, 353).

11. 5. Su Sarnıçları

Su ihtiyacını karşılamak üzere kale içinde birbirine yakın üç adet su deposunun bulunduğunu gören Evliya Çelebi, şunları söyler: “Ve bu aşağıda üç adet su sarnıcı vardır. Birbirlerine karibdir (yakındır). Kayalardan âb-ı hayat sular sızıp sarnıçlara dolar. Hikmet-i Huda,

Biri âb-ı hayattır.

Biri güherçileli (Potasyum nitrat karışımı) sudur.(Eren ve diğer.,I, 580, 1988).

Ve biri gâyet tuzludur.(Seyahatname, Pertev Paşa, 458, II, vr. 120a).

Rahmetli İsmet Miroğlu, 1530 tarihli Tahrir defterine dayanarak suyolu bekçileri konusunda şu bilgileri veriyor: “Altı nefer kimse Kemah kalesine giden su yolunun tamir ve bakımı ile görevlendirilmiş olup, bu hizmetleri karşılığında vergiden muaf tutulmuşlardı.”(Miroğlu, 1990, 685).

12. KEMAH'IN GÜZELLERİ

Evliya Çelebi, o tarihlerde bir Türkistan şehri olan Kemah halkından övgü ile söz eder ve dostluğuna güvenilen dindar ve iyi huylu insanlardan meydana geldiğini şöyle anlatır: “Bu şehrin âb (u) hevâsının letâfetinden mahbûb ve mahbûbesi memdûh-ı 'âlemdir. Gerçi Erzen-i Rum (Erzurum) hâkinde Türkistan şehridir. Amma ğarîb dost, sulehâ-yı ümmetten hulûk ve selim adamları vardır.” (Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 340a).

12. 1. Katık Peyniri

Günümüzde “*Erzincan tulum peyniri*” olarak bilinen Kemah peynirinin ve Kemah tuzunun çok meşhur olduğunu tespit eden Evliya Çelebi, bu konudaki görüşlerini şöyle ifade eder: “Ve memdûhatından bâlâda tahrîr olunduğu üzere çadır bezi ve beyaz ve lezîz tuzu ve “katık peyniri” tabir ettikleri

“katmer peyniri” (vardır ki,) ‘Arap ve ‘Acem’de öyle peynir görülmemiştir. Midilli’nin lor peyniri, Şâm-ı Şerîf’in (قریشه) karîşe (Mutçalı, 1995,699) (ekşi peynir) (Temelkuran ve diğer, 1986, I-II, 672) peynirinden ter ve leziz ve (سريع الهزم) seri‘ü’l-hezm (hazmı kolay) peynirdir.(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 121a).

12. 2. Selvâ Kuşu

Evliya Çelebi, baharla birlikte Kemah’ın bağ ve bahçelerine gelen, eti çok lezzetli ve kuvvet verici olan Selva kuşundan şöyle bahseder: “Ve (Kemah’ın) memdûhatından biri dahi **Hikmet-i Hudâ**, mevsim-i Rebi‘de (Bahar mevsimi) bu şehrin dağlarına düşer “Menn-i Selvâ” (من سلوى) (Mutçalı, 1995, 404) nâm bir tuyûr-ı ‘îsî (عیسی) gelip kûh-ı bülendlerine ve bazı besâtîn (bostanlarına) ve kendlerine(Dilçin, 1983, 133, 431) (kasaba ve şehir) gelip konar. Kemah halkı anın mevsimin bilip cümle tuyûrı sayd edip teveklerini yolup, tuz ile turşu edip vakt-i şitada tenavül (içme) ederler. Ğayet leziz tuyurdur ve ğâyet mukavvî (مقوى) lahmi vardır.”(Seyahatname, Pertev Paşa, 458, II, vr. 120a)

Hoca Sadeddin Efendi bu kuş hakkında şu bilgileri veriyor: “İlk yaz günlerinde gökleri düzenleyen kudretiyle yağmurlu gece ve gündüzlerde bahar bulutlarından serçeyi andırır yeni kanatlanmış kuşçuklar (bildircin) düşer ve ol günlerde Kemah bayırları keyif ehlinin durağı olur. Memleket halkı toplanıp tanrısal sofradan ve sonsuz nimetlerden nasiplerini alırlar. Kapalı kaplara koyup, tuzlayıp, bastırma etmekle azıkların çıkarmış olurlar. Biçimde Selva’ya, tatta ise helvaya benzer. Bu arada yakalanmayıp kalanları birkaç gün içinde kanatlanıp uçmaya başlarlar.(Parmaksızoğlu, 1999, IV, 236)

“Kemah halkının damından (tuzağından) halâs olan tuyûrun (kuşların) cümlesi sayır ‘asâfir (serçe kuşları) gibi cânib-i sevâhile göçüp giderler. Kemah halkına Cenâb-ı Bârî böyle bir mâide-güne (مانده گونه) ihsan etmiştir.”(Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 340a)

13. KEMAH’IN ZİYÂRET YERLERİ

Kemah’ta halen rağbet gören ve sık sık ziyaret edilip kurbanlar kesilen ziyaret yerlerini gören Evliya Çelebi, bu mekanlar hakkında şu bilgileri verir:

13. 1. Baba Kened Ziyâreti

Anbarlar kurbunda (yakınında) ziyâret-i Baba Kened Efendi (vardır.)

13. 2.Melik Gâzî Sultan Ziyareti

Cisr başında (köprü yakınlarında) *Melik Gâzî Sultan* (yer alır.) Kuddise sırruhü'l-'azîz. (*Onun sırrı mukaddes olsun" ifadesinden sonra bir satırlık boşluk vardır.* Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 121b)

İsmet Miroğlu, halk arasında (Sultan Melek) olarak bilinen zâviye hakkında şu bilgileri veriyor: Bu türbe Melik Mengücek Gazi Zaviyesi, Mengücek Beyliği'nin kurucusu Ahmed Gazi adına inşa edilmiştir. (Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 121b; Miroğlu, 1990, 144)

14. KEMAH'IN İKLİM ŞARTLARI

Kemah'ın "dördüncü iklim" bölgesinde olduğunu belirten Evliya Çelebi şu bilgileri veriyor: "Bu şehrin arz-ı beledi (?) ve tûl-i nehârı iklim-i râbî'nden (dördüncü iklim kuşağında) olduğundan havası mu'tedildir. Lakin şâh-râh üzere vaki' olmamağla kârbân yolu değildir." (Temelkuran ve diğer, 1986, I-II, 672.)

Kemah'taki görevini üç günde tamamlayan Evliya Çelebi, bu iş için kendisine ücret olarak yüz kuruş verildiğini söyleyen Evliya Çelebi görüşlerini şöyle açıklıyor: "Bu şehri üç gün seyr-i temâşâ edip nice erbâb-ı ma'ârifler ile ihtilât-ı hüsn-i ülfet edip Paşa'nın me'mel-i (مامل) malı olan Kuruçay Voyvodasının (ويواداسنك) muhasebesin görüp bevâkî (بواقى) maldan yedi yüz güruş alıp ve Hakîre ücret-i kadem (A.Cevdet, bu kelimeyi "ücret-i kadîme" olarak belirtmektedir. Bkz. Cevdet, 1314, II, 378) yüz kuruş verip ve Tuzla Emîni Emir-i Âhur Hasan Ağa'dan bakâya mal için yüz elli kuruş alıp andan refikler ile cânib-i (İncelemeye tabi tutulan nüshalarının hepsinde bu kısımda yarım sayfalık bir boşluk yer almaktadır.)

15. KEMAH'TAN ERZİNCAN'A DÖNÜŞ

Yöredeki inceleme ve araştırmalarını tamamlayan Evliya Çelebi, Kemah'tan ayrılışını şöyle ifade eder: "Andan 'avdet edip (bir) günde yine kala'-i Kemah('da) bir gece mihman olup, ertesi 'ales'-sabâh cânib-i şimâle Nehri Fırat kenarınca dokuz saatte Menzil-i Karye-i Şîrîm ('e geldik)."

15. 1. Şirim Köyü

(Burası) iki yüz haneli Ermeni köyü ve ze'âmettir. Andan gâh Nehri Fırat kenarınca gâh kûh-ı bâlâ (yüksek tepeler) âşarâk sa'b ve çengelistan yollar ile on beş saatte Menzil-i Cebece Hanı('na vardık).

15. 2. Cebece Hanı

Cebece Hanı, "zamân-ı kadîmde bir âbâdân-ı mekân-ı şâdân imiş. Andan yine cânib-i şimâle (?) saatte Nehri Fırat sağ canibimizde kalıp bir vâsi'(geniş) sahra içre gidip Menzil-i Karye-i Çimen('e geldik).

15. 3. Çimen Köyü

Ketesinin ve keşkeğinin meşhur olduğunu söyleyen Evliya Çelebi, Çimen köyünü şu cümlelerle tasvir ediyor: (Bu köy) Erzincan hâkinde bir mamûr Ermeni köyüdür. Ketesi ve keşkeği meşhurdur. Bu mahalde ‘azîm vezâni (esinti) üzere tipi ve boran ve karlar zahmeti çekip canımızdan bîzâr olduk. Andan (?) saatte vâsi‘ sahra (geniş bir ova) (boşluk var) ‘ile gidip (Erzincan kalesine geldik).(Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341a; Cevdet, 1314, II, 379).

16. ERZİNCAN’IN İLK FATİHİ

Evliya Çelebi, Erzincan’a sahip olmak için yüzlerce hükümdarın savaşı göze aldığını söylemekte ve bu konuda şu bilgileri vermektedir: “Nice yüz mülûk, mâlik olmak için bu şehri kadîm üzre nice bin ceng (ü) cidâl olup, âhır-kâr sene (H.855/M.1451-1452) tarihinde Âl-i Osman (باسا) padişahlarından Sultan Zâhirüddin, Yıldırım Bayezid Hân’ın yıldırım gibi cânib-i erba‘asındaki düşmanlarından intikam alıp ne canibe müteveccih olduysa mansûr-ı muzaffer olduğunu görüp mezkur Sultan Zâhirüddin Amasiyye Kalesi fethi gününde Amasiyya’ya gelip bu Erzincan Kalesinin miftahların Yıldırım Bayezid Hân’a teslim etti. Yıldırım Hân (da) kemâl-ı kereminden yine Erzincan tahtını Sultan Zahirüddin’e ihsân etti. Sikke (ve) Hutbeyi Yıldırım Hân namına okutup üçüncü senesinde Sultan Zahirüddin merhûm olup, şehir, Karakoyunlu padişahlarından Kara Yusuf’un destine girdi. Ol dahi (şehirde) yedi sene mutasarrıf oldu.”(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 122a).

Nursuz Timur’un tarih sahnesine çıkması üzerine Kara Yusuf’un endişelendiğini ve korkusundan taht ve rahatını terk ederek Bağdat hâkimi Sultan Ahmet Celâyir ile Yıldırım Bayezid Hân’ın himayesine sığındığını ifade eden Evliya Çelebi, bu olayı şöyle anlatır: “Kara Yusuf Şah, Timur-ı bî-nûr havfinden tac-ı tahtı ve rantı tahtını terk edip Bağdat hâkimi Ahmet Celâyir ile Yıldırım Hân’a firar edip, Yıldırım Hân’ın zıll-i himâyesinde ikisi dahi sâyelendiler. Âhır, Timur’un Kara Yusuf’u ve Ahmet Celayir’i, Yıldırım Hân’dan talep etti (ama Yıldırım Hân) vermedi. (Bunun üzerine Timur, öyleyse onları) şehirden reddeyle (çıkart) dedi. Yıldırım Hân Timur’un (bu) sözüne (de) bakmadı (kulak asmadı). Bu olay, Timur’un Osmanlılar ile çatışmasına sebep oldu. Timur’un Yıldırım Hân üzerine hurûcu (yürümesi) ibtida (evvela) bu Kara Yusuf ve Ahmet Celayir için olmuştur.”

Badehu (daha sonra) Timur derya-misal askeriyile Yıldırım Hân üzere gelirken Kara Yusuf ve Ahmet Celayir Adalı’dan (Antalya) gemilerle süvar olup (binip), Mısır diyarında Sultan Berkok’a dahl düştüler (sığındılar). (Seyahatname, Pertev Paşa, 458, II, vr. 121a)

Bu gelişmeler sonucunda Erzincan ve yöresine sahip çıkan Uzun Hasan'ın burada kendi adına para bastırıp, hutbe okuttuğunu ifade eden Evliya Çelebi, şunları söyler: “Berî tarafta Kara Yusuf’un dârü’l-mülkü olan Kal’a-i Erzincan’a Sultan Uzun Hasan malik olup ol diyarı kabza-i tasarrufuna alıp Azerbaycan şahı iken Erzincan şahı dahi olup Sikke ve Hutbe sahibi oldu. Halen darphanesi, Mevlevîhane kurbunda zahirdir.

Berî tarafta Timur-ı bî-nûr (nursuz Timur) destinde (elinde) bi-emr-i Huda Yıldırım Hân münhezim olup mahpûsen merhum olunca Uzun Hasan Erzincan’a müstakil padişah oldu.”(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr.122a)

Evliya Çelebi, Yıldırım Hân’dan sonra şehzâdeleri Musa, İsa, Süleyman ve Şehzâde Mehmet Çelebiler zamanında Anadolu’da fetret devrinin başladığını(Yücel, 1989, 298) nihayet Çelebi Sultan Mehmet’in tek başına Osmanlı tahtına çıktığını ve o sıralarda padişahın Uzun Hasan’la uğraşmaya vaktinin olmadığını söylemekte ve gelişmeleri şu cümlelerle ifade etmektedir: “Yıldırım Hân’dan sonra Devlet-i Âl-i Osman şehzâdeleri ‘İsâ Çelebi ve Musa Çelebi ve Süleyman Çelebi ve Çelebi Şehzâde Muhammed bunların asrında (devirlerinde) Devlet (هلع و ملح) herc ü merc oldu. Âhır, Çelebi Sultan Muhammed mezkûr şehzade biraderlerinin üçünü de katledip müstakil padişah oldu. Amma bu (Çelebi Mehmet) Erzincan caniplerini (tarafalarını) feth u fütûh etmeğe iktidarı olmayıp Erzincan’da Uzun Hasan Memâlik-i Âl-i Osman’a el uzunluğu edip ta Ebülfeth Sultan Mehmet asrına dek Uzun Hasan mu’ammer oldu. Hayli şakâvetler edip nice kaleleri ve nice yüz kurâ (köy) ve kasabatları (kasabaları) feth-i teshîre alıp istila eyledi.”(Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341a).

16. 1. Tercan Savaşı (Otlukbeli)

Tercan sahrası tarihte önemli savaşlara sahne olmuştu. Ahlat, Erzurum ve Azerbaycan’ı ele geçiren Uzun Hasan, Hasan Kalesini inşa ettirmişti. Sonra Fatih’in İstanbul’u fethini kıskanıp, Osmanlı Devleti’nin bazı sınırlarına tecavüz ederek sulha aykırı işler yapmaya başladı. Fatih de buna karşı Trabzon kalesini alıp, donanmasından deniz gibi asker çekerek Uzun Hasan’ı üç yüz bin asker ile Tercan sahrasında bozmuştu.(Temelkuran ve diğer, 1986, I-II, 543)

Evliya Çelebi, Fatih’in, Uzun Hasan’ı meşhur Otlukbeli savaşında mağlup edip, bütün Erzurum ve Erzincan yöresini alarak buraların ikinci fatihi olduğunu şöyle anlatır: “Sene (H. 878 / 1473-1474 M.) tarihinde Ebülfeth Ğâzî derya-misâl asker ile Uzun Hasan’ın istila ettiği kıla’ları (kaleleri) istihlas etti. (kurtardı) Muhammed Hân, Sahrâ-yı Tercan’da Uzun Hasan’a bir satûr-ı (صاتور) Muhammedî çektiğine târihi butlanı (كيد الخانين) Allah hainlerin tuza-

ğını başarıya ulaştırmaz.) (Yusuf, 12/52) lafzı vaki' olmuştur. (H. 866 / M.1481 Ve Hasan-ı Tavil kasîr-i kâmet ile ta Şehr-i Azerbaycan'a firâr edip ve ömrü kasîr (kısa) olup karâr etti.(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 122a).

16. 2. Erzincan'ın İkinci Fatihi

Fatih Sultan Mehmet'in Tercan (Otlukbeli) savaşında Uzun Hasan'ı mağlup ederek Erzincan ve yöresini savaş yapmadan ele geçirdiğini kaydeden Evliya Çelebi şunları söylüyor: "Ebülfeth Ğâzî (Fatih) cümle alan vilayetin feth edip Kal'a-i Erzincan'a, bi-lâ ceng ü cidâl mâlik oldu. Sultan Zâhirüddin'in bina ettiği kal'ai tamir ve termîm edip, kifâyet miktarı kul(asker) koydu. Âl-i Osman'ın ikinci fatih-i Erzincan Sultan Muhammed Hân'dır."(Seyahatname, Pertev Paşa, 458, II, vr.121a).

16. 3. Erzincan'ın Üçüncü Fatihi

Şehzâde Selim Trabzon'da vali iken, Şah İsmail'in Erzincan'ı ele geçirdiğini, daha sonra Sultan Selim Osmanlı tahtına oturunca Şah İsmail üzerine yürüdüğünü ifade eden Evliya Çelebi, Erzincan'ın fethini şöyle anlatır: "Ba'dehu Sultan Bayezid hân asrında Selim Şah-ı evvel Tarab-efzûn (Trabzon) hakimiyken Şah İsmail-i gümrah ber-takrîb ile Erzincan'a malik oldu. Ol dahi Memalik-i Osmaniyyeye vaz'-ı yed (el uzutma) etmeye başladı. Ba'dehu Selim Hân-ı evvel Cenâb-ı Bârî yârî kılıp müstakil padişah oldukda iptida ğazası Şah İsmail üzere gelirken sene (H.921/ 1515-1516 M.) tarihinde bi-lâ ceng Kal'a-i Erzincan'ı eman ile Selim Şah('a) kaleyi teslim edip fâtihi-i sâlisi (üçüncü fatih) Selim Şah'tır."(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 122a)

Süleyman Hân zamanındaki tahrir kayıtlarına göre Erzurum toprağında yer alan Erzincan'ın Paşa hasından ayrıldığını ve hâkiminin subaşı olduğunu kaydeden Evliya Çelebi bu konuda şunları söyler: "Ba'dehu Süleyman Hân tahrîrinde Arz-ı Rum (Erzurum) Eyaleti hükmünde Paşa'nın hass-ı hümâyûndan ifrâz ola. Hakimi Subaşı'dır. Ve yüz elli akçe şerîf kazadır. Ve cümle nahiye kuraları vardır. Senevî kadıya altı kese ve Subaşı'ya on kese hâsil olur hükümettir."(Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr.341a).

16. 4. Şehrin İdarecileri

Şeyhülislam, Nakîbü'l-eşrâf, Sipâhî Kethüda Yeri, Yeniçeri Serdarı, Kal'a Dızdarı, Yüz elli adet erbâb-ı tîmâr kal'a neferatları, Muhtesib Ağa,(Pakalın, 1983, II, 572) Şehir Nâibi (gibi) hâkimleri vardır.(Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341a).

17. ERZİNCAN KALESİ

Evliya Çelebi, düz bir ova içinde yer alan, duvarları ve hendeği oldukça alçak olan Erzincan kelesini şöyle anlatıyor: “Kalesi bir düz bağ ve bahçeli orman-sitânın, bir düz sahra-yı ferah-fezânın ortasında(dır). Şekl-i murabba‘ bir taş bina (ve) bir küçük kal‘a-i ra‘nadır. (hoş bir kaledir) Amma dört duvarları gayet alçaktır. Ve cânib-i erba‘asında (dört tarafında yer alan) kuleleri metânet üzere değil, kâr-ı kadîm bir kal‘a-i köhnedir. Hendeği dahi dâiren mâ-dâr alçaktır. Abaza (Paşa) Erzurum’da ‘isyân edince, hendeğin tathîr edip (içi temizlenip) burc u baruları ta‘mîr ve termîm edilip (muhafaza altına alındı). Amma (bu tedbirler) çare olmayıp bi’z-zarûrî kal‘ayı Abaza Paşa’ya teslim eylediler.

Bu kalenin dâiren-mâdarı cürmü (boşluk var) (Seyahatname, Pertev Paşa, 458, II, vr.121b) adımdır. Ve canibi (Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr.341b’de bu kısım boştur.) nâzır bir demir kapısı vardır.” Dışarıya yani şehrin dış varoşuna, hendek üzerine yapılan köprü ile geçildiğini söyleyen Evliya Çelebi, kale içindeki yapılanmayı şöyle anlatır: “Taşra, varoş-ı şehre andan hendek üzere cısır ile ‘ubûr olunur (geçilir). Derûn-ı kal‘ada (kale içinde) cümle üç yüz adet bağırsız ve bahçesiz hâk-i amber-pâk ile mestûr (döşenmiş) müfid ve muhtasar hânelerdir. (Kalede) bir cami‘i var(dır). Çarşu-yı bazarı ve han ve hamamları ve gayri (başkaca) imâretleri yoktur. Zira kal‘a içi teng (dar bir) mahaldir.”(Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341b).

17. 1. Erzincan’ın Büyük Dış Varoşu

Kalenin dışındaki büyük varoшта, bağlı bahçeli tek katlı evlerin bulunduğunu, iki katlı evin nadir olduğu belirten Evliya Çelebi, Erzincan’ın mimarî yapılanması konusunda şu bilgileri verir: “Cümle bin sekiz yüz adet bağlı ve bahçeli ve âb-ı hayat suları cârî, türâb-ı bâk ile mestur hâne-i zîbaldır. Lakin fevkânî (üst kat) haneleri nâdirdir. Ekseriya tahtânî (alt kat)(تختانی) vaki‘ olmuş hândân-ı ‘azîmlerdir kim, her birinin babları meftûh (kapıları açık), ni‘metleri mebzûl(bol), velî ni‘am sarayları ve gayri (bunun dışındakiler) ahâli-yi beled büyütlardır (belde halkının evleridir). Ve cümle sağır ve kebîr yetmiş altı mihraptır. Yedi mihrabı camidir. Evvela çarşı içinde (Boşluk var) lakin kâr-gîr kıbâblar (kubbeler) ile mebni (inşa edilmiş) câmi‘-i müzeyyenleri yoktur. Bunlardan mâ‘adâ mesâcitlerdir.(mescitler yer alır.)”

18. ERZİNCAN’IN ZÂVİYELERİ

Erzincan’da yedi kadar derviş tekkesi olduğunu ve buralarda ibadet yapıldığını söyleyen Evliya Çelebi en meşhur tekkeler konusunda şu bilgileri veriyor: “Ve cümle yedi tekye-i âsitâne-i dervîş-i dil-rî-şân-ı (gönlü yaralı) zî-

şân zâviyeleri vardır. Anlarda dahi ‘ibadet olunur.(Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341b).

18. 1. Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî Zaviyesi

Evliya Çelebi, Rum, Arap ve Acem diyarında Rum ve Arap ve ‘Acem’de meşhûr-ı âfâk Kutbü’l-aktâb‘ale’l-ıtlâk Sultan Celâleddîn-i Rûmî âsîtanesidir kim, evlad-ı ‘izâmından Çelebi Efendi anda (tekke sahasında) medfundur. Bu âsîtâne-i Ma‘bed hâne-i kadîm bir bağ-ı iremezâti’l-‘imâd (ارم ذات العماد o direk sahibi İrem’e”) (Fecr, 89/7) misilli bir hıyâbân-ı ‘Acem ve bir hadîka-i Ravza-i Riyâz-ı kudüm ortasında vâkı‘ olmuş kâr-ı kadîm bir tekye-i azîmdir. Cânib-i erba‘asının(dört tarafındaki) revzenleri (pencereleri) hâricinde olan gül-i Gülîstan gûyâ-hende (گویا خنده) olan andelîbânın (bülbül-ler) hezâr hezârân nevâ-hân-ı senâ-hânlığın sema‘-ı safâ mahallinde istima‘ eden fukara-yı Mevlevîler ruhlarına ğıda bulup, ‘aşk-ı ilâhî ile mest-i medhûş olup, âyîn-i Mevlânâda çarh urup semâ‘-ı Mevlânâ ederler. Ve mutribân-ı na‘t-hânlar dahi kavî-i edvâr üzere cümle ‘uşşâkâna (aşıklara) makâm-ı ‘uşşâk faslı ederler. Ve semâ‘ hânenin cânib-i erba‘asına fukarâ-yı Mevlevî hücreleri ile ârâste (süslenmiş) ve matbah ve kilâr-hânesiyle pîrâste (tertiplenmiş) olmuş evkâf-ı kavî tekye-i Mevlânâdır. Ve bizzat Hazreti Mevlâna’nın hırka-i şerîfi ve kendi hatt-ı şerîfiyle bir kıt‘a kelâm-ı ‘izzeti ve yine (kendi) hattıyla (yazılmış) Mesnevî şerîfi vardır. Herkes tarafından ziyaret edilmektedir.(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr.122b).

18. 2. Çadırcı Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî Tekkesi

Bu zaviye hakkında fazla bilgi vermeyen Evliya Çelebi,“Meşhur tekyeler bu mezkûrlardır” demekle yetinmiştir.

19. ERZİNCAN’IN HAMAMLARI

Erzincan’da kaldığı kısa süre içinde şehrin tarihi yerlerini ve hamamlarını inceleyen Evliya Çelebi, gördüğü en meşhur hamamları şöyle anlatır: “Ve cümle hamamdır. Memdûhı,

1. Bir Kalem Hamamı, hoş-hevâdır.

2. Çadırcı İskender Bey Hamamı. (Bu hamamın) âb-ı hevâsı ve binası ve mahbûb dellakları paklardır. Hamamın kubbesi etrafı tâklardır. Her tak (kemer) altında birer hafî havzı mukarrerdir. Ve kırk hamam-ı latîf dahi saray hamamları ve cümle on bir hân-ı ‘azîmleri vardır.(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr.122b).

20. ERZİNCAN'DA EĞİTİM ÖĞRETİM (MEKTEP VE MEDRESELER)

Erzincan'da kırk sekiz noktada ebced okuyan kırk sekiz ilkokulun bulunduğu, ancak hafızların kıraat okudukları dershanelerin, Hadis okutulan okulların ve aş evlerinin bulunmadığını, ancak şehrin bilginlerinin, salihlerinin ve talebelerinin çok olduğunu söyleyen Evliya Çelebi şu bilgileri verir: “Evvela: Çarşı içinde (bir satır boş) ve kırk sekiz mahalde, kırk sekiz mekteb-i tıflân ebced-hânı vardır. Lakin Dârü'l-Kurra ve Dârü'l-Hadis ve Dârü'l-it'âm imâretleri yoktur. Amma ulemâ ve sulehâ ve talebeleri çok olmakla her camide ve her mesâcidde hasbî (maaşsız) Dersiâmları vardır. Gûn â gûn fûnûnlar tilavet olunur.”(Seyahatname, Pertev Paşa, 458,II, vr. 121b;)

21. ERZİNCAN'IN SOSYAL YAPISI

Evliya Çelebi, Erzincan insanının, zeki, olgun, soylu, anlayışlı, dindar ve iyi huylu olduğunu söyler ve kılık kıyafet konusundaki görüşlerini şöyle ifade eder:

21. 1. İnsan Tipleri

(Erzincan'ın) hayli zeki, reşîd, necîb, zî 'akıl ve zî fehm, sulehâ-yı ümmetten ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at, musallî, ehl-i 'ırz ve ehl-i hâl hulûk ve halîm ve selîm adamları vardır.(Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341b).

21. 2. Kılık Kıyafet

Erzincan halkının şöhret düşkününü olmadığını ve insanların dini kurallara uygun hareket ettiğini söyleyen Evliya Çelebi, görüşlerini şöyle ifade eder:

“Cümlesi (خیر الثياب قصير) hadisine (göre) ‘amel edip kısa esvaplar giyerler. Ve “Şöhret âfettir” deyu harîr libâs (ipekli kumaşlar) giymezler.”(Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341b).

21. 3. Askerî Kıyafetler

Evliya Çelebi, Erzincan'da görev yapın Ordu mensuplarının farklı kıyafetler içinde olduklarını, çuha ve ipekli elbise giydiklerini şöyle ifade eder: “Amma askerî tayifeleri elvan çukalar ve gûn â gûn harîr libâs-ı fâhireler giyer.” Âb-ı havasının letafetinden mahbûb ve mahbûbesi ğâyet firâvân ve memdûhdudr.”(Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341b).

21. 4. Genç ve Çocuk Kıyafetleri

Evliya Çelebi genç ve çocuk kıyafetlerini “Gılmanları, sehl-i beynennâs mezmûmcaadır.” biçiminde ifade eder.

21. 5. Kadın Kıyafetleri

Erzincan'da yaşayan kadınları, tarihte ün yapmış Rabiâtü'l-Adeviyye'ye benzeten Evliya Çelebi, kadın kıyafetleri konusunda şunları söyler: "Amma nisvân-ı 'affileri Adeviyye-misâl (*Kadın evliyalar arasında ilk sırayı alır.*) (Hitti, 1980, II, 676; Parmaksızoğlu, 1978, XXVII, 189; Yurdaydın, 1971, 30) sâhib-i perde olmaları ciheti ile beyaz (جار غزار) çâr-ı ğarrâr ile mestûrdur. Ayakları(na) çizme ve serlerine dîbâ sûrî 'arakçin (سورى عرفجين) (Kavuşun altına giyilen takke) (Pakalın, 1983. I, 63) gezerler. Amma çarşı ve pazarda 'avratlar gezmek memnu'dur." (Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr.122b)

22. ÇARŞI VE PAZARI

Erzincan'ın çarşı ve pazarını gezen Evliya Çelebi, çarşıda altı yüz kadar küçük dükkanın yer aldığını ve her türlü emtianın orada satışa sunulduğunu şöyle anlatır: "Ve çarşu-yı sûk-ı sultanisi cümle altı yüz dekâkini muhtasarlardır. Lakin bir küçük kâr-gir yabandânistan-ı (bedestan) ma'mûrî vardır. Cemi'i zî kıymet anda, bî-kıymet mevcuttur." (Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341b)

23. HAVA VE İKLİM ŞARTLARI

Evliya Çelebi, şehrin havasının oldukça iyi olduğunu, zaman zaman kar yağdığını, fakat üç günden fazla durmadığını söylemekte ve görüşlerini şöyle ifade etmektedir: "Ve bu şehrin hevası sâbit-i sevâhildir. Canib-i şarkisinde dağ aşırıp Arz-ı Rum'a (Erzurum) iki menzildir. On bir ay kış kıyamet olur. Dağın beri canibinde bu Erzincan'da gül gülistan ve bâğ ve bostan-ı cennetân-ı hezâristandır. Kar yağar amma üç günden ziyade durmaz." (Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341b)

24. BAĞ VE BAHÇELER

Erzincan'ın bağ ve bahçelerinden tertemiz suların çağlayıp aktığını, bu nedenle yaz kış sebzesinin eksik olmadığını ve her çeşit hububatın yetişebildiğini vurgulayan Evliya Çelebi şu bilgilere yer verir: "Daima sebzesi ve ezhâr (ve hubû)batı eksik değildir. Memdûhatından bağ ve bahçesi içre âb-ı hayat-uyûn-ı cariyeleri vâfir ve sahralarında hayrât-ı berekâtları mütekâsir, (واسعة) (الاقطار) vâsi'atü'l-aktâr ve (رخيصة الاشعار) rahîsatü'l-eş'âr her hubûbatı firâvân bir Şehr-i Erzincan âbâdândır. (Seyahatname, Pertev Paşa, 458, II, vr. 122a)

25. ERZİNCAN'IN MEŞHUR YİYECEK VE İÇECEKLERİ

25.1. Sulu Armut

Sonbaharda Erzincan'a gelen Evliya Çelebi, Erzincan'da yetmiş çeşit sulu armut yetiştirildiğini ve o mevsimde Paşaya hediye olarak on yedi çeşit sulu armut getirildiğini şöyle ifade eder: “Yetmiş gûne âb-dâr amrudu (سُجْد) şer‘-i mübîninde mestûrdur. Hatta bu şehri temaşa ettiğimiz Kasımdan kırk gün mürûr edip şiddet-i şita idi. Paşa'ya on yedi elvan âb-dâr amrûd-ı gûn â gûn hedâya getirdiler.”(Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 342a)

25. 2. Evenk Üzümü

Evliya Çelebi, Erzincan'da, yapraklarıyla birlikte toprak altında korunan ve yenisi çıkıncaya kadar kaldığı söylenen evenk üzümünden şöyle bahseder: “Ve bağ teyeginden yapraklarıyla hâk-i ‘amber-i pâkda gömülmüş evenk üzümü getirdiler.”(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr.123a)

25.3. Dut Kurusu

Evliya Çelebi, Erzincan'da mor ve siyah dutun meşhur olduğunu, dut kurusunun beyaz ve sarısının çarşı ve pazarda satıldığını ve yük yük başka yerlere de götürüldüğünü şöyle ifade eder: “Erzincan'ın zerdalisi, armut kurusu ve dut kurusunun beyazı ve sarısı ile mor ve siyah dutu meşhurdur. Çarşı ve pazarda dut kurusu bey‘ edip, nice bin diyara dut kurusu(nu) yük yük götürürler. Başka (da) tüccarı vardır.” (Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 342a).

25.4. Dut Pekmezi

Çeşit çeşit dut pekmezinin günlük ve bahar ile terbiye edildiğini söyleyen Evliya Çelebi, bir kâsesini içene taze hayat verdiğini şu şekilde anlatır: “Ve dut pekmezinin gûn â gûnını bahar ile terbiye edip bir kâse nûş edene hayat-ı cân verir.” Ve yigirmi yerde mesîre-gâhları çoktur. Bu şehrin cemi‘i meyvesi iki günde seyishaneler üzere Arz-ı Rum'a(Erzurum) gidip şehr-i Arz-ı Rûm'ı meyve ile ğanimet eder. (Meyveleri) bu şehir arz eder.”(Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 342a)

26. ERZİNCAN'IN ZİYARET YERLERİ

Lugat-i Fârisî'de câne artıcı (جانه آرچی) demektir. Yani erzânî (bolluk) (Karnar, 1998, 46) manasına da gelir.

26. 1. Hazreti Hızır Makamı

Herkesin sık sık ziyaret ettiği bu seçkin yer hakkında Evliya Çelebi şunları söylüyor: “Evvela bahçeler içindeki Hazret-i Hızır Makamı âsitane-i Bektâşiyândır kim, ziyaretgâh-ı ünâsdr.”

26. 2. Mevlevihane Şeyhi Halid Efendi Ziyareti

Evliya Çelebi, bu ziyaretgah için "Mevlevihâne şeyhlerindedir" demekte ve ayrıntılı bilgi vermemektedir.

26. 3. Vezir Hemdem Paşa Ziyaret-gâhı

Evliya Çelebi, Sultan Selim'in vezirlerinden olan ve Çıldır (Çaldıran) gazasına giderken vefat ederek bu şehirde toprağa verilen Hemdem Paşa hakkında şu bilgileri veriyor: (Hemdem Paşa) Sultan Selim vezirlerindedir. Çıldır (Çaldıran olmalı) ğazasına giderken bu veziri katledip bu şehir içre defnetmiştir."(Uğur-Çuhadar, 1997, 575).

M. Fahrettin Kırzioğlu, Hemdem Paşa ile ilgili olarak şu bilgileri veriyor: "1 Cemaziyelahir 920 (24 Temmuz 1514) günü Erzincan'a gelen Yavuz Sultan Selim, Karaman (Konya) Beylerbeğisi Hemdem Paşa'yı ileri gönderdi. Askerin Erzincan şehrini yağma etmesine engel olamadığı için Hemdem Paşa Erzincan'da idam edildi."(Kırzioğlu, 1993, 106; Şahin, 1985, II, 17-18)

Erzincan'da Hemdem Paşa'dan başka "Nice ziyâretler dahi vardır, amma malumumuz olan bunlardır. Zira bu şehirde üç gün Paşa ile meks edip Kemah Tuzla Emîninden ve Kuruçay Subaşısından (devlet alacaklarını) tahsil ettik" diyen Evliya Çelebi, "ahali-yi vilâyet'in Paşa'ya azîm ziyafetler edip sürûr-ı şâdumânda iken Varvar Ali Paşa'nın Defterdar-Zâde Mehmet Paşa'dan yardım istediğini" ifade eder. (İlgürel, 1989, X, 500)

Varvar Ali Paşa'nın yardımına gitmek üzere Defterdar-zâde Mehmet Paşa ile birlikte kışın Erzincan'dan ayrılan Evliya Çelebi, kuzeye doğru hareket ederek, Tercan dolaylarındaki Erzenderler köyüne,(Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II,vr.342a) oradan da Şebinkarahisar, Niksar, Ladik, Merzifon ve Çorum üzerinden Tokat'a geldi. Burada Varvar Ali Paşa isyanının bastırılmasının ardından yola çıkan Evliya Çelebi, Beybazarı, Ankara, Sapanca, İzmit ve Gebze güzergahını takip ederek (1058 H. / 1648 M.)'de Üsküdar'a döndü. Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr.150b)

Sadrazam Siyavuş Paşa, Van'a gitmek üzere Evliya Çelebi'yi kurye olarak görevlendirildi. Kendisine tahsis edilen iki yüz altın miktarındaki harcırahını alan Evliya Çelebi, (1066 H./1655-1656 M.) tarihinde yola çıktı. Üsküdar, Gebze, İzmit, Hendek, Tosya, Osmaniç, Amasya, Niksar, Erzincan, Erzurum, Malazgirt, Erciş ve Amik üzerinden (13) on üç günde Van'a geldi. Melek Ahmet Paşa'nın huzuruna çıkan Evliya Çelebi padişah fermanlarını ve sadrazamın emirlerini Paşaya verdi.(Çevik, Seyahatname. 993, V-VI, 7-8) Kendisine tahsis edilen konakta bir hafta kalan Evliya Çelebi, daha sonra bakaya kalan **yetmiş kese** paranın tahsili için Bitlis Hanına gönderildi. Buradaki görevini tamamlayan Evliya Çelebi, Ahlat üzerinden bin bir güçlkle

Adilcevaz'a geldi. Buradan sağaldığı yüz adet süvari desteği ile yoluna devam eden Evliya Çelebi, selamete Erzurum'a geldi. (Çevik, Seyahatname. 993, V-VI, 26)

Erzurum'da on gün kalan Evliya Çelebi, ertesi gün seher vakti Melek Ahmet Paşa ile birlikte Erzincan kapısından uğurlandı. Ilıca'da on gün istirahattan sonra yola çıkan Evliya Çelebi, Cinis ve Mama Hatun üzerinden Erzincan'a geldi. Yalnız Bağ, Başhan ve Bulgar Çayırı üzerinden İstanbul'a doğru yoluna devam eden Evliya Çelebi, Erzincan ve kazaları hakkında hiçbir bilgi vermemektedir. . (Çevik, Seyahatname. 993, V-VI, 33).

27."EVSÂF-I DÂR-I KEMÂN-DÂR EZ-KALA'-İ SENGİN YANI ŞEHR-İ EĞİN"

Divriği'deki incelemelerini tamamlayan Evliya Çelebi, doğuya doğru ilerleyip, Sarıçiçek Gölü'ne akan çayı geçerek (Seyahatname, Pertev Paşa, 458, III, vr. 64a) Eğin şehrine geldiğini ifade etmekte ve kemancılar diyarı olarak bilinen Eğin şehrini şöyle vasıflandırmaktadır.(Çevik, Seyahatname. 993, V-VI, 168).

27. 1. Şehrin Kısa Tarihçesi

Evliya Çelebi, Eski Kayserlerden Kısravih'in Egin adındaki kızı tarafından yaptırıldığı için "Eğın" adı verilen şehri şöyle anlatır: "Sebebi tesmiyesi oldur kim, Kayasırılardan Kısravih(in) kızı iken "Egin" nam bir duhter bina ettirdi." (Seyahatname, Pertev Paşa, 458, III, vr. 64a.)

İsmet Parmaksızoğlu, Eğin adının Ermenice Agn, Akn "kaynak" kelimesinden geldiğini ifade ediyor.(Parmaksızoğlu,1966, XIV, 413; Akkan-Tuncel,2002, 236)

Besim Darkot, İslam Ansiklopedisindeki geniş makalesinde Eğin hakkında şu bilgileri verir: "Eğın adı, Ermenicede kaynak manasına "agn" (akn)'dan geldiği gibi, şehrin XI. asırda Vaspurakan Ermenilerinden bir grup tarafından kurulmuş olduğu rivayet edilir."(Darkot, 1977, V, 194)

Evliya Çelebi, stratejik önemine binaen olsa gerek sıkça el değiştiren ve zaman zaman Ermeni istilacıların eline düşen, son olarak Çelebi Mehmet tarafından Osmanlı topraklarına bağlanan Eğin şehrinin kurtuluşunu şöyle anlatır: "Sene tarihinde Hz. Ömer evlatlarından fatih-i Malatya Emîr Ömer b. Lokman (tarafından) fethedildi. Bادهu Ermen kayserleri istila edip Harun Reşid asrında Seyyid Cafer Battal Ğâzî (tarafından) fethedildi. Bادهu yine keferi istila edip Âl-i Selçûkiyândan Sultan Alaeddin (tarafından) fethedildi. Andan yine küffâr hurûc edip kabza-i tasarrufa alıp, sene tarihinde Timur hadisesinden sonra Çelebi Sultan Mehmed'e Ermeni taife(si) aman ile kaleyi teslim edip, cümle ahâlifleri mutî'-i münkâd oldular. Anın için

halen üç yüz adet kefereleri kırk yedi tekâlif-i örfiyyeden muaf (ve) müsellemdirler.”(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 459, III, vr. 79b)

27. 2. Eğin Kalesinin Şekli

Evliya Çelebi, Fırat kenarında bir tepe üzerinde yer alan ve yapısı çok da düzgün olmayan dört köşe biçimindeki Eğin kalesini şöyle anlatır: “Eğin Kalesi, Nehr-i Fırat kenarında bir püšte üzere(dir). (Eğin Kalesi) şekli-murabba‘, şeddâdî seng bina bir kale-i köhne binadır. Ve iç il olmağla kalesi ol kadar müzeyyen değildir. Dâiren mâdârı cürmi ve cânib-i nâzır bir kapısı var(dır). İçinde cümle hânedir. Ve Fırat’tan su alınır (su) yolu vardır. Ve kifâyet mıkdarı cephânesi vardır. Süleyman Han tahrîri üzere Sivas eyâletinde (boşluk var?) ve yüz elli ekçe-i şerîf kazadır.(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 459, III, vr. 79b).

27. 3. Kale Erleri ve İdareci Sınıfı

Evliya Çelebi, kaledeki yönetim kadrosunu şöyle sıralar: “Sipah-ı Kethüda Yeri, Yeniçeri serdarı, Kale dizdarı, Kale neferatları, Muhtesibi, Şehir naibi vardır. Amma, Şeyhülislâm’ı, ve Nakibüleşrâfı bir konak karîb Kal’a-i Malatya’dadır.”

28. VERGİ TAHSİLATI

Şehrin vergi konusunu ele alan Evliya Çelebi, Malatya’ya bir konak mesafede kurulan Eğin köylerinde yaşayan reayanın vergilerini Malatya vergi memurunun topladığını şöyle anlatır: “Ve cemi‘i köylerinde olan reayalarının tekâliflerini Malatya muhassılı tahsil eder.(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 459, III, vr. 79b)

29. EĞİN’DE İMÂRETLER (HAYIR KURUMLARI)

Evliya Çelebi, fakirleri, yolcuları ve öğrencileri doyurmak için kayalar üzerinde kurulan hayır evlerini şöyle anlatır: “Bu şehrin ekseriya imâretleri cümle kayalar üzere vâkı‘ (olmuştur).”

30. BAĞ VE BAHÇELERİ

Şehrin bağ ve bahçelerinin aşağı şehirde ve Fırat’ın kıyılarında yoğunlaştığını tespit eden Evliya Çelebi görüşlerini şöyle dile getirilir: “Cümle bağ-ı İremleri aşağı Nehr-i Fırat kenarında vâkı‘ olmuştur. Ve Nehr-i Fırat üzere ‘ibret-nümâ Burma köprü bu şehre karibdir.”(Seyahatname, Pertev Paşa, 458, III, vr. 64b)

Yusuf Ziya Ademhan, “Eğin Destanı” adlı şiirinde Eğin’e hayat veren “Kadıgölü”nü şöyle dizelerine taşır:

Kadıgölü kış yaz coşar, köpürür
 Sarıçiçeğin bağrından sökülür
 Sanki yerden çıkmaz gösten dökülür
 Sular gürül gürül yürüsün Eğin(Fırat, 2008, 158)

31. YERLEŞİM YERLERİ

“Kalede ve aşağı şehirde cümle bin adet hâk-i pâk ile mestûr-ı âbâdân ma‘mûr hâne-i zîbâlardır” diyen Evliya Çelebi, kalede ve aşağı şehirdeki yapılanmanın taş ve toprak malzemenen oluştuğuna dikkat çeker. (Seyahatname, Pertev Paşa, 458, III, vr. 64b)

32. CAMİLER VE MESCİTLER

“Ve cümle (boşluk var) adet mihraptır. Evvela camii, (bütün nüshalarda boşluk var) bunlardan gayri mesâcitlelerdir” diyen Evliya Çelebi, Eğin’deki cami ve mescitlerin varlığına işaret eder ancak bu ibadet yerleri hakkında sayı vermediği gibi ayrıntıya da girmez.

33. MEKTEP VE MEDRESELER

Evliya Çelebi, Eğin’de hizmet veren ilköğretim okullarını ve yükseköğretim kurumlarını şöyle ifade eder: “(Eğin’de) üç medrese ve kırk (adet) mekteb-i sıbyâmı vardır.”(Seyahatname, Pertev Paşa, 458, III, vr. 64b)

(Yazmalarda, bu kısımdan sonra yarım sayfalık bir boşluk vardır. Kanaatimize göre bu kısım ya sansürlenmiştir veya bazı bilgileri ilave etmek üzere müellif tarafından boş bırakılmıştır.)

34. DER SİTÂYİŞ-İ SANÂİYİ‘ÂT-I ME‘KÛLÂT-I MEŞRÛBÂT-I ŞEHR-İ EGİN

34. 1. Yaycılık

Eğin’de sanayi ürünü olarak yaycılığın çok geliştiğini, imal edilen yayların çok meşhur olduğunu, çarşısının baştan başa yaycılar ile dolu olduğunu belirten Evliya Çelebi, kemancılar diyarı olarak adlandırılan Eğin şehri hakkındaki görüşlerini şöyle ifade eder: “Evvela diyâr-ı ‘Acem’de Şîrâz yayından sonra diyâr-ı Rum’da Eğin yayı meşhûr-ı âfâktır. Bir esvâk-ı sultânisi serâpâ yaycılarıdır. Ve halkı ekseriyâ kemân-dâr olduklarından esmâ-i büldân içre bu şehre "*Dâr-ı Kemândârân*" derler.”(Seyahatname, Pertev Paşa, 458, III, vr. 64b)

35. ASKERÎ SINIF

Evliya Çelebi, Ermeniler de dahil olmak üzere, kale muhafızlarının sine-keş, keman-keş ve ser-keş yiğitlerden oluştuğunu şöyle anlatır: “Cümle asker besî ve Ermeni re‘âyâları dahi cümle sine-keş, kemân-keş, ser-keş dilâver-servlerdir.”(Seyahatname, Pertev Paşa, 458, III, vr. 64b)

36. CÜMLE (BOŞLUK VAR) ADET ESVÂK-I SULTÂNÎLERDİR.

Öyle anlaşılıyor ki, müellif, Eğin’in Sultânî çarşılarından söz etmek üzere, “*Cümle (boşluk var) Adet Esvâk-ı Sultânîlerdir*” başlığını atmış ancak çarşı ile ilgili olarak herhangi bir açıklama yapmamış ve bu kısmı boş bırakmıştır.(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 459, III, vr. 80a)

37. Der-Beyân-ı Ziyâret-gâh-ı Egin

Evliya Çelebi, Eğin’de bulunan ziyaret yerlerini anlatmak için “**Der-Beyân-ı Ziyâret-gâh-ı Egin**” biçiminde bir başlık açar ancak başlığın altını boş bırakır ve herhangi bir açıklama yapmadan doğrudan Arapkir şehrinin tanıtımına geçer.(Seyahatname, Pertev Paşa, 458, III, vr. 64b).

XIX. yüzyılda Eğin’i ziyaret eden Ünlü Alman yazar Moltke 8 Nisan 1839 tarihli “**Türkiye Hatıraları**” adlı kitabında şehrin yeşillikler içinde şirin bir yer olduğunu, Müslümanların tarım ve hayvancılıkla, yerli Ermenilerin ise ticaret ve sanatla uğraştıklarını, kasabadaki tezgahlarda ince pamuklu ve ipekli kumaşlar dokunduğunu anlatır.(Parmaksızoğlu, 1976, XIV, 413; Fırat, 2008,13)

“Eğin Destanı” adlı şiirinde Eğinlinin çalışkan halini dizelerine taşıyan Behçet Kemal Çağlar Eğinliye şöyle seslenir:

Bağ yaptın fethedip kat kat cibali

Bir gün masaldaki devler misali

Orak diye gökten kapıp hilali

Yıldızları biçmen muhtemel Eğin!...(Fırat, 2008, 108)

Tanzimat’tan sonra uygulanan yanlış ekonomik sistem Eğin’de sanayii öldürmüş ve fakirleşen halk hamallık, kasaplık, bakkallık, kalfalık, sarraflık yaparak geçimlerini sağlama yoluna gitti.

Öte yandan Eğin idari yönden önce Harput’a, daha sonra da Mamuretülaziz vilayetine bağlandı. Cumhuriyet döneminde 21 Ekim 1922 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Eğin adı Kemaliye’ye çevrildi. Daha önceleri Elazığ’a bağlı kaza merkezi olan Kemaliye 1926 yılında Malatya’ya, 11 Mayıs 1938 yılında da Erzincan’a bağlandı.(Akkan-Tuncel, 2002, 236-237; Parmaksızoğlu, 1976, XIV, 413)

38. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

On birinci asırda yazılan eserler arasında, tarihe olduğu kadar, medeniyet tarihine de kaynaklık eden Seyahatname, doğu ve batı ulemasınca benimsenmiş, bazı ciltleri İngilizce ve Macarcaya tercüme edilmiştir. (A.Cevdet, 1314, VII, 1)

Evliya Çelebi, kaleme aldığı on ciltlik eserinde özellikle Osmanlı arihi ile ilgili bölümlerde pek kaynak göstermez. O, bazı olayları anlatırken dönemin inşa üslubunun tamamen dışına çıkarak konuşur gibi sade ve anlaşılır yazım biçimini tercih eder. Seyahatnamesini önce müsvedde olarak kaleme alan Evliya Çelebi, kırk yılı aşan gezileri sırasında aldığı notlarını ölümüne yakın bir tarihte toparlayıp temize çeker.

Bizim yaptığımız araştırma sonunda Tevfik Temelkuran ve Necati Aktaş'ın birlikte hazırladıkları on ciltlik Seyahatname, Ahmet Cevdet'in yayını ile örtüşür. Süleymaniye kütüphanesi **Hacı Beşir Ağa** Türkçe Yazmalar Koleksiyonu 448 numaralı, Süleymaniye kütüphanesi **Pertev Paşa** Türkçe Yazmalar Koleksiyonu 458 numaralı ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, **Bağdat Köşkü** Türkçe Yazmalar Koleksiyonu 304 numaralı yazmalarda yer alan bazı ifadeler hem Ahmet Cevdet ve hem de Mümin Çevik yayınlarında atlanmıştır.

Reşat Ekrem Koçu'nun da işaret ettiği gibi, Ahmet Cevdet tarafından basılan Seyahatnamenin ikinci cildinde büyük yanlışlar yapılmış, yazmada yer alan bazı bilgiler atlanarak sakat bir yayın ortaya çıkmıştır. (Koçu, 1951, I, 13)

Evliya Çelebi'nin Erzincan ve kazaları konusunda verdiği bilgilerin birçoğunu günümüzün diğer kaynaklarında bulmak pek mümkün değildir. Bize göre Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi, aldığı bunca eleştirilere rağmen derinliği ölçülemeyen önemli bir kaynak özelliğini taşır.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul 1314.

Ak, Mahmut, "İklim", DİA, XXII, İstanbul 2000.

Aktepe, M. Münir, "İpşir Mustafa Paşa", DİA, XXII, İstanbul 2000.

Aktepe, Orhan, Süleyman b. Abdurrahman, Leblebici Baba (Şems-i Hayal), Erzincan 1997.

Ali Kemâlî, Erzincan, Tarihî, Coğrafi, İctimâî, Etnoğrafi, İdârî, İhsâî, Tetkikat Tecrübesi, Resimli Ay Matbaası, (Yrs.)1932

Atsız, Nihat, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden Seçmeler, İstanbul 1991.

Başbüyük, Adem, Kemah İlçesinin Coğrafyası, Ankara 2004.

- Başbüyük, Adem, Doğal Süreçlerin Ortaya Çıkardığı Tarihin Önemli Bir Stratejik Noktası: Kemah (Erzincan) Kalesi, Doğu Coğrafya Dergisi 11, 2004.
- Brockelman, C., “Makrîzî”, İA, VII, Yrs. Trs.
- Celâl-Zâde Mustafa Çelebi, Selim-Nâme, Hazırlayanlar: Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, İstanbul 1997.
- Çevik, Mümin, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul 1993.
- Danışman, Zuhuri, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul 1969.
- Darkot, Besim, "Eğin", İA, İstanbul 1977, IV, 194.
- Develioğlu, Ferit, “Şeair”, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara 1988.
- Dilçin, Cem, “Kend”, Yeni Tarama Sözlüğü, Ankara 1983.
- Ebi Davud Süleyman b. Eş‘as, Sünen-i Ebî Dâvûd, İstanbul 1992.
- Eren, Hasan, ve diğer., Türkçe Sözlük, Ankara 1988.
- Erkılıç, Cafer, Evliya Çelebi, Hayatı, Sanatı, Eserleri, İstanbul 1954.
- Ertürk, Kazım- Erüreten, Metin, Meçhul Erzincan Paraları-*The Unidentified Coins Of Erzincan*- İstanbul 2005.
- Evliya Çelebi, Seyahatname, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa Türkçe Yazmalar Kol, no: 448.
- Evliya Çelebi, Seyahatname, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa Türkçe Yazmalar Kol, no: 458.
- Evliya Çelebi, Seyahatname, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, no: 304.
- Eymen Fuâd Seyyid, “Markrîzî”, DİA, XXVII, Ankara 2003.
- Fırat, Sıtkı, Saklı Cennet Kemaliye, Ankara 2008.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, Kühü’l-Ahbâr, İstanbul Üniv. Ktp. Türkçe Yazmalar 5959.
- Günaltay, Şemseddin, İslam Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler, İstanbul 1991.
- Halaçoğlu, Yusuf, Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller), Ankara, 2002.
- Hitti, Philip K., Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi, Çeviren: Salih Tuğ, İstanbul 1980.
- Hoca Sadeddin Efendi, Tâcü’t-Tevarih, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1999.
- İlgürel, Mücteba, “İbrahim” Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul 1989.
- Kanar, Mehmet, “Erzânî”, Büyük Farsça Sözlük, İstanbul 1998

- Kırzioğlu, Fahrettin, Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi, (1451-1590), Ankara 1993.
- Koçu, Reşad Ekrem, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul 1951.
- Kurt, Yılmaz, Kemah Kitabı, "Bir Derkenar", Ankara 1997.
- Kuşcuoğlu, Mustafa, Evliya Çelebi'den Malatya, İstanbul 1968.
- Meydan Larousse, VIII, İstanbul 1972.
- Miroğlu, İsmet, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası, Ankara 1990.
- Muhammed Abdü's-Sahâvî, el-Makâsîdül-Hasene, Beyrut 1985.
- Muhammed Ebu Zehra, İmam Cafer Sadık, Çeviren: İbrahim Tüfekçi, İstanbul 1992.
- Muhammed Fuad Abdülbakî, el-Mu'cemü'l-Müfehres Li'l-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, İstanbul 1990.
- Mutçalı, Serdar, "şe'âir", el-Mu'cemü'l-'Arabiyyü'l-Hadîs, İstanbul 1995.
- Öz, Mustafa, "Ca'fer es-Sâdik" DİA, VII, İstanbul 1993, Özcan, Abdülkadir, "Hezarpare Ahmet Paşa", DİA, XVII, İstanbul 1998.
- Özön, Mustafa Nihat, Seyahatname, "On Yedinci Asır Hayatından Levhalar", (Sansürce Çıkarılmış Parçalar), Ankara 1945.
- Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1983.
- Parmaksızoğlu, İsmet, "Makrîzî", Türk Ansiklopedisi, Ankara 1976.
- Parmaksızoğlu, İsmet, "Râbiatü'l-Kaysiyye", Türk Ansiklopedisi, XXVII, Ankara 1978.
- Parmaksızoğlu, İsmet, "Eğin" XIV, 413; 1966.
- Saraç, Tahsin, Büyük Fransızca Türkçe Sözlük, İstanbul 1985.
- Şahin, Tahir Erdoğan, Erzincan Tarihi, Erzincan 1985.
- Tan, Nail, Evliya Çelebi Seyahatnamesi Folklorik Dizin Denemesi, Ankara 1974.
- Temelkuran, Tevfik-Aktaş, Necati, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul 1986.
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi, İslam Tarihi Dersleri, Ankara 1971.
- Yücel, Yaşar, Eretna Devleti, Kadı Burhanettin ve Devleti, Mutahharten ve Erzincan Emirliği, Ankara 1989.

TÜRKİYE'DE BORUN İKTİSADİ OLARAK DEĞERLENDİRİLEBİLİRLİĞİ VE YASAL DÜZENLEMELER

THE EVALUATION OF BORON AS AN ECONOMIC RESOURCE IN TURKEY AND LEGAL ARRANGEMENTS

*Yrd. Doç.Dr. Gelengül KOÇASLAN**

ÖZET

Bor, farklı alanlardaki çeşitli kullanımlarıyla geleceğin yakıtı varsayılmaktadır. Türkiye dünyadaki en büyük bor rezervlerine sahiptir. Bu çalışma, Türkiye'nin sahip olduğu rezervleri inceleyerek; boru iktisadi bir kaynak olarak değerlendirmektedir. Ayrıca Türkiye'de bora ilişkin yasal düzenlemeleri açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bor, Türkiye'nin Bor Rezervleri, Türkiye'de Bora İlişkin Yasal Düzenlemeler

ABSTRACT

Boron, is assumed as the fuel of the future because of its various uses in different fields. Turkey has the largest boron reserves in the world. This study, evaluates boron as an economic resource considering the reserves Turkey has. It also explains the legal arrangements related to boron in Turkey.

Keywords: Boron, Turkey's Boron Reserves, Legal Arrangements Related to Boron in Turkey.

GİRİŞ

Bor, metalle ametal arası yarı iletken bir elementtir. Genel olarak doğada çeşitli bileşikler halinde bulunmaktadır. 230 Çeşit bor minerali bilinmektedir. Oksijenle bağ yapmaya yatkın olması sebebiyle çok sayıda farklı bor-oksijen bileşimi bulunmaktadır. Bor-oksijen bileşimlerinin genel adı "borat"tır.

* İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi- İngilizce İktisat Bölümü

Şekil. 1:Boraks Kristali

Kaynak: Balıkesir Üniversitesi, agis, 2013a.

Borun 400'ü aşkın alanda kullanıldığı bilinmektedir. Bor; kağıt hamurunun ağartılması, çözeltilerden altın gümüş gibi değerli metallerin geri kazanılması, atık sulardan kodmiyum cıva gibi ağır metallerin ayrılması, vitamin, antibiyotik gibi organik kimyasalların üretilmesi gibi pek çok alanda ticari olarak kullanılmaktadır. Günümüzde bor ürünleri tıp, cam, nükleer sanayi, kimya ve deterjan, otomotiv, izolasyon, seramik ve polimerik maddeler, metalürji ve inşaat, gıda ve tarım gibi alanlara ek olarak uzay ve hava araçları, askeri araçlar, füzeler, radarlar, iletişim teknolojileri, nano teknolojiler ve enerji alanlarında kullanılmaktadır. Bazı özel bor bileşiklerinin, bilgi teknolojilerinde kullanılan süper iletkenler ve mikroçiplerde kullanıldığında verimlilik ve kullanılabilirliği artırdığı tespit edilmiştir. En yaygın cam sanayiinde kullanılmakta olan bor, camın genel olarak dayanıklılığını arttırmaktadır. Evlerimizde kullanmakta olduğumuz borcamlar bunun örneğidir. Bor ayrıca yüksek sıcaklığa karşı dayanıklı, esnek ve hafif olması ile spor malzemelerinde, tekstilde ise kurşun geçirmez kumaşlarda kullanılmaktadır.

“Türkiye’de Borun İktisadi Olarak Değerlendirilebilirliği Ve Yasal Düzenlemeler” başlıklı çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde dünyada ve Türkiye’de bulunan bor rezervlerine ilişkin bilgi verildikten sonra; borun sanayideki farklı kullanım alanlarına yer verilerek, enerji politikaları için önemi belirtilmekte ve borun iktisadi önemi vurgulanmakta-

dır. İkinci bölümde ise Türkiye’de bora ilişkin yasal düzenlemeler incelenmektedir. Önerilerin yer aldığı sonuç bölümü ile çalışma tamamlanmıştır.

I- BORUN İKTİSADİ ÖNEMİ

Dünyadaki önemli bor yatakları Türkiye, Rusya ve A.B.D’de yer almakta; dünya ticari bor rezervleri ise ABD’nin Kaliforniya Eyaletinin güneyinde yer alan “Mojave Çölü”, Güney Amerika’da yer alan “And Kemerı”, Türkiye’nin de yer aldığı “Güney-Orta Asya Orojenik Kemerı” ve Doğu Rusya’da bulunmaktadır(Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü, 2012:6).

Tablo. 1: Dünya Bor Üretimi ve Bor Rezervleri

	Üretim (Bütün Formlar *)		Rezervler
	2011	2012	
ABD	-	-	40.000
Arjantin	600	600	2000
Bolivya	135	140	-
Şili	489	500	35.000
Çin	100	100	32.000
İran	1	1	1000
Kazakistan	30	30	-
Peru	293	300	4000
Rusya	400	400	40.000
Türkiye	2500	2500	60.000
Dünya Toplam (yaklaşık)	4550	4600	210.000

*Madenin brüt ağırlığı (Bin Metrik Ton, 1000 kg)

Kaynak: Mineral Commodity Summaries, 2013 :33.

Tablo. 2: Dünya Bor Üretim Kapasiteleri (2011)

Ülkeler	Kurulu Kapasite (bin ton)
Türkiye	2145
ABD	1517
Güney Amerika	807
Asya	745
Dünya Toplamı	5214

Kaynak: Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü,2012 :10.

Türkiye'nin bor rezervleri Kırka-Eskişehir, Bigadiç-Balıkesir, Kestelek-Bursa ve Emet-Kütahya'da yer almaktadır. Ülkemizde kolemanit, boraks ve üleksit minerallerini içeren büyük ve ekonomik değere sahip yataklar özellikle Batı Anadolu Bölgesi'nde bulunmakta, dünyanın en büyük boraks cevheri ise Eskişehir'in Seyitgazi ilçesinin Kırka bucağında yer almaktadır. Dünyadaki toplam boraks rezervinin büyük bir bölümünü barındıran bu cevher, Eti Holding A.Ş.'nin bağlı ortaklıklarından Eti Bor A.Ş. tarafından işlenmektedir.

Bir borat rezervinin ekonomik değere sahip olması, bor oksit içeriğine bağlıdır. Ticari özellik taşıyan bor mineralleri kolemanit, üleksit, tinkal, kernit ve pandermittir. Endüstride kullanılan bor ürünleri ise, üretim aşamaları ve kullanım alanları göz önünde bulundurularak ham bor, konsantre bor, rafine bor ve özel bor ürünü (özel bor kimyasallar ya da uç ürünler) olmak üzere dört grupta incelenmektedir (Buluttekin, 2008:6). Ülkemizde bulunan bor cevherleri; konsantre bor ürünleri olan kolemanit, üleksit, tinkal ve rafine bor ürünleri olan borik asit, boraks pentahidrat ve boraks dekahidrata dönüştürülerek iç ve dış pazarlarda satılmaktadır (BOREN, agis, 2013a).

Tablo. 3: Ticari Özellik Taşıyan Bor Madeni Rezervleri

Mineral	Formülü	% B ₂ O ₃	Bulunduğu yer
Boraks (Tinkal)	Na ₂ B ₄ O ₇ .10H ₂ O	36.6	Kırka, Emet, Bigadiç, A.B.D
Kernit(Razorit)	Na ₂ B ₄ O ₇ .+H ₂ O	51.0	Kırka, A.B.D., Arjantin
Üleksit	NaCaB ₅ O ₉ .8H ₂ O	43.0	Bigadiç, Kırka, Emet, Arjantin
Propertit	NaCaB ₅ O ₉ .5H ₂ O	49.6	Kestelek, Emet, A.B.D
Kolemanit	Ca ₂ B ₆ O ₁₁ .5H ₂ O	50.8	Emet, Bigadiç, Küçükler, A.B.D
Pandermit(Priseit)	Ca ₄ B ₁₀ O ₁₉ .7H ₂ O	49.8	Sultançayır, Bigadiç
Borasit	Mg ₃ B ₇ O ₁₃ Cl	62.2	Almanya
Szaybelit	MgBO ₂ (OH)	41.4	B.D.T.
Hidroborasit	CaMgBO ₁₁ .6H ₂ O	50.5	Emet

Kaynak: Balıkesir Üniversitesi, agıs, 2013b.

Tablo. 4: Türkiye’de Ticari Özellik Taşıyan Bor Madeni Rezervleri : Yeri, Cevher ve Rezerv Miktarları

Yeri	Cevher	Toplam (Ton)
Emet	Kolemanit	1.676.958.608
Kırka	Tinkal	733.829.226
Bigadiç	Kolemanit-Üleksit	616.470.710
Kestelek	Kolemanit	5.623.063
Toplam		3.032.861.607

Kaynak: Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü, 2012 :12.

Bor madeni, ilave edildiği ürünlere yüksek oranda katma değer sağlaması nedeniyle “sanayinin tuzu” olarak nitelendirilmektedir. 21. Yüzyılın petrolü olarak adlandırılan borun endüstriyel kullanım alanları aşağıda sıralanmaktadır:

- Cam Sanayi
- Seramik Sanayi
- Temizleme ve Beyazlatma Sanayi
- Alev Geciktiriciler
- Tarım
- Metalurji
- Nükleer Uygulamalar
- Bor Fiberleri
- Uzay ve Havacılık
- Enerji
- Sağlık
- Çimento

Sanayide oldukça çeşitli ve sınırsız olarak nitelendirilebilecek kadar fazla alanda kullanılan bor mineralleri, özellikle nükleer alanda, savunma sanayisinde, jet ve roket yakıtı, mikrop öldürücü (jermisit) ve su yumuşatıcı etkisi nedeniyle sabun ve deterjanlarda, lehimde, fotoğrafçılıkta, tekstil boyalarında, camın ısıya dayanmasını, imalat esnasında çabuk erimesini önlemesi ve camın yansıtma, kırma, parlama gibi özelliklerini arttırması, camı asite ve çizilmeye karşı koruması nedenleriyle cam sanayinde, kâğıt sanayinde, antifrizde, seramik sanayinde, spor malzemelerinde ise kayaklar ve tenis raketlerinde kullanılmaktadır (Boraks, agis, 2013):

-Mohs sertlik skalasında 9,5 derece ile yer alan ve elmastan sonra bilinen en sert malzemelerden biri olan Boron Carbide tank zırhında ve kurşun geçirmez yeleklerde kullanılmaktadır.

-Borun otomobillerde kullanımı araçlarda paslanmayı geciktirmesinin yanısıra; arabaların ağırlığını dolayısıyla yakıt tüketimini azaltmaktadır.

-Otomobiller, fırınlar, çamaşır makinaları, çanak/çömlek gibi ürünlere borosilikat camlar tercih edilmektedir.

-Temizleme ve beyazlatma sanayinde çamaşır yıkamada kullanılan deterjanlara katılan sodyum perborat ($\text{NaBO}_2\text{H}_2\text{O}_2\cdot 3\text{H}_2\text{O}$) aktif bir oksijen kaynağı olması nedeniyle etkili bir ağartıcıdır. Ancak sodyum perboratlar ancak

55 °C'nin üstünde aktif hale geçmektedirler. Dolayısıyla çamaşır yıkamada, sodyum perboratların klorlu temizleyicilerin yerini almaları suyun sıcak ya da soğuk olarak kullanılmasına bağlıdır. ABD'de tetracetylenediamine isimli aktivatör ile ancak 55 °C'nin üstünde aktive olan sodyum perboratların daha düşük sıcaklıklarda da aktive olması sağlanmıştır.

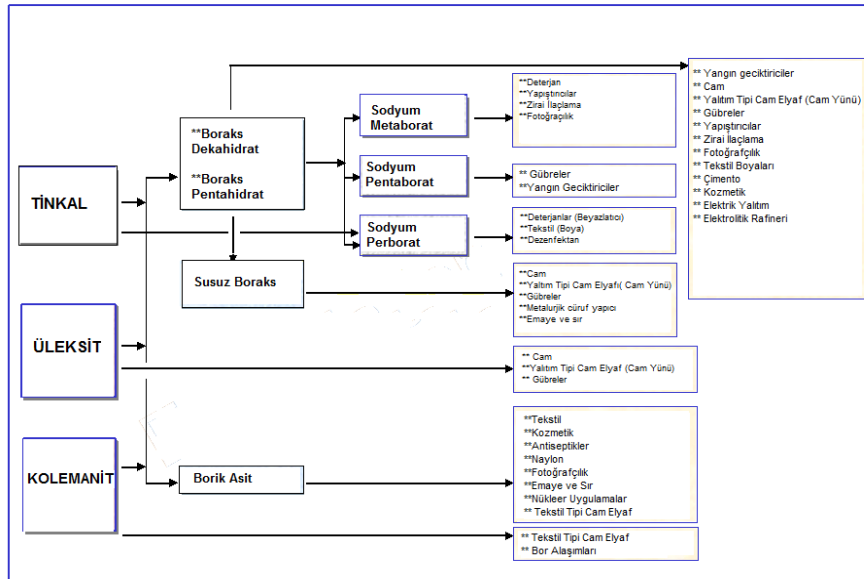
-Bor, otomobil hava yastıklarının anında şişmesini sağlamak amacıyla kullanılmaktadır.

-Bor yüksek manyetik gücü nedeniyle; bilgisayar disk sürücülerini, otomobillerde direk akım- motorları ve ev eşyaları ile portatif güç aletlerinde kullanılmaktadır.

-Atık temizlemede kullanılan sodyum borohidrattan, atık sularındaki civa, kurşun, gümüş gibi ağır metallerin suların temizlenmesinde faydalanılmaktadır.

-Sodyum tetraboratın yakıt katkı maddesi olarak kullanıldığı ve Amerikan Donanması tarafından uçak yakıtı olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Tablo. 5: Ticari Bor Minerallerinin Tüketim Alanları

Kaynak: Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü, 2012:5.

Borun üretiminden nihai tüketimi aşamasına kadar maliyetleri etkileyen temel faktörler (Buluttekin, 2008 :14):

- rafine bor üretiminde veya nihai tüketimde girdi olarak kullanılan bor tenörü,
- cevher maliyeti
- üretim teknolojisi
- ürünü nihai tüketiciye ulaştırma kanalları
- ürünü nihai tüketiciye pazarlama kanalları
- reklam ve promosyon
- satıştır.

Bor madeninin yeraltından çıkarılmasından pazarlanmasına kadar işleyen süreç, yeni ürünler elde edilmesi birbirinden farklı bilgi, teknoloji, sermaye ve farklı organizasyon yapıları gerektirmektedir. Bor ürünlerine ait teknolojiler, borun yukarıda da sıralanan çok çeşitli kullanım alanları ile stratejik bir kaynak olma özelliğini taşıması nedeniyle, bu teknolojileri geliştiren ve kullanılan ülkeler tarafından pazar paylarını korumak amacıyla gizlendiğinden uluslararası bor piyasasında kontrol gücü bor madenine sahip ülkelere ziyade bu madeni işleme teknolojilerine sahip ülkelerin elindedir (TESAM, agis, 2013). Bor madenini stratejik kılan borun dünyanın gelecekteki enerji kaynağı olacağı düşüncesidir.

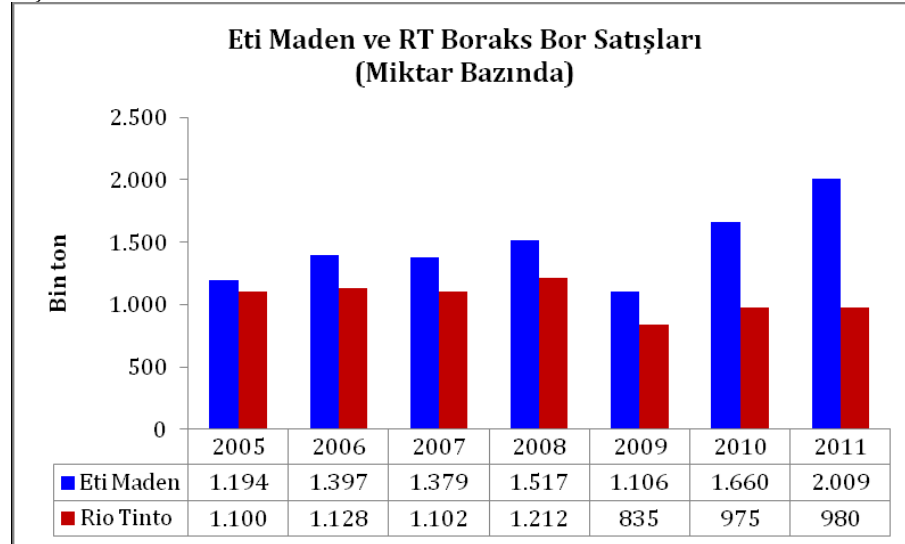
Tablo. 6: Dünyada Faaliyet Gösteren Başlıca Bor üreticileri

Kuruluş	Ülke
Rio Tinto US Borax Co. (Borax Argentina dahil)	ABD
Eti Maden İşletmesi Genel Müdürlüğü	Türkiye
Devlet Organizasyonları	Çin
JSC Boron	Rusya
Sucersal Argentina	Arjantin
Quiborax	Şili
Searles Lake Valley Co. (IMC Global)	ABD
SQM Salar	Şili
Inka Boron	Peru

Kaynak: Buluttekin, 2008:16.

Dünya ham bor ihtiyacının yüzde 95'ini Eti Holding karşılamaktadır (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 2002, 21 :84). Araştırmalar dünyada en fazla bor rezervine sahip ülke Türkiye'nin rezervlerinin 400 yıl, ikinci sırada yeralan ABD ve Rusya'nın rezervlerinin ise 77 yıl ömrü olduğunu göstermektedir (Güyağüler, 2001:19). Dünya bor talebinin yaklaşık olarak %40'ının Eti Maden, %27'sinin RT Borax, %33'ünün ise diğer kuruluşlar tarafından karşılandığı tahmin edilmektedir (Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü, 2011:2).

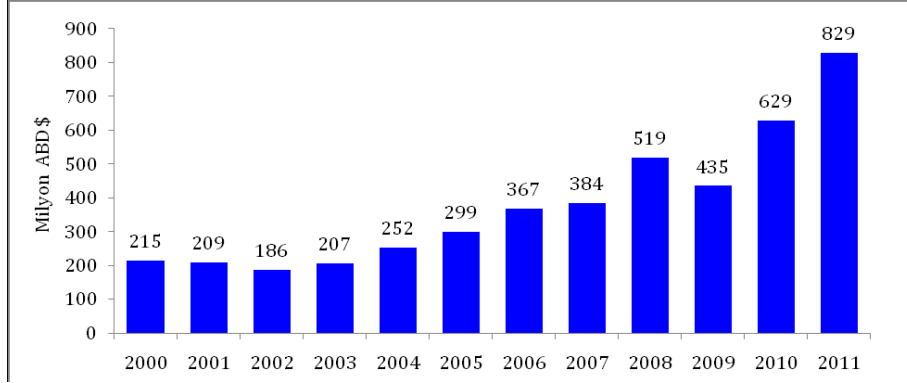
Tablo. 7: Eti Maden ve RT Borax Kuruluşlarının Satış Miktarlarının Karşılaştırılması

Kaynak: Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü, 2012 :17.

Eti Maden, dünya bor talebinin önemli bir bölümünü karşılamaktadır. Eti Maden'in ihraç ettiği başlıca bor ürünleri; boraks pentahidrat, boraks dekahidrat, borik asit, kalsine tinkal, susuz boraks, bor oksit ve öğütülmüş kolemanit olup bor kimyasalları ihracatında Kırka'da üretilen ve ticari adı Etibor-48 olan Boraks Pentahidrat ilk sırada, borik asit ise ikinci sırada yer almaktadır (Eti Maden, 2012:14).

Tablo. 8: Eti Maden Konsantre Bor, Bor Kimyasalları ve Eşdeğeri Ürün İhracatı (Milyon ABD\$)

Kaynak: Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü,2012:15.

Günümüzde enerji gereksinimini büyük ölçüde karşılayan fosil ya da diğer bir adıyla yenilenemeyen enerji kaynaklarının rezervlerinin hızla azalmakta olması, bu kaynakların çıkarma, taşınma ve kullanım süreçlerinde CO₂, SO₂, NO₂, hidrokarbonlar, kül, katran salımına neden olarak çevreyi tehdit etmeleri, dışa bağımlılık yaratmaları gibi dezavantajları nedeniyle yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji elde edilmesi ve hidrojen enerjisi ön plana çıkmıştır. Evrenin temel enerji kaynağı olarak nitelendirilen hidrojen, bilinen tüm yakıtlar içerisinde birim kütle başına enerji içeriği en yüksek olan kaynak olup üst ısıl değeri 140.9 MJ/kg, alt ısıl değeri ise 120.7 MJ/kg'dır(Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü, agis, 2013a). Araştırmalar yakıt pillerinde kullanılan hidrojenin depolanması üzerinde yoğunlaşmakta, bu noktada bordan faydalanılmaktadır. Bor; hidrojen üretimi ve depolamasında, yakıt pili yakıtı, motor yakıtı ve motor yakıtı katkı maddesi olarak enerji üretiminde kullanılmaktadır (Uslu, 2007:418). Yakıt pilleri; temiz, çevreye zarar vermeyen ve yüksek verime sahip enerji dönüşüm teknolojileri olarak tanımlanmaktadır (Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü, agis, 2013b). Borun hem hidrojen hem de yakıt pili teknolojileri için önemi giderek artmaktadır.

Bor, demir ve nadir toprak elementleri kombinasyonu (METGLAS) bilgisayar disk sürücülerini, otomobillerde doğru akım-motorları ve ev eşyaları ile portatif güç aletlerinde kullanılmakta ve % 70 enerji tasarrufu sağlamaktadır (Eti Maden, agis, 2013). Son yıllarda, borun pil ve akülerde kullanılması ile çevre dostu pil ve aküler üretilmeye başlanmasının yanısıra, maliyetler de düşürülerek hem kaynak hem enerji tasarrufu sağlanmıştır. (Eti Maden, agis, 2013). Enerji tasarrufu da ayrı bir enerji kaynağı olarak değerlendirilmelidir.

Bor, yandığı zaman petrolden ve hidrojenden daha fazla enerji açığa çıkarılmaktadır. Aşağıdaki tabloda çeşitli elementlerin enerji miktarları karşılaştırılmaktadır:

Tablo. 9: Çeşitli Elementler ve Enerji Miktarları

ELEMENT	ENERJİ (Mjul/Lt.)
Hidrojen	8.03
Lityum	15.69
C ₃ H ₁₈	33.22
Berilyum	86.15
Bor	92.77
Karbon	54.01
Magnezyum	29.52
Alüminyum	357.42
Silis	51.55
Fosfor	43.01

Kaynak: TMMOB Metalurji Mühendisleri Odası, 2003 :13.

II. TÜRKİYE'DE BORA İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER

Türkiye'de ilk bor işletmesi 1861 yılında çıkartılan Maadin Nizannamesi uyarınca

1865 yılında bir Fransız şirketine 20 senelik işletme imtiyazının verilmesiyle faaliyete geçmiştir(BOREN, agis, 2013b):

-1887'de Boraks Consolidated Ltd. İngiliz şirketi bölgeye yerleşmiş ve 1958'e kadar işletme imtiyazı olarak faaliyetini sürdürmüştür.

-1927'ye kadar 624 yabancı şirkete imtiyaz verilmiştir.

-1944 yılında ise bu şirketlerin büyük kısmı millileştirilerek, yabancı sermayeye yeni imtiyazlar verilmemiştir.

-1935 yılında MTA ve Etibank 2804 ve 2805 Sayılı Kanunlarla arama ruhsatlarını alarak, II. Dünya Savaşı'ndan sonra arama faaliyetlerini yaygınlaştırmışlardır.

-1950 yılında Bigadiç'te, 1952'de Mustafa Kemal Paşa Bölgesi'nde kolemanit yatakları bulunmuştur.

-1956 yılında MTA Enstitüsü Emet-Kütahya bölgesindeki linyit etüdleri sırasında Hisarcık ve Hamamköy yakınlarında kolemanit yataklarına rastlanmış, 1958’de bu yatakların işletme imtiyazı Etibank’a verilmiştir.

-1965 yılında Balıkesir Bölgesinde Boraks yataklarına sahip İngiliz Boraks Consolidated Ltd. Şirketi Boraks cevherlerinin arttığını görünce Kırkasodyum tuzu yataklarını özel madencilerin elinden devralmaya başlamış ve bu yatakları Türk Boraks adı altında işletmiştir. Ancak saha devir işlemlerinde kanuni noksanlıklar ve yolsuzlukların tespit edilmesiyle Türk Boraks’ın imtiyazı düşmüş ve 1968 yılından itibaren işletme imtiyazları Etibank’a verilmiştir.

-1969 yılında proje çalışmaları başlamış, 1970 yılında ise tesis kurulumuna geçilmiştir.

-1978 yılındaki devletleştirme sonrasında bor madenleri ile ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.

Doğal servetlerin devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunması kararı ile 4.10.1978 tarih ve 2172 sayılı Devletçe İşletilecek Madenler Hakkında Kanun; bor tuzları, maden kömürü, asfaltitler ve demirlerin devletçe aranması ve işletilmesi, daha önce gerçek kişilerle özel hukuk tüzel kişilerine verilmiş arama ruhsatnameleri ve işletme haklarının geri alınarak belirtilen madenlerin sırasıyla Etibank, Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu ve Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü eliyle aranması ve işletilmesi için 31.10.1978 tarih ve 7/16681, 7/16682, 7/16699 sayılı ve 28.11.1978 tarih ve 7/16826 sayılı Bakanlar Kurulu kararları çıkarılmıştır. (Türk, agis:s:41).

İzleyen dönemde düzenlemeler devam etmiştir (KMO, agis, 2013) :

-13.06.1983 tarihinde 2840 sayılı "Bor Tuzları, Trona ve Asfaltit Madenleri ile Nükeer Enerji Hammaddelerinin İşletilmesini, Linyit ve Demir Sahalarının Bazılarının İadesini " başlıklı kanun 18076 sayılı Resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

-15.06.1985 tarih 18785 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 3213 sayılı Maden Kanunu ile, 2840 sayılı kanun hükümleri saklı tutularak, 2840 sayılı kanunun yürürlük tarihinden sonra bulunacak bor, trona ve asfaltit madenlerinin aranması ve işletilmesi bu kanun hükümlerine tabi olmakla birlikte, bunların ihracatına ait usul ve esasların bakanlar kurulunca tespit edilmesi kararlaştırılmıştır.

04.06.2003 tarih 4865 sayılı yasa ile “Türkiye’de ve dünyada bor, ürün ve teknolojilerinin geniş bir şekilde kullanımını, yeni bor ürünlerinin üretimini ve geliştirilmesini teminen değişik alanlarda kullanıcıların araştırmaları için

gerekli bilimsel ortamı sağlamak, bor ve ürünlerini kullanan ve/veya bu alanda araştırma yapan kamu ve özel hukuk tüzel kişileri ile işbirliği yaparak bilimsel araştırmaları yapmak, yaptırmak, koordine etmek ve bu araştırmalara katkı sağlamak amacıyla, kamu tüzel kişiliğini haiz, idarî ve malî özerkliğe sahip ve bu Kanun ile kendisine verilen görevleri yerine getirmek üzere” Ulusal Bor Araştırma Enstitüsü (BOREN) kurulmuştur(BOREN, agis, 2013c).

Maden Kanununda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin 5177 sayılı kanun 5 Haziran 2004 tarihli 25483 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmış; bor madenlerinin aranması ve işletilmesi konusu madde 22 ile yeniden 2840 sayılı yasa ile belirlenen şekilde kabul edilmiştir(KMO, agis, 2013):

-"MADDE 22.- Maden Kanununun 49 uncu maddesinin birinci fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir. 2840 sayılı Kanun hükümleri saklıdır. Bu Kanunun yürürlük tarihinden önce bulunmuş ve sonra bulunacak bor madenlerinin aranması ve işletilmesi 2840 sayılı Kanun hükümlerine tâbidir."

-2840 sayılı kanun "Madde 2 - (Değişik birinci cümle:16/2/1994-3971/1 md.) Bor tuzları, uranyum ve toryum madenlerinin aranması ve işletilmesi Devlet eliyle yapılır. Bu madenler için 6309 sayılı Maden Kanunu gereğince gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerine verilmiş olan ruhsatlar iptal edilmiştir." şeklindedir.

2012’de “Bor Tuzları, Trona Ve Asfaltit Madenleri İle Nükleer Enerji Hammaddelerinin İşletilmesini, Linyit Ve Demir Sahalarının Bazılarının İadesini Düzenleyen Kanunda değişiklik yapılmasına dair kanun tasarısı”Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından hazırlanmış ve Bakanlar Kurulunca kararlaştırılarak T.B.M.M. Başkanlığı’na gönderilmiştir.

Buna göre (T.B.M.M., agis, 2013):

“MADDE 1- 10/6/1983 tarihli Bor Tuzları, Trona Ve Asfaltit Madenleri İle Nükleer Enerji Hammaddelerinin İşletilmesini, Linyit Ve Demir Sahalarının Bazılarının İadesini Düzenleyen Kanunun 2.maddesine aşağıdaki fıkra eklenmiştir:

Bu madenlerin üretimi ve zenginleştirilmesi teknik, ticari ve ekonomik sebeplerle ürünün mülkiyeti ruhsat sahibinde kalmak üzere 4734 Sayılı Kamu İhale Kanunu hükümleri çerçevesinde ihale edilmek suretiyle üçüncü şahıslara gördürülebilirler. Ancak üçüncü şahıslara gördürülecek işlerin ihale süresinin üç yıldan fazla olması durumunda konuya ilişkin talepler Yüksek Planlama Kurulu tarafından karara bağlanır.”

Bu değişikliğe ilişkin genel gerekçede ise(T.B.M.M., agis, 2013):

-2840 sayılı kanunun 2.maddesinde yer alan “devlet eliyle işletme” kavramından ne anlaşılması gerektiği konusunda tartışmalar yaşanmaya başlanması ve farklı görüşlerin ortaya çıkması sonucu çok önemli yeraltı zenginliklerimizden olan anılan kanun kapsamındaki madenlerden beklenen gelirin sağlanamaması riskinin ortaya çıktığı,

-söz konusu madenleri işletmekle görevli kamu iktisadi teşebbüslerinin madenlerin üretim ve satışının kontrolü kendilerinde kalmak kaydıyla günün gelişen ve değişen şartları ile ekonominin gereklerine uygun olarak belirleyecekleri yöntemlerle üretim yapabilmeleri hususunda imkan tanınması ihtiyacının doğduğu,

-tasarı ile kamu iktisadi teşebbüslerine yetkili organlarının alacakları gerekçeli karar üzerine cevher mülkiyetini üçüncü şahıslara devretmemek kaydıyla üretim ve zenginleştirme aşamalarında hizmet alımı yöntemi kullanabilme imkanı tanındığı,

-bu şekilde temel faaliyet alanı olan üretim aşamasında günün teknolojisine uygun üretim yöntem ve şekillerini kullanmak ya da ekonomik fayda sağlamak suretiyle 2840 sayılı kanun kapsamındaki madenlerden beklenen gelirin elde edilmiş olacağı,

-böylece özellikle bor madeninde pazar payının azalması riskinin ortadan kalkacağı ve kamu iktisadi teşebbüslerinin dinamik bir yapıda üretim yapabilecekleri ve yaptırabilecekleri ifade edilmiştir.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın 2010-2014 dönemi stratejik planında bora ilişkin aşağıdaki hedefler açıklanmıştır (ETKB, 2009 :24):

-Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü yatırımlarına öncelik verilecektir.

-Bor madeninin AB tarafından toksik madde olarak sınıflandırılmasına karşı gerekli girişimler sürdürülecektir.

-Bor ticari ürün yelpazesinin genişletilmesine yönelik ar-ge çalışmaları artırılarak sürdürülecektir.

-Çevreye duyarlı bir şekilde bor kimyasalları üretim kapasitesi ve pazar payının artırılması yönünde çalışmalar yapılacaktır.

Ayrıca, AB katılım süreci çerçevesinde, “Endüstriyel Mineraller Birliği-Avrupa” (IMA-Europe)'nın bir alt oluşumu olan “Avrupa Boratlar Birliği” (EBA) üyeliği ile AB içinde bor ve bor ürünleri alanındaki yeni gelişmelerden haberdar olabilmek, Avrupa'daki diğer üretici ve tüketicilerle yakın işbirliği sağlayarak bor ve bor ürünleri kullanımını olumsuz etkileyecek düzenlemelere karşı ortak hareket edebilmek amaçlanmıştır (Bor Çalışma Grubu, 2006:75).

Halen yürürlükte olan haliyle Bor Madenlerinin arama ve işletme çalışmaları Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir.

SONUÇ

Bir ülkenin sahip olduğu nüfus, yeraltı ve yerüstü enerji kaynakları da, coğrafi konuma ek olarak o ülkenin jeopolitiğine yön vermektedir. İlave edildiği her ürünün katma değerini önemli ölçüde yükselten bor Türkiye'nin jeopolitiğini etkileyebilecek bir enerji kaynağıdır.

Bor stratejik bir kaynaktır. Dünyada bu stratejik kaynağın en yüksek rezerv oranına sahip ülke Türkiye'dir. Dolayısıyla belirgin bir bor politikasına sahip olmak ve bu bor politikasını şekillendirirken de borun stratejik bir kaynak olduğu hususunu dikkate almak gerekmektedir. Türkiye'nin bor politikası; dünya piyasalarındaki gelişmelerle uyumlu, uluslararası piyasalarda ürün çeşidini ve pazar payını artırmaya, yüksek kaliteli üretime, ekonomik değeri yüksek ürünler üretmeye, özel bor ürünlerine ilişkin araştırma ve yatırım faaliyetlerini finanse etmeye, uluslararası piyasalarda değişen şartlar karşısında yeni yaklaşımlar geliştirmeye, rafine ürün kapasitesini yükseltmeye, uluslararası şirketlerle rekabet gücü elde etmeye yönelik yeni pazarlama stratejilerinin benimsenerek, dağıtım kanallarının yenilendiği ve etkinleştirildiği, nihai ürün pazarlarına odaklı bir çerçevede yapılandırılmalıdır. Bu kapsamda mutlaka üniversiteler ve TÜBİTAK ile işbirliği sağlanmalıdır.

Ülkemizde son yıllarda bor madenine, bu madenden ekonomik olarak yararlanılmasına ve bor madeninin bir enerji kaynağı olarak değerlendirilmesine ilişkin çalışmalar teşvik edilmektedir. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Bilim Teknoloji ve Yenilik Stratejisi'ne bağlı kalmak koşuluyla kamu kuruluşlarıyla ortak çalışmalar yapmak üzere eş finansman yoluyla çağrıya çıkmıştır. Kamu kuruluşları, Ar-Ge projelerinin değerlendirilmesi, izlenmesi ve sonuçlandırılmasında TÜBİTAK'ın deneyiminden faydalanması kapsamında Ulusal Bor Araştırma Enstitüsü (BOREN) ile bilişim konusunda Milli Eğitim Bakanlığı ile çağrıya çıkmıştır. Sağlık Bakanlığı ile çalışmalar devam etmektedir. TÜBİTAK çağrı metninde, çağrı kapsamında desteklenecek küçük, orta veya büyük ölçekli hazırlanabilecek projelerin endüstriyel uygulamalara temel teşkil edecek veya büyük ölçekli teknolojik uygulamalara girdi sağlayacak teknolojik ürün veya bilgi üretmesi beklenmektedir.

Türkiye sahip olduğu bor rezervleri ile dünya bor piyasasını yönlendirebilecek potansiyele sahiptir. Böyle bir yönlendirme ise ancak etkin politika ve yasal düzenlemeler ile mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ: <http://bor.balikesir.edu.tr/> (Erişim Tarihi: 23.09.2013a)
- BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ: <http://bor.balikesir.edu.tr/bor.html#1>. Bor (Erişim Tarihi: 12.09.2013b)
- BOR ÇALIŞMA GRUBU: Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) Kimya Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Bor Çalışma Grubu Raporu, 2006, Ankara.
- BOREN: <http://www.boren.gov.tr/icerik.php?id=27> (Erişim Tarihi: 10.07.2013a)
- BOREN: <http://www.boren.gov.tr/icerik.php?id=23> (Erişim Tarihi: 10.07.2013b).
- BOREN: <http://www.boren.gov.tr/files/file/Kanun.pdf>. (Erişim Tarihi: 08.09.2013c)
- BULUTTEKİN, M. B. : “Bor Maden Ekonomisi: Türkiye’nin Dünya Bor Piyasasındaki Yeri”, 2. Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat 2008, İzmir, 2008, 1-36.
- ETİ MADEN İŞLETMELERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ: 2010 Yılı Bor Sektör Raporu, 2011.
- ETİ MADEN İŞLETMELERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ: 2011 Yılı Bor Sektör Raporu 2012.
- ETİ MADEN İŞLETMELERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ: <http://www.etimaden.gov.tr/diger-83s.htm> (Erişim Tarihi : 18.07.2013)
- ETKB: Stratejik Plan (2010-2014), Ankara, 2009.
- GÜYAGÜLER, T. : “Türkiye Bor Potansiyeli”, 4.Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu 18-19 Ekim 2001, İzmir, 2001, 18-27.
- KMO :http://www.kmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=733&tipi=3&sube=0 (Erişim Tarihi: 18.08.2013)
Mineral Commodity Summaries, 2013, Washington.
- T. B. M. M. : Tutanak Dergisi, Dönem : 21, Cilt : 84, 2002.
- T.B.M.M. : <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0597.pdf> (Erişim Tarihi 14.09.2013)
- TESAM: http://www.tesam.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=113&Itemid=149, (Erişim Tarihi: 23.09.2013)
- TMMOB METALURJİ MÜHENDİSLERİ ODASI: Bor Raporu, 2003.

- TÜRK, H. S. : Madenlerin Devletleştirilmesi, http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/bb948d5b2147250_ek.pdf 15.07.2013.
- USLU, T. : “Bor Madeninin Enerji Kaynağı Olarak Kullanılması”, TMMOB Türkiye VI. Enerji Sempozyumu Küresel Enerji Politikaları Ve Türkiye Gerçeği, Ankara, 2007, 414-431.
- YENİLENEBİLİR ENERJİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ:
http://www.eie.gov.tr/teknoloji/h_enerjisi.aspx (Erişim Tarihi: 21.08.2013a)
- YENİLENEBİLİR ENERJİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ:
http://www.eie.gov.tr/teknoloji/h_yakit_pilleri.aspx (Erişim Tarihi: 21.08.2013b).
- <http://www.boraks.gen.tr/bor-nedir-kullanim-alanlari-lkdt56.html>, (Erişim Tarihi: 23.09.2013)

YAYIN İLKELERİ

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi hakemli bir dergidir. Her akademik yılın Güz ve Bahar Dönemlerinde, en az iki sayı yayımlanır.

Derginin asli yayın dili Türkçedir. Bununla beraber İngilizce ve Almanca hazırlanmış yazılar da yayımlanabilir.

Dergiye basılmak üzere gönderilen çalışmalar daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır.

Dergide yayınlanacak yazılar yazım ve dilbilgisi kurallarına uygun olmalıdır.

Bu kurallara uygun olan yazılar hakem(ler) tarafından değerlendirilir. Yazıların yayımlanması için hakemlerin olumlu görüş bildirmesi şarttır. Hakem görüşü doğrultusunda yazarlardan kısaltma ve/veya düzeltme yapmaları istenebilir. Yazılar, olumlu hakem görüşleri alındıktan sonra geliş tarihine göre sıraya konularak yayımlanır. Dergide yayımlanan yazılar ayrıca elektronik ortamda aşağıdaki adreste de yayımlanır.

<http://sosyalbilimler.erzincan.edu.tr>

Dergide yayımlanan yazıların telif hakları yazarı veya yazarları tarafından karşılıksız olarak Erzincan Üniversitesine devredilir. Yazarların ***Makale Sunum Formu***'nu doldurarak imzalaması gereklidir.

Dergiye basılmak üzere gönderilen yazılar, disketler ve CD'ler yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazar/yazarlara aittir.

Dergide yayımlanacak çeviri yazılarda çevirmen, eserin yazarından ve/veya yayın hakkına sahip kişi veya kurumdan yazılı yayım izni almak ve bu izin belgesini yayın kuruluna iletmek zorundadır.

Derginin bir sayısında bir yazarın birden fazla yazısı yayımlanmaz. Ancak ortak çalışma ürünü olan ve birden çok yazarlı çalışmalarda ikinci çalışmanın yayımına izin verilebilir.

YAYIN KOŞULLARI

1. Çalışmalar, Microsoft Word veya buna uyumlu bir kelime işlem programı formatında teslim edilmelidir. Editör, yayımlanacak çalışmalarda kelime sayısı sınırlaması getirebilir.

- Özetler Türkçe eserlerde İngilizce; İngilizce veya Almanca eserlerde kendi dilinde yazılmış olarak toplam en fazla 100-150 kelime olabilir.
- Çalışma ile ilgili anahtar kelimeler (keywords) belirtilmelidir.
- Çalışmanın İngilizce başlığı eklenmelidir.

2. Giriş ve Sonuç kısımları da dahil olmak üzere eserin bütün bölümleri ve başlıkları numaralandırılmalı ve koyu yazılmalıdır. Başlıklar arasındaki hiyerarşik numaralama sistemi aşağıdaki gibi olmalıdır:

I. BAŞLIK

A. BAŞLIK

1. Başlık

a) Başlık

(1) Başlık

(a) Başlık

(i) Başlık

3. Tablo içermeyen bütün görüntüler (fotoğraf, çizim, diyagram, grafik, harita vb.) “Şekil” olarak adlandırılmalıdır.

Tablo ve şekillere başlık (sıra numarası ve ad) verilmelidir.

Tablolarda başlıklar üstte, şekillerde ise başlık altta yazılmalıdır.

Tablo veya şekillere ilişkin olası kaynak bilgileri de tablo veya şeklin altında gösterilmelidir.

Denklemlerde verilecek sıra numaraları parantez içinde ve sağ tarafta yer almalıdır.

4. Ayrı bir içindekiler ve kısaltmalar dizini yer almamalıdır. Kısaltmalar hakkında Türk Dil Kurumu'nun belirlediği esaslara uyulmalıdır. Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı listede yer almayan kısaltmalar için Türk Dil Kurumu'nun benimsediği esaslara göre kısaltma yapılmalıdır. Editör, gerek gördüğünde Enstitü'nün hazırladığı bir kısaltmalar dizinine uyulmasını isteyebilir.

5. Atıf yapılırken Enstitü Tez Yazma Kılavuzundaki esaslara uyulmalı; kaynakça ayrı olarak gösterilmelidir. Dipnotlar sayfa altında yer almalıdır.

6. Dergimize yayımlanmak üzere makale gönderecek yazarların bu gösterilen Enstitü Tez Yazma Kılavuzundaki yazım kurallarına uymaları zorunludur.

7. Çalışmanın başında yazar ya da yazarların e-posta adresleri eklenmelidir. Yazarlar kendilerine ait haberleşme adreslerini veya diğer iletişim bilgilerini yayın kuruluna bildirmelidir.

